

YIL: 2019 SAYI: 37

KOSBED

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kocaeli University Journal of Social Sciences

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

37
2019

HAKEMLİ DERGİ

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kocaeli University Journal of Social Sciences

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
sahibi / owner Prof. Dr. Recep TARI
rtari@kocaeli.edu.tr

EDİTÖR
EDITOR

Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU
fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI
EDITOR

Arş. Gör. Ali Rıza SOLMAZ
aliriza.solmaz@kocaeli.edu.tr
Arş. Gör. Muhammet Rıdvan İNCE
muhammet.ince@kocaeli.edu.tr
Arş. Gör. Sedanur DEMİR
sedanur.demir@kocaeli.edu.tr

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Doç. Dr. İhsan KARLI
ikarlı@kocaeli.edu.tr

YAYIN KURULU

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Recep TARI (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan Rüştü KARABEYOĞLU (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. İdil SAYIMER (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray SUNGUR OAKLEY (Kocaeli Üniversitesi)

Kapak / Sayfa Tasarımı

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KÜÇÜKSARAÇ

YÖNETİM YERİ

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
41380 Umuttepe / Kocaeli
Telefon: 0 262 303 17 52 - Fax: 0 262 303 17 53

ISSN 1302 - 6658

KOÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Altı ayda bir yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. TUBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) kayıtlıdır. ASOSIndex, Türk Eğitim İndeksi, Akademik Dizin ve Arastirmax tarafından taranmaktadır. Dergide yayınlanan yazı ve makaleler, kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu, yazarına / yazarlarına aittir. Derginin elektronik versiyonu, tam metin olarak <http://kosbed.kocaeli.edu.tr> ve <https://dergipark.org.tr/kosbed> internet adresleri üzerinden erişime açıktır.

Kocaeli Üniversitesi

Kocaeli University Journal of Social Sciences

Sosyal Bilimler Dergisi

37

2019

DANIŞMA/HAKEM KURULU

Advisory/Referees Board

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan Rüştü Karabeyoğlu (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Mesut Küçükcalay (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Ulusoy (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Aynur Koçak (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Aysit Tansel (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Tuba Ökse (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Aziz Kutlar (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir Parlak (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemal İbiş (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemal Şanlı (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fahamettin Başar (Fatih S. Mehmet Üniversitesi)
Prof. Dr. Gonca Telli Yamamoto (Okan Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül Balkır (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Acar (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza Ateş (Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Vergil (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hilmi Kıriloğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kırcova (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İdil Sayımer (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Aykut Top (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Aydın (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Lütfihak Alpkın (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Barca (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Berber (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhittin Ataman (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Eken (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nalan Akdoğan (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nigar Pösteki (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray Sungur Oakley (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nüvit Gerek (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Torlak (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür Çengel (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Yamak (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan Özey (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan Şengül (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai Coşkun (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Tarı (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi Altunışık (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih Şimşek (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat Murat (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Selman Aziz Erden (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Steven M. Shardlow (Salford University)
Prof. Dr. Süleyman Özdemir (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan Yay (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur Güllülü (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vasfi Haftacı (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup Küçükkale (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar Bülbül (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki Parlak (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeynel Kaplan (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Günsel (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan Yüksel (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ Torun Çelik (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Pehlivanoğlu (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan Çebi (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Halit Yanıkkaya (Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Şirin (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan Karlı (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kivılcım Metin Özcan (Bilkent Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent Atalı (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Yılmaz (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilgün Küçükkaraca (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Kaya (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan Orhan (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kadir Yıldırım (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kerim Karagöz (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Budak (Kocaeli Üniversitesi)

Editörden...

İlk sayısını 1997 yılında çıkaran dergimiz elinizdeki bu 37. sayısı ile de sosyal ve beşeri bilim alanlarında ilgili kişi ve kurumlara seçilmiş makaleler paylaşmaya devam etmektedir. KOSBED akademik standartlarda hazırlanmış, araştırma makalesi, derleme makale, örnek olay, kitap tanıtımı, çeviri, editöre not vb. çalışmaları yayınlayarak Sosyal ve Beşeri Bilimler alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED) 1997 yılından itibaren haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. KOSBED; teorik veya uygulamalı alanında özgün makaleleri yayınlayan hakemli bilimsel bir dergidir. Dergimiz; üniversitelere, kütüphanelere, enstitülere ve tüm akademik çevrelere hem internet ortamında hem de basılı olmak üzere iki şekilde erişim sağlamaktadır. Dergimizde yayınlanmış / yayınlanacak makalelerin sorumluluğu ilgili yazar ya da yazarlara telif hakkı ise Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılar yayınlanmaktadır. Açık erişim politikasını benimsemiş olan Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi bilginin küresel dağıtımına aracılık etmekte olup, ULAKBİM, ASOS, TİE, Akademik Dizin ve Arastirmax indekslerinde dizinlenmektedir. Ayrıca her geçen gün yayın standartlarını geliştiren dergimiz SSCI tarafından indekslenmeyi de hedeflemekte olup, alanında saygın birçok indeks ile gerekli yazışmaları yürütmektedir. Dergimize gönderilecek yazılar sosyal bilimler alanında makale, kişi ve kitap tanıtımı ya da eleştiri alanlarında olmalıdır. Dergimize gönderilen yazılar öncelikle dergi editörleri tarafından dergimiz yazım kuralları, dil ve bilimsel uygunluğu açısından değerlendirilmekte uygun görülen yazılar ilgili iki hakeme gönderilmektedir.

KOSBED elinizdeki 37. Sayıdan itibaren Digital Object Identifier (DOI) sistemi ile entegre edilmiş olup, bundan sonraki makaleler DOI numarası da verilerek yayınlanacaktır. Dergimiz, internet üzerinde yayınlanan içeriğe kolay erişimi sağlayan benzersiz numaralandırma ve erişim sistemi olan DOI ile birlikte yayınlanan makaleler, uluslararası araştırmacılara daha kolay erişim imkanı sunmaya başlamıştır.

Dergimizde kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hem yazarların hem de hakemlerin karşılıklı olarak isimleri gizli tutulmaktadır. Hakem raporlarından herhangi birinin sonucu red şeklinde geldiğinde ve diğer hakemden de önemli değişiklik isteği geldiğinde dergi editöryel kurulu makale için red hakkını kullanabilmektedir. Eşitlik halinde ise makale değerlendirilmesi için üçüncü bir hakem belirlenerek nihai karar verilmektedir. Hakem önermeleri ilgili yazar ya da yazarlara gönderilir, istenilen düzeltmeler 1 ay içinde yapılmadığı takdirde editöryel kurul uygun gördüğü takdirde makalenin yayın sürecinden düşürülmesi kararını verebilir. Hakem değerlendirme süreci 1 ay olup, makalenin nihai değerlendirme süreci 3 aydır. Hakem sürecinden olumlu şekilde geçmiş yazılar editöryel kurulun uygun gördüğü herhangi bir sayıda yayınlanabilir.

Dergimizin 37. Sayısında hakemlik sürecine dâhil olarak katkı sağlayan kıymetli akademisyenlere, bilimsel yazılarını bizimle paylaşan bize destek veren değerli yazarlara ve makale değerlendirme sürecinde katkı sağlayan danışma kurulu üyelerine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak bundan sonraki sayılar içinde sosyal bilimler alanındaki yeni yazarların web sayfasındaki yazım kurallarına ve dergi formatına uygun çalışmalarını bekliyorum, 37. sayının tüm ilgili kişi ve kurumlara faydalı olmasını diliyorum.

Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

37

2019

ISSN 1302 - 6658

Recep TARI Muhammet Rıdvan İNCE	Denizyolu Taşımacılığı Piyasası Kapsamında Küresel Ticaret Hacminin Analizi: Markov Rejim Değişim Modeli <i>Analysis of Global Trade Volume within the Scope of Maritime Transport Market: Markov Regime Switching Model</i>	1-20
Mustafa AKAL Mustafa NAİMOĞLU	Telafi Edilmiş Değer (CV) ile Gelirde Eşdeğer Değişiklik (EV) Değerlerinin Yeniden Formülasyonu <i>Reformulating Compensating Value (CV) and Equivalent Value (EV)</i>	21-34
Rüveyda ÖZTÜRK BAŞOL	Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Nüfusun Görünümü <i>The Appearance of Elderly Population in Turkey and EU Countries</i>	35-46
Mehmet Emin YARDIMCI Doğukan KUTLUTÜRK	İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Ekonomik Kısıtları <i>Turkey's Economic Constraints in World War II</i>	47-67
Seda ÖRMENGÜL	W.B. Yeats ve T.S. Eliot'un Erken Dönem Şiirlerinde Platonik Öğeler <i>Platonic Elements in the Earlier Poetry of W.B. Yeats and T.S. Eliot</i>	69-79
Ayşegül GÖKALP KUTLU Maribel BENITEZ GONZALEZ	Türkiye ve İran'da Muhafazakâr Hükümetlerin Kadın Politikaları <i>Policies of Conservative Turkish and Iranian Governments on Women</i>	81-104
Arzu ÖZYÜREK	Yakın Geçmişte Çocukların Oynadıkları Oyun ve Oyuncaklar <i>Games and Toys Played by Children Nearby</i>	105-119
Mustafa SAVCI Vasfi HAFTACI	Çay İşletmelerinde Değer Zinciri Faaliyetlerinin Üretim Maliyetlerine Etkisinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Impact of Value Chain Activities on Production Costs in Tea Companies</i>	121-144
Mustafa YILMAZ Onur KARAKAŞ	24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Siyasal Değerler Açısından Analizi <i>An Analysis of 24 June 2018 Presidential Elections in Terms of Political Values</i>	145-160
Servet REYHAN Hakan KOLAYIŞ	Profesyonel Liglerde Görev Yapan Futbol Hakemlerinin Hakemlik Deneyimlerine Göre Benlik Saygısı, Kaygı ve Mesleki Doyum Düzeylerinin İncelenmesi (11. Bölge Örneği) <i>An Investigation into Self-Esteem, Anxiety and Job Satisfaction Levels of Football Referees Serving in Professional Leagues Based on Refereeing Experiences (11th Region Example)</i>	161-172

İdil SAYIMER Banu KÜÇÜKSARAÇ	E-Yönetişim Bağlamında Belediyelerin Hizmet Sunumu Ve Belediye-Yurttaş Etkileşimine Etki Eden Faktörler: Kocaeli İli Örneği <i>Service Delivery of Municipalities within the Context of E-Governance and the Factors Affecting Municipality-Citizen Interaction: The Case of Kocaeli Province</i>	173-194
Hülya GÜNDÜZ ÇEKMECELİOĞLU Hilal GÖKKAYA	İşin Önemi ve Yönetici Desteğinin Bireysel Yaratıcılık Üzerindeki Etkisi <i>Importance of Business and the Effect of Executive Support on Individual Creativity</i>	195-215
Saffet AKDAĞ	Döviz Kurları ve Değerli Madenlerin Portföy Sürecine Dâhil Edilmesinin Optimizasyon Sonuçları Üzerine Etkisi: Bulanık Doğrusal Programlama ile Bir Uygulama <i>The Effect of the Inclusion of Exchange Rates and Precious Metals in to the Portfolio Process on Optimization Results: An Application with Fuzzy Linear Programming</i>	217-234
A. Cemkut BADEM Yakup KARATAŞ	Enerji Maliyetinin Ürün Fiyatlandırma Kararları Üzerindeki Etkisi <i>The Effect Of Energy Costs On Product Pricing Decisions</i>	235-262
N. Hilal AKMAN	Ademin Kanadı Romanında İlimden İrfana Yolculuk <i>Journey From Scholarship to Knowledge in The Novel Ademin Kanadı</i>	263-278
Yusuf BAYRAKTUTAN Ali Rıza SOLMAZ	Petrol Fiyatları ve Enflasyon İlişkisi: Seçilmiş Petrol İthalatçısı Ülkeler İçin Panel Veri Analizi <i>Oil Price and Inflation Relation: Panel Data Analysis For Selected Petroleum Importer Countries</i>	279-291

Yayın Geliş Tarihi: 01.05.2019

Yayın Onay Tarihi: 23.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.581404

Recep TARI *

Muhammet Rıdvan İNCE **

Denizyolu Taşımacılığı Piyasası Kapsamında Küresel Ticaret Hacminin Analizi: Markov Rejim Değişim Modeli

*Analysis of Global Trade Volume within the Scope of
Maritime Transport Market: Markov Regime Switching
Model*

Özet

Uluslararası ticaretin serbestleşme sürecinin başlamasıyla birlikte Dünya ekonomisi önemli dönüşümler yaşamıştır. Özellikle üretim süreçlerinde kullanılan hammaddelerin dünya üzerinde dengesiz dağılımı, üretimin yapıldığı yer ile hammadde kaynaklarının birbirine uzaklığı, taşıma ve transfer maliyetlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda taşıma maliyetlerini alternatiflerine göre minimum düzeye indiren denizyolu taşımacılığı piyasası çok büyük önem kazanmakta ve Dünya ekonomisinin mevcut durumunu gözlemleyebilme ve gelecek hakkında öngörülerde bulunabilmemize imkân sağlamaktadır.

Dünya üretimi ve ticaret hacminin en önemli bileşenlerinden birisi olan denizyolu taşımacılığı piyasası içerisinde yer alan kuru yük piyasası özellikle demir cevheri, kömür, tahıl vb. önemli hammaddelerin taşınmasını sağlamaktadır. Bu piyasadaki taşıma fiyatları (navlun) Londra merkezli Baltık Borsası tarafından yayınlanan Baltık kuru yük endeksi (BDI) ile izlenmektedir. Dolayısıyla çalışmada Dünya ticaret hacmini ölçmek açısından vekil değişken olarak bu endeks değeri, analiz yöntemi olarak ise Markov Rejim Değişim modeli kullanılmıştır. 1985:1 - 2019:2 arasındaki çeyreklik verileri kapsayan modelde, rejim 1 "Dünya hammadde talebinin ortalamanın üzerinde olmasını", rejim 2 ise "Dünya hammadde talebinin ortalama seviyede olmasını" göstermektedir. Özellikle 2008 Dünya finansal krizi öncesindeki ekonomik canlanma model tarafından başarılı bir şekilde yakalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizyolu Taşımacılığı, Baltık Kuru yük Endeksi, Markov Rejim Değişim Modeli

Abstract

With the start of the liberalization process of international trade, the world economy has undergone important transformations. In particular, the unbalanced distribution of raw materials used in the production processes throughout the world and the distance between the place of production and the raw material resources bring transport and transfer cost into the forefront. In this context, the maritime transport market, which minimizes transportation costs compared to its alternatives,

* Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, r.tari@koccaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5616-0383

** Arş. Gör. Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, muhammetridvanince@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2050-2545

gains great importance and enables us to observe the current situation of the world economy and make predictions about the future.

One of the most important components of world production and trade volume is the maritime transport market. The dry cargo market in this market enables the transportation of important raw materials such as iron ore, coal and grain. Transport prices (freight) in this market are monitored by the Baltic Dry Index (BDI) published by the London-based Baltic Exchange. Therefore, this index value was used as proxy variable and Markov Regime Change model was used as the analysis method in order to measure world trade volume. In the model covering the quarterly data between 1985: 1 - 2019: 2, regime 1 shows "world raw material demand is above average" and regime 2 shows "world raw material demand at average". In particular, the economic recovery before the 2008 world financial crisis was successfully captured by the model.

Keywords: Maritime Transport, Baltic Dry Index, Markov Regime Switching Model

Giriş

Deniz yolu ile yük taşımacılığı tarihsel süreç içerisinde dünya ticaretinin gelişimi açısından önemli roller oynamıştır. Diğer taşıma yollarına kıyasla özellikle büyük hacimli yüklerin çok daha düşük maliyetle taşınması, mal sahiplerini denizyolu taşımacılığına yönelten en önemli faktördür. Sanayi devrimiyle birlikte artan üretim hacmi, iç piyasada tüketilebilecek mal miktarından daha fazlasının üretilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu kapsamda uluslararası ticaretle birlikte ülkeler arası rekabetin de önü açılmıştır. Tüketebileceğinden fazla üreten ülkeler ihracata yönelmiş ve denizyolu taşımacılığının önemi bir derece daha artmıştır. Özellikle, gemilerin taşıma kapasitelerinin zamanla artması ölçek ekonomisi kapsamında taşıma maliyetlerinin daha da azalmasını sağlamıştır.

Yirminci yüzyıl ile birlikte her türlü yükün güvenli ve hızlı bir şekilde denizyolu ile taşınabildiği görülmektedir. Bu yük çeşitlerinden birisi de deniz ticareti içerisinde çok önemli bir paya sahip olan dökme yüklerdir. Herhangi bir paketlemeye (konteyner, balya, çuval v.b.) ihtiyaç duyulmaksızın direkt olarak gemi ambarlarında taşınabilen dökme yükler; sıvı dökme yükler ve kuru dökme yükler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Sıvı dökme yükler petrol ve türevleri iken kuru dökme yükler demir cevheri, tahıl ve tahıl ürünleri, orman ürünleri, zirai ürünler ve çelik olmak üzere çok geniş bir yelpazede incelenmektedir. Dökme yükler genellikle üretim süreçlerinde kullanılan hammaddeler olduğundan, dökme yük ticaretinin artması dünya ekonomisinin hızlandığı, üretimin arttığı ve talebin genişlediği şeklinde yorumlanmaktadır.

Denizyolu taşımacılığı piyasası dünya ekonomisinin dinamikleri hakkında yorum ve tahmin yapabilmek için çok önemli analiz araçlarına sahiptir. Denizcilik endeksleri bunlardan bir tanesidir. İngiltere merkezli Baltık Borsası tarafından yayınlanan Baltık Kuru yük endeksi (BDI) bu endeksler arasında en önemlilerinden birisidir. Baltık Kuru Yük endeksi 1985 yılından bu tarafa yayınlanan ve kuru yük taşımacılığı piyasasındaki maliyetleri ve fiyatları temsil eden bir endekstir. Baltık borsasına kayıtlı 600 armatörün dünya üzerindeki önemli ticaret rotalarındaki günlük gemi kiralama bedellerinden

türetilmektedir. Dışarıdan hiçbir veri kabul edilmediği için endeks manipülasyonlara kapalıdır. Endeksin artış trendi gösterdiği zamanlarda Dünya'daki hammadde talebinin artış gösterdiği, düştüğü zamanlarda hammadde talebinde azalma olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu ise dünya ticaretinin ve ekonomisinin geleceği hakkında yorum yapabilme imkânı sunmaktadır.

Literatürde BDI endeksini temel alarak hazırlanan bir çok çalışmaya rastlanmaktadır. Lin ve Sim (2012) çalışmalarında BDI merkezli yeni bir ticaret maliyet ölçütü oluşturmuşlardır. Bakshi vd. (2012) çalışmalarında BDI endeksinin hisse senedi ve emtia fiyatları için güçlü bir öngörü aracı olduğunu göstermişlerdir. German (2012) BDI serisini CEV (Cosntant Elasticity of Variance) modeli ile analiz etmiş ve kriz öncesi dönemde 2003 yılında bir kırılma olduğunu göstermiştir. Zeng ve Qu çalışmalarında BDI serisini EMD (Empirical mode decomposition) modeli ile analiz etmiş ve serinin doğrusal olmayan yapısını, normal piyasa faaliyetlerinden kaynaklanan kısa vadeli dalgalanmalar, sürpriz olayların etkisi ve uzun vadeli eğilim şeklinde üç bileşene ayırmışlardır. Ruan vd (2016) çapraz korelasyon testi ile BDI ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişler ve her iki değişken arasındaki çapraz korelasyonların anlamlı olduğu sonucuna varmışlardır. Haijie ve Xuying BDI serisinin oynaklığını modellemek amacıyla GARCH modelini kullanmışlar ve uygun modelin GARCH (1, 2) olduğu sonucuna varmışlardır. Apergis ve Payne (2013) BDI serisinin finansal varlıklar ve sanayi üretimi açısından güçlü bir tahmin kapasitesinin olduğunu vurgulamışlardır. Son olarak bildirici vd BDI endeksi ve ABD GSYİH arasındaki ilişkiyi MS VAR modeli ile analiz etmiş ve uygun modeli MSIH (3) VAR (4) olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmada Kriz rejiminin ortalama 3.13 yıl, ortalama büyüme rejiminin ortalama 3.11 yıl ve yüksek büyüme rejiminin ortalama 2.55 yıl sürdüğü tespit edilmiştir.

Bu kapsamda, çalışmada öncelikle denizyolu ticareti hakkında genel bilgiler verilmiş ve deniz ticaret döngüleri anlatılmıştır. Devam eden bölümlerde Baltık Kuru Yük Endeksi diğer çalışmalardan farklı olarak MS AR modeli ile analiz edilerek 1985 - 2018 yılları arasındaki Dünya ticareti 2 rejim üzerinden incelenmiştir. Böylece analiz dönemi içerisinde, Dünya ticaret hacmindeki değişimler ve dalgalanmalar ile gemi sahipleri (taşıyan) ve mal sahiplerinin (taşıtın) karlılık açısından avantajlı olduğu dönemler ayrıştırılmıştır.

1. Deniz Ticareti ve Dünya Ekonomisi

İnsanlık tarihiyle eşdeğer sayılabilecek bir geçmişe sahip olan denizyolu taşımacılığı 5.000 yıllık bir serüvene sahip olup, bilinen ilk deniz yolu ticaret hattı Mezopotamya - Bahreyn - Batı Hindistan'daki İndüs Irmağı üçgeninde kurulmuştur. O dönemde Mezopotamya'da üretilen bitkisel yağlar, Hindistan'dan gelen bakır ve fildişleri ile takas edilmekteydi. (Aldertson, 2004: 15). Bu kapsamda Mezopotamya ve civarında doğan ticaret zamanla tüm Akdeniz'i kapsayacak şekilde gelişmiştir. Günümüzden 500 yıl öncesine 15. yüzyıla gidildiğinde karşımıza o dönemde gelişmiş olarak nitelendirilebilecek dört bölge çıkmaktadır. Bu bölgeler Çin, Japonya, Hindistan ve Avrupa'dır. Bu bölgelerin nüfusları sırasıyla 120 milyon, 15 milyon, 110 milyon ve 75 milyondur. Özellikle 15. Yüzyılda Çin denizcileri okyanus ötesi denizcilik teknolojisi bakımından Avrupa denizcilerinden ilerde olmalarına rağmen 1433 yılında denizcilik alanındaki bu gelişmeler devlet eliyle durdurulmuş, gemiler imha edilmiş ve okyanus

aşırı gemilerin tekrar üretilmesi yasaklanmıştır. Uzak Doğu'daki bu gelişme Avrupa denizcilerinin Dünya denizyolu taşımacılığı sistemini geliştirmesinin önünü açmıştır. Özellikle Marco Polo ve Kristof Kolomb'un bu amaçla yapmış oldukları okyanus aşırı seferler bu sürecin başlangıcını oluşturmuştur (Hummels, 2001: 272).

18. yüzyıla gelindiğinde deniz yolu ile genellikle tekstil, yün, kereste, şarap, kumaş ve gıda maddeleri cinsinden yüklerin taşındığı görülmektedir. Bu dönemde denizyolu taşımacılığında İngiltere'nin liderliği söz konusu olmakla birlikte uzak doğu ticaretinin yine İngiliz, Hollanda ve Doğu Hindistan şirketlerinin tekelinde olduğu görülmektedir (Stopford, 2016: 22). 18. yüzyıl sonu itibariyle dönemin enerji kaynağı olmasının yanı sıra en önemli ticaret yükü olan kömür, 200 ton büyüklüğündeki 500 gemi ile yılda yaklaşık 10 ring seferi yapılarak taşınmaktadır ki bu da yaklaşık bir milyon tonluk bir ticaret hacmi anlamına gelmektedir. Bu dönemde gemi sahibi olanlar, hem tüccar hem de armatör olarak adlandırılmaktadır. Gemisi olanlar çeşitli limanlar ve ülkeler arasında seferler düzenleyerek bir yerden satın aldıklarını diğerinde satarak kar elde etmeye çalışmaktadırlar. Ancak yüzyılın sonlarına doğru armatörlük (shipowner) ve tüccarlık arasındaki ayrım gittikçe belirginleşmeye başlamıştır. Armatör teriminin ilk defa 1786 yılına ait gemi sicil kayıtlarında ve sektör için basılan çeşitli ilanlarda kullanıldığı görülmektedir (Stopford, 2016: 22).

Dünya tarihindeki en önemli olaylardan birisi 19. Yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimidir. Sanayi devrimi neticesinde üretimdeki artan verimlilik, iç piyasanın tüketebileceğinden daha fazla üretim anlamına gelmektedir ki bu noktada ürünlerin dış pazara satışı yeni ekonomik yapı için vazgeçilemez bir unsur haline almıştır. Deniz ticaretinin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte deniz ticareti ve ulaştırma sistemlerinde de köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlileri; buharlı makinelerin gemileri rüzgâra bağımlılıktan kurtarması, artan teknolojik imkânlar sayesinde çeliğin işlenme kabiliyetinin artmasıyla gemi gövdelerinin çelikten yapılması ve daha dayanıklı ve büyük hale gelmeleri ve açık deniz kablo ağının denizciler arası haberleşme imkânlarını artırması söylenebilir. Bu sayede 1840 yılında yirmi milyon ton olan deniz ticareti 1887 yılına gelindiğinde yüz kırk milyon tona ulaşmıştır. Tüm bunlara ek olarak 1869 yılında açılan Süveyş kanalı deniz ticaretinin gelişmesinde önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur (Molland, 2008: 48).

Tablo 1 incelendiğinde her ürün kalemindeki ticaretin büyük oranda arttığı görülmekle birlikte sanayi devriminin en önemli enerji kaynağı olan kömürdeki artışın diğerlerine nazaran çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1: 19 Y.yılda Deniz yolu ile Taşınan Yüklerin Gelişimi (B/ ton)

ÜRÜN	1840	1887	ÜRÜN	1840	1887
Ham Petrol	-	2700	Pamuk	400	1.800
Petrol Ürünleri	-	-	Yün	20	350
Kömür	1.400	49.300	Hint Keneviri	-	600
Tahıl	1.900	19.200	Et Ürünleri	-	700
Demir ve Çelik	1.100	11.800	Kahve	200	600
Kereste	4.100	12.100	Şarap	200	1.400
Şeker	700	4.400	Diğer	9.180	33.750
Tuz	800	1.300	Toplam	20.000	137.300

Kaynak: Stopford, 2016: 35

19. yüzyılda artan ticaret hacmi alternatif ulaştırma sistemlerinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu alandaki en önemli gelişme; deniz, kara ve demir yollarını entegrasyonu olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan özellikle Avrupa devletleri ile Uzak Doğu, Afrika ve Güney Amerika gibi sömürgeler arasındaki hammadde ve işlenmiş mamullerin ticaretinin güvenli, hızlı ve ucuz bir şekilde yapılması gerekliliği, düzenli yük taşımacılığının (cargo liners) temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda yolcuları, postaları ve yükleri aynı anda taşıyabilecek gemiler tasarlanmıştır. Bu gemiler önceden belirlenmiş tarihlerde yine önceden belirlenmiş limanlar arasında taşımacılık hizmetleri vermektedir. 19. Yüzyılda, düzenli hat taşımacılığının yanı sıra, deniz taşımacılığı sisteminin bir diğer önemli unsuru tarifersiz gemi işletmeciliğidir (tramp shipping). Bu dönemde tramp gemiler düzenli hat taşımacılığı ile taşınmayan dökme ve genel yükleri taşıyarak sistem içerisindeki önemli bir boşluğu doldurmaktaydılar (Packard, 2004: 58). Tramp taşımacılığında gemilerin belirli bir tarifeleri bulunmamaktadır ve nerede yük bulurlar ise orada hizmet vermektedirler. Bu sebeple dönüş yolu için yük bulunamaması, bu taşımacılık sisteminin önemli problemlerinden birisidir. Bu durumda gemilerin balast ile geri dönmeleri gerekecektir ki böyle bir sefer armatör açısından zarar anlamına gelmektedir. Özellikle 18. yüzyılda armatörlerin önemli bir problemi olan bu durum 19. Yüzyılda haberleşme imkânlarının gelişmesi ile birlikte giderilmiştir. Kablo haberleşme sistemi ile, Baltık Borsasına¹ anında ulaşılabilen ve bu sayede dönüş yükleri bulunabilmektedir. Bu dönemde ek kapasiteye ihtiyaç duyulması halinde her iki taşımacılık türünde kullanılan gemi tipleri birbirine benzediğinden tramp gemiler sıklıkla düzenli hat şirketlerine kiralanmakta dolayısıyla piyasalar arasında geçişkenlik bulunmaktadır. (Jankowski, 1998 (a), 25).

20. yüzyıla gelindiğinde ise deniz yolu ile taşınan yük miktarı devasa boyutlara ulaşmıştır. Tablo 2 incelendiğinde bu durum net bir şekilde görülebilmektedir.

Tablo 2: Deniz yolu ile Taşınan Yükler (1950 - 2005)

ÜRÜN	1950	1960	1975	2005
Ham Petrol	182.000	456.000	1.367.000	1.885.000
Petrol Ürünleri			253.700	671.000
Sıvılaştırılmış Gaz			21	179
Demir Cevheri	-	101.139	291.918	661.000
Kömür	-	46.188	127.368	680.000
Tahıl	-	46.126	137.202	206.000
Boksit ve Alümin		15.961	41.187	68.000
Fosfat		18.134	37.576	31.000
Demir ve Çelik			55.000	226.000
Kereste			77.500	170.000
Şeker			17.291	48.000
Tuz			8.700	24.000
Pamuk			2.135	7.800
Yün			1.200	
Hint Keneviri			450	382
Et Ürünleri			3.200	26.640

¹ Çalışma verilerini oluşturan BDI serisini yayınlayan kuruluşun temelleri bu borsaya dayanmaktadır.

ÜRÜN	1950	1960	1975	2005
Kahve			3.134	5.080
Şarap			1.217	
Diğer	334.000	426.452	646.042	2.412.098
Toplam	550.000	1.110.000	3.072.000	7.122.000

Kaynak: Stopford, 2016: 35

1960'lı yıllara kadar deniz taşımacılığı ihtisaslaşmış yüklere ayrılmış değildir. Bu dönemde Liner taşımacılık şirketleri çok amaçlı, kendi elleçleme ekipmanlarına sahip olan birden fazla güverteye sahip gemileri işletmektedir. Düzenli hat taşımacılığının genellikle Avrupa ve Kuzey Amerika ile onların Güney Amerika, Afrika ve Asya'daki kolonileri arasında yapılmaktadır. Aynı dönemde tersaneler genellikle bir çok çeşit yükü aynı anda taşıyabilecek gemiler yapmayı tercih etmektedir. Çünkü bu tip gemiler ile düzenli hat taşımacılığı piyasası ile tramp piyasa arasında gemi geçişlerinde kolaylık sağlanmaktadır.

Hal böyleyken artan verimlilik ve taşınan yüklerdeki farklılaşma sistemin yeniden düzenlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Klasik liner gemiler esnek olmakla birlikte emek ve sermaye yoğun araçlar olarak öne çıkmaktadır. 1960'lardan sonra işgücü maliyetleri yükselmiş, ticaret yapısında önemli değişiklikler olmuş ve üretkenlik esneklikten önemli hale gelmiştir. Bu dönemde yük sahiplerinin taşıyanlardan en önemli talepleri arasında hız ve güvenilirlik gelmektedir. Liner gemiler ise yüksek maliyetler, karmaşık sistem ve zayıf teslim performansları sebebiyle bu talepleri karşılayabilecek düzeyde değildir. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü liner ve tramp olmak üzere iki kısma ayrılan ve heterojen malları da taşıyan denizcilik piyasası kendi içerisinde tekrar yapılanarak dökme, ihtisaslaşmış taşımacılık, konteyner ve hava kargo olmak üzere dört farklı alt piyasaya ayrılmıştır. Yeni sistemin üç önemli özelliği bulunmaktadır (Kidman, 2003: 95). Bunlar;

- Genel yükler standartlaştırılmış ve tüm dünyada elleçlenebilir hale getirilmiştir.
- Entegre taşımacılık sistemlerine yapılan yatırımlar artırılmış böylece deniz yolu, kara yolu ve demir yolu bir bütün olarak kullanılmaya başlanmıştır.
- Standartlaştırılmış yükler için özel limanlar kurularak elleçleme işlemlerinin daha hızlı ve güvenli yapılması sağlanmıştır.

Bu dönemde genel yüklerin standartlaştırılması günümüzde denizcilik piyasası açısından çok önemli bir yere sahip olan konteynerin kullanılması ile başarılabilmektedir. Küçük bir denizcilik firması bulunan Malcom McLean o döneme kadar kullanılmamış alternatif bir taşıma sistemi olan konteyneri denizcilik piyasasına kazandırmıştır. 26 Nisan 1956 tarihinde Ideal X isimindeki gemisine New Jersey limanından yüklemiş olduğu 58 konteynerin Houston limanına taşınması modern konteyner taşımacılığının başlangıcı sayılmaktadır. Konteyner taşımacılığının o dönemdeki maliyetinin ton başına 16 cent olduğu kaydedilmekle birlikte tonu 5.83 dolara elleçlenen genel yük ile karşılaştırıldığında ortaya ticari bir başarı çıkmaktadır. Denizcilik piyasasındaki en önemli gelişmelerden biri olan bu ticari başarı başlangıçta birçok büyük denizcilik firması tarafından kuşkuyla karşılanmış olmasına rağmen özellikle 1960'lardan sonra dünya

çapında hızla yayılmaya başlamıştır. Yeni sistemin gereksinimlerinden olan yeni gemi, konteyner ve konteyner terminallerine yapılacak yatırımlar büyük çapta olduğundan özellikle Avrupa'daki birçok firma konsorsiyumlar kurarak bu maliyetlerin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bunlardan başlıcaları P&O, Ocean Transport and Trading, British and Commonwealth, Furness ve Overseas Containers Limitet (OCL) dir. 1996 yılında P&O Nedlloyd firması ile birleşmiş, 2005 yılında bu şirket A.P. Moller - Maersk grubu tarafından satın alınarak Maersk Line firmasına dönüşmüştür. 2018 yılı itibariyle dünyadaki en büyük taşıma kapasitesine sahip liner firmaları tablo 3'te gösterilmektedir (Stopford, 2016: 142).

Tablo 3: Dünyadaki En Büyük 5 Konteyner Filo Operatörü

	Gemi Sayısı	Piyasa Payı	Taşıma Kapasitesi	Kiralık Gemilerin Filo İçindeki Payı (%)
Maersk	700	15.3	3.879.439	42.9
MSC	473	12.3	3.118.108	66.9
CMA CGM	476	10.1	2.554.264	55.7
China Ocean Shipping Company	330	7.8	1.972.491	39.4
Hapag-Lloyd	217	6.1	1.550.874	35.5

Kaynak: Review of Maritime Transport, 2018:75

Deniz taşımacılığında konteyner kullanımının kısa zamanda genişlemesinin en önemli sebebi liman zamanlarının düşürmesindedir. Yüklerin standartlaştırılması sayesinde dünyanın her yerinden başka bir yere kapıdan kapıya taşımacılık yapılabilir hale gelmiştir. Bununla beraber konteyner alternatif taşıma yollarının entegre edilmesinde önemli roller oynamıştır. Çünkü bir konteyner denizyolunun yanında kara ve demiryolları ile de kolaylıkla taşınabilmektedir.

Tablo 4: Doğu - Batı Ticaret Yolları ile taşınan Konteynerize Yük Miktarı

	Trans - Pasifik		Asya - Avrupa		Transatlantik	
	Doğuya Giden	Batıya Giden	Doğuya Giden	Batıya Giden	Doğuya Giden	Batıya Giden
2014	15.8	7.4	6.8	15.2	2.8	3.9
2015	16.8	7.2	6.8	14.9	2.7	4.1
2016	17.7	7.7	7.1	15.3	2.7	4.2
2017	18.7	7.9	7.6	16.4	3.0	4.6
2018	19.5	8.1	7.8	16.9	3.2	4.9

Kaynak: Review of Maritime Transport, 2018: 13

Konteynerizasyonun denizcilik piyasasında yol açtığı en önemli sonuçlardan birisi de bir çok küçük firmanın piyasadan çekilerek ya da büyük firmalar tarafından satın alınarak piyasanın yoğunlaşmasına yol açmasıdır. Diğer bir sonuç ise konteyner elleçlemede uzmanlaşmış yeni limanlar ile farklı bir iş sahası ortaya çıkmıştır. Konteynerlerin taşınması için inşa edilen gemilerin özel tasarımları sebebiyle önceki dönemlerde liner - tramp arasındaki gemi geçişleri de artık mümkün olmamaktadır. Bu sebeple tramp gemiler tanker ve dökme piyasaya yönelmişlerdir.

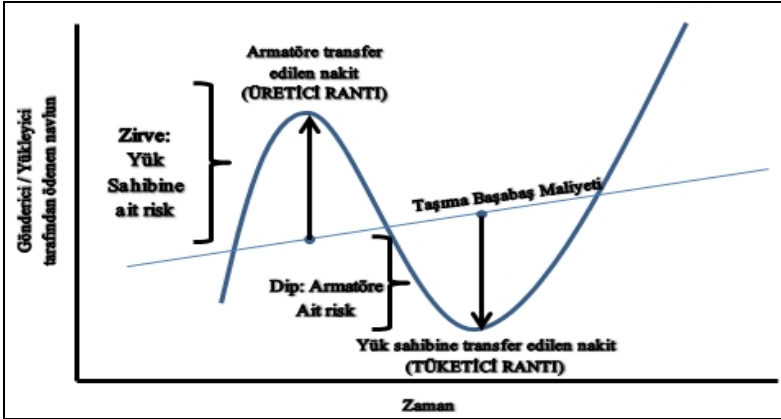
2. Denizyolu Taşımacılığında Piyasa Döngüleri

Denizcilik sektöründeki piyasa döngüleri hem sektör hem de dünya ekonomisi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Arz ve talep dinamiklerinin sürekli değiştiği

denizcilik piyasasındaki döngülerin önemini anlamak açısından Kuzey Amerika - Avrupa arasında taşıma yapan panamax tipi bir geminin yıllık kazançları ve sermaye değerini incelemek yeterlidir. Bu taşıma, armatörlere işletme maliyetleri çıkarıldıktan sonra; 1986 yılında 1 milyon \$, 1989 yılında 3,5 milyon \$, 1992 yılında 1,5 milyon \$ 1995 yılında 2,5 milyon \$ ve 2007 yılında 16,5 milyon \$ kazandırmıştır. Söz konusu dönemlerde panamax geminin değeri ise 1986 yılında 13,5 milyon \$, 1990 yılında 30 milyon \$, 1999 yılında 19 milyon \$ ve 2007 yılında 48 milyon \$ olmuştur (Stopford, 2016: 475).

İktisadi döngüler sadece denizcilik sektörüne özgü değildir. Her ülke ya da bölgenin her bir sektör ya da piyasasında görülebilecek iktisadi döngüler genel anlamda kısa ve uzun süreli olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Uzun süreli döngüler ekonomik, teknolojik ve bölgesel değişimlere bağlı olarak şekillenmektedir. Uzun süreli ekonomik dalgalanmaların analizini ilk defa yapan Rus iktisatçı Nikolai Dimitrievič Kondratiev’dir. Kondratiev, çalışmalarında; 1790 - 1916 yılları arasında bazı Avrupa devletlerinin iktisadi faaliyetlerindeki genişleme ve daralma evrelerinin yaklaşık olarak 50 yıl sürdüğü sonucuna varmıştır. Sonraki yıllarda J. A. Shumpeter uzun süreli dalgalanmaların teknolojik değişimlerden kaynaklandığını ve bu tür dalgalanmaların teknoloji ekseninde açıklanabileceğini söylemiştir. Kısa süreli döngüler ise dört aşamada incelenmektedir. Bunlar dip, genişleme, tepe ve daralma aşamalarıdır (Packard, 2004: 15).

Şekil 1: Kısa Dönemli Deniz Ticaret Döngülerinin Temel Özellikler

Kaynak: Stopford, 2016: 485

Denizcilik piyasası açısından piyasanın dip noktasında olduğunu gösteren üç önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki yük bulmak için sırada bekleyen gemiler, atıl gemi kapasitesi ve yakıt tasarrufu yapmak amacıyla düşük hızda seyir yapılmasıdır. İkincisi navlun oranları taşıma maliyetleri seviyesine kadar inmekte ve sonuçta gemiler demir bölgesine çekilmektedir. Üçüncü özellik ise armatörlerin nakit sıkışıklığına düşmelerinden kaynaklı olarak gemilerini değerlerinin altında satmaya başlamalarıdır. İkinci aşama olan toparlanma devresinde ise arz ve talep dinamikleri yavaş yavaş denge noktasına ulaşmaktadır. Ayrıca piyasada navlun oranları işletme maliyetlerinin üzerinde seyretmeye başlar ve normal karlar elde edilmeye başlanmaktadır. Armatörler açısından

nakit akışı artmakta, ikinci el gemi fiyatları artmakta ve piyasa toparlanma evresine girmektedir. Piyasanın tepe noktasında gemilerin tamamı tam kapasite ile çalışmaktadır. Navlun oranları işletme maliyetlerinin iki - üç hatta on katına kadar çıkabilmektedir. Yüksek kar oranları likiditeyi artırmakta denizcilik şirketlerinin değerlerinde büyük artışlar gözlenmektedir. Tepe noktasının en ilginç yönlerinden birisi de ikinci el gemi fiyatlarının yeni inşa gemi fiyatlarının üzerinde seyretmesidir. Bununla birlikte yeni gemi inşa siparişlerinde de büyük artışlar gözlenmekte ve sonraki üç - dört yıl için tüm tersaneler tam kapasite çalışacak şekilde sipariş almaktadır. Piyasanın daralma evresinde ise arz talebi aşmakta ve navlun oranlarında ani düşüşler görülmektedir. Tepe noktasında verilen yeni gemi siparişlerinin inşasının tamamlanması uzun süre aldığından, bu gemilerinde piyasaya girmesi arzı iyice artırdığından daralma giderek hızlanmaktadır. Limanlarda bekleyen spot gemi sayısı artmakta, navlun oranları düşmekte ve operasyon hızları azaltılmaktadır (Stopford, 2016: 98).

3. Denizyolu ile Dökme - Kuru Yük Taşımacılığı ve Baltık Kuru Yük Endeksi

Kuru ya da dökme yük olarak tanımlanan yükler genellikle ticareti yapılan hammaddelerdir ve dünya ekonomisinin dinamizmi açısından büyük önem taşımaktadır. Dünya üzerinde ticareti yapılan en önemli dökme yük çeşitleri demir cevheri, kok kömürü, termal kömür ve tahıldır. Dökme yükler kendi içerisinde üç kategoride incelenmektedir. Bunlar sıvı dökme yükler, birinci derece kuru dökme yük ve ikinci derece kuru dökme yüklerdir. Sıvı dökme yükler ham petrol ve petrol ürünleridir. Bunların yanında ikinci derece dökme yük kategorisinde sayılabilecek yükler ise zirai dökmeler, şeker, gübreler, metal ve mineraller ve çelik ve orman ürünleridir. Tablo 5'te bazı dökme yüklerin 2016 - 2017 yılları arasındaki taşıma miktarları gösterilmektedir.

Tablo 5: Dökme Yük Ticareti (Milyon Ton)

	2016	2017
Ham Petrol	1.831,4	1.874,9
Demir Cevheri	1.418,1	1.472,7
Kömür	1.141,9	1.208,5
Tahıl	480,9	515,1
Çelik	406	390
Orman Ürünleri	354	363,6

Kaynak: Review of Maritime Transport, 2018: 11

Dökme yükler genel itibariyle üretim süreçlerinde kullanılan hammaddeler olduğu için kaynaklarından, kullanılacakları yere taşınmaları üretim sürecinin bir aşaması olarak görülmektedir. Söz konusu yükler çok büyük hacimde ve ağırlıkta olduklarından uzun mesafelere ekonomik bir şekilde taşınmaları ancak denizyolu ile mümkün olabilmektedir. Dökme yük filosu; sıvı dökme yük olan ham petrol ve türevlerini taşımak için kullanılan tankerler ve bunların dışındaki tüm diğer dökme yükleri (demir cevheri, çelik, tahıl vb.) taşımak için kullanılan dökme yük taşıyıcılarından oluşmaktadır. Her iki sınıftaki gemilerde büyüklüklerine ve taşıma kapasitelerine göre farklı isimler almaktadır.

Tablo 6: Taşıma Kapasitelerine Göre Dökme Yük Gemileri

TANKERLER		DÖKME YÜK	
VLCC ²	180.000 DWT - 320.000 DWT	Capesize	150.000 DWT - 200.000 DWT
Suezmax	120.000 DWT - 200.000 DWT	Panamax	50.000 DWT - 79.999 DWT
Aframax	80.000 DWT - 199.999 DWT	Handymax	10.000 DWT - 50.000 DWT
Panamax	50.000 DWT - 79.999 DWT	Handy	< 10.000 DWT
Handymax	10.000 DWT - 50.000 DWT		

Kaynak: <http://maritime-connector.com/wiki/ship-sizes/>

Tanker sınıfında yer alan VLCC'ler uzak mesafeli taşımalar için kullanılmaktadır. ABD - Batı Afrika gibi orta mesafeli taşımacılıkta ise Suezmax tipi tankerler kullanılmaktadır. Akdeniz gibi bölgesel taşımacılık için Aframax, Panama kanalı ve çevresinde ise sıklıkla Panamax tipi gemiler kullanılmaktadır. Handymaxlar ise daha kısa mesafeli petrol ürünleri taşıyan gemilerdir.

Arz ve talep unsurlarına bağlı olan piyasa dinamikleri gereğince dökme yüklere olan talebin artması daha fazla taşıma faaliyetinin yapılacağı, taşınan yükler ile daha fazla üretim yapılacağı ve artan üretim hacmiyle birlikte dünya ekonomisinin büyüyeceği sonucuna varılabilmektedir. Bu sayede küresel ekonomi ve denizyolu taşımacılığı arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmektedir. Bu noktada sıvı dökme yükler hariç, yani ham petrol ve türevleri haricindeki tüm dökme yüklerin, kuru dökme yük ticaretini kapsayan bir analiz dünya ekonomisinin geçmişi ve geleceği hakkında sağlıklı yorumlar yapabilmemize imkân tanıyacaktır.

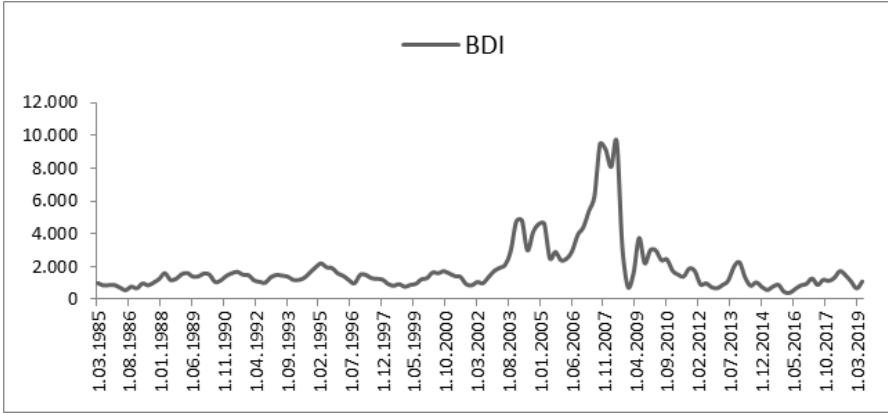
Baltık Kuru Yük Endeksi (Baltic Dry Index) kuru dökme yüklerin taşıma bedellerini gösteren bir endekstir. Endeks İngiltere merkezli Baltık borsası tarafından her gün güncellenmektedir. Baltık borsası, denizcilik piyasalarına bağımsız bir şekilde bilgi sağlayan ve yaklaşık 200 yıllık geçmişe sahip olan bir kurumdur. Baltık Kuru Yük Endeksi ilk defa 1985 yılının ocak ayında hesaplanmış ve o tarihten günümüze kesintisiz olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Veriler, Baltık Borsasına kayıtlı 600 armatörün farklı rotalar için vermiş oldukları navlun (taşıma bedelleri) oranlarını borsaya bildirmeleri suretiyle her gün hesaplanmaktadır (Başer ve Açık, 2019:3). Endeks hazırlanırken armatörlerden gelen bilgiler dışında herhangi bir bilgi kullanılmadığı için manipüle edilme şansı bulunmamaktadır. Bu sebeple de özellikle ekonomik karar alıcılar tarafından sıklıkla başvuru bir endekstir. Endeksin hesaplanma yöntemi aşağıda verilmektedir. (<https://www.balticexchange.com/>).

$$[(\text{Capesize Tca}^3 + \text{Panamax Tca} + \text{Supramax Tca} + \text{Handysize Tca}) / 4] * 0.110345333.$$

² Very Large Crude Carrier

³ Time Charter Average

Şekil 2: BDI - 1985:1 - 2019:2

Kaynak: <http://www.fearnleys.no/>

Endeksin 1985:1 - 2019:2 dönemine ait zaman yolu grafiği ise şekil 2'deki gibidir. Şekil 2'de görüldüğü üzere 1985 yılından sonra yatay hareket eden seri özellikle 2008 finansal krizi öncesinde Dünya ekonomisindeki canlanmanın etkisiyle 10.000 düzeylerini aşmıştır. Kriz sonrası ise ani bir düşüş yaşamış ve bu düşüş trendi günümüze kadar devam etmiştir.

4. Markov Rejim Değişim Modeli

Rejim değişim modelleri zamanın her bir noktasında baskın olan rejime bağlı olarak rastsal değişkenlerin farklı bir görünüme sahip olması durumunda söz konusu olan modellerdir. Bu modellerde farklı parametre kümeleri tek bir sistemde toplanmakta ve hangi parametreler baskınsa rejim (durum) ona göre belirlenmektedir. Bu rejim ile anlatılmak istenen, zaman serisi verilerinde farklılık gösteren alt serilerdir.

Rejim değişim modellerinin uygulanabilmesi için serinin doğrusal olmayan bir yapı sergilemesi, farklı doğrusal olmama tiplerinden birisine uyması gerekmektedir. Burada doğrusalsızlıktan kasıt serinin tek bir doğrusal düzlem içerisinde olmaması, farklı doğrusal bileşenlerin tek bir seri içinde yer almasıdır. Doğrusal modeller ile rejim değişim modelleri arasındaki temel ayırım, serinin doğrusal modelde tek bir noktaya yakınsaması söz konusu iken, rejim değişim modellerinde rejim sayısı kadar noktaya yakınsaması olarak ortaya konabilir. Serinin doğrusal olmayan bir yapı barındırmasına rağmen doğrusal olarak modellenmesi durumunda; öngörüler yanlış sonuç verebilir, şokların etkisi bozucu olabilir ve serinin doğrusal bileşenleri ayrılmayabilir.

1970'lerin başından beri ekonomistler, farklı zaman dönemlerinde değişik parametre tahminleri alan ve bu yüzden rejim değişim modelleri olarak adlandırılan, genelleştirilmiş regresyon modellerinin değişik türleri ile ilgilenmişlerdir. Kullanılan çeşitli modellerin temel alındığı çalışma Goldfeld ve Quandt tarafından 1973 yılında "The Estimation of Structural Shifts by Switching regressions" isimli makale ile tanıtılmıştır.

Zaman içerisinde değişim modeli ve bu modelin tek değişkenli tamamlayıcısı olan Eşikli otoregresif (Threshold AutoRegressive -TAR) modeli, doğrusal olmayan zaman

serisi modelleri içerisinde en tanınanıdır. TAR, ekonomik ve finansal zaman serisi davranışlarında çevrim limitlerini, sıçrama olgusunu ve asimetriyi yakalamada en etkili model olarak kabul edilmektedir. Geçmiş değerlerine bağlı olarak farklı rejimlere izin veren AR modelinin genelleştirilmiş hali olarak kabul edilen TAR modeli, 1978 yılında Tong'un yazdığı makaleye dayanmaktadır.

Rejim değişim modelleri içinde yer alan ikinci model, ilk olarak Chan ve Tong (1986) tarafından tanıtılan ve ardından Terasvirta (1994) çalışması ile geliştirilen Yumuşak Geçişli Otoregresif (Smooth Transition AutoRegressive - STAR) modelidir.

Hamilton'un 1989 çalışmasıyla tanıtılan Markov Rejim Değişim Modelleri bu grup içerisinde yer alan üçüncü ve son modeldir. Hamilton'un durum değişkenini gözlemlemediği ve birinci dereceden Markov süreci ile modellediği çalışmasında; cari rejimin sadece bir önceki rejime bağlı olduğu ve duruma hareket edişinde geçiş olasılıklarını tanımlamaktadır. Bu çalışmadan sonra rejim değişim modellerinin farklı alanlara uygulandığı görülmektedir.

Markov değişim modeli ile analizi yapılan seride, zamanın herhangi bir noktasında hangi rejimin etkili olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber zamanın her bir anında her bir rejime ait gözlenme olasılıkları hesaplanabilmektedir. Modelde tek bir sistem içerisinde birden fazla parametre seti birleştirilmekte ve cari zamandaki yapı hangi rejimde ise o rejime bağlı parametreler kullanılmaktadır. Modelin temelinde, ekonomideki konjontür ile ilgili olarak daralma ve genişleme dönemleri farklı rejimler olarak kabul edilmekte ve bu rejimler arasındaki geçişler olasılıklar dâhilinde ifade edilmektedir.

4.1. Doğrusal Olmama Testleri

Rejim değişim modellerinin kullanılabilmesi için serinin doğrusal olmaması gerekmektedir. Bu kapsamda ele alınacak serinin doğrusalsızlığının belirlenmesi gerekmektedir. Otokorelasyon fonksiyonu doğrusal olmamayı belirlemede etkin olarak kullanılmaktadır. Ancak otokorelasyon fonksiyonu doğrusal modellerde kullanılmaya elverişli olması bu doğrusal modellerde daha doğru sonuçlara varabilmesi sebebiyle seride doğrusal olmama ile ilgilenilmesi durumunda serilerin otokorelasyonları yerine karesi veya küpü alınarak elde edilen yeni serilerin otokorelasyon fonksiyonları ile ilgilenilmesi daha doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir. Örneğim Y_t^2 'nin otokorelasyon fonksiyonu yada tahmin sonucu elde edilen artıkların karesine ait otokorelasyon fonksiyonu, doğrusal olmama ile ilgili yararlı bilgiler sağlamaktadır.

Doğrusal olmamanın analiz edilebilmesi için Otokorelasyon fonksiyonu dışında literatürde sıklıkla karşılaşılan diğer testlerden bazıları da McLeod-Li, Brock, Dechert ve Sceinkman (BDS) ile Tsay Testleridir⁴. Bu çalışmada serinin yapısının belirlenmesi

⁴ Diğer doğrusal olmama testleri Engle LM, Hinich Bispektrum, White, Kaplan, Hinich Bikovaryans, Verbrugge şeklindedir.

amacıyla BDS testi uygulanacağından bu test ile ilgili bilgi verilecek olup, diğerlerine değinilmeyecektir.

BDS testi Brock, Dechert ve Sceinkman tarafından 1987 yılında tanıtılmış ve Brock, Hsieh ve LeBaron tarafından 1991 yılında geliştirilmiştir. Test serinin cari değerleri ve geçmiş değerleri arasındaki otokorelasyonu incelemektedir. Parametrik olmayan bu yaklaşım ölçüm metodu olarak korelasyon integralinden faydalanmaktadır.

Testin uygulanması için logaritması ve farkı alınmış T gözlemden oluşan seri ilk gözlemden başlanarak m boyutlu vektörlere ayrılır. Bu işlem sonucunda seriden m boyutlu $T-m$ adet yeni seri elde edilir. Korelasyon integrali⁵ bu aşamada devreye girmektedir. Hesaplama birer çift nokta (i, j) eklenerek yapılmaktadır. Bahsi geçen noktalar "1" ile gözlem sayısı (T) arasında değer almaktadır.⁶ ($1 \leq i \leq T$) ve ($1 \leq j \leq T$)

BDS test istatistiği⁷ çift taraflı bir test olup, test istatistiğinin kritik değerden büyük veya küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilmektedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi ile serinin artıklarının doğrusal olmaması aynı anlama gelmektedir. BDS testi ile seride doğrusal olmayan serisel bağımlılık ortaya çıkarılmaktadır. Test serinin durağanlaştırılmasının ardından uygulanmaktadır.

4.2. Tek Değişkenli Rejim Değişim Modeli - MS - AR Modeli

Hamilton (1989) tarafından 2 rejimli MSA AR(p) modeli;

$$y_t = \begin{cases} \phi_{1,0} + \phi_{1,1}y_{t-1} + \dots + \phi_{1,p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{eğer } (S_t = 1) \\ \phi_{2,0} + \phi_{2,1}y_{t-1} + \dots + \phi_{2,p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{eğer } (S_t = 2) \end{cases} \quad (1)$$

$$y_t = \phi_{0,s_t} + \phi_{1,s_t}y_{t-1} + \dots + \phi_{p,s_t}y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (2)$$

şeklinde kurulmuştur. İfadede yer alan $\phi_{1,j}$ ve $\phi_{2,j}$ her bir rejime ait otoregresif gecikme parametrelerini S_t her bir rejimin aldığı değeri, p modelin otoregresif derecesini ifade etmektedir. Bunun yanında artıkların normal dağıldığı varsayılmaktadır. [$\varepsilon_{it} \approx \text{iid}(0, \sigma_i^2)$ ve $\sigma_i^2 < \infty$]. (2) nolu denklemde S_t 'nin doğrudan ölçülemediği varsayılmakta ve sadece gözlemlenmiş Y_t 'nin yapısının açıklanabilmesi için modelde yer aldığı belirtilmektedir. Modelde S_t, Y_t 'nin sürecine bağlı olarak değişmekte ve Y_t de modeldeki varyans ve parametrelerce belirlenmektedir. Markov Rejim Değişim modelinde rejimler arasındaki ilişkiler olasılık fonksiyonları ile gösterilmektedir. Bu kapsamda birinci mertebeden Markov Süreci geçiş olasılıkları (3) nolu denklem dizisinde gösterilmektedir (Bayat vd., 2013:81).

5 $C_{\varepsilon,m} = \frac{1}{T_m(T_m-1)} \sum_{i \neq j} I_{ij} \varepsilon$

6 Burada $\|Y_i^m - Y_j^m\| \leq \varepsilon$ $I_{ij} \varepsilon = 1$ aksi halde "0" değerini almaktadır.

7 $BDS_{\varepsilon,m} = \frac{\sqrt{N[C_{\varepsilon,m} - (C_{\varepsilon,1})^m]}}{\sqrt{V_{\varepsilon,m}}}$

$$\begin{aligned}
\Pr[S_t = 1 \mid S_{t-1} = 1] &= P_{11} = p \\
\Pr[S_t = 0 \mid S_{t-1} = 1] &= P_{10} = 1 - p \\
\Pr[S_t = 0 \mid S_{t-1} = 0] &= P_{00} = q \\
\Pr[S_t = 1 \mid S_{t-1} = 0] &= P_{01} = 1 - q
\end{aligned} \tag{3}$$

Burada; örneğin birinci ifade “ $t-1$ ” zamanındaki rejimin “1” olması durumunda “ t ” anındaki rejimin de “1” olma olasılığını göstermekte ve “ p ” ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla “ $t-1$ ” zamanındaki rejimin “1” olması durumunda “ t ” anındaki rejimin “0” olma olasılığı - toplam iki rejim olduğundan - “ $1-p$ ” olmaktadır. Diğer taraftan örneğin P_{10} rejim 1’den rejim 0’a geçiş olasılığını göstermekte olup, bir rejimden kendisi dâhil diğerlerine geçiş olasılıklarının toplamı “1” olmaktadır. (3) nolu denklem dizisinde gösterilen birinci mertebeden Markov süreci S_t rejimi için olasılığın sadece S_{t-1} ’e bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında daha yüksek mertebeden süreçler söz konusu olduğunda bu olasılık daha önceki dönemlere de bağlı olmaktadır.⁸

$$\sum_{j=1}^k \Pr(S_t = j \mid S_{t-1} = i) = 1 \tag{4}$$

(3) nolu denklemde gösterilen olasılıklar matris formatında;

$$P = \begin{bmatrix} p & 1-q \\ 1-p & q \end{bmatrix} \tag{5}$$

Şeklinde ifade edilmektedir. (5) nolu matriste “ t ” ve “ $t-1$ ” zamanında 1 ve 0 rejimlerinin satırları birleştirilerek geçiş matrisi (transition matrix) şeklini almaktadır. Geçiş olasılıklarının zaman içerisinde sabit olduğu kabul edilmektedir.

M-boyutlu zaman serisi vektörü $Y_t = (y_{1t}, \dots, y_{mt})'$, $s_t \in \{1, \dots, k\}$ üzerinde koşullu olarak tanımlanmaktadır. (Hamilton, 1988);

$$P(y_t \mid Y_{t-1}, X_t, s_t) = \begin{cases} f(y_t \mid Y_{t-1}, X_t, \theta_1) & \text{eğer } s_t = 1 \\ f(y_t \mid Y_{t-1}, X_t, \theta_m) & \text{eğer } s_t = k \end{cases} \tag{6}$$

Rejim değişkeni s_t ve θ_m parametre vektörü rejim k ’de gösterilmektedir. $P(y_t \mid Y_{t-1}, X_t, s_t)$ içsel değişkenlerin olasılık yoğunluk fonksiyonunun vektörünü temsil etmekte, $Y_t = (y_{1t}, \dots, y_{mt})'$ fonksiyonu $Y_{t-1} = \{y_{t-i}\}$ işleminin öncesine koşullu olduğu, $X_t = \{x_{t-i}\}$ de dışsal değişkenleri ifade etmektedir (Owen, 2004:7). Her rejimin kendi içerisinde doğrusal olduğu varsayılmaktadır. ($s_t = k$) (Koç, 2008: 69).

⁸ Örneğin $i > 1$ için S_{t-i} ’ye bağlı olmaktadır.

5. Analiz ve Sonuçlar

Bir zaman serisinin deterministik ya da stokastik özelliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Deterministik özellikler; sabit katsayı, trend ve mevsimselliğin varlığını ortaya koyarken stokastik özellikler değişkenin durağanlığı ile ilgilenir. "Ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır" denir.(Kabadayı, 2013: 112) BDI serisine ait bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 7 de gösterilmektedir.

Tablo 7: BDI Serisi Tanımlayıcı İstatistikler

INF	Sayı	Yüzde	Kümülatif Toplam	Kümülatif Yüzde
[0,2000)	105	77.21	105	77.21
[2000,4000)	19	13.97	124	91.18
[4000,6000)	7	5.15	131	96.32
[6000,8000)	1	0.74	132	97.06
[8000,10000)	4	2.94	136	100
Tümü	136	100	136	100
J-B	722.4022	Skewness	2.9535	
Kurtosis	12.62234	Maks	9.589	
Min	429			

Çalışma da ilk olarak BDI değişkeninin durağanlık sınaması yapılacaktır. BDI serisinin birim kök özellikleri Genişletilmiş Dickey- Fuller Testi(ADF) ve Philips Perron(PP) birim kök testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 8' de gösterilmiştir.

Tablo 8: Enflasyon Serisine ait Birim Kök Testleri

		BDI (DÜZEY)	BDI (BİRİNCİ FARK)
Sabit*		VAR	VAR
Trend*		VAR	VAR
ADF Test İstatistiği		-3.049439	-11.03114
	%1	-4.026429	-4.026942
Kritik değerler	%5	-3.442955	-3.443201
	%10	-3.146165	-3.146309
PP Test İstatistiği		-3.179948	-11.01393
	%1	-4.026429	-4.026942
Kritik değerler	%5	-3.442955	-3.443201
	%10	-3.146165	-3.146309
Gecikme uzunluğu**		-	2

*Wald testleri ile sınanmıştır.

**Otokorelasyonun olmadığı gecikme uzunlukları korelogram testleri ile manuel olarak belirlenmiştir.

Değişkenlerin durağanlığı için değişkenin tahmin edilen τ (tau) istatistik değerinin MacKinnon (1996) tarafından geliştirilen tablo değerinden mutlak değer içinde büyük olması gerekmektedir. BDI değişkeni ADF ve PP testine göre düzey değerlerde durağanlığı reddetmiş ve birim kök içerdiği sonucuna varılmıştır. Bununla beraber serinin birinci farkına ait sabitli ve trendli model için tüm güven aralıklarında ADF ve PP testlerinde durağanlık sağlanmıştır.

Durağanlığın sağlanmasının ardından seri için BDS doğrusalsızlık sınaması yapılmıştır. BDS testinde model doğrusaldır sıfır hipotezine karşılık hataların özdeş dağılmadığını diğer bir değişle i.i.d olmadığını sav eden alternatif hipotez bulunmaktadır. Burada olasılık değerlerinin 0.05 bandından küçük olması sebebiyle sıfır hipotezi reddedilmiş ve modele ait hataların bağımsız özdeş dağılıma sahip olmadığı diğer bir değişle doğrusal olmayan yapı sergilediği görülmüştür. Modele ait BDS testi sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: BDS Test İstatistiği

Boyut	BDS İst.	St. Hata	Z. İst	Olasılık	C(m,n)	c(m,n)
2	0.068593	0.011216	6.115709	0.0000	5030	0.5644
3	0.143324	0.018014	7.956397	0.0000	4302	0.4900
4	0.192674	0.021695	8.881197	0.0000	3758	0.4346
5	0.219198	0.022878	9.581343	0.0000	3291	0.3864
6	0.234820	0.022328	10.51672	0.0000	2931	0.3495

Boyut	A	B	C
2	6275	0.7041	0.4958
3	6167	0.7025	0.3467
4	6064	0.7013	0.2419
5	5955	0.6993	0.1672
6	5845	0.6970	0.1147

$A = C(1, n - (m - 1))$ $B = c(1, n - (m - 1))$ $C = c(1, n - (m - 1))^k$

Serinin doğrusal olmadığı sonucuna varıldıktan sonra MS(2) AR(4)⁹ modeli kurulmuştur. Bu noktada 2 rejimli model kurulması rejim 1’in “Dünya ticaret hacminin ortalama seviyenin üzerinde” olduğu, rejim 2’nin “Dünya ticaret hacminin ortalama seviyede” olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 10: Model Sonuçları

	Rejim 1	Rejim 2
Katsayı	7.4806	5.6243
Std. Hata	0.1442	0.0811
z-İst.	51.8744	69.3137
Olasılık	0.0000	0.0000

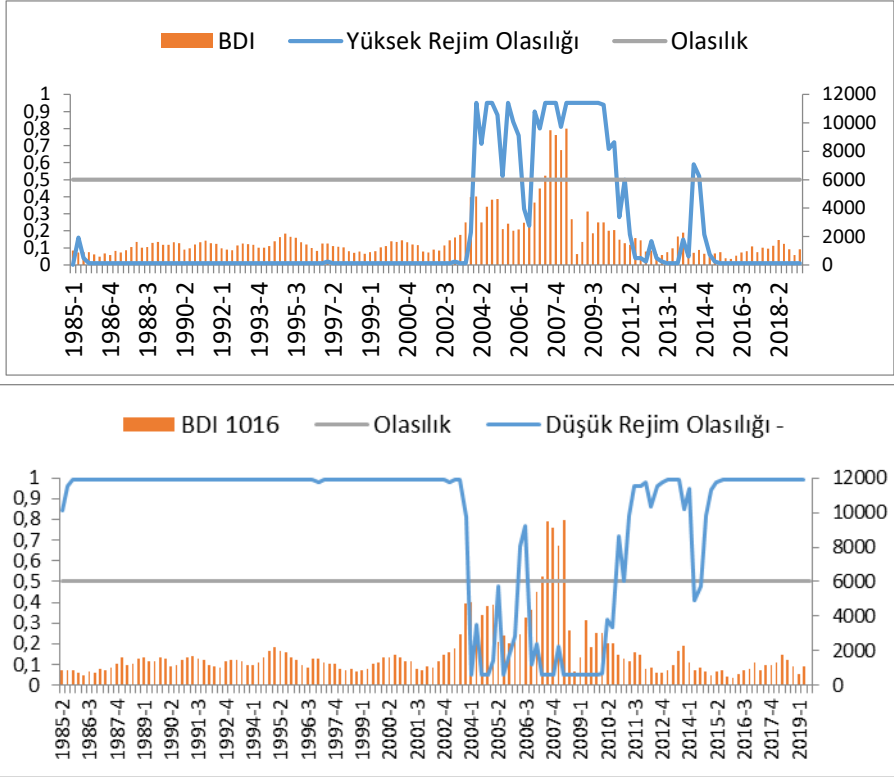
Rejimler arası geçiş olasılıkları tablo 11’de gösterilmektedir. 1985 yılı sonrasında Dünya ekonomisinde hammadde talebinin yaklaşık 98 dönem boyunca ortalama seviyede olduğu ve yaklaşık 19 dönem boyunca ortalamanın üzerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan rejimlerin kendi içerisinde tutarlı olduğu, örneğin dünya hammadde talebinin rejim 1’de iken aynı rejimde kalma olasılığının %94, rejim 2’de iken aynı rejimde kalma olasılığının %98 olduğu görülmektedir. Yüksek talebi temsil eden rejim 1’den ortalama seviyede hammadde talebini temsil eden rejim 2’ye geçiş olasılığının % 0.5 tam tersinin ise %0.1 olduğu görülmektedir.

⁹ Diğer modeller denenmiş olup, anlamlı sonuçlar alınmadığından bu model ile çalışmaya devam edilmiştir.

Tablo 11: Geçiş olasılıkları

	1	2	Rejim Süresi
1	0.9479	0.0520	19.2241
2	0.0101	0.9898	98.2679

Şekil 3: Rejim Geçiş Olasılıklarına ait grafikler

BDI serisine ait MS(2) AR(4) modelinin rejimlerine ait grafikler şekil 3'de gösterilmektedir. Şekil 3'e göre dünyadaki hammadde talebinin ortalama yüksek seviyede olması rejim 1'i, hammadde talebinin ortalama seviyede olması ise Rejim 2'yi temsil etmektedir. Bu bağlamda geçiş olasılıklarını gösteren şekil 3'de yer alan grafik incelendiğinde, gözlem değerlerinin 1. rejimde olma olasılığının daha az olduğu; 2. rejime ise daha fazla gözlem değeri düştüğü görülmektedir.

Rejim 1: 2004:1-2006:1/2006:4-2010:3 / 2014:2-2014:3 dönemlerini kapsamaktadır. Rejim 1'de Dünya hammadde talebinin ortalamanın üzerinde olduğu, dolayısıyla denizyolu taşımacılığına olan talepte de artış olduğu anlamına gelmektedir. Bu dönemlerde gemi talebi gemi arzını geçtiğinden taşıma fiyatları yükselmekte dolayısıyla BDI endeksinde artışlar görülmektedir. Armatörler maliyetlerinin çok üzerinde taşıma yaparak aşırı karlar elde etmektedirler.

Rejim 2: 1985:2-2003:4 / 2006:2-2006:3 / 2010:4-2014:1 / 2014:4 / 2019:2 dönemlerini kapsamaktadır. Rejim 2'de Dünya'da hammadde talebinin uzun dönem ortalamasına eşit

olduğu arz ve talebin birbirine eşit olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Denizcilik piyasası açısından ise, gemi arzı gemi talebine eşit olan dönemleri içermektedir. Böyle dönemlerde armatörler ortalama olarak işletme maliyetlerine yakın gelir elde etmekte ve normal karlar ile çalışmaktadırlar.

Sonuç

Dünya ekonomisinin gidişatı birçok faktöre bağlıdır. Bunlardan en önemlisi üretim süreçlerinde kullanılan hammaddelere erişebilirliktir. Çok uluslu firmaların yapmış oldukları kitlesel üretimler dünya hammadde rezervlerinin çok büyük kısmını kullanmaktadır. Dünya üzerindeki hammadde ve doğal kaynaklar ile üretim merkezleri ise birbirinden farklılık göstermektedir. Bu yüzden denizcilik sektöründe kuru dökme yük olarak bilinen demir cevheri, çelik, orman ürünleri ve hububat gibi maddelerin, kaynaklarından üretim sürecine dâhil oldukları yerlere düşük maliyetle taşınmaları çok önemlidir. Bunu sağlayabilen tek ulaşım yolu ise deniz yolu taşımacılığıdır.

Kuru dökme yüklerin taşıma maliyetlerini ve navlun bedellerini temsil eden Baltık Kuru Yük Endeksi dünya ticareti ve ekonomisi açısından çok önemli bir göstergedir. Bu açıdan endeksin yükseliş trendinde olduğu dönemler dünya ekonomisinin hızlandığı, denizcilik sektöründe aşırı karların elde edildiği dönemler, endeksin düşüş trendinde olduğu dönemler ise dünya ekonomisinin ve ticaretinin yavaşladığı ve denizcilik sektöründe normal karların elde edildiği dönemler olarak nitelendirilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın temel motivasyon noktası BDI endeksinin doğrusal olmayan yapısının Markov Rejim Değişim modeli ile modellenerek Dünya ekonomisinin durumu 1985 yılından sonra 2 rejim halinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın iki temel sonucunun olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki genel olarak dünya ticaret hacminin seyrinin, değişimlerinin ve ticaret hacmindeki dalgalanmaların uzun dönemli analizinin yapılmasıdır. İkincisi ise deniz taşımacılığı sektörünün iki tarafı olan gemi sahipleri (taşıyan) ve yük sahipleri (taşıtanların) analiz dönemi içerisinde karlılık açısından avantajlı oldukları dönemlerin ayrıştırılmasıdır.

Sonuçlar incelendiğinde özellikle 2008 krizi öncesi küresel ticaret hacmindeki artışın, model tarafından başarılı bir şekilde tahmin edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda kriz öncesi 5 yıllık süreçte ticaret hacmindeki artış gemi sahiplerine transfer edilen nakit açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde armatörler aşırı karlar elde etmişlerdir. Rejim 1 olarak nitelendirilen bu dönemin dışında kalan tüm dönemlerde ise küresel ticaret hacmi ortalama seviyede seyretmiştir. Dolayısıyla söz konusu dönemde armatörler (ortalama olarak) normal karlar elde etmişlerdir.

Son olarak çalışma sonuçları literatürdeki diğer çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde BDI endeksinin küresel ticaret hacmi yanında birçok iktisadi verinin görülebilmesinde önemli bir analiz aracı olduğu görülebilmektedir.

Kaynakça

- Aldertson, S. (2004). *Sea Transport Operation and Economics*. London : Witherby.
- Bakshi, G., Panayotov, G., & Skoulakis, G. (2012). The Baltic Dry Index as a Predictor of Global Stock Returns, Commodity Returns, and Global Economic Activity. *SSNR*, 1-52.
- Başer, S., & Açık, A. (2019). The Effects of Golbal Economic Growth on Dry Bulk Freight Rates. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1-17.
- Bayat, T., Kayhan, S., & Koçyiğit, A. (2013). Türkiye'de İşsizliğin Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeliyle İncelenmesi. *Business and Economic Research Journal*, 79 - 90.
- Bildirici, M., Aykaç Alp, E., Ersin, Ö., & Bozoklu , Ü. (2010). *İktisatta Kullanılan Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Brock, W., Dechert, W., & Scheinkman, J. (1986). A Test for Independence Based on The Correlation Dimension. *Econometric Reviews*, 197-235.
- Chan, K., & Tong, H. (1985). On The Use Of the Deterministic Lyapunov for The Function of Ergodicity of Stochastic Difference Equation . *Advanced in Applied Probability*, 667 - 678.
- E. Bildirici, M., Kayıkçı, F., & Şahin Onat, I. (2015). Baltic Dry Index as a Major Economic Policy Indicator: The Relationship with Economic Growth. *Procedia - Social and Behavioral Science*, 416-424.
- Goldfeld , L., & Quandt, R. (1973). A Markov Model For Switching Regression . *Journal of Econometrics*, 3-16.
- Haijie, Z., & Xuying, L. (2006). Volatility of Baltic Dry Index using GARCH type Models with Different Distributions. *Journal of Shanghai Maritime University*, 1-20.
- Hamilton, J. (1989). A New Approach to the Economic Analysis of non Stationary Time Series and the Business Cycle . *Econometrica*, 357-384.
- Hummels, D. (2001). *Time as a Trade Barrier*. Purdue: Purdue University.
- Jankowski, W. (1989 b). The Development of Liner Shipping Conferences: A Game Theoretical Explanation. *International Journal of Transport Economics* , 313-328.
- Jankowski, W. (1998 a). Competition, Contestability and the Liner Shipping Industry; a Comment. *Journal of Transport Economics and Policy*, 199-203.
- Kabadayı, B. (2013). Türkiye Konjonktür Dalgalanmaları ve Rejim Değişim Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 108-120.
- Kidman, S. (2003). *Port State Control: A guide for Cargo Ships*. London: Intercargo.

- Koç, S. (2008). *Tek ve Çok Değişkenli Rejim Değişim Modellerinin Türkiye Ekonomik Göstergelerine Uygulanması*. İstanbul: Doktora Tezi.
- Lin, F., & Sim, N. (2012). Trade, Income and Baltic Dry INDEX. *European Economic Review*, 1-18.
- Molland, A. (2008). *The Maritime Engineering Reference Book: A Guide to ship Design Construction and Operation*. Oxford: Oxford University.
- Packard, W. (2004). *Sea Trading*. London: Shipping Books.
- Ruan, Q., Wang, Y., Lu, X., & Qin, J. (2016). Cross-Correlations Between Baltic Dry Index and Crude Oil Prices. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 278-289.
- Salvatore, D. (1990). *International Economics*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Smith, G. (2012). Shipping Markets and Freight Rates: An Analysis of the Baltic Dry Index. *Birkbeck Institutional Research Online*, 1-26.
- Stopford, M. (2016). *Denizcilik Ekonomisi*. (O. Duru, E. Bulut , & S. Esmer, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tarı, R., & Abasız, T. (2010). Asimetrik Etkiler Altında Okun Yasası'nın Eşik Hata Düzeltme Modeli ile Sınanması: Türkiye örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 53-77.
- Tong, H. (1978). On a Threshold Model. *Pattern Recognition and Signal Processing*, 575-586.
- UNCTAD. (2018). *Review of Maritime Transport*. London: United Nations.
- Zeng, Q., & Qu, C. (2014). An Approach for Baltic Dry Index Analysis Based on Empirical Mode Decomposition. *Maritime Policy & Management The Flagship Journal of International Shipping and Port Research*, 224-240.

Yayın Geliş Tarihi: 07.01.2019

Yayın Onay Tarihi: 24.05.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.509256

Mustafa AKAL *

Mustafa NAİMOĞLU **

Telafi Edilmiş Değer (CV) ile Gelirde Eşdeğer Değişiklik (EV) Değerlerinin Yeniden Formülasyonu

Reformulating Compensating Value (CV) and Equivalent Value (EV)

Özet

Bu çalışmada mal fiyatlarının değişmesi sonucu ortaya çıkan “telafi edilmiş değer (CV)” ile “gelirde eşdeğer değişiklik (EV)” değerlerinin yeniden formülasyonu ve hesabı amaçlanmıştır. Geliştirilen yöntem ile toplam CV ve EV değerlerinin ne kadarının hangi maldan kaynaklandığı belirlenir. Bunun sonucu olarak birey veya sosyal bir grubu mal fiyat artışı sonrası mal bazında yapılacak telafi destek yardımları; vergi indirimleri veya transfer harcamaları vs. dengeleme politikaları ile eski refah seviyesine getirmek mümkün olur. Böylece mal fiyat değişimleri sonucu mal bazında hesaplanan harcama değişikliklerine uyarlanacak kamu tercihi politikaları ile birey veya sosyal grupları aynı refah seviyesinde tutmak için kamusal kaynaklar daha etkin kullanılmış olacaktır. Diğer taraftan, bu çalışmada CV ve EV değerlerinin mallar bazında ayrıştırılarak hesaplanmasında dikkat edilmesi lazım gelen incelikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: CV, EV, genişletilmiş formül.

JEL Kodları: D04, D60, D71.

Abstract

This study aims to develop new formulas and calculations for “compensating value (CV) and “equivalent value (EV)” alternative to the classical formulas after the changes in goods prices. Which good how much contributes to the total of these values can be calculated by running our formulization. As a result, either individuals or social groups can be compensated by fiscal aids, transfer expenditures and tax reductions etc. on goods separately to keep their welfare level constant after goods’ price increases. Basing upon our formulation proposed here the public choice policies can be modified to the changes in expenditures on individual goods consumed intensively by a group or individuals and they can be used more efficiently. On the other hand, there exist details in calculating CV and EV values basing upon individual goods to be considered.

Keywords: CV, EV, modified formula.

JEL Codes: D04, D60, D71.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF İktisat Bölümü, E-Mail: akal@sakarya.edu.tr

** Arş. Gör. Bingöl Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü e-mail: mustafanaimoglu@gmail.com

Giriş

Breslaw ve Smith (1995:313) CV ve EV'nin gerçek ölçümünün ilk defa 1981'de Hausmann tarafından örtük normal tercihleri esas alan Marshall talep eğrisine başvurarak gerçekleştirildiğini bahsetmişlerdir. Ancak Hausmann'ın yaklaşımının birden fazla malın fiyat değişimi durumunda kullanılamayacağını da belirtmişlerdir. Ayrıca bu yaklaşımda refah değişimleri tanzim edilmiş talep eğrisi üzerinden değil Marshall talep eğrisi üzerinden belirlenmiştir. Marshall talep eğrisi üzerinden fiyat değişimini "tüketici artığında değişme (ΔCS)" olarak ifade edilir. Marshall talep eğrisi ΔCS hesabında gelir etkisini de hesaba katar. Morey ve Rossmann (2008:90) gelir etkisinin de hesaba katıldığı ancak politik uygulamaların tüketici refahının değişip değişmediği duruma göre tüketici artığını değiştirip değiştirmeyeceğini tartışmışlar; politik uygulama ile tüketici durum değişimi arasında bağımsızlık varsayımının yapılmaması halinde gelir etkisinin varlığında CV ve EV hesabının gerçek değerinden uzak olarak hesaplanacağını ispatlamışlardır. Bu çalışmada mal fiyat değişimleri sonrası sadece ikame etkisine bağlı tüketici artığı değişimleri; CV ve EV'nin mallar arası dağılımı sağlanarak örneklerle ispatlı olarak yeniden formüle edilecektir.

Farklı sosyal grupların tercih ettikleri mal bileşenleri ve yoğunlukları farklılık gösterdiğinden CV ve EV'nin mal bazında ayrıştırılması kamu tercihi politikası açısından önem arz eder. Bu nedenle bu çalışmada CV ve EV değerleri mallar bazında ayrıştırılarak formüle edilmiş ve politik hesaplamalarda dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulmuştur. Literatürde mal ve hizmet fiyatlarının değişmesi sonucunda oluşan harcama artış ve azalışlarını bireysel mal fiyat değişimleri bazında ayrıştıran bir formül ve hesaplama bulunmamaktadır. Genel harcama denklemi üzerinden toplu olarak bütün mal fiyat değişmelerini kapsayan toplam harcama değişimini veren formül vardır. Ancak bu formülün mal bazında ayrıştırılarak uygulanabilirliğine açıklık getirilmemiştir.

Dolayısıyla da mallar bazında politik uygulamalar yapılamamaktadır. Marjinal fayda bağımsızlığı varsayımı bir malın marjinal faydasının diğer malların az veya çok tüketiminden etkilenmemesidir. Bu varsayım teknik olarak bir fayda denkleminin veya karşılık gelen harcama denkleminin herhangi bir mala göre kısmi türevinin alınabilmesine olanak sağlar. Bu çalışma "malın marjinal faydasının bağımsızlığı" varsayımından hareketle harcama değişikliklerinin mallar bazında dağılımını ortaya koyma amacını gütmektedir. Belirli bir refah ya da fayda seviyesinde yaşam sürdürmek için harcama artışlarının telafisinin mal bazında nasıl ve ne kadar olacağı veya birey aynı faydayı daha düşük harcama ile satın alma durumuna gelmesinde bireyi aynı fayda seviyesine tutmak için bireyin nasıl, hangi malda ne kadar vergilendirileceğine yardımcı olacaktır. Bu çalışmada geliştirilen formüller mal bazında politika belirlemede önem arz etmekte, dolayısıyla bazı birey ve grupların mal tüketim yoğunluklarına göre politika izlenmesinde yardımcı olacaktır.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Telafi Edilmiş Değer (CV) ve Gelirde Eşdeğer Değişiklik (EV) formülleri teorik uygulamalı örneklerle geliştirilecek ve politika yapımında uygulama yararından bahsedilecektir.

1. CV'nin Formülasyonu

Teknik bir ifade ile “telafi edilmiş değer (CV)” eski fiyatlardan (P_0) eski fayda seviyesini (U_0) satın almak için yapılan harcama ile yeni fiyatlardan (P') eski fayda seviyesini (U_0) satın almak için yapılan harcama farkıdır (Silberberg, 1990: 399);

$$CV = dE = E_0(P_0, U_0) - E_1(P_1, U_0) ;$$

$$CV = - \sum_{i=1}^N \int_{P_0}^{P_1} \frac{\partial E(P, U_0)}{\partial P_i} dP_i$$

Ancak bu formül mal bazında ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_N$) CV'nin ne kadar olacağı ve nasıl hesaplanacağını göstermemektedir. Formül mal fiyat değişimleri sonrası sabit bir U_0 fayda seviyesini tekrar elde etmek için toplam harcama değişimini vermektedir. CV değeri sıfırdan küçük ise yeni fiyatlardan eski fayda seviyesi daha pahalıya elde edileceğinden tüketicinin refah kaybına uğramaması için harcama fazlası kadar desteklenmesi gerekir. Harcama denkleminin i. mal fiyatına göre türevi i. malın sabit u_0 fayda seviyesinde tanzim edilmiş talep eğrisini verir. İntegral ise her bir malın fiyat değişimi sonucu başlangıç u_0 faydasını elde etmek için ortaya çıkan harcama açığı ve/veya fazlası toplamını ifade eder. İntegral U_0 başlangıç fayda seviyesini i. malla elde ederken i. malın yeni fiyattan değeri ile eski fiyattan değeri arasındaki farkını verirken, süresiz değişken için kullanılan toplam integrali (sigma) ise mallara göre bu farkların toplamını verir. *Ancak bu formül mal bazında CV hesabında hesaplanacak değerlerde ayrıntıyı vermediğinden yanıltıcı olmaktadır.* Bu nedenle formülün mal bazında nasıl hesaplanacağı üzerine revize edilmesi gerekmektedir.

CV hesabında “X malının fiyatı değiştikten sonra bu değişikliğin etkisini telafi için tüketici gelirinde ne kadar değişiklik yapılması” sorusuna cevap aranır (Ünsal, 2005: 219). Farklı sosyal grupların tercih ettikleri mal bileşenleri ve yoğunlukları farklılık gösterdiğinde toplam CV değerinin mal bileşenleri bazında hesaplanması veya ayrıştırılması halinde kamu tercihi politikası açısından özel gruplara göre politika izlenmesine olanak sağlar. Örneğin, öğrencilerin kırtasiye, barınma, yiyecek vs. harcamaları için yapılan transfer harcamalarında genel enflasyon oranında değil de öğrencilerin yoğun olarak tükettiği mal ve hizmet fiyat değişimleri dikkate alınarak daha etkin bir sosyal politika izlenir. Benzer bir şekilde emekliler için, farklı şehirlerde çalışan memurlar, yaşlılık maşısı alanlar için daha etkin mali destek politikaları izlenebilir. Bireylerin refah seviyelerini minimize edilmiş bütçe yükleriyle korumaya yardım eder ve/veya sosyal destek politikalarının etkinliği artırılabilir.

CV'nin negatif olması eski fayda seviyesinin yeni fiyatlardan daha pahalıya satın alınabildiğini; dolayısıyla tüketicinin refah seviyesinin korunması için nakdi yardım yapılması (vergileri azaltarak veya sübvansiyonları, transfer harcamalarını, kupon yardımlarını vs. artırmak) gerektiğini işaret eder. CV'nin pozitif olması ise eski fayda seviyesinin yeni fiyatlardan daha ucuza satın alınabildiğini, dolayısıyla tüketiciyi başlangıç refah seviyesine getirmek için bu reel gelir artışının vergiler koyarak veya

sübvansiyonları, transfer harcamalarını, kupon yardımlarını kısarak geri alınması gerektiğini işaret eder.

Tablo 1’de CV’nin genel olarak 4. satırda;

$$CV = E_0(P_{x_{i_0}}, U_0) - E_1(P_{x_{i_1}}, U_0), i = 1 \dots N$$

sonra mallar bazında 6. Satırda

$$CV_{x_j} = \int_{P_{x_{j_0}}}^{P_{x_{j_1}}} h_x(P_{x_{1_0}}, P_{x_{2_0}}, P_{x_{3_0}}, \dots, P_{x_{j-1_0}}, P_{x_j}, P_{x_{j+1_0}}, \dots, P_{x_{N_0}}, U_0) dP_{x_j}$$

benzer olarak diğer mallar için ayrıştırılarak ve mallar bazında hesaplanan CV_{x_i} lerin toplamı olarak 6. Satırda

$$CV = \sum_{i=1}^N CV_{x_i} = \sum_{i=1}^N \int_{P_{x_{i_0}}}^{P_{x_{i_1}}} h_x(P_{x_i}, U_0) dP_{x_i}$$

hesabı gösterilmiştir.

Burada dikkat edilmesi lazım gelen nokta; hangi mal (j malı) için CV hesaplanacaksa o malın fiyatına (P_{x_j}) göre başlangıç refah seviyesine (U_0) karşılık gelen Hicks talep eğrisinin h_{x_j} integrali alınırken 1 numaralı maldan j. mala kadar mal sırasını atlamaksızın önceki malların fiyatlarını başlangıç fiyatlarında j. mal (bireysel olarak CV’si hesaplanan mal) dan sonraki malların fiyatlarını yeni fiyatlarda sabitlemesidir.

2. EV’nin Formülasyonu

Teknik bir ifade ile “gelirde eşdeğer değişiklik (EV)” eski fiyatlardan (P_0) yeni fayda seviyesini (U_1) satın almak için yapılan harcama ile yeni fiyatlardan (P_1) yeni fayda seviyesini (U_1) satın almak için yapılan harcama farkıdır (Akal, 2015:193);

$$EV = dE = E_0(P_0, U_1) - E_1(P_1, U_1),$$

$$EV = - \sum_{i=1}^N \int_{P_0}^{P_1} \frac{\partial E(P, U_1)}{\partial P_i} dP_i$$

Yine bu formül mal bazında EV’nin ne kadar olacağı ve nasıl hesaplanacağını göstermemektedir. CV hesabında yapılan açıklamalar EV için de geçerlidir. Ancak EV’de U_0 yerine U_1 fayda seviyesi hedef alınır. EV değeri pozitif (negatif) ise yeni fayda (U_1) seviyesi yeni fiyatlardan eski fiyatlara göre daha ucuza (pahalya) elde edilebildiğini gösterir. Harcama denkleminin i. malın fiyatına göre türevi fiyat değişimi sonrası oluşan yeni fayda (U_1) seviyesinin sağlanması için i. mal talep eğrisini, P_0 dan P_1 integrali ise U_1 fayda seviyesini elde etmek için tüketicinin i. malın fiyatının değişmemesi için gelirinde ne kadarlık değişiklik yapmaya razı olduğu parasal değeri, sigma integrali de bu değerlerin tüm mallar bazında toplamını ifade eder. Ancak literatürde CV de olduğu gibi EV’nin doğrulukla hesaplanabilmiş bir örneği bulunmamaktadır. Yukarıda verilen formüller

uygulamada hesaba alındığında yanlış sonuçlar vermektedir. Aşağıda sunulan formüller doğru sonuca ulaştırmaktadır.

EV hesabında “tüketici X malının fiyatının değişmemesi için gelirinde ne kadarlık değişiklik yapmaya razı olduğu” sorusuna cevap aranır (Ünsal, 2005:219). Farklı sosyal grupların tercih ettikleri mal bileşenleri ve yoğunlukları farklılık gösterdiğinde EV değeri mal bileşenleri bazında hesaplanması ve/veya ayrıştırılması halinde kamu tercihi politikası açısından özel gruplara göre politika izlenmesine olanak sağlar. Örneğin, öğrenci, öğretmen, emekli, yaşlılık aylığı alanlar, dar gelirli olanlar, bebeklerin ayrı ayrı yoğun olarak kullandıkları tüketim maddeleri ve bu madde fiyat değişimleri dikkate alınarak sosyal politikalar daha etkin uygulanabilir. Ayrıca, herhangi bir sosyal grup için bütün mallar bazında harcama farkı yerine sadece mallar bazında ortaya çıkan harcama farkları dikkate alınarak sosyal politikalar uygulanabilir. CV değeri tüketiciyi fiyat değişimi öncesi fayda seviyesinde (u_0), EV ise tüketiciyi fiyat değişimi sonrası fayda seviyesinde (u_1) tutmak için lazım ilave veya azaltılmış parasal tutarlardır.

Tablo 2’de EV’nin genel olarak 4. satırda;

$$EV = E_0(P_{x_{i_0}}, U_1) - E_1(P_{x_{i_1}}, U_1), i = 1 \dots N,$$

sonra mallar bazında 6. satırda

$$EV_{x_j} = \int_{P_{x_{j_0}}}^{P_{x_{j_1}}} h_x(P_{x_{1_0}}, P_{x_{2_0}}, P_{x_{3_0}}, \dots, P_{x_{j-1_0}}, P_{x_j}, P_{x_{j+1_0}}, \dots, P_{x_{N_0}}, U_1) dP_{x_j}$$

Benzer olarak diğer mallar için ayrıştırılarak ve mallar bazında hesaplanan EV_{x_i} ’lerin toplamı olarak 6. satırda

$$EV = \sum_{i=1}^N EV_{x_i} = \sum_{i=1}^N \int_{P_{x_{i_0}}}^{P_{x_{i_1}}} h_x(P_{x_i}, U_1) dP_{x_i}$$

hesabı gösterilmiştir.

Yine burada dikkat edilmesi lazım gelen nokta; hangi mal (j malı) için EV hesaplanacaksa o malın fiyatına (P_{x_j}) göre yeni refah seviyesine (U_1) karşılık gelen Hicks talep eğrisinin h_{x_j} integrali alınırken 1 numaralı maldan j. mala kadar mal sırasını atlamaksızın önceki malların fiyatlarını başlangıç fiyatlarında j. mal (bireysel olarak EV’si hesaplanan mal) dan sonraki malların fiyatlarını yeni fiyatlarda sabitlemesidir.

Bir normal mal için fiyat düşmesi durumunda $0 < CV < \Delta CS < EV$ sıralaması oluşur (Border 2014:7). Birden çok normal mal tüketimi ve fiyatlarının düşmesi durumunda aynı fayda eğrileri için bu sıralama geçerlidir. Normal mal fiyat yükselmelerinde ise sıralama tersine olup CV değeri EV den büyük olacaktır. Kamu tercihi politikası burada fiyat değişimi sonrası eski refah seviyesinin tutturulmasına veya yeni refah seviyesinin tutturulması hedefine bağlıdır. Fiyat düşmesi halinde eski refah seviyesinin tutturulması hedeflenmiş ise tüketiciden bütçeye yeni fayda seviyesinin tutturulması hedefine kıyasla daha az harcama veya telafi yardımı ilave vergiler vs. ile geri kazandırılır. Fiyat yükselmesi halinde ise eski fayda seviyesinin tutturulması için bütçeden yeni fayda seviyesini tutturulması için harcanandan daha fazla telafi yardımı gerekir.

3. Kamu Tercih Politikası Yorumu

Tablo 1'in üçüncü sütunundaki üç mallı örneklemede CV değeri 30.237 TL çıkmıştır. Burada birçok mal olabildiği gibi U_0 refah seviyesini korumak için söz konusu ele alınan üç mala yapılan harcama yeni fiyatlardan daha düşüktür. Tüketici refah kazancı burada 30.237 TL değerindedir. Tüketici 1. ve 2. mallarda daha düşük, sırasıyla 9.023 ve 45.786 toplamda bu iki mala fiyatlarının düşmesi sonucu 54.809 TL daha az harcama yapmaktadır. Diğer taraftan birey fiyatı yükselen 3. mala başlangıç refah seviyesini korumak için 24.573 TL daha fazla harcama yapmaktadır. Bireyde birinci malda 9.023 TL, 2. malda 45.786 TL ek vergi konarak ve 3. malda da azalan gelirini telafi için aynı veya nakdi ek gelir desteği sağlanarak politika yapılabilir.

Birey için verilen bu örnek topluma yükseltilebilir. Bu malları bazı gruplar yoğun tüketmekte ise bu politikaların ağırlığı ilgili gruplara ve bunların tükettiği mallara verilerek etkinlik artırılabilir. Örneğin 3. mal toplumun çoğunluğunun değil de sadece öğrencilerin (bebeklerin) tükettiği mal; defter (veya bebek maması) ise ve pahalı ise bu mal fiyat artışı için herkese ve/veya her gruba ilave yardım yapılmamalı, bu mal (bebek grubu) öğrenci grubu için ayrıştırılmalıdır. Az sayıda olan öğrenci (bebek) grubu yanında çok sayıda olan diğer gruplara defter (mama) alım yardımı yapılacak olursa kamu bütçesinden gereğinden fazla ödenek çıkacaktır. Böylece defter (mama) ihtiyacı olmayana nakdi yardım yapılarak onların gereksiz refah artışının önüne geçilebilir, toplumun tamamına ek yardım yapılması yerine sadece öğrenci (bebek) grubuna yardım yapılarak onların refah seviyesi veya satın alma gücü diğerlerinininki artırılmaksızın korunabilir. Örneğin, 1. mal toplumun çoğunun kullandığı cep telefonu (veya süt) ve 2. mal da yine toplumun çoğunun kullandığı internet (yumurta) ise bu iki malda tüketiciyi eski fayda seviyesinde tutacak kadar bu mallarda vergilendirmeye veya vergi artışına gidilebilir. Dolayısıyla, bu üç maldan sağlanan 30.237 TL'lik harcama kazancı birey ve gruplar arasında mal tüketim yoğunlukları dikkate alınarak daha etkin bir kamu tercihi politikası uygulanabilir.

EV'de U_0 yerine U_1 fayda seviyesi hedef alınır. EV değeri negatif ise yeni fayda (U_1) seviyesinin yeni fiyatlardan eski fiyatlara göre daha pahalıya elde edileceğini gösterir. Dolayısıyla, tüketici (veya tüketici grupları) X malların fiyatlarının değişmemesi için gelirinde değişiklik yapmaya razı olduğu değer yukarıdaki CV'deki örneğin devamı olarak; EV için Tablo 2'nin üçüncü sütünü altıncı satırında görülmektedir. Bu değerlere göre X_1 , X_2 ve X_3 malları için sırasıyla fiyatı yükselen mallarda 12.935, 65.631 TL ve fiyatı düşende -35.223 TL olup toplamda 43.342 TL olup eski fiyatlardan yeni fayda için gereken parasal değer yeni fiyatlardan yeni faydayı elde etmek için gereken parasal değerden daha fazladır. Tüketici veya tüketici grubu X_1 malının fiyatının değişmemesi (düşmemesi) için 12.935 TL, X_2 malının fiyatının değişmemesi (düşmemesi) için 65.631 TL para veya vergi vermeye, X_3 malının fiyatının değişmemesi (yükselmemesi) için de 35.223 TL parasal desteğe razı olurken toplamda 43.342 TL'ye kedisinden geri alınmaya razı olur.

Sonuç

Bu çalışmada "telafi edilmiş değer" ile "gelirde eşdeğer değişiklik" değer hesaplarının mal bazında hesabı için teorik ve hayali fiyat uygulamaları eşliğinde "telafi edilmiş

değer" ile "gelirde eşdeğer değişiklik" formülleri geliştirilmiştir. Uygulama ve değerlerin hesabında Mikroekonomi Teorisi'nde çok iyi bilinen, konu anlatımlarında çok kullanılan, orijine kesin dış bükeylik gösteren, tüketici normal tercihlerini temsil eden Cobb-Douglas tüketim fonksiyonu tercih edilmiştir. Geliştirilen formüller diğer tanzim edilmiş talep eğrisine sahip denklem biçimleri veya tüketici tercihleri için de geçerlidir. Geliştirilen bu formüller tüketici veya sosyal grupların tükettiği malların fiyatları değişmesi halinde bu grup veya bireyleri belirli bir refah seviyesinde tutmaya yönelik izlenecek politikalara yardımcı olacak ve politikaların etkinliğini artıracaktır.

Tablo 1: Telafi Edilmiş Değer Hesabı

$U=f(X)$	1. $U = X_1^{0.4} X_2^{0.6}$	2. $U = X_1^{0.3} X_2^{0.5} X_3^{0.2}$
P_{X_i}	$p_{x_{10}} = 5, p_{x_{20}} = 2$ $p_{x_{11}} = 3, p_{x_{21}} = 6$	$p_{x_{10}} = 3, p_{x_{20}} = 5, p_{x_{30}} = 2$ $p_{x_{11}} = 2, p_{x_{21}} = 2, p_{x_{31}} = 6$
$E(P, U_0)$	$E(P, U_0) = \frac{U_0 5 P_{X_1}^{0.4} P_{X_2}^{0.6}}{2^{0.4} 3^{0.6}}$	$E(P, U_0) = \frac{U_0 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{0.3} P_{X_2}^{0.5} P_{X_3}^{0.2}}{3^{0.3}}$
$CV(U_0) = E_0(P_0, U_0) - E_1(P_1, U_0)$	$CV = E_0(P_{X_1, P_{X_2}}, U_0) - E_1(P_{X_1}, P_{X_2}, U_0)$ $CV = 100 - (157,59156) = -57,59165$	$CV = E_0(P_{X_1, P_{X_2}, P_{X_3}}, U_0) - E_1(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_0)$ $CV = 100 - 69,76312 = 30,23688$
$h_{X_i}(P, U_0)$	$h_{x_1} = \frac{(0,4) U_0 5 P_{X_1}^{-0.6} P_{X_2}^{0.6}}{2^{0.4} 3^{0.6}}$ $h_{x_2} = \frac{(0,6) U_0 5 P_{X_1}^{0.4} P_{X_2}^{-0.4}}{2^{0.4} 3^{0.6}}$	$h_{x_1} = \frac{(0,3) U_0 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{-0.7} P_{X_2}^{0.5} P_{X_3}^{0.2}}{3^{0.3}}$ $h_{x_2} = \frac{(0,5) U_0 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{0.3} P_{X_2}^{-0.5} P_{X_3}^{0.2}}{3^{0.3}}$ $h_{x_3} = \frac{(0,2) U_0 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{0.3} P_{X_2}^{0.5} P_{X_3}^{-0.8}}{3^{0.3}}$
$CV = CV_1 + \dots + CV_N$ (YENİ)	$CV = \int_{p_{x_{10}}}^{p_{x_{11}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, U_0) dP_{X_1}$ $+ \int_{p_{x_{20}}}^{p_{x_{21}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, U_0) dP_{X_2}$ $= CV_1 + CV_2 = 35,72571 - 93,31797$ $= -57,59226$	$CV = \int_{p_{x_{10}}}^{p_{x_{11}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_0) dP_{X_1}$ $+ \int_{p_{x_{20}}}^{p_{x_{21}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_0) dP_{X_2}$ $+ \int_{p_{x_{30}}}^{p_{x_{31}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_0) dP_{X_3}$ $= CV_1 + CV_2 + CV_3$ $= 9,023933047 + 45,78645281 - 24,5730319$ $= 30,23735396$

Tablo 1 (devam): Telafi Edilmiş Değer Hesabı

$U=f(X)$	3. $U = X_1^{0.1} X_2^{0.2} X_3^{0.3} X_4^{0.4}$	4. $U = X_1^{0.1} X_2^{0.1} X_3^{0.2} X_4^{0.3} X_5^{0.3}$
P_{X_i}	$p_{X_{10}} = 2, p_{X_{20}} = 5, p_{X_{30}} = 3, p_{X_{40}} = 7$ $p_{X_{11}} = 5, p_{X_{21}} = 3, p_{X_{31}} = 4, p_{X_{41}} = 2$	$p_{X_{10}} = 2, p_{X_{20}} = 4, p_{X_{30}} = 7, p_{X_{40}} = 9, p_{X_{50}} = 2$ $p_{X_{11}} = 3, p_{X_{21}} = 2, p_{X_{31}} = 4, p_{X_{41}} = 5, p_{X_{51}} = 6$
$E(P, U_0)$	$E(P, U_0) = \frac{U_0 10 P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.2} P_{X_3}^{0.3} P_{X_4}^{0.4}}{2^{0.2} 3^{0.3} 4^{0.4}}$	$E(P, U_0) = \frac{10}{2^{0.2} 3^{0.3} 3^{0.3}} U_0 P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.2} P_{X_4}^{0.3} P_{X_5}^{0.3}$
$CV(U_0) = E_0(P_{\omega}, U_0) - E_1(P_1, U_0)$	$CV = E_0(P_{X_{10}}, \dots, P_{X_{40}}, U_0) - E_1(P_{X_{11}}, \dots, P_{X_{41}}, U_0)$ $CV = 100 - 65,35501 = 34,64499$	$CV = E_0(P_{X_{10}}, \dots, P_{X_{50}}, U_0) - E_1(P_{X_{11}}, \dots, P_{X_{51}}, U_0)$ $CV = 100 - 101,26366 = 1,26366$
$hx_i(P, U_0)$	$h_{X_1} = \frac{(0,1)10U_0 P_{X_1}^{-0,9} P_{X_2}^{0,2} P_{X_3}^{0,3} P_{X_4}^{0,4}}{2^{0,2} 3^{0,3} 4^{0,4}}$ $h_{X_2} = \frac{(0,2)10U_0 P_{X_1}^{0,1} P_{X_2}^{-0,8} P_{X_3}^{0,3} P_{X_4}^{0,4}}{2^{0,2} 3^{0,3} 4^{0,4}}$ $h_{X_3} = \frac{(0,3)10U_0 P_{X_1}^{0,1} P_{X_2}^{0,2} P_{X_3}^{-0,7} P_{X_4}^{0,4}}{2^{0,2} 3^{0,3} 4^{0,4}}$ $h_{X_4} = \frac{(0,4)10U_0 P_{X_1}^{0,1} P_{X_2}^{0,2} P_{X_3}^{0,3} P_{X_4}^{-0,6}}{2^{0,2} 3^{0,3} 4^{0,4}}$	$h_{X_1} = \frac{(0,1) \cdot 10}{2^{0,2} 3^{0,3} 3^{0,3}} U_0 P_{X_1}^{-0,9} P_{X_2}^{0,1} P_{X_3}^{0,2} P_{X_4}^{0,3} P_{X_5}^{0,3}$... $h_{X_5} = \frac{(0,3) \cdot 10}{2^{0,2} 3^{0,3} 3^{0,3}} U_0 P_{X_1}^{0,1} P_{X_2}^{0,1} P_{X_3}^{0,2} P_{X_4}^{0,3} P_{X_5}^{-0,7}$
$CV = CV_1 + \dots + CV_N$ (YENİ)	$CV = \int_{P_{X_{10}}}^{P_{X_{11}}} \int_{P_{X_{20}}}^{P_{X_{21}}} \int_{P_{X_{30}}}^{P_{X_{31}}} \int_{P_{X_{40}}}^{P_{X_{41}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, U_0) dP_{X_1} dP_{X_2} dP_{X_3} dP_{X_4}$ $= CV_1 + CV_2 + CV_3 + CV_4$ $= -5,722519 + 6,41454$ $= -5,461234 + 39,4139$ $= 34,64468$	$CV = \int_{P_{X_{10}}}^{P_{X_{11}}} \int_{P_{X_{20}}}^{P_{X_{21}}} \int_{P_{X_{30}}}^{P_{X_{31}}} \int_{P_{X_{40}}}^{P_{X_{41}}} \int_{P_{X_{50}}}^{P_{X_{51}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, U_0) dP_{X_1} dP_{X_2} dP_{X_3} dP_{X_4} dP_{X_5}$ $= CV_1 + CV_2 + CV_3 + CV_4 + CV_5$ $= 4,024701735 - 6,979718315$ $= -12,34195386 - 22,47712074$ $+ 39,03917405 = 1,26508285$

Tablo 1 (devam): Telafi Edilmiş Değer Hesabı

$U=f(X)$	5. $U = X_1^{0.1} X_2^{0.1} X_3^{0.1} X_4^{0.2} X_5^{0.2} X_6^{0.3}$	6. $U = X_1^{\alpha_1} X_2^{\alpha_2} X_3^{\alpha_3} \dots X_N^{\alpha_N}$, $\sum_{i=1}^N \alpha_i = 1$
P_{X_i}	$p_{x_{10}} = 7, p_{x_{11}} = 4, p_{x_{12}} = 3, p_{x_{13}} = 9, p_{x_{14}} = 6, p_{x_{15}} = 2$ $p_{x_{21}} = 2, p_{x_{22}} = 5, p_{x_{23}} = 4, p_{x_{24}} = 5, p_{x_{25}} = 2, p_{x_{26}} = 3$	$p_{x_{10}} = x, \dots, p_{x_{N0}} = y$ $p_{x_{11}} = z, \dots, p_{x_{N1}} = t$
$E(P, U_0)$	$E(P, U_0) = \frac{10}{2^{0.2} 2^{0.2} 3^{0.3}} U_0 p_{x_1^{0.1}} p_{x_2^{0.1}} p_{x_3^{0.1}} p_{x_4^{0.2}} p_{x_5^{0.2}} p_{x_6^{0.3}}$	$E = U_0 \prod_{i=1}^N P_{X_i}^{\alpha_i}$, $\sum_{i=1}^N \alpha_i = 1$
$CV(U_0) = E_0(P_0, U_0) - E_1(P_1, U_0)$	$CV = E_0(P_{X_{10}}, \dots, P_{X_{60}}, U_0) - E_1(P_{X_{11}}, \dots, P_{X_{61}}, U_0)$ $CV = 100 - 114.0281711 = 14.03281711$	$CV = E_0(P_{X_{i0}}, U_0) - E_1(P_{X_{i1}}, U_0)$, $i = 1, 2, \dots, N$
$h_{X_i}(P, U_0)$	$h_{x_1} = \frac{(0.1)10}{2^{0.2} 2^{0.2} 3^{0.3}} U_0 p_{x_1^{-0.9}} p_{x_2^{0.1}} p_{x_3^{0.1}} p_{x_4^{0.2}} p_{x_5^{0.2}} p_{x_6^{0.3}}$ \dots $h_{x_6} = \frac{(0.3)10}{2^{0.2} 2^{0.2} 3^{0.3}} U_0 p_{x_1^{0.1}} p_{x_2^{0.1}} p_{x_3^{0.1}} p_{x_4^{0.2}} p_{x_5^{0.2}} p_{x_6^{-0.7}}$	$h_{x_i} = \alpha_i p_{x_i}^{\alpha_i - 1} U_0 \prod_{j=1, j \neq i}^N P_{X_j}^{\alpha_j}$
$CV = CV_1 + \dots + CV_N$ (YENİ)	$CV = \int_{P_{x_{10}}}^{P_{x_{11}}} h_{x_1}(P_{x_1}, P_{x_2}, P_{x_3}, P_{x_4}, P_{x_5}, P_{x_6}, U_0) dP_{x_1}$ $+ \int_{P_{x_{20}}}^{P_{x_{21}}} h_{x_2}(P_{x_1}, P_{x_2}, P_{x_3}, P_{x_4}, P_{x_5}, P_{x_6}, U_0) dP_{x_2}$ $+ \int_{P_{x_{30}}}^{P_{x_{31}}} h_{x_3}(P_{x_1}, P_{x_2}, P_{x_3}, P_{x_4}, P_{x_5}, P_{x_6}, U_0) dP_{x_3}$ $+ \int_{P_{x_{40}}}^{P_{x_{41}}} h_{x_4}(P_{x_1}, P_{x_2}, P_{x_3}, P_{x_4}, P_{x_5}, P_{x_6}, U_0) dP_{x_4}$ $+ \int_{P_{x_{50}}}^{P_{x_{51}}} h_{x_5}(P_{x_1}, P_{x_2}, P_{x_3}, P_{x_4}, P_{x_5}, P_{x_6}, U_0) dP_{x_5}$ $+ \int_{P_{x_{60}}}^{P_{x_{61}}} h_{x_6}(P_{x_1}, P_{x_2}, P_{x_3}, P_{x_4}, P_{x_5}, P_{x_6}, U_0) dP_{x_6}$ $= CV_1 + CV_2 + CV_3 + CV_4 + CV_5 + CV_6$ $= 4,947614283 - 7,960565874 - 2,352803729$ $+ 10,05501541 + 22,27713033 - 12,9350424$ $= 14,03134801$	$CV = \sum_{i=1}^N \int_{P_{x_{i0}}}^{P_{x_{i1}}} h_{x_i}(P_{x_i}, U_0) dP_{x_i}$ Örneğin $CV_{X_1} = \int_{P_{x_{10}}}^{P_{x_{11}}} h_{x_1}(P_{x_1}, U_0) dP_{x_1} (P_{x_{20}}, \dots, P_{x_{60}})$ $= \int_{P_{x_{10}}}^{P_{x_{11}}} h_{x_1}(P_{x_1}, \dots, P_{x_{i-1}}, P_{x_i}, P_{x_{i+1}}, \dots, P_{x_N}, U_0) dP_{x_1}$ $= CV_1 + \dots + CV_{i-1} + CV_i + CV_{i+1} + \dots + CV_N$

Tablo 2: Gelirde Eşdeğer Değişiklik Hesabı

U=f(X)	1. $U = X_1^{0.4} X_2^{0.6}$	2. $U = X_1^{0.3} X_2^{0.5} X_3^{0.2}$
P_{X_i}	$p_{x_{10}} = 5, p_{x_{11}} = 2$ $p_{x_{21}} = 3, p_{x_{22}} = 6$	$p_{x_{10}} = 3, p_{x_{11}} = 5, p_{x_{12}} = 2$ $p_{x_{21}} = 2, p_{x_{22}} = 2, p_{x_{31}} = 6$
$E(P, U_i)$	$E(P, U_i) = \frac{U_i 5 P_{X_1}^{0.4} P_{X_2}^{0.6}}{2^{0.4} 3^{0.6}}$	$E(P, U_i) = \frac{U_i 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{0.3} P_{X_2}^{0.5} P_{X_3}^{0.2}}{3^{0.3}}$
$EV(U_i) = E_0(P_0, U_1) - E_1(P_1, U_1)$	$EV = E_0(P_{X_1}, P_{X_2}, U_1) - E_1(P_{X_1}, P_{X_2}, U_1)$ $EV = 63,45507 - 100 = -36,54493$	$EV = E_0(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_1) - E_1(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_1)$ $EV = 143,34185 - 100 = 43,34185$
$h_{X_i}(P, U_i)$	$h_{x_1} = \frac{(0,4) U_i 5 P_{X_1}^{-0.6} P_{X_2}^{0.6}}{2^{0.4} 3^{0.6}}$ $h_{x_2} = \frac{(0,6) U_i 5 P_{X_1}^{0.4} P_{X_2}^{-0.4}}{2^{0.4} 3^{0.6}}$	$h_{x_1} = \frac{(0,3) U_i 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{-0.7} P_{X_2}^{0.5} P_{X_3}^{0.2}}{3^{0.3}}$ $h_{x_2} = \frac{(0,5) U_i 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{0.3} P_{X_2}^{-0.5} P_{X_3}^{0.2}}{3^{0.3}}$ $h_{x_3} = \frac{(0,2) U_i 10^{0.3} 2^{0.5} 5^{0.2} P_{X_1}^{0.3} P_{X_2}^{0.5} P_{X_3}^{-0.8}}{3^{0.3}}$
$EV = EV_1 + \dots + EV_N$ (YENİ)	$EV = \int_{P_{x_{11}}}^{P_{x_{10}}} \int_{P_{x_{21}}}^{P_{x_{22}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, U_1) dP_{X_2} dP_{X_1}$ $+ \int_{P_{x_{21}}}^{P_{x_{22}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, U_1) dP_{X_2}$ $= EV_1 + EV_2 = 22,6698 - 59,21503$ $= -36,54523971$	$EV = \int_{P_{x_{11}}}^{P_{x_{10}}} \int_{P_{x_{21}}}^{P_{x_{22}}} \int_{P_{x_{31}}}^{P_{x_{30}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_1) dP_{X_3} dP_{X_2} dP_{X_1}$ $+ \int_{P_{x_{21}}}^{P_{x_{22}}} \int_{P_{x_{31}}}^{P_{x_{30}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_1) dP_{X_3} dP_{X_2}$ $+ \int_{P_{x_{31}}}^{P_{x_{30}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, U_1) dP_{X_3}$ $= EV_1 + EV_2 + EV_3$ $= 12,93508611 + 65,63121718 - 35,22347538$ $= 43,34282791$

Tablo 2(devam): Gelirde Eşdeğer Değişiklik Hesabı

U=f(X)	3. $U = X_1^{0.1} X_2^{0.2} X_3^{0.3} X_4^{0.4}$	4. $U = X_1^{0.1} X_2^{0.1} X_3^{0.2} X_4^{0.3} X_5^{0.3}$
P_{X_i}	$p_{X_{10}} = 2, p_{X_{11}} = 5, p_{X_{12}} = 3, p_{X_{13}} = 7$ $p_{X_{21}} = 5, p_{X_{22}} = 3, p_{X_{23}} = 4, p_{X_{24}} = 2$	$p_{X_{10}} = 2, p_{X_{11}} = 3, p_{X_{12}} = 7, p_{X_{13}} = 9, p_{X_{14}} = 2$ $p_{X_{21}} = 4, p_{X_{22}} = 2, p_{X_{23}} = 4, p_{X_{24}} = 5, p_{X_{25}} = 6$
E(P, U _i)	$E(P, U_i) = \frac{10U_i P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.2} P_{X_3}^{0.3} P_{X_4}^{0.4}}{2^{0.2} 3^{0.3} 4^{0.4}}$	$E(P, U_i) = \frac{10}{2^{0.2} 3^{0.3} 3^{0.3}} U_i P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.2} P_{X_4}^{0.3} P_{X_5}^{0.3}$
EV(U _i)= E ₀ (P ₀ , U _i) - E ₁ (P ₁ , U _i)	EV = E ₀ (P _{X₁₀} , ..., P _{X₄₀} , U _i) - E ₁ (P _{X₁₁} , ..., P _{X₄₁} , U _i) EV = 152,98124 - 100 = 52,98124	EV = E ₀ (P _{X₁₀} , ..., P _{X₅₀} , U _i) - E ₁ (P _{X₁₁} , ..., P _{X₅₁} , U _i) EV = 98,75248 - 100 = -1,24758
$h_{X_i}(P, U_i)$	$h_{X_1} = \frac{(0,1)10U_i P_{X_1}^{-0.9} P_{X_2}^{0.2} P_{X_3}^{0.3} P_{X_4}^{0.4}}{2^{0.2} 3^{0.3} 4^{0.4}}$ $h_{X_2} = \frac{(0,2)10U_i P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{-0.8} P_{X_3}^{0.3} P_{X_4}^{0.4}}{2^{0.2} 3^{0.3} 4^{0.4}}$ $h_{X_3} = \frac{(0,3)10U_i P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.2} P_{X_3}^{-0.7} P_{X_4}^{0.4}}{2^{0.2} 3^{0.3} 4^{0.4}}$ $h_{X_4} = \frac{(0,4)10U_i P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.2} P_{X_3}^{0.3} P_{X_4}^{-0.6}}{2^{0.2} 3^{0.3} 4^{0.4}}$	$h_{X_1} = \frac{(0,1) \cdot 10}{2^{0.2} 3^{0.3} 3^{0.3}} U_i P_{X_1}^{-0.9} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.2} P_{X_4}^{0.3} P_{X_5}^{0.3}$... $h_{X_5} = \frac{(0,3) \cdot 10}{2^{0.2} 3^{0.3} 3^{0.3}} U_i P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.2} P_{X_4}^{0.3} P_{X_5}^{-0.7}$
EV=EV ₁ + ... + EV _N (YENİ)	$EV = \int_{P_{X_{10}}}^{P_{X_{11}}} \int_{P_{X_{20}}}^{P_{X_{21}}} \int_{P_{X_{30}}}^{P_{X_{31}}} \int_{P_{X_{40}}}^{P_{X_{41}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, U_i) dP_{X_1} dP_{X_2} dP_{X_3} dP_{X_4}$ $= EV_1 + EV_2 + EV_3 + EV_4$ $= -8,756045 + 9,81491 - 8,356252 + 60,3073$ $= 53,00994502$	$EV = \int_{P_{X_{10}}}^{P_{X_{11}}} \int_{P_{X_{20}}}^{P_{X_{21}}} \int_{P_{X_{30}}}^{P_{X_{31}}} \int_{P_{X_{40}}}^{P_{X_{41}}} \int_{P_{X_{50}}}^{P_{X_{51}}} h_x(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, U_i) dP_{X_1} dP_{X_2} dP_{X_3} dP_{X_4} dP_{X_5}$ $= EV_1 + EV_2 + EV_3 + EV_4 + EV_5$ $= -3,974480447 + 6,892623552$ $+ 12,18794771 + 22,19664531 - 38,55203295$ $= -1,249296822$

Tablo 2(devam): Gelirde Eşdeğer Değişiklik Hesabı

$U=f(X)$	5. $U = X_1^{0.1} X_2^{0.1} X_3^{0.1} X_4^{0.2} X_5^{0.2} X_6^{0.3}$	6. $U = X_1^{\alpha_1} X_2^{\alpha_2} X_3^{\alpha_3} \dots X_N^{\alpha_N}$, $\sum_{i=1}^N \alpha_i = 1$
P_{X_i}	$p_{x_{10}} = 7, p_{x_{20}} = 4, p_{x_{30}} = 3, p_{x_{40}} = 9, p_{x_{50}} = 6, p_{x_{60}} = 2$ $p_{x_{11}} = 2, p_{x_{21}} = 5, p_{x_{31}} = 4, p_{x_{41}} = 5, p_{x_{51}} = 2, p_{x_{61}} = 3$	$p_{x_{10}} = x, \dots, p_{x_{N0}} = y$ $p_{x_{11}} = z, \dots, p_{x_{N1}} = t$
$E(P, U_i)$	$E(P, U_0) = \frac{10}{2^{0.2} 2^{0.2} 3^{0.3}} U_1 P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.1} P_{X_4}^{0.2} P_{X_5}^{0.2} P_{X_6}^{0.3}$	$E = U_1 \prod_{i=1}^N P_{X_i}^{\alpha_i}, \sum_{i=1}^N \alpha_i = 1$
$EV(U_i) = E_0(P_0, U_1) - E_1(P_1, U_1)$	$EV = E_0(P_{X_{10}}, \dots, P_{X_{N0}}, U_1) - E_1(P_{X_{11}}, \dots, P_{X_{N1}}, U_1)$ $EV = 16.3234581$	$EV = E_0(P_{X_{i0}}, U_1) - E_1(P_{X_{i1}}, U_1), i = 1, 2, \dots, N$
$h_{X_i}(P, U_i)$	$h_{x_1} = \frac{(0.1)10}{2^{0.2} 2^{0.2} 3^{0.3}} U_1 P_{X_1}^{-0.9} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.1} P_{X_4}^{0.2} P_{X_5}^{0.2} P_{X_6}^{0.3}$ \dots $h_{x_6} = \frac{(0.3)10}{2^{0.2} 2^{0.2} 3^{0.3}} U_1 P_{X_1}^{0.1} P_{X_2}^{0.1} P_{X_3}^{0.1} P_{X_4}^{0.2} P_{X_5}^{0.2} P_{X_6}^{-0.7}$	$h_{x_i} = \alpha_i P_{X_j}^{\alpha_j - 1} U_1 \prod_{i=1}^N P_{X_i}^{\alpha_i}$
$EV = EV_1 + \dots + EV_N$ (YENİ)	$EV = \int_{P_{x_{10}}}^{P_{x_{11}}} h_{x_1}(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, P_{X_6}, U_1) dP_{X_1}$ $+ \int_{P_{x_{20}}}^{P_{x_{21}}} h_{x_2}(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, P_{X_6}, U_1) dP_{X_2}$ $+ \int_{P_{x_{30}}}^{P_{x_{31}}} h_{x_3}(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, P_{X_6}, U_1) dP_{X_3}$ $+ \int_{P_{x_{40}}}^{P_{x_{41}}} h_{x_4}(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, P_{X_6}, U_1) dP_{X_4}$ $+ \int_{P_{x_{50}}}^{P_{x_{51}}} h_{x_5}(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, P_{X_6}, U_1) dP_{X_5}$ $+ \int_{P_{x_{60}}}^{P_{x_{61}}} h_{x_6}(P_{X_1}, P_{X_2}, P_{X_3}, P_{X_4}, P_{X_5}, P_{X_6}, U_1) dP_{X_6}$ $= EV_1 + EV_2 + EV_3 + EV_4 + EV_5 + EV_6$ $= 5,755236029 - 9,260005511 - 2,736862661$ $+ 11,69634163 + 25,91352837 - 15,04648863$ $= 16.3234582$	$EV = \sum_{i=1}^N \int_{P_{x_{i0}}}^{P_{x_{i1}}} h_{x_i}(P_{X_j}, U_1) dP_{X_i}$ Örneğin $EV_{X_1} = \int_{P_{x_{10}}}^{P_{x_{11}}} h_{x_1}(P_{X_j}, U_1) dP_{X_1}$ $= \int_{P_{x_{10}}}^{P_{x_{11}}} h_{x_1}(P_{X_1}, \dots, P_{X_{N-1}}, P_{X_N}, P_{X_{N+1}}, \dots, P_{X_N}, U_1) dP_{X_1}$ $= EV_1 + \dots + EV_{i-1} + EV_i + EV_{i+1} + \dots + EV_N$

Kaynakça

- Akal, Mustafa (2015). Mikroekonomi: Tüketici, Üretici ve Piyasa Teorisi, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Border, KC. (Fall 2014) "Monetary Welfare Measurement," Cal Tech lecture notes, Division of the Humanities and Social Sciences. <https://www.coursehero.com/file/32300867/Demand7-CVEVpdf/>Erişim Tarihi:14.5.2019:16:13.
- Breslaw, Jon A. ve Smith, J. Barry (1995). "Simple and Efficient Method for Estimating the Magnitude and Precision of Welfare Changes". Journal of Applied Econometrics, 10: 313-327.
- Morey, Edward ve Rossmann, K. Greer (2008). "Calculating, With Income Effects, the Compensating Variation for a State Change". Environ Resource Econ, 39: 83-90.
- Silberberg, Eugene (1990). The Structure of Economics: A Mathematical Analysis, NY, New York : McGraw-Hill Publishing.
- Ünsal, Erdal M.(2005). Mikro İktisat, 6. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

Yayın Geliş Tarihi: 10.02.2019

Yayın Onay Tarihi: 04.05.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.525236

Rüveyda ÖZTÜRK BAŞOL •

Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Nüfusun Görünümü

The Appearance of Elderly Population in Turkey and EU Countries

Özet

Birleşmiş Milletler'in tanımına göre bir ülkedeki yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %8 ile %10 arasında olması o ülke nüfusunun "yaşlı", %10'un üzerinde olması ise "çok yaşlı" olduğu anlamına gelmektedir. Nüfusu yaşlanan ülkeler, aktif nüfus payının azalması ve sosyal güvenlik sistemleri sorunları yaşayabilmektedir. Mevcut çalışma, Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarını, yaşlı bağımlılık oranlarını, yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonlarını ve 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranlarını karşılaştırmayı hedeflemektedir. Sonuçlar; Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının AB ülkelerine kıyasla daha düşük olduğunu ancak son 10 yılda Türkiye'nin daha hızlı bir biçimde yaşlandığını; Türkiye'nin yaşlı bağımlılık oranları bağlamında AB ülkelerinden daha düşük bir orana sahip olmasına rağmen yaşlı bağımlılık oranının daha hızlı arttığını; 50 yıllık projeksiyonlara göre yaşlı bağımlılığının Türkiye'de AB ülkelerine kıyasla daha dramatik biçimde artacağını ve son olarak da Türkiye'de yaşlıların işgücüne katılım oranlarının AB ülkelerine oranla daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı nüfus, Yaşlı bağımlılık oranı, Yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonları, Yaşlı nüfusun işgücüne katılım oranı.

JEL Kodları: J11, J14.

Abstract

According to the definition of the United Nations, the case that the proportion of the elderly population in a country is between 8% and 10% in the total population means that the population of the country is "old" and above %10 means "very old". The aging countries may experience problems related to the decrease in the share of the active population and social security systems. The present study aims to compare; the proportion of the population aged over 65, elderly dependency ratios and projections and the labor force participation rate of the population aged 65 and older in Turkey and EU countries. It is resulted that; the share of the elderly population in Turkey is lower than in the EU countries, but in the last decade Turkey is aging more quickly than EU countries; Turkey has a lower proportion of elderly dependency ratios compare to in EU countries but elderly dependency ratios have been increasing faster in Turkey than in EU countries in the last decade. According to 50-year projections, the elderly dependency ratio will increase

more dramatically in Turkey comparing to EU countries and lastly, Turkey has a higher elderly labor force participation rate comparing to EU countries.

Keywords: Elderly population, Elderly dependency ratio, Elderly dependency ratio projections, Elderly labor force participation ratio.

JEL Codes: J11, J14.

Giriş

Dünya nüfusu giderek yaşlanmakta ve bu durum hem bireyleri hem de toplumları yakından etkilemektedir. Sağlık imkânlarının artması, eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak sağlık bilincinin artması, doğurganlığın azalması ve yaşam beklentisinin artmasına paralel olarak ortalama ömrün uzaması, dünyanın yaş ortalamasının hızla artmasına sebep olmuştur. Bu duruma ek olarak, dünya genelinde aile yapısının değişmesi, çekirdek aile sayısının artması ve yaşlıların sosyal politikalarla desteklenmesi yaşlı bireylerin toplum içerisindeki görünürlüğünü arttırmıştır. Nitekim emek piyasaları bu durumun en çok hissedildiği alan olarak kendini göstermekte ve artık örgütlerin yaş ortalamasını takiben sektörlerin yaş ortalaması ve sonuç olarak da ülkelerdeki çalışan nüfusun yaş ortalaması giderek yükselmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde çalışanların ortalama yaşı 20 yıl içerisinde 4 yaş artarak 2016 yılında 38'den, 42'ye yükselmiştir (BLS, 2018).

Yaşlı nüfus gelişmiş ülkelerde kendini daha çok göstermekte ancak zaman içerisinde bu dönüşüm tüm ülkelerde hissedilmektedir. En yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ilk üç ülke sırasıyla %31,3 ile Monako, %27,3 ile Japonya ve %21,8 ile Almanya olurken, Türkiye bu sıralamada %8,3 ile 167 ülke arasında 66. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2018a). Türkiye bu sıralamada üst sıralarda yer almış olsa da Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden daha hızlı yaşlandığı gerçeği göz önüne alındığında konunun önemi kendini daha da göstermektedir. Ek olarak, dünya genelinde yaşlı bağımlılık oranları ve yaşlıların işgücüne katılım oranları artmaktadır. Bu durum yaşlıların toplumsal entegrasyonu, kuşak farklılıkları ve işyerine intibak gibi sosyal sorunları; bununla birlikte, sosyal güvenlik ödemeleri (örneğin, yaşlı ve emekli aylıkları), yaşlı yoksulluğu ve sağlık harcamaları gibi ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Tüm bu gelişmelerin yanında, yaşlıları önemseyen bir ekonomik anlayış da ileri sürülmüştür. Gümüş ekonomi olarak adlandırılan bu ekonomik sistem, yaşlı nüfusun ekonomik faaliyetler aracılığıyla içerilmesini, yaşam kalitesinin sağlanmasını, yaşlıların istihdamının arttırılmasını ve yaşlıların ihtiyaçlarını karşılayacak yenilikçi politikaları kapsamaktadır (Eatock, 2015: 2; Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017: 18).

Mevcut çalışma, Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarını, yaşlı bağımlılık oranlarını, yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonlarını ve 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranlarını karşılaştırmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede ilk bölümde yaşlılık kavramı ile Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlılık oranlarının karşılaştırılmasına, ikinci bölümde; Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık

oranlarının ve yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonlarının karşılaştırılmasına, üçüncü bölümde ise; Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı nüfusun işgücüne katılım oranlarının karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

1. Yaşlılık Kavramı, Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Nüfusun Durumu

Kavramsal olarak yaşlılık; “ilerlemiş yaşın etkilerini gösterme hali” olarak tanımlanmaktadır (Şentürk, 2017: 350). Pekcan (2000: 51) ise yaşlılığı “yaşam süresinde gelişme ve olgunlaşmayı izleyen, genetik yapı ve çevre arasındaki etkileşimin en üst düzeyde görüldüğü, fizyolojik ve ruhsal değişmelerin yoğun yaşandığı insani bir süreç” olarak ifade etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’ne (WHO) göre ise yaşlılık “çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması” olarak tanımlanmaktadır (Başol ve Aytaç, 2013: 690).

Yaşlılıkta hem fiziksel hem de psikolojik bir dönüşümden bahsetmek mümkündür. Bu dönüşüm, fiziksel olarak dinamizmin kaybolması, bedensel hareketlerin yavaşlaması ve sağlık sorunlarının artması şeklinde, psikolojik olarak ise yaşlılığın reddedilmesi ve yalnızlık hissinin yoğun olarak yaşanması şeklinde kendini göstermektedir (Zencirkıran, 2017: 98-99).

Birleşmiş Milletler’in tanımına göre bir ülkedeki yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %8 ile %10 arasında olması o ülke nüfusunun “yaşlı”, %10’un üzerinde olması ise “çok yaşlı” olduğu anlamına gelmektedir (Özkul ve Kalaycı, 2015: 264-265). Türkiye’deki yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranında tarihsel süreç incelendiğinde, bu oran 1980 yılında %4,7 iken 2010 yılında %7,2’ye yükseldiği, diğer bir deyişle 30 yıl içerisinde %53 arttığını söylemek mümkündür. Güncel olarak 2017 yılı verilerine göre ise, 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payı %8,5 olarak raporlanmıştır (TÜİK, 2018b). Bu veriler doğrultusunda Birleşmiş Milletler’in tanımına göre Türkiye’nin zaman içinde “yaşlı” ülkelerden birine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Hatta nüfus projeksiyonlarına göre Türkiye’nin yaşlı nüfus oranının 2023 yılında %10,2’ye yükseleceği ve bu hali ile “çok yaşlı” nüfuslu ülkeler arasında yer alacağı da tahminler arasında yer almaktadır (TÜİK, 2013).

AB ülkeleri yaşlılık bağlamında yakından incelendiğinde, yaşlılık sorununun diğer ülkelere kıyasla daha önce ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim 20. yüzyılın sonlarında, Avrupa’da yaşlı bireylerin oranının, nüfusun %15’ten fazlasını oluşturduğu görülmektedir (Rechel et.al., 2013: 1312). 2007 yılında AB ülkelerindeki yaşlı nüfus oranı %17 iken 10 yıl sonra bu oran %19,4’e yükselmiştir. Diğer bir ifade ile günümüzde her 5 kişiden 1’i yaşlı konumundadır. Avrupa’da nüfusun yaşlanması esasen 1970’li yıllarda ölüm oranlarının önemli ölçüde düşmesi (Christensen et.al., 2009), doğurganlığın azalmasıyla birlikte (Preston et.al., 1989) sağlık hizmetlerinin gelişmesine paralel olarak (Mackenbach, 2011) ortaya çıkmıştır ve projeksiyonlar 2060 yılına gelindiğinde, AB ülkelerinde ortalama yaşam beklentisinin erkeklerde 84.5 yıla, kadınlarda ise 89.0 yıla çıkacağını göstermektedir. Avrupa’da yaşlanmayla ilgili dramatik projeksiyonlardan biri de; 65 yaş üstü bireylerin oranıyla, 15 yaş altı bireylerin oranının karşılaştırılmasına yöneliktir. Buna göre; 2008 yılında AB ülkelerinde 65 yaş ve üstü bireylerin oranı 15 yaşından daha genç olanların oranını geçmiştir; 2060 yılına kadar, 65 yaş üstü bireylerin sayısının 15 yaşından genç olan bireylerin sayısının 2 katı olacağı tahmin edilmektedir.

Çok yaşlı (80 yaş ve üstü) bireylerin sayısındaki artışın daha da belirgin olacağı ve çok yaşlı bireylerin oranının 2008-2060 yılları arasında üç kat artacağı öngörülmektedir (EC, 2009). Tablo 1’de, Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarını gösterilmektedir.

Tablo 1: Türkiye ve AB Ülkelerinde 65 Yaş Üstü Nüfusun Oranı

Ülke/Yıl	2007	2017	Değişim (%)
AB (28 ülke)	17,0	19,4	14
<i>Türkiye</i>	6,8	8,3	22
Almanya	19,8	21,2	7
Avusturya	16,9	18,5	9
Belçika	17,1	18,5	8
Birleşik Krallık	15,9	18,1	14
Bulgaristan	17,6	20,7	18
Çekya	14,5	18,8	30
Danimarka	15,3	19,1	25
Estonya	17,3	19,3	12
Finlandiya	16,5	20,9	27
Fransa	16,3	19,2	18
Hırvatistan	17,7	19,6	11
Hollanda	14,5	18,5	28
İrlanda	10,8	13,5	25
İspanya	16,5	19,0	15
İsveç	17,4	19,8	14
İtalya	20,1	22,3	11
Kıbrıs	12,4	15,6	26
Letonya	17,4	19,9	14
Litvanya	16,6	19,3	16
Lüksemburg	14,0	14,2	1
Macaristan	15,9	18,7	18
Malta	13,9	18,8	35
Polonya	13,4	16,5	23
Portekiz	17,5	21,1	21
Romanya	14,7	17,8	21
Slovakya	12,0	15,0	25
Slovenya	15,9	18,9	19
Yunanistan	18,6	21,5	16

Kaynak: EUROSTAT, 2018c

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 2007 yılından 2017 yılına dek Türkiye’de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı %6,8’den, %8,3’e (%22’lik bir değişim ile) yükselmiştir. AB ülkelerinde ise bu artış %1 ile %35 arasında değişmekte olup AB ülkeleri ortalaması bağlamında %17’den, %19,4’e (%14’lük bir değişim ile) yükselmiştir. Burada dikkat çeken

nokta, Türkiye'nin yaşlanma hızının AB'yi geçmiş olmasıdır. Türkiye'nin bu 10 yıl içerisinde yaşlı nüfus oranı %22 artarken, AB ülkelerinde bu oran %14 olarak görülmüştür, diğer bir ifade ile Türkiye, AB ülkelerine kıyasla daha hızlı bir şekilde yaşlanmaktadır.

Türkiye ve AB ülkelerindeki bu hızlı yaşlanmanın psikolojik ve sosyolojik etkileri olduğu gibi, ekonomik etkileri de bulunmaktadır ve bu etkilerden biri de bağımlılık oranları üzerinedir.

2. Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Bağımlılık Oranları

Bağımlılık oranı, çalışma çağındaki bireylere bağımlı olan nüfusun bilgisini veren bir oran olarak tanımlanmaktadır ve bu oran, çalışma çağı dışındaki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Gündoğan ve Biçerli, 2003: 10). Buna göre, bir ülke nüfusunun tamamı tüketicidir ancak, çalışma çağındaki nüfus hem tüketici hem de üretici konumundadır. Üretim-tüketim dengesinin sağlanması adına üretimde bulunanların, kendileri ile birlikte üretime katılmayanlara da yetecek kadar üretimde bulunmaları gerekmektedir (Gündoğan vd., 2012: 13). Bağımlılık oranını iki farklı bileşene ayırmak mümkündür. Bunlar; çocuk bağımlılık oranı ve yaşlı bağımlılık oranıdır. Çocuk bağımlılık oranı, 15 yaşın altındaki çocuk sayısının çalışma çağındaki nüfusa, yani 15-64 yaş grubundaki nüfusa oranıdır. Yaşlı bağımlılık oranı ise 65 yaşın üstündeki yaşlıların, çalışma çağındaki (15-64 yaş arası) nüfusa bağımlılığının ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Işığışık, 2014: 22-23).

Gelişmiş ülkelerde yaşlı bağımlılık oranları gelişmekte olan ülkelerdeki oranlara kıyasla daha yüksektir. Yaşlı bağımlılık oranının gelişmekte olan ülkelere %7, Afrika ülkelerinde %6, Asya ülkelerinde %5 ve gelişmiş ülkelere ise ortalama olarak %15 seviyesinde olduğu bilinmektedir (Lordoğlu vd., 1999). Tablo 2'de 2007-2017 yılları arasında Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık oranları görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Bağımlılık Oranı

Ülke/Yıl	2007	2017	Değişim (%)
AB (28 ülke)	25,2	29,9	19,6
<i>Türkiye</i>	10,2	12,3	20,6
Almanya	29,9	32,4	12,1
Avusturya	25,0	27,6	13,6
Belçika	25,9	28,6	9,2
Birleşik Krallık	23,9	28,2	17,5
Bulgaristan	25,5	31,8	25,7
Çekya	20,3	28,6	43,0
Danimarka	23,2	29,7	29,7
Estonya	25,5	30,0	21,0
Finlandiya	24,8	33,2	38,3
Fransa	25,1	30,7	22,3
Hırvatistan	26,5	29,8	13,3
Hollanda	21,5	28,4	34,6

Ülke/Yıl	2007	2017	Değişim (%)
İrlanda	15,7	20,7	29,4
İspanya	24,0	28,7	18,6
İsveç	26,4	31,6	19,7
İtalya	30,5	34,8	15,6
Kıbrıs	18,0	22,8	28,1
Letonya	25,4	30,8	24,2
Litvanya	24,7	29,3	20,6
Lüksemburg	20,7	20,5	-1,4
Macaristan	23,2	27,9	21,8
Malta	19,9	28,1	41,2
Polonya	19,0	24,2	28,0
Portekiz	26,3	32,5	25,0
Romanya	21,5	26,7	23,6
Slovakya	16,7	21,5	30,3
Slovenya	22,7	28,6	28,8
Yunanistan	27,9	33,6	21,3

Kaynak: EUROSTAT (2018a).

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Türkiye’de 2007 yılında yaşlı bağımlılık oranı %10,2 seviyesindeyken, 10 yıl içerisinde aynı oran %12,3’e yükselmiştir. AB ülkelerinde ise 2007 yılında %25,2 olan yaşlı bağımlılık oranının 10 yıl sonrasında %29,9’a yükseldiği görülmektedir. Türkiye’deki yaşlı bağımlılık oranının 2007-2017 yılları arasındaki değişim oranı %20,6 olurken, AB ülkelerindeki değişim oranı %19,6 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 1’deki ile benzer biçimde burada da Türkiye’nin yaşlı bağımlılık oranının AB ülkelerinden daha hızlı ilerlediğini söylemek mümkündür. AB ülkeleri detaylı olarak incelendiğinde 28 ülkenin 27’sinde yaşlı bağımlılık oranlarının arttığını söylemek mümkündür. Yaşlı bağımlılık oranı artmayan tek ülke Lüksemburg olarak görülmektedir. 2007 yılı verilerine göre; yaşlı bağımlılık oranı en az olan ülkeler sırasıyla İrlanda (%15,7), Slovakya (%16,7) ve Kıbrıs (%18) olurken yaşlı bağımlılık oranı en fazla olan ülkelerin Yunanistan (%27,9), Almanya (%29,9) ve İtalya (%30,5) olduğu görülmüştür. 2017 yılına gelindiğinde; yaşlı bağımlılık oranı en az olan ülkeler sırasıyla Lüksemburg (%20,5), İrlanda (%20,7) ve Slovakya (%21,5) olurken; yaşlı bağımlılık oranı en fazla olan ülkelerin Portekiz (%32,5), Yunanistan (%33,6) ve İtalya (%34,8) olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3’de, Türkiye ve AB ülkelerinde 2023-2080 yılları arasında yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonları görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Bağımlılık Oranı Projeksiyonları

Yıl	Türkiye	AB (28 Ülke)
2023	%15,2	%34,5*
2030	%19,6	%42,7
2040	%25,3	%50,8
2080	%43,6	%57,7
Değişim	%186	%67,2

*AB (28 Ülke) verisi 2020 yılı sonucunu göstermektedir.

Kaynak: EUROSTAT (2018b)

Tablo 3'e göre, 2023 yılında Türkiye'de yaşlı bağımlılık oranlarının %15,2 olarak gerçekleşeceği, 2030 yılında %19,6'ya, 2040 yılında %25,3'e ve 2080 yılında da %43,6'ya yükseleceği öngörülmektedir. AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık oranları incelendiğinde ise; 2023 yılında %34,5 olarak tahmin edilen oranın 2030 yılında %42,7'ye, 2040 yılında %50,8'e ve 2080 yılında da %57,7'ye yükseleceği düşünülmektedir. Yaklaşık 50 yılı içeren bu projeksiyon yakından incelendiğinde; Türkiye'deki değişimin çok kuvvetli olacağını öngörmek mümkündür. Buna göre, önümüzdeki 50 yıl içerisinde Türkiye'deki yaşlı bağımlılık oranının %186'lık bir değişim göstermesi muhtemel görülmektedir. AB ülkelerinde ise değişim oranı %67,2 olarak tahmin edilmektedir. Bu noktada yaşlı bağımlılığının hem Türkiye hem de AB ülkeleri için önemli bir sorun olacağını ancak Türkiye'nin bu sorunu daha kuvvetli şekilde hissedeceğini öngörmek mümkündür. Yaşlı bağımlılık oranlarının yüksekliği ülkeler için sosyal ve ekonomik sorun anlamına gelebilmektedir. Nitekim Türkiye ve AB ülkeleri de bu projeksiyonları değerlendirerek demografik dönüşümü avantaja çevirmenin yollarını aramaktadırlar. Yapılan araştırmaların bir kısmı bu negatif dönüşümü pozitif bir duruma çevirmenin, ancak yaşlı nüfusu işgücünde tutarak gerçekleştirilebileceğini belirtmektedirler (Dülger, 2012: 37; Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017: 19).

3. Türkiye ve AB Ülkelerinde Yaşlı Nüfusun İşgücüne Katılım Oranları

İşgücü bir ülkedeki emek arzını insan sayısı yönünden ifade eden kavramdır ve diğer bir ifadeyle ülkedeki nüfusun ekonomik faaliyete katılan kısmıdır. Ancak, çalışma çağında olduğu halde çalışmayan bireyler olduğu gibi çalışma çağı dışında yer alıp çalışan bireyler de (örneğin, 65 yaşın üzerinde olup çalışanlar) bulunmaktadır (Tekeli vd., 2012: 8).

Yaşlıların işgücüne katılımı önemli tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır (Dülger, 2012: 37; Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017: 19; Özdemir, 2012: 119; Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu, 2012: 349). Bazı araştırmacılar yaşlıların yerine gençlerin istihdam edildiği sonucuna ulaşmışken (Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017: 20; Samorodov, 1999: 8), diğer araştırmacılar ise yaşlıların da işgücüne katılmasının sağlanmasını önermektedir (United Nations, 2002: 21; Özen, 2015: 87; Biçerli, 2013: 155-156). Kimi araştırmacıların ise yaş bağlamında bir değerlendirme yapmak yerine demografik özelliklerden bağımsız olarak işsizler için istihdam alanlarının yaratılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Dülger, 2012: 39).

Dezavantajlı bir grup olarak yaşlıların işgücüne katılmasını sağlayan önemli adımlardan biri, 1951 yılında imzalanan Paris Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Avrupa Sosyal Fonu'nun temelleri atılmış ve Avrupa İstihdam Stratejisi'nin mali aracı olmasının yanı sıra daha fazla ve daha iyi iş imkânlarının yaratılması da amaçlanmıştır (Ataman, 2010: 96). Nitekim, 1970'li yıllarda Avrupa Sosyal Fonu'nun dezavantajlı gruplar olan genç işsizlere ve kadınlara verdiği önceliğe ek olarak engelliler ve yaşlılar (50 yaş ve üzeri) da fonun desteklediği gruplar arasında yer almış (Özen, 2015: 87), böylelikle yaşlı nüfusun istihdamda yer almasının önemi de vurgulanmıştır. Ayrıca günümüzde Türkiye'de aktif istihdam politikası araçları vasıtasıyla da yaşlıların işgücüne katılımı desteklenmektedir (Biçerli, 2013: 155-156). Bu destekler ile gençler, uzun dönemli işsizler, kadın işsizler ve yaşlı işsizler gibi dezavantajlı grupların emek piyasası dışında kalmaları

önlenmekte, bu politikalar sayesinde bireyler işsizlikten kurtularak istihdamın genişlemesi sağlanmakta, aynı zamanda da işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı üzerindeki yük hafifletilmektedir (Biçerli, 2013: 158-159). Tablo 4’de, Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranlarını görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye ve AB Ülkelerinde 65 Yaş Üstü Nüfusun İşgücüne Katılım Oranı

Ülke/Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	Değişim (%)
AB (28 ülke)	5,3	5,5	5,6	5,7	6,0	13,2
Türkiye	12,3	11,4	11,9	11,7	12,1	-1,6
Almanya	5,4	5,8	6,1	6,5	7,0	29,6
Avusturya	5,1	5,3	5,3	5,0	4,8	-5,9
Belçika	2,3	2,3	2,6	2,2	2,5	8,7
Birleşik Krallık	9,8	10,2	10,3	10,7	10,2	4,1
Bulgaristan	3,4	4,0	4,2	4,3	5,4	58,8
Çekya	5,1	4,9	5,7	6,3	6,4	25,5
Danimarka	6,4	7,1	6,9	8,4	7,4	15,6
Estonya	20,3	20,8	22,8	25,9	26,1	28,6
Finlandiya	9,3	10,1	11,0	10,7	10,8	16,1
Fransa	2,2	2,4	2,7	2,9	3,1	40,9
Hırvatistan	3,9	3,2	3,2	2,9	2,7	-30,8
Hollanda	6,9	7,7	7,3	7,0	7,7	11,6
İrlanda	9,0	9,5	10,3	10,4	10,0	11,1
İspanya	1,8	1,7	1,8	1,9	2,1	16,7
İsveç	14,9	17,0	16,8	16,1	17,5	17,4
İtalya	3,5	3,7	3,8	3,9	4,4	25,7
Kıbrıs	8,2	7,3	7,1	7,4	7,7	-6,1
Letonya	7,6	6,9	7,6	8,1	8,8	15,8
Litvanya	5,3	5,8	6,3	7,9	8,9	67,9
Lüksemburg	3,8	4,1	3,1	0,0	2,4	-36,8
Macaristan	3,4	3,2	3,5	4,1	4,6	35,3
Malta	4,2	5,4	5,0	3,4	4,3	2,4
Polonya	4,7	4,8	4,7	4,8	5,5	17
Portekiz	13,3	11,9	11,5	11,0	11,2	-15,8
Romanya	11,3	10,8	8,8	8,1	8,8	-22,1
Slovakya	1,7	2,0	2,5	2,6	3,6	111,8
Slovenya	5,0	6,6	4,2	3,2	3,9	-22
Yunanistan	2,6	2,8	3,0	3,1	3,5	34,6

Kaynak: OECD (2018)

Buna göre, 2013 yılında Türkiye’deki 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranı %12,3 iken 2017 yılına gelindiğinde bu oran %12,1’e düşmüştür. Bu düşüş 5 yıl içerisinde yaşlıların işgücüne katılım oranında %-1,6’lık bir değişim olduğunu göstermektedir. 2013 yılında AB ülkelerinde ise 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranı %5,3 iken 2017 yılına gelindiğinde bu oran %6’ya yükselmiştir. Diğer bir ifade ile AB ülkelerinde yaşlıların işgücüne katılma oranı 5 yıl içerisinde %13,2’lik bir değişim göstermiştir. Türkiye ile AB ülkeleri karşılaştırıldığında, Türkiye’de yaşlıların işgücüne katılım oranının, AB ülkelerindeki yaşlıların işgücüne katılım oranından 2 katından fazla olduğu görülmüştür. Buradan hareketle 65 yaş üstü nüfusun Türkiye’de emek piyasaları

açısından AB ülkelerine kıyasla daha aktif olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, Türkiye’de 65 yaş üstü nüfusun iş gücüne katılım oranının yüksek olmasının nedenlerini araştıran çalışmalar da mevcut olup, bahsi geçen nedenler Türkiye’de yaşlı nüfusun artması, sağlık ve teknoloji alanındaki gelişmeler, kayıt dışı çalışmanın yaygınlaşması, sosyal güvenlik açıkları ve yaşlanan çalışanların emekliliği erteleyerek, daha iyi koşullarda çalışmayı umut etmeleri (Özen ve Özbek, 2017: 52) şeklinde raporlanmaktadır. Diğer yandan, emeklilik yaşının artması, emekli aylığının yetersiz kalması ve aile içi sosyal dayanışmanın azalması da yaşlı bireyleri çalışma yaşamında kalmaya itmektedir (Günaydın, 2018: 5).

Tablo 4, daha yakından incelendiğinde; 2013 yılında 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılımının en düşük olduğu ülkelerin sırasıyla Slovakya (%1,7), İspanya (%1,8) ve Fransa (%2,2) olduğu; 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılımının en yüksek olduğu ülkelerin sırasıyla Portekiz (%13,3), İsveç (%14,9) ve Estonya (%20,3) olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılımının en düşük olduğu ülkelerin sırasıyla İspanya (%2,1), Lüksemburg (%2,4) ve Belçika (%2,5) olduğu; 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılımının en yüksek olduğu ülkelerin sırasıyla Portekiz (%11,2), İsveç (%17,5) ve Estonya (%26,1) olduğu görülmüştür. AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılımıyla ilgili oranların 2013 yılından 2017 yılına dek büyük bir aralık içinde değiştiği de göze çarpmaktadır. Örneğin; Slovakya’da bu oran %1,7’den, %3,6’ya yükselmiştir, diğer bir ifade ile bahsi geçen oran 5 yılda %111,8’lik bir değişim göstermiştir. Diğer yandan Lüksemburg’da bu oran 2013 yılında %3,8 iken 2017 yılına gelindiğinde %2,4’e düşmüş, diğer bir ifade ile bahsi geçen oran %-36,8’lik bir değişim sergilemiştir.

Sonuç

Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarını, yaşlı bağımlılık oranlarını, yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonlarını ve 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranlarını karşılaştırmayı hedefleyen mevcut çalışma, 4 önemli istatistik bulguyu değerlendirmektedir. Bu istatistikler; Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranları, Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık oranları, Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonları ile Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranlarıdır.

Buna göre, 2007 yılından 2017 yılına dek Türkiye’de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı %6,8’den %8,3’e (%22’lik bir değişim ile) yükselirken, AB ülkelerinde ise bu oran %17’den %19,4’e (%14’lük bir değişim ile) yükselmiştir. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta Türkiye’nin yaşlanma hızının AB ülkelerini geçmiş olmasıdır. Türkiye’nin bu 10 yıl içerisinde yaşlı nüfus oranı %22 artarken, AB ülkelerinde bu oran %14 olarak görülmüştür, diğer bir ifade ile Türkiye, AB ülkelerine kıyasla daha hızlı bir şekilde yaşlanmaktadır.

Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık oranları incelendiğinde; Türkiye’de 2007 yılında yaşlı bağımlılık oranı %10,2 seviyesindeyken, 10 yıl içerisinde bu oranın %12,3’e yükseldiği; AB ülkelerinde ise 2007 yılında %25,2 olan oranın 10 yıl sonrasında %29,9’a yükseldiği görülmüştür. 2007-2017 yılları arasında Türkiye’deki yaşlı bağımlılık oranındaki değişim %20,6 olurken, bahsi geçen orandaki değişim AB ülkelerinde %19,6

olarak gerçekleşmiştir. Yaşlı bağımlılık oranları açısından da benzer bir durum söz konusudur. Buna göre; Türkiye'nin yaşlı bağımlılık oranının AB ülkelerinden daha hızlı ilerlediğini söylemek mümkündür.

Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı bağımlılık oranı projeksiyonları incelendiğinde; Türkiye'de 2023 yılında %15,2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilen yaşlı bağımlılık oranının, 2080 yılına gelindiğinde, %43,6'ya yükseleceği öngörülmektedir. AB ülkelerinde ise bu oranlar incelendiğinde; 2023 yılında %34,5 olarak tahmin edilen oranın 2080 yılına gelindiğinde %57,7'ye yükseleceği öngörülmektedir. Buna göre, önümüzdeki 50 yıl içerisinde Türkiye'deki yaşlı bağımlılık oranının %186'lık bir değişim gösterebileceği; AB ülkelerinde ise değişimin %67,2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Buradan hareketle yaşlı bağımlılık oranının önümüzdeki 50 yıl içerisinde Türkiye'de, AB ülkelerine kıyasla daha kuvvetli şekilde hissedileceğini öngörmek mümkündür.

Son olarak Türkiye ve AB ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranları incelendiğinde; 2013 yılında Türkiye'deki 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranı %12,3 iken 2017 yılına gelindiğinde bu oran %12,1'e düşmüştür. Bu düşüş 5 yıl içerisinde yaşlıların işgücüne katılım oranında %-1,6'lık bir değişim olduğunu göstermektedir. 2013 yılında AB ülkelerinde ise 65 yaş üstü nüfusun işgücüne katılım oranı %5,3 iken 2017 yılına gelindiğinde bu oran %6'ya yükselmiştir. Diğer bir ifade ile AB ülkelerinde yaşlıların işgücüne katılma oranı 5 yıl içerisinde %13,2'lik bir değişim göstermiştir. Türkiye ile AB ülkeleri karşılaştırıldığında, Türkiye'de yaşlıların işgücüne katılım oranının, AB ülkelerindeki yaşlıların işgücüne katılım oranından 2 katından fazla olduğu görülmüştür. Bu durum, Türkiye'de yaşlı nüfusun ve emeklilik yaşının artması, sağlık ve teknoloji alanındaki gelişmeler ve emekli aylığının yetersiz olması, kayıt dışı çalışmanın yaygınlaşması, sosyal güvenlik açıkları, aile içi sosyal dayanışmanın azalması ve yaşlanan çalışanların daha iyi koşullarda çalışmayı umut ederek çalışma yaşamında kalmalarıyla açıklanabilir.

Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde; Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı AB ülkelerine kıyasla daha düşük gibi gözükse de son 10 yılda daha hızlı biçimde yaşlandığı; yine benzer biçimde yaşlı bağımlılık oranları bağlamında AB ülkelerinden daha düşük bir orana sahip olmasına rağmen daha hızlı bir biçimde yaşlı bağımlılık oranının arttığı; 50 yıllık projeksiyonlarına göre yaşlı bağımlılık oranının Türkiye'de AB ülkelerine kıyasla daha dramatik biçimde artacağı ve son olarak da Türkiye'de yaşlı nüfusun işgücüne katılım oranlarının AB ülkelerindeki oranın 2 katından daha fazla olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin hali hazırdaki demografik fırsat penceresini şimdiye dek kullanamadığını söylemek mümkündür ancak her geçen gün daha fazla sayıda yaşlı birey toplumda yer almaya başlamakta, psikolojik, toplumsal ve ekonomik süreçlere katılmak için beklemektedir. Bu sebeple Türkiye'nin yaşlı stratejisini gözden geçirmesi ve emek piyasalarında deneyim sahibi olan yaşlı çalışanları farklı bir statüde değerlendirerek, diğer dezavantajlı grupların (örneğin, gençler) negatif etkilenmesine neden olmayacak stratejilerle planlara dahil edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ataman, B.C. (2010). Avrupa İstihdam Stratejisi, Türkiye'nin Adaylık Sürecinde Avrupa Birliği İstihdam ve Sosyal Politikası. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2018). Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html / 18.10.2018.
- Başol, O., Aytaç, S. (2013). "Emeklilerde Uyum ve Yaşam Tatmini: Bir Araştırma" [Bildiri]. 19. Ulusal Ergonomi Kongresi, Balıkesir.
- BLS. (2018). Median Age of the Labor Force, by Sex, Race and Ethnicity. <https://www.bls.gov/emp/tables/median-age-labor-force.htm> / 25.12.2018.
- Christensen, K., Doblhammer, G., Rau, R., Waupel, J.W. (2009). "Ageing Populations: The Challenges Ahead". *Lancet*, 374: 1196-1208.
- Demirbilek, T., Öktem Özgür, A. (2017). "Gümüş Ekonomi ve Aktif Yaşlanma Bağlamında Yaşlı İstihdamı". *Yaşlı Sorunları Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 14-28.
- Dülger, İ. (2012). "Dünyada ve Türkiye'de Yaşlılığın Değişen Görünümü, Değişen Politikaları ve Gelişen Aktif Yaşlanma Kavramı" [Bildiri]. 18-24 Mart Yaşlılara Saygı Haftası Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu, Ankara.
- Eatock, D. (2015). The Silver Economy Opportunities from Ageing. Briefing, European Parliamentary Research Service.
- European Commission (2009). Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU-27 Member States (2008-2060). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EUROSTAT (2018a). Old Age Dependency Ratio. <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00198/> / 14.10.2018.
- EUROSTAT (2018b). Old-age Dependency Ratio, EU-28, 2002-2080.
- EUROSTAT (2018c). Population Structure and Ageing. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing#Past_and_future_population_ageing_trends_in_the_EU/ / 25.12.2018.
- Günaydın, D. (2018). "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Çerçevesinde İşgücünün Yaşlanma Sorunu". *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 11(1), 1-13.
- Gündoğan, N., Biçerli, M.K., Lordoğlu, K., Özkaplan, N. (2012). Çalışma Ekonomisi-I. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2675, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1641, Eskişehir.
- [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Old-age_dependency_ratio,_EU-28,_2002-2080_\(%25\).png&oldid=393613](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Old-age_dependency_ratio,_EU-28,_2002-2080_(%25).png&oldid=393613) / 16.11.2018.
- Işığışık, Ö. (2014). İstihdam ve İşsizlik. Bursa: Dora Yayınları.
- Kohler, H.P., Ortega, J. (2003). Fertility, Below Replacement. In: Demeny P, McNicholl G, eds. *Encyclopedia of Population*. New York: MacMillan Reference, 405-409.

- Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu (2012). Sonuç ve Değerlendirme. 18-24 Mart Yaşlılara Saygı Haftası Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ankara, 349-351.
- Lordoğlu, K., Özkaplan, N., Törüner, M. (1999). Çalışma İktisadı, İstanbul.
- Mackenbach, J.P., Slobbe, L., Looman, C.W., van der Heide, A., Polder, J., Garssen, J. (2011). "Sharp Upturn of Life Expectancy in the Netherlands: Effect of More Health Care for the Elderly?". *European Journal of Epidemiology*, 26: 903-914.
- OECD (2018). Labour Force Participation Rate. <https://data.oecd.org/emp/labour-force-participation-rate.htm#indicator-chart> / 26.12.2018.
- Özen, S., Özbek, Ç. (2017). "Çalışma Yaşamında Yaşlılık: Yaşlı Çalışanlar ve İnsan Kaynakları Uygulamaları". *Çalışma ve Toplum*, 53, 51-76.
- Özen, Ş.O. (2015). "Türkiye'nin İstihdam Politikaları ve Avrupa İstihdam Stratejisi'ne Uyumu". *Çalışma Dünyası Dergisi*, 3(1), 78-105.
- Özkul, M., Kalaycı, I. (2015). "Türkiye'de Yaşlılık Çalışmaları". *Sosyoloji Konferansları*, 52, 259-290.
- Pekcan, H. (2000). *Antropoloji ve Yaşlılık*. (Ed. G. Erkan ve V. Işıkhani) Ankara: H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını.
- Preston, S.H., Himes, C., Eggers, M. (1989). "Demographic Conditions Responsible for Population Aging". *Demography*, 26: 691-704.
- Rechel, B., Grundy, E., Robine, J-M., Cylus, J., Mackenbach, J.P., Knai, C., McKee, M. (2013). "Ageing in the European Union, Health in Europe 6", *Lancet*, 381(9874), 1312-1322.
- Samorodov, A. (1999). *Ageing and Labour Markets for Older Workers*. ILO Employment and Training Papers, 33.
- Şentürk, Ü. (2017). Yaşlılık: Özellikler, Davranışlar ve Sorunlar. *Davranış Bilimleri* (Ed. Memet Zencirkıran) 343-375. Bursa: Dora Yayınları.
- Tekeli, S., Özgüler, V.C., Özdemir, Ç., Biçerli, M.K. (2012). *İstihdam ve İşsizlik*, (Ed. M. Kemal Biçerli ve Verda Canbey Özgüler) Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2678, Eskişehir.
- TÜİK (2013). *İstatistiklerle Yaşlılar*, 2012. Haber Bülteni, 20 Mart 2013, Sayı: 13466, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13466> / 21.10.2018.
- TÜİK (2018a). *İstatistiklerle Yaşlılar*. TÜİK Haber Bülteni, No: 24644.
- TÜİK (2018b). *Temel İstatistikler, Nüfus ve Demografi*. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> / 16.11.2018.
- United Nations. (2002). *Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing*. Second World Assembly on Ageing, Madrid.
- Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 12.02.2019

Yayın Onay Tarihi: 08.04.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.526348

Mehmet Emin YARDIMCI *

Doğukan KUTLUTÜRK **

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Ekonomik Kısıtları

Turkey's Economic Constraints in World War II

Özet

2. Dünya Savaşı döneminde birçok kesim tarafından eleştirilen başta Milli Korunma Kanunu olmak üzere, varlık vergisi gibi iktisadi uygulamalara başvurulmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de, Cumhuriyetin kuruluşundan, 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte uygulanan iktisadi uygulamaların başarı düzeyini araştırmak ve iktisat politikasının dinamizmini ortaya koymak ve bunun yanında 2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye Ekonomisinin durumunu makro ekonomik göstergeler çerçevesinde özetlemektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Cumhuriyet Dönemi, 2. Dünya Savaşı, Savaş ekonomisi, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi.

JEL Kodları: E61, H11, N00, N44.

Abstract

In 1940s, during the World War II period when the mixed economic regime was implemented, some economic applications such as the National Protection Law and the Assets Tax, which were criticized by many sectors and many people, were applied in Turkish economy. The main purpose of this study is to investigate the level of success of the economic practices in Turkey, in the period from the establishment of the Republic to the end of World War II. In addition, to reveal the dynamism of economic policy and to summarize the status of the Turkish economy in the framework of macroeconomic indicators during World War II period.

Keywords: Turkish Economy, Republic Era, World War II, War economy, National Protection Act, Wealth Tax.

JEL Codes: E61, H11, N00, N44.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat, e-mail: emin.yardimci@kocaeli.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2896-8342

** Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat, e-mail: dogukan_k@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-3716-8566

Giriş

İkinci Dünya Savaşı döneminde meydana gelen iktisadi gelişmeler, Türkiye iktisat tarihinin en az incelenmiş dönemlerini oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye'nin sosyokültürel yapısının farklı bir gelişme trendi içerisinde yer almasını sağlayan bu gelişmeler 1940 - 1945 yılları arasındaki ekonomik uygulamaların bir sonucu olmaktadır. Bunun yanında, savaşın getirdiği zor ve olağanüstü koşullar gerek ekonomi gerek siyaset gerekse sosyal alanlardaki devletin uygulamakta olduğu politikalarda yeni yönelimleri ortaya çıkarmıştır. Bu yeni yönelimler, zamanın iktidarının çelişkili yönelimlerini ortaya koymuştur. Henüz ulusal ekonominin içerdiği temel unsurlarda bir bütünlüğün sağlanamaması bunun yanında savaşın ekonomide oluşturduğu şoklar ekonominin toparlanmasını zorlaştırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı içerisinde bulunmamasına rağmen Türkiye ekonomisi savaştan dolayı büyük tahribatlara uğramıştır. Sert biçimde dış politika ortamında mücadelelere sahne olan ikinci dünya savaşı döneminde uygulanmış olan denge ve tarafsızlık politikaları başarılı sonuçları beraberinde getirmiştir. İç politikada özellikle iktisadi alanda büyük sorunlarla karşılaşmıştır. 1940 yılında uygulamaya konulan milli korunma kanunu ve ardından varlık vergisi kanun uzun süre tartışılmıştır. Savaş yıllarında devlet, köylüler ve sermaye sahipleri üzerindeki vergi yükünü ağırlaştırmıştır.

Varlık vergisi, uygulanış sürecinde adil ve hakkaniyetli bir vergi olma niteliğini kaybetmiştir. Tüm bu uygulamalar, bir yandan devletin devamlılığı için uygulanması zorunlu politikalar olarak ele alınırken, diğer yandan bazı kesimler açısından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, özellikle 1930 yılından itibaren 1950'li yıllara kadar Türkiye ekonomisinde uygulanmakta olan iktisadi uygulamaları incelemek ve savaşın Türkiye ekonomisine olan ana etkilerini açıklamaktır.

1. 1920'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinin Liberal Dönemi ve Uygulanan Politikalar

Kurtuluş Savaşı'nı izleyen 1920'li yıllarda Türkiye'nin genel görünümü daha çok bir tarım ülkesi şeklindedir. Söz konusu dönemde, İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşmış olan endüstri ise neredeyse yok denecek kadar güçsüz bir yapıdadır. Böyle bir yapının yanı sıra Türkiye'nin bu dönemdeki en büyük ekonomik sıkıntısının kaynakları hem savaşların sebep olduğu sosyal ve ekonomik çöküntü hem de Osmanlı'dan kalan borç yükümlülükleridir. (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 44). 1920'li yıllarda devlet, doğrudan ekonomik yatırımlarda bulunmamış ancak bu yatırımların özel sektör tarafından gerçekleştirilebilmesi için çeşitli yasa ve düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Özel sektörün yetersiz imkanlara sahip olduğu bu dönemlerde devlet ekonomiyeye çeşitli alanlarda müdahalelerde bulunmuştur (Özçelik ve Tuncer, 2007: 258).

1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından modern Türkiye, Osmanlı'ya göre nispeten daha küçük bir alanda kurulmuş ve bu savaşların yayıldığı cephelerde yüksek nüfus kayıpları meydana gelmiş bunun yanında kişi başına hasıla %40 oranında bir gerileme gerçekleşmiştir. Özellikle gelişmiş ülkeler açısından büyümenin temel kaynağını oluşturan toplam faktör üretkenliği, Osmanlı döneminde ancak %15,7 çıktıda

artış sağlamıştır. Ancak 1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ekonomiye verdiği tahribat sonucunda toplam faktör üretkenliği üretim artışında sağladığı pay %6,7'lere kadar gerilemiştir. Toplam faktör üretkenliğindeki bu düşüş 1930'lardaki iki sektörlü ve karma ekonomi modeline kadar devam etmiştir (Altuğ vd., 2008: 408). Toplam faktör üretkenliğinin yanı sıra 1.Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'da emek üretkenliği tarımdışı sektörler için yüksek olmakla beraber bu sektörlerde çalışan nüfus söz konusu yıllara kadar nerdeyse artmamakla birlikte hafif bir düşüş yaşamıştır (Altuğ vd., 2008: 413).

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda ekonominin genel görüntüsü incelendiğinde, sanayinin daha çok el sanatları seviyesinde olduğu gözlemlenmektedir. Sanayi, loncaların devamı olarak nitelendirilebilecek gruplar şeklinde örgütlenmiştir. Sanayi kolları daha çok, dokumacılık, deri ve seramik gibi hafif sanayi dalları üzerine yoğunlaşmıştır ve küçük ölçekli işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yıllarda hemen hemen birkaç fabrika haricinde hiçbir fabrika bulunmamasının yanında mevcut dokumacılık kolu da ithal ürünlere bağlı olarak neredeyse yok olmuştur. Ticaretin büyük bir bölümü yabancıların elinde bulunmaktadır. İstihdam alanının dar olması dolayısıyla işsizliğin varlığı, ekonomik zayıflık ve bunların yanında sağlık ve eğitim fırsatlarının eksikliği, 1920'li yılların başındaki Türkiye'nin genel durumunu ortaya koymaktadır (Toprak, 1999: 22 - 23).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında özellikle siyasal hayat daha çok serbestlik ilkesi üzerine kurulu olmuştur. Buradan hareketle iktisadi uygulamalar da aynı eğilim içerisinde şekillenmiştir. Dolayısıyla, 1920'lerin başında uygulanmakta olan iktisat politikaları daha çok liberal unsurları içerisinde barındırmaktadır. Yani, piyasa ekonomisi söz konusu politikaların temel odak noktası olmuş ve devletin kalkınma aşamasındaki yeri böylece belirlenmiştir. Bu dönemde özellikle iktisat politikaları özel sektörü geliştirmeye yönelik olmuştur (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 45 - 46).

Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni bir Türk Devleti yapısının oluşturulması esnasında çeşitli sıkıntı ve engellerle karşılaşmıştır. Duyün-u Umummiye eski düzenden yeni bir yapıya geçiş aşamasının önünde duran en büyük engellerden biri olarak gözükmektedir. Cumhuriyet döneminde ekonomik bağımsızlığa ayak olacak ilk adımlar arasında Duyün-u Umummiye'nin kaldırılması ve devletin elde ettiği tüm gelirlerin Türk Devleti'ne devredilmesi olmuştur. Diğer ele alınması ve çözülmesi gerekli sıkıntı ise tarımsal aktivitelerdeki aşar vergisinden kaynaklanmaktadır. Bir yandan devlet gelirlerinin etkin bir şekilde elde edilmesi sağlanırken diğer yandan tarımsal faaliyette bulunan kesim üzerindeki vergi yükü hafifletilmeye çalışılmıştır. Tüm bu ekonomik değişimler uygulanırken eski Osmanlı vergi sistemi tasviye edilmiş ve daha adil ve etkin bir vergi yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır (Ekinci, 1991: 758 - 759).

Aşar vergisi, Osmanlı döneminin en önemli vergi gelirini oluşturmaktadır. Basit ifadeyle, Osmanlı döneminde tarımsal ürünün %10'u kadarı miktarda alınan söz konusu vergi sosyo-ekonomik yapının temel taşı meydana getirmektedir. Böylece tarımsal stok fazlasına devlet el koymuştur. Cumhuriyet dönemi ile birlikte söz konusu bu verginin kaldırılması, bu fazla stoğun pazarlanabilmesi ve ticarileşmesini mümkün kılmaktadır. 1924 yılı incelendiğinde, toplam hükümet gelirinin neredeyse dörtte biri bu vergiden oluşmaktadır. Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılmasıyla birlikte devlet gelirlerini

yeniden yeterli seviyede tutabilmek için bir çok yeni vergi uygulaması getirilmeye çalışılmıştır (Kırkpınar, 1992: 115 - 117). Aşar vergisinin kaldırılması ile birlikte vergi gelirlerini telafi etmek amacıyla ağnam vergisinin oranı yüksek tutulmuş ve büyük baş hayvanlardan da vergi alınmaya başlanmıştır. Diğer yandan arazi vergisinin oranlarında da artış sağlanmıştır. Ancak bu vergilerin matrahı zaman içerisinde aşınmış ve önemi git gide yitirilmiştir. Aşar vergisinin terkedilmesindeki en büyük etmenler arasında ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonucunda tarım kesiminin büyük tahribata uğraması, üretim düzeyinin yüksek oranda düşmesi ve aşar vergisinin tarımsal üretim seviyesindeki artışı engellemesi sonucu çiftçilerin büyüyen tepkileri sayılmaktadır. Aşar vergisinin İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte kaldırılması tarımsal kesimin kalkındırılması amacıyla önemli rol oynamaktadır (İnci, 2009: 113 - 116). Aynı zamanda bu dönemlerde köy kesimindeki toprak ağalarının da aşarın kaldırılması yönünde pek çok isyanda bulunduğunu belirtilmektedir. İzleyen dönemlerde tarımsal üretim artışı ile birlikte aşara benzer vergi kolay bir şekilde uygulamaya konulamamış ve söz konusu kesim vergi alanı dışında tutulmuştur (Albayrak, 2017: 191 - 192)

Liberal dönem içerisinde 1923 yılında, Türkiye ekonomisine dair alınan en önemli kararlardan birisi de İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır. 1. İktisat Kongresi, cumhuriyetin ilanından önce 1923 yılının Şubat ayında toplanmıştır. Kongrenin toplanmasındaki temel amaç, ekonomik kalkınma için hangi yolların izleneceğinin ve kalkınma sürecinde nasıl politikaların uygulanması gerektiğinin belirlenmesidir. Kongrede savaşların neden olduğu ağır tahribattan kurtulup, bağımsız bir ekonomik yapının kurulmasına yönelik çeşitli tedbirler alınmıştır. Kongrede alınan kararlar ile birlikte 1932 yılına kadar sermaye birikimi yetersiz olan özel sektörün teşvik edilmesi ve devlet eliyle özel sektöre yatırımların yapılması sağlanmıştır. Aynı dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte gereksinimi olan hammaddelerin ithal yoluyla elde edilebilmesi daha kolay hale getirilmiştir. İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, İstanbul Ticaret ve Tahıl borsası da gene aynı dönemde ekonomik faaliyetlerine başlamıştır (Sönmez ve Şimşek, 2011, 95). Bunun yanında, ulaştırmanın kolaylaştırılması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, koruyucu gümrük vergileri vasıtasıyla ulusal sanayi sektörünün korunması ve sanayideki üretim sürecinde kullanılacak mallara muafiyetin uygulanması, milli borsaların oluşturulması, monopolcülükle aktif mücadele sağlanması, kömür üretiminin dış rekabetten korunması, tütün ekim ve ticaretinin serbestleşmesi, tarımsal kredilerde yeni bir yapının oluşturulması, işçilerin çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve aşar vergisinin kaldırılması gibi kararlar alınmıştır (Koç, 2000: 148 - 154).

Türkiye İktisat Kongresi sayesinde ülkedeki yeni ekonomik oluşumun ve bu süreçte uygulanacak iktisat politikalarının yönünü belirleyen bir "Misak-ı İktisadi" oluşturulmuştur. Bunun sayesinde, ulusal sanayinin oluşturulması hedeflenmiş ve özel girişim teşvik edilmiştir. Buna bağlı olarak mülkiyet hakları oluşturulmuş ve bu haklara güvence getirilmiştir. Misak-ı İktisadi ile birlikte ülkedeki çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gibi ekonomik üretim sürecinin çeşitli aşamalarında bulunan iktisadi birimlerin talepleri dikkate alınmıştır. Kongre'de alınan diğer bir kararda ekonomide kalkınmayı sağlayabilecek özel sermayenin ekonomiye girişine ilke olarak izin verilmiştir. Ancak söz konusu dönemde Dünya'daki sermaye akımı kısıtlı seviyede olduğundan dolayı yabancı

ülkelerden Türkiye'ye sermaye girişi belirli bir sınırdan kalmıştır. (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50 - 51).

Tüm bu gelişmeler 1. Dünya Savaşı sonucunda dağılmakta olan ulusal ekonominin güçlendirilmesine yönelik yapılmış olan çalışmalardır. Buna bağlı olarak, yeni demiryollarının kurulması ve halihazırda var olan demiryolu şirketlerinin kamulaştırılması yeni devletin ekonomik ve politik uygulamalarının bir örneği olmaktadır. Bu dönemde, endüstrileşme ve Türk bürokrasinin kurulması ulusal ekonomik kalkınma için anahtar göstergeler olmaktadır.

Atatürk'ün yönetimi altında bulunan yeni devlet, özellikle dağılma döneminde Osmanlı'nın başta ekonomik alanda Avrupa güçlerine bağımlı hale gelmesinin ekonomi ve politik alandaki ciddi tahribatlarının farkında olmuştur. Özellikle savaşın ardından imzalanan Lozan Barış Anlaşması'nda ulusal ekonomik uygulamalar konusunda üç temel alanda Avrupa gücü ile ekonomik anlamda yeni ilişki düzeyi kurulmuştur. Öncelikle, Osmanlı döneminde yabancılara sağlanan kapitülasyonlara son verilecektir (Lozan Barış Anlaşması, 1923: 7). İkinci olarak, Osmanlı'nın dış borçları üzerinde tekrar görüşmeler yapılmış ve Osmanlı'nın dağılması esnasında kurulan ülkeler arasında bu borç paylaşmıştır. Türk hükümeti bu borcun %67'lik kısmını ödeme yükümlülüğünde bulunacağını ve bu borcun ödemesi altın yoluyla 1929 yılında başlanacağını varsayımıştır (Lozan Barış Anlaşması, 1923; 11). Üçüncüsü ise 19.Yüzyılda periyodik olarak yenilenen serbest ticaret anlaşmaları durdurulmuştur. Ancak, düşük gümrük tarifelerinin ve mevcut kota kısıtlamalarının 1929 yılına kadar devam etmesine karar verilmiştir. Yani yeni cumhuriyetin kendi ticari politikalarını oluşturana kadar mevcut tarifelerin devam etmesine karar verilmiştir.

Lozan Barış Anlaşması ile başlayan ulusallaşma politikaları başta özellikle yabancılardan elinde olan demiryollarının kamulaştırılması ile hayata geçirilmiştir. Ardından, çeşitli ulaşım alanlarının ve ulaşımına bağlı ticareti güçlendirme çalışmaları ve uygulamalarına yönelmiştir. Demiryolları vasıtasıyla ulaşımı güçlendirme çalışmaları gerek askeri gerekse ekonomik açıdan önemli husus olmaktadır. 1924 yılında Anadolu'daki demiryollarının kamulaştırılması ile birlikte demiryollarının yapımına olanak sağlanmıştır. 1927 yılında ise Devlet Demiryolları ve Limanları İdare - i Umumiyesi oluşturulmuştur. Demiryollarının yanında 1926 yılında çıkartılan Kabotaj Kanunu ile birlikte deniz ulaşımı ve ticaretinin de geliştirilmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan 1926 yılında ise Kayseri'de uçak fabrikası kurulmuş ve havacılık alanında da çeşitli gelişmelerin önü açılmıştır (Özçelik ve Tuncer, 2007: 258).

Liberal dönemde yapılan diğer ekonomik uygulamalar arasında Teşvik - i Sanayi Kanunu ve Ali İktisat Meclisi'ni saymak mümkündür. 1927 yılında uygulamaya konulan Teşvik - i Sanayi Kanunu ile birlikte Osmanlı döneminde gözlemlenen yarı sömürge özelliğinden sermayenin bağımsız ve özgürleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece devlet eliyle girişimcilere çeşitli teşvik uygulamalarında bulunmuş ve ulusal bağımsız ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. Girişimciler, bu kanun ile birlikte kullanılan beygir gücü, istihdam ettikleri işçi sayısı ve bunların yıllık çalışma sürelerine göre kategorize edilmişlerdir ve bu kanun sayesinde ulusal düzeydeki tekeller gerekli sermayeyi elde ederek yatırıma açılmışlardır. Ali İktisat Meclisi ise 1927 yılında oluşturulmuştur. Bu

yapı, yaptırım gücünden ziyade girişimcilere danışmanlık görevinde bulunmuş ve girişimcilere sermayenin verimli kullanılması yönünde çeşitli destekler sağlamıştır (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50).

2. 1930'lu Yıllarda Devletçi Ekonomi Politikalarının Ön Plana Çıkması

1929 yılında başlayan Büyük Buhran, dünya ekonomisini etkisi altına almış ve ticaret hacmini daraltarak küresel ekonomi içerisinde bulunan pek çok ülke ekonomisine tahribat vermiştir. Bu dönemlerde Türkiye, henüz dış dünya ile büyük bir ticaret hacmine ulaşamadığı için söz konusu krizden görece daha düşük seviyede etkilenmiştir. 1929 yılına kadar özel sektöre kamu eliyle çeşitli destekler sağlanmış ve böylece özel sektör teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak, devletçilik politikasının ortaya çıkmasındaki en önemli nedenleri arasında başta özel sektöre sağlanan bu teşviklere rağmen özel sektörün beklentileri karşılamaması gelmektedir. Diğer yandan, 1920'li yıllarda uygulanmış olan bir çok politika hedeflere ulaşmada çok başarılı olamamıştır. Özel sektörün kalkınma sürecindeki bu başarısızlığı, devlet eliyle kalkınmanın sağlanacağı düşüncesinin bu dönemde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Özel sermaye birikiminin yetersizliği, daha çok ithalat sınırlamaları ve korumacı uygulamalar vasıtasıyla kalkınmanın sağlanması düşüncesini ön plana getirmiştir.

Büyük Buhran'dan hemen önce Türkiye'nin yaşamış olduğu kuraklığın üretim seviyesi üzerinde olumsuz etkileri olmuş ve ihracatta gerileme meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak 1930'lu yıllarda Türkiye'nin ekonomi politikalarından birisi de dış ticaret açığını frenlemek olmuştur ve buna bağlı olarak gümrük vergileri tesbit adımıyla dış ticaret politikasının çerçevesi belirlenmiştir. Bunun yanında, kriz ile birlikte ülke dışına çıkan sermaye ve girişimciler ile birlikte yatırım potansiyelinin ortadan kalkması, ülkede halihazırda bulunan yabancı sermayenin ekonomik çıkarlara göre hareket etmemesi ve aynı dönemlerde Türkiye ve Sovyetler'in siyasi olarak yakınlaşması da devletin ekonomik hayata aktif müdahalesinin zeminini hazırlamıştır (Toprak, 1999: 34).

1930'lu yıllarda, istihdamın özellikle tarım sektöründen tarımdışı sektörlerle doğru kaymaya başlaması emeğin üretkenliğinin artmasında da rol oynamıştır. Diğer yandan tarım kesiminde çalışan nüfusun diğer sektörlerle kayması tarım sektöründeki üretkenliğin de artmasını sağlamıştır (Altuğ, Filiztekin, ve Pamuk, 2008: 413). Böylece, toplam faktör üretkenliğinin önceki dönemlere kıyasla üretime etkisi önemli düzeyde artış göstermiştir. Özellikle tarımsal kesimdeki emeğin üretkenliğinin artmasından kaynaklı toplam faktör verimliliğinin, yeni oluşmaya başlamış tarımdışı sektörlerde nerdeyse hiç artmadığı gözlemlenmektedir (Altuğ vd., 2008: 408). Özellikle, Lozan Antlaşması'nda kabul edilen hükümlerin tam olarak yerine getirilmemesi, özel sektöre sağlanan teşviklerin amacı dışında kullanılması ve bunun yanında Osmanlı mirası borçların ödenmeye başlanması, liberal politikalarından kopuşun temel tetikleyicileri olmuşlardır. Böylece karma ekonomik sistem olarak adlandırılan uygulamalar, bu dönemde Türkiye'nin ön plana çıkan ekonomi politikalarının temel eksenini oluşturmuştur. Bu dönemdeki politikaların karma ekonomi uygulamaları olarak adlandırılmasının temel sebebi, kamunun özel sektörü tamamen dışlamadan özel sektör ile birlikte ekonomide aktif rol oynadığı bir uygulamanın olmasıdır. Karma ekonomik rejimin esas olduğu bu dönemde, ekonominin kalkınma amacını gerçekleştirecek büyük

seviyedeki yatırımlar devlet eliyle sağlanırken, özel sektöründe çeşitli alanlarda ekonomide rol almaktadır (Özdemir vd., 2016: 153 - 154).

Devletçilik politikaları en temel şekilde, kaynakların oluşturulması ve bu kaynaklar vasıtasıyla teşviklerin sağlanması, buna bağlı olarak pazarda doğrudan ekonomik aktivitelerin gerçekleştirilmesi olarak ifade edilir. Fakat, bu anlamda devletçilik uygulamalarının ana amacı pazar ekonomisine yardımcı olmak ve onu teşvik etmektir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 48). Bu dönemde devletçilik, daha çok dışa kapalı bir şekilde ulusal sanayinin özellikle iç kaynaklarla güçlendirilmesi ve ekonominin kendi güçleri ile ayakta kaldığı bir biçimde gerçekleşmiştir. Özel şirketlerin gelişmesi ve devlet politikalarının uygulanması amacıyla çeşitli dış kredilere de bu dönemde başvurulmuştur. Krediler dış ticaret açığını arttıracak düzeyde olmamıştır. Diğer yandan, ülkenin özellikle 1920'li yıllardaki dış açıkla karşılaşmaması amacıyla ithalat düzeyinde azaltılma yoluna gidilmiştir. İthalat seviyesinin milli gelire oranı 1920'li yıllarda %15 civarında gerçekleşirken aynı pay 1930'lu yıllarda %7'ye indirilmiştir (Eşiyok, 2006: 7 - 8).

Bu dönemde en önemli ekonomik uygulama olarak ilk sanayi planının oluşturulması belirtilmektedir. 1933 yılında oluşturulan ilk sanayi planının temel yapıtaşını, piyasa ekonomisinde bireylerin gerçekleştirmediği aktivitelerin devlet tarafından gerçekleştirilmesi fikri oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak ilk adımda Türkiye'nin Dünya ekonomisindeki yeri saptanmaya çalışılmış ve ülkenin dışa bağımlı, geri kalmış, tarım ülkesi ve ham madde üreten bir yapıda olduğu belirlenmiştir. 1929 krizinin sonucunda başta güçlü ekonomilerin uğradığı tahribatın Türkiye yansımaları en aza indirebilmek adına devlet sanayi kuruluşlarını kurma yoluna başvurmuştur. Öncelikle 1930 yılında Sanayi Kongresi oluşturulmuş ve bu kongrede Türkiye'nin sanayileşme sürecinde bulunmasının ekonomik bağımsızlık için olmazsa olmaz olacağı belirtilmiştir. Diğer yandan, 1929 yılında meydana gelen Büyük Buhran'dan zarar görmeden çıkan Sovyetler Birliği'nin planlama anlayışı Türkiye'de büyük ilgi çekmiş ve bu planlama anlayışı o dönemde Türkiye'de "kadrocular" adında bir kesim ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kadroculara göre sanayi devletin elinde bulunmalı ve ekonominin baskın alanları devlet kontrolünde olmalıdır. Bunlara göre sistem ancak, özel sektörün devletin planlarına uyması ile düzgün işlemektedir. Kadrocular devletin mülkiyetini esas almakla birlikte planlı ekonomi içerisinde kaynakların dağıtılmasının devlet tarafından olacağını savunmuşlardır. Böylece sınıfsız bir toplumun temeli atılmış olacaktır (Şimşek,2016:9-11).

Tablo 1: 1930'lu Yıllarda Türkiye GSYİH'sının Sektörlere Göre Payı (%)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1930	49	9,2	41,8
1931	48,5	10,4	41
1932	43,2	11,6	45,2
1933	40,5	13,5	45,9
1934	37,5	14,5	47,9
1935	39,3	14,6	46
1936	46,9	13,0	40
1937	44,5	14,1	37,9
1938	43,4	14,1	42,4
1939	41,7	15,4	42,9

Kaynak : (Saraçoğlu, 2009: 133)

Tablo 1. İncelendiğinde, 1930'lu yıllarda uygulanmış olan devlet eliyle sanayileşme ve planlı kalkınma politikalarının sektörlerin GSYİH'deki dağılımına olan etkisi gözlemlenmektedir. İncelenen yıllar arasında Sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı sürekli artış göstermiş ve buna paralel olarak Tarım sektöründe genel anlamda oransal olarak bir düşüş gerçekleşmiştir. Hizmet sektöründe ise 1934 yılına kadar bir artış yaşanmış ardından GSYİH'deki payı oransal olarak düşmüştür.

Devletin ekonomideki ağırlığı arazi, mülkiyeti dağılımında da göze çarpmaktadır. Özel mülkiyet %5, Devlet mülkiyeti %30, Boş ve kullanılmayan topraklar %50, Vakıf arazileri ise %15 nispetindedir. 1930-1937 yılları arasında 1.280.881 dekar devlet arazisi köylüye dağıtılmıştır (Derin, 1940: 57,61).

1933 ile 1937 arasını içeren plan, kalkınma planı olmaktan ziyade sanayileşmenin yatırım programını yansıtabilecek bir biçimde oluşturulmuştur. Bu planların içeriği oluşturulurken özel kesim süreçte bulunmamıştır. Bu dönemler içerisindeki plan, iki ayrı plandan oluşmaktadır. Birinci plan daha çok tüketim mallarına ikinci plan ise üretim mallarına odaklanmıştır. Uygulamaya konulan plan, Türkiye'de planlama sürecinin ilk ayağını meydana getirmiştir. Bu plan ile birlikte Türkiye, öncelikle yabancıların elinde bulunan belirli işletmelere el koymuştur. Bu süreçte kadrocular devlete yol gösterici bir rol oynamışlardır ve kalıcı bir planlamanın oluşturulmasında rol almışlardır. Türkiye ekonomisinde genel olarak ithal ikameci olarak isimlendirilen bu politikalar 1940'lı yıllara kadar uygulanmıştır (Ekiz ve Somel, 2013: 7 - 8).

Devletçilik ilkesinin benimsendiği bu dönemde gerçekleştirilen diğer bir iktisadi gelişme, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. 1930 yılında kurulan TCMB, ülkenin iç ve dış ödemelerini ve hazine işlemlerini görev edinmiştir. Böylece TCMB, kamu eliyle yürütülen kalkınma sürecinin finansmanına yardımcı olan, aynı zamanda dış borçların kontrolünü sağlayarak denk bütçeyi oluşturacak bir kurum olmuştur. Merkez Bankası'nın bu temel görevi 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir (Çetin, 2016: 70). Özellikle 1940'lı yıllarda 2. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerini kamu finansmanı görevini üstlenerek daha düşük seviyelere indirme görevini üstlenmiştir. Yani TCMB, bağımsız bir para politikasının yürütülmesinden çok bir finansman kurumu olarak kurulmuştur. Bundan dolayı 1930'lu yılların sonundan 2.Dünya Savaşı'nı izleyen dönemlere kadar fiyatlar genel düzeyinde yaklaşık üç kat artış meydana gelmiştir (TCMB, 2011: 1). Bu dönemde para basma tekeli, emisyon ve iskonto rejimi ve faiz oranlarının ayarlanması gibi görevleri de Merkez Bankası üstlenmiştir.

1930'lu yıllarda TCMB'nin kurulmasının ardından Sümerbank, Türkiye Sanayi ve Maden Bankası, Etibank, Türkiye Şeker İşletmeleri A.Ş. gibi bir çok KİT gene devletçilik politikalarının bir ürünü olarak bu dönemde kurulmuşlardır. Etibank, Osmanlı'dan kalan ve halihazırda kullanılmayan yer altı kaynaklarının tekrar işlevsel hale getirilmesini amaç edinmişken Sümerbank, özel girişimcilere maddi destek sağlamakla birlikte devlet eliyle sanayi kuruluşlarını oluşturmayı hedeflemiştir. Devletçilik politikalarının kapsamında kamu iktisadi kuruluşlarının sayısında 31'den 111'e doğru muazzam bir artış sağlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde kurulan KİT'lerin büyük kısmı istenilen başarıyı gerçekleştirmişlerdir. KİT'ler madencilik, cam, sermatik, şişe, kimya ve porselen gibi sanayiler başta olmak üzere pek çok alanda ilerleme göstermişlerdir. Bu

uygulamaların tamamı Devletçiliğin bir getirisi olarak gerçekleşmiştir. (Öztürk, 2013: 137 - 138).

Birinci beş yıllık kalkınma planının uygulamaya konulması ile birlikte endüstriyel üretim için temel olan bir çok altyapı girişimi Etibank ve Sümerbank'ın eliyle hayata geçirilmiştir. Sümerbank tarafından ortaya konulan projeler arasında; İstanbul, Bakırköy'deki eski pamuk fabrikalarının yenilenmesi ve Kayseri, Nazilli, Malatya ve Konya, Ereğli'de yeni pamuk fabrikalarının açılması, Bursa'da yün fabrikasının, gene Bursa, Gemlik'de ipek fabrikasının, Kocaeli, İzmit'de kağıt fabrikasının, Sivas'ta çimento fabrikasının kurulması ve Karabük'de demir ve çelik endüstrinin oluşturulması bulunmaktadır. Aynı şekilde Etibank'ın Diyarbakır, Ergani'de bakır fabrikası için atılımda bulunduğunu belirtmek mümkündür. Bu tarz girişimler ile birlikte Türkiye'nin 1930'ların ikinci yarısında yüksek endüstriyel büyüme hızını yakaladığını söylemek mümkündür. 1933 ve 1939 yılları arasında, yıllık ortalama endüstriyel büyüme oranı %10,2'lere ulaşmıştır. Ancak bu olumlu görüntü 2. Dünya Savaşı'nın baş göstermesiyle tersine dönmüş ve 1939 yılından itibaren 1945 yılına kadar üretim endeksindeki %22 seviyesinde bir düşüş meydana gelmiştir. Aynı dönemde, toptan fiyat endeksi muazzam seviyede (%449) artış göstermiş ve işçilere verilen reel ücretlerde ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Böylesine zor bir ekonomik koşulların var olduğu Türkiye'de binlerce insan geçimini Sümerbank ve Etibank girişimlerinde çalışarak sağlamıştır. İstihdam edilen bu kesim sosyal ve politik anlamda daha çok kendilerini yöneten elitlere bağlı olmuşlardır. Ayrıca, çalışmış oldukları maden ve endüstri kesimlerinde sosyal politika içeren bir ajansa da bağlı olmamışlardır. (Nacar, 2009: 144 - 145).

Küresel ekonomik krizin Türkiye'nin mali ve ekonomik durumunu olumsuz etkilemesi, devletin TCMB'nin yanında farklı gelir kaynakları aramasına sebep olmuştur. Buna bağlı olarak söz konusu yıllarda mevcut vergiler üzerinde değişiklikler yapılmış ve ücretli kesim üzerine yeni vergi yükü getirilmiştir. 1930'dan itibaren vergiler, genel olarak halkın özverisinden meydana gelmiştir. Bu dönemde, kamu hizmetlerinin sekteye uğramadan yürütülmesi ve bunun yanında kamu ekonomisinin açık vermeden işlemesi politikası ön plana çıkmış ve dolayısıyla birçok vergi de çeşitli değişikliklere gidilmiş, bunun yanında yeni vergiler ihdas edilmiştir (Saraçoğlu, 2009: 134).

Bu dönemde üzerinde değişiklik uygulanan vergiler incelendiğinde; kazanç, bina ve arazi, hayvanlar, veraset ve intikal, muamele ve gümrük vergileri üzerinde değişiklikler yapıldığı gözlemlenmektedir. Kazanç vergisi, 1926 yılında kaldırılan aşar vergisinden oluşacak gelir kaybını dengelemek amacıyla ticaret ve sanat alanında uğraşanların geliri üzerine getirilen bir vergidir. Ancak 1930 yılında söz konusu verginin gerek uygulanmasındaki zorluklar gerekse kamunun gereksinimlerini karşılamadaki yetersizliği verginin kapsamının değişmesine neden olmuş, 1934 yılındaki Kazanç Vergisi Kanunu'yla hesap uzmanlığı kurumu getirilmiş ve stopaj usulü uygulanmaya koymuştur. Bunun yanında vergi adaletini sağlamak üzere asgari mükellefiyet esası getirilmiştir. Değişikliğe konu olan diğer bir vergi türü, müsakkafat vergisidir. Bu vergi, 1931 yılında Bina ve Arazi Vergisi'ne dönüştürülmüş böylece bu vergiye düzenli bir vergi yapısı kazandırılmış ve 1935 yılında iki vergi birleştirilip, vergiyi elde etme yetkisi yerel yönetimlere verilmiştir. Değişiklik yapılan üçüncü vergi türü ise sayım vergisidir. Bu vergi, 1931 yılında Hayvanlar vergisine dönüştürülmüştür. Bunun temel nedeni,

hayvan yetiştirilenlerin korunmasıdır. Böylece söz konusu vergi oranlarında azaltılmaya gidilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ferağ ve intikal harçlarına tabi tutulan gayrimenkuller ve bunun yanında menkul mallar gerek veraset gerekse bağış yoluyla olmak üzere intikalleri 1926 yılında Veraset ve İntikal vergisi kapsamına alınmıştır. Gümrük vergisi ile ilgili düzenlemeler ise önceki bölümlerde belirtilmiştir. 1930 ve 1939 yılları arasındaki yeni vergiler incelendiğinde ise üç çeşit vergi gözlemlenmektedir. Bunlar, büyük buhranın etkilerini azaltma maksadıyla sanayi sektöründen daha iyi duruma sahip olan hizmetli kesiminden alınan iktisadi buhran vergisi, muvazene vergisi ve son olarak 1935 yılında Hava kuvvetlerini olası tehditlere karşı güçlendirmek maksadıyla toplanan Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi şeklindedir. Tüm bu vergisel yeniliklerin vergi politikasına etkisi incelendiğinde, vergi gelirlerinin 1930 ile 1939 yılları arasında genel anlamda düştüğü buna karşın özel gelir ve fonların kamu gelirleri içerisinde paylarının arttığı gözlemlenmiştir. Vergilerin çeşitleri açısından incelendiğinde ise, gelir üzerinden alınan vergilerde artış yaşanmışken, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin oranlarında tersi yönde düşüş eğilimi gerçekleşmiştir (Saraçoğlu, 2009: 137 - 139).

3. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Ekonomik Görüntüsü ve Uygulanan Politikalar

Devletçilik politikalarının baskın olarak uygulandığı 1930'lu yılların ardından devletçilik yaklaşımı, 2.Dünya Savaşı döneminde sekteye uğramıştır. 2. Dünya Savaşı esnasında gerek politik gerekse iktisadi anlamda sıkıntılı olan süreç, iktisadi anlamda pek çok politikanın uygulanmasına neden olmuştur. Uygulamaya konulan bazı olağanüstü yasalar dönemde pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunların başında 1940 yılında uygulamaya konulan Milli Korunma Kanunu ve 1942 yılında yürürlüğe konulan Varlık Vergisi Kanunu gelmektedir (Öztürk, 2013: 138). Söz konusu bu uygulamaların arka planını daha doğru bir şekilde anlayabilmek amacıyla dönemin ekonomik koşullarını dikkatle incelemek gereklidir.

Tablo 2: 2.Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Tarımsal Üretim İndeksi

YIL	TARIM ÜRETİM İNDEKSİ (1939: 100)	SINAI ÜRETİM İNDEKSİ (1939: 100)
1940	90,5	108,2
1941	98	107,3
1942	86	94,2
1943	81,98	103,5
1944	70,4	116,2
1945	89,5	115,4

Kaynak : (Bülbül, 2006: 5)

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda bulunmamasına rağmen savaşın içerisinde bulunacağı olasılığına karşı askeri ve siyasi alanda çeşitli hazırlıklarda bulunmuştur. Savaşa yönelik yapılan pek çok hazırlık ekonomik yönden Türkiye'yi tahribata uğramıştır. 1938 yılında, toplam harcamalar içerisinde %30,31 oranında olan milli savunma harcamaları, 1941 yılında %55,44 seviyesine kadar yükselmiştir (Yavuz, 2015: 163). Diğer yandan, 1940'lı yılların başında, nüfusun büyük kısmının silah altına alınması

üretim kapasitesinin düşmesine yol açmıştır. İşgücünün kaybindan en çok etkilenen sektörlerin başında kuşkusuz tarım sektörü gelmiştir. Tarım üretim indeksinin savaş yıllarında meydana gelen düşüşünü Tablo 2.'de görmek mümkündür.

Tablo 2. İncelendiğinde 2. Dünya Savaşı esnasında tarım üretim endeksinde göze çarpıcı bir düşüş meydana gelmiştir. Özellikle 1930'lu yıllar ile kıyaslandığında besin maddelerinin üretim seviyesindeki bu düşüş neredeyse yarı yarıya olmaktadır. 1940 yılına kadar izlenen sanayileşme çabalarına karşın bu düşüşün, ekonomisinin büyük bir bölümü tarıma dayalı olan Türkiye'yi ciddi düzeyde etkilemesi kaçınılmaz olmuştur (Bülbül, 2006: 5).

1940'lı yıllarda tarımsal üretimde meydana gelen ciddi gerilemenin yanında, başta tarımsal ürünlerin fiyatları olmak üzere fiyatlar genel düzeyinin de önemli biçimde bozulduğu saptanmaktadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından 1948 yılından itibaren Türkiye'de pamuk fiyatları 2 katının üzerine çıkmış ve Amerika'nın kendi ihracatına ambargo koymasına bağlı olarak fiyatlardaki dengesizlikler daha ciddi bir hal almıştır (Robbins, 1983: 7).

Tablo 3: Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin Savaş Esnasında Değişimi (1938 = 100)

YILLAR	İSTANBUL	ANKARA
1941	175,3	132,5
1942	339,6	232,5	220,9
1943	590,1	347,3	322
1944	458,9	339	330,1
1945	444,3	354,4	333,1

Kaynak : (Bülbül, 2006: 6)

Tablo 3. İncelendiğinde baz yılı 1938 yılı olan toptan eşya fiyat endeksinin genel gelişimi gözlenmektedir. 1941 yılında 175,3 olan toptan eşya fiyat endeksinin 1945 yılına kadar 3,5 kat arttığını belirtmek mümkündür. Söz konusu yıllarda, halk temel gıda gereksinimini bile vesikalarla karşılamaktadır. Dönemin hükümeti, bir yandan MB yoluyla para basarak harcamalarını finanse etmeye çalışmış, diğer yandan vergi gelirlerini artırma yoluna yönelmiştir. Böyle bir durumda söz konusu yıllarda fiyatlar genel düzeyi azımsanmayacak seviyelerde artış yaşamıştır. Fiyatlar genel düzeyindeki bu artış karşısında karaborsacılık, yüksek fiyattan ürünlerin satılması ve stokçuluğu önlemek amacıyla dönemin başbakanı Refik Saydam çeşitli uygulamalarda bulunmuştur. Ancak fiyatların belirli bir seviyede sabitlenmesi ve karaborsa ile mücadelenin başarısız olması sonucunda Şükrü Saraçoğlu Hükümeti fiyat politikalarında değişikliğe gitmiş ve emtia ürünlerindeki fiyatlamaların hükümet tarafından belirlenmesi politikası terk edildi, söz konusu ürünlerin fiyatlarının piyasa koşullarına göre şekillenmesi ilkesi benimsenmiştir (Bülbül, 2006: 8).

Türkiye'nin savaş esnasında düşen tarımsal üretim endeksinin benzer bir durumunu gene savaştan dolayı Almanya'da da görmek mümkündür. 1. Dünya Savaşı ile birlikte yüksek endüstriyel düzeyinde bulunan ve yerli gıda stokları yetersiz olan, savaştaki uğraşları endüstriyel makinaya dayalı ülkeleri karşı karşıya gelmişlerdir. Tüm bu gelişmelerin ardından, 1934 yılında Almanya'da üretim savaşı başladığında dahi yıllık bir milyon tonun üzerinde protein açığı bulunmakta ve bu protein açığını kapatılmak

için yurtiçi üretimi sağlayacak yeterli çiftlik alanı bulunmamaktadır. Diğer taraftan yüksek nüfus artışı durumu daha vahim hale getirmiştir. Bunun üzerinde Almanya, üretimde fayda sağlayacak şekilde tahıl ambarlarını kullanıma açmış ancak işgücü kıtlığından dolayı bunun da etkisi yetersiz olmuştur. Bu da üretim savaşı programından belirli bir seviyenin üzerinde başarı sağlanamamasına neden olmuştur. Diğer yandan teknoloji ile birlikte makinalaşmanın artması ve gübre tüketimindeki etkinlik ortalama verimde kayda değer artış sağlamıştır. Özellikle sanayi gücüne dayalı 2. Dünya savaşın esnasında yetkililer, besin tedarikinin artan önemini benimsemeye başlamışlardır.

Savaşın ilk yıllarında dahi, gıda probleminin unsurları uzmanlar tarafından incelenmiş ve büyük bir ordunun savaşın ilerleyen zamanlarında açlıkla ve susuzlukla nasıl baş edeceği sorgulanmıştır. Savaş esnasında temel gıda maddelerinden olan ekmek, patates gibi besinlere gereksinim ciddi şekilde artış göstermiş ve savaş öncesi döneme göre yüzde 20 seviyelerinde talep artışı gelmiştir. Savaş öncesi yerli üretimi arttırmaya yönelik adımlar savaş esnasında terkedilmiş ve üretim savaşı politikasında gerileme yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni çiftçilerin savaşa katılmaları sonucu oluşan işgücü kıtlığının daha büyük boyutlara ulaşmasıdır. Bu durumda Almanya, gıda üretimini attırmak maksadı ile Fransa, Danimarka, Norveç gibi ülkelerde bulunan mahkumları çiftliklerde çalıştırmıştır. Bu uygulamadan yeterli verimi alınamamıştır. Burada istihdam edilen mahkumlar, üretimdeki kaybı kısmen önlese de, tarımsal eğitim ve deneyime sahip olmamalarından dolayı faydaları sınırlı olmuştur. Almanya'nın diğer yandan Fransa'daki gıda üretim alanlarını işgal etmesi, Fransa'nın da gıda kıtlığı yaşamasına sebep vermiştir. Savaş öncesinde uygulanan üretim savaşı politikasının yanında fethedilen topraklardan elde edilen gıda rezervleri, Almanya'nın savaşın ilk yıllarında gıda gereksinimini karşılamasını kolay hale getirmiştir. Ancak zaman geçtikçe gıda gereksiniminin sürekli artışı Almanya açısından gıda sorununu daha ciddi hale getirmiştir (Strauss, 1941: 364 - 412).

2.Dünya Savaşı sırasında devlet harcamalarının sürekli artış göstermesi ve bunun yanında vergiler ve kamusal malların fiyatlarının artması, ülkelerde kaynakların daha sıkıntılı bir seviyeye gelmesine neden olmuştur. Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen bu artışlar sonucunda, toplumun temel emtia gereksinimlerini karşılayacak tüketim maddeleri bulunamaz bir hal almıştır ve bu durum ülke ekonomisine günden güne daha fazla tahribat vermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında bir çok ülke kendi gereksinimlerini karşılamak amacıyla ithalattan çok ihracata yönelmişlerdir, böylece dış kaynaklı ürünlerin bulunmasında daha büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu durum Türkiye açısından incelendiğinde, ithalat düzeyinde bir azalma ihracat düzeyinde bir artış şeklinde kendini göstermiştir.

1930'lu yıllar ve 2. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin dış ticareti ile ilgili en önemli gelişme, Almanya ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişme göstermesidir. 2. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde 1938 yılında Almanya, Türkiye'nin ihracatının %44'ünü oluştururken, ithalatının ise %46'sını oluşturmaktadır. Diğer yandan, İngiltere ise Türkiye'nin ihracatının %3'ünü oluştururken ithalatının %11'ini oluşturmaktadır. Bu dönemde Almanya'ya yapılan başlıca ihracat malzemeleri daha çok tarımsal emtiadan ve kromitten (topçu imalatında kullanılan bir cevher çeşidi) meydana gelmektedir. Türkiye ise Almanya'dan daha çok makine parçaları ve süs eşyaları ithal

etmektedir. Ancak, 1939 yılında Britanya ile dostluk anlaşması yapılması ile birlikte Almanya ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi %15 seviyesine kadar daralma göstermiştir. Bu durum da Türkiye'nin ihracat ettiği ürünlerde fiyatların düşmesine, ithal ettiği ürünlerde ise fiyatların yükselmesine neden olmuştur (Vanderlippe, 2001: 66).

İthal edilen malların miktarında kıtlık meydana gelmesi ve fiyatlar genel düzeyindeki artışların yanında karaborsacılık ve stokçuluk yoluyla üreticilerin yüksek düzeyde kar sağlaması, Türk parasının kıymetini yitirmesi sonucunda fiyat artışlarının durdurulması ve fiyat denetiminin sağlanması zorunlu bir hal almıştır. Bunun sonucunda, devletin aktif olarak ekonomiye müdahale seviyesi artmış ve Milli Korunma Kanunu ortaya konulmuştur (Öztürk, 2013: 139 - 140).

Tablo 4: 1930 - 1950 Yılları Arasında Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Gelişimi

YYIL	İHRACAT (BİN \$)	İTHALAT (BİN \$)	DIŞ TİCARET DENGESİ (BİN \$)	DIŞ TİCARET HACMİ (BİN \$)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1930	71.380	69.540	1.84	140.92	102.6
1931	60.226	59.935	291	120.16	100.5
1932	47.972	40.718	7.25	88.69	117.8
1933	58.065	45.091	12.97	103.15	128.8
1934	73.007	68.761	4.24	141.76	106.2
1935	76.232	70.635	5.59	146.86	107.9
1936	93.670	73.619	20.05	167.28	127.2
1937	109.225	90.540	18.68	199.76	120.6
1938	115.019	118.899	-3.88	233.91	96.7
1939	99.647	92.498	7.14	192.14	107.7
1940	80.904	50.035	30.86	130.93	161.7
1941	91.056	55.349	35.70	146.40	164.5
1942	126.115	112.879	13.23	238.99	111.7
1943	196.734	155.340	41.39	352.07	126.6
1944	177.952	126.230	51.72	304.18	141.0
1945	168.264	96.969	71.29	265.23	173.5
1946	214.580	118.889	95.69	333.46	180.5
1947	223.301	244.644	-21.34	467.94	91.3
1948	196.799	275.053	-78.25	471.85	71.5
1949	247.825	290.220	-42.39	538.04	85.4
1950	263.424	285.664	-22.24	549.08	92.2

Kaynak : (Özdemir, Yiğit, ve Oral, 2016: 159)

Milli Korunma Kanunu (MKK), 1940 yılında TBMM tarafından kabul edilmiş ve Milli Korunma Kanunu ile birlikte 1942 yılında Varlık Vergisi Kanunu ile 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Milli Korunma Kanunu'nun temel hedefi, piyasada hâlihazırda var olan karaborsacılık ve stokçuluk gibi uygulamalarla mücadele etmek, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen bozulmayı dizginlemek ve emtia maddelerinin halkın ve askeri kuvvetlerin gereksinimlerini karşılayacak seviyeye getirilmesidir (Yavuz, 2015: 161).

Milli Korunma Kanunu ile birlikte 1930'lu yıllarda başlayıp halen uygulanmakta olan devletçilik politikaları daha katı bir biçimde uygulamaya konulmuştur ve buna bağlı olarak ekonomiye aktif müdahale görevi Vekiller Heyetine bırakılmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun içeriği ise temel olarak şu maddelerden oluşmaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1940: 1723 - 1732) :

- Hükümet, milli müdafaanın gereksinimlerini karşılamak amacıyla sanayi ve maden işletmelerini kontrol edebilir ve bu işletmelerin faaliyet alanını belirleyebilir.
- Sanayi ve maden işletmelerine, faaliyetlerin aksamadan yerine getirilmesi için atanmış olan çalışanlar, kabul edilebilir bir mazeret sunmaksızın görevlerini terkedemezler,
 - Hükümet, sanayi ve maden işletmelerinin gerek ürettiği malları gerekse işletmelerin kendisini gerek gördüğü koşullarda, bir kar payı ile satın alabilir.
 - Hükümet, küçük sanat erbabına ve işletmelere faaliyetlerinin aksamadan gerçekleşmesi üzerine kredi temininde bulunabilir.
 - Hükümet, etkin bir şekilde işlemeyen işletmelere el koyabilir ve bu işletme sahiplerine belirli bir oranda tazminat verebilir.
 - MKK'nu ile birlikte piyasadaki bozulmaların çözülebilmesi için şu faaliyetler; piyasada fiyat yapısını bozarak fiyatların yükselmesine sebep olmak ve kıtlık oluşturmak, mal alan ve satanlar arasında ortak fiyat belirlenerek halkın zarara uğratılması, zorunlu olmayan başka bir malın da alınmasını zorunlu kılmak yasaklanmıştır.

Söz konusu hükümler incelendiğinde hükümetin piyasaya aktif olarak müdahale ettiği gözlemlenmektedir. 2. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği bu dönemde Milli Korunma Kanunu, dönemin iktisadi politikalarının bir özeti niteliğinde olmakta ve devletin özellikle sanayi sektörünü geliştirme çabalarını aktif olarak uygulamaya koymakta olduğunu göstermektedir. Bu dönemde hükümet katı bir fiyat denetim uygulamasına yönelerek piyasalara aktif müdahalelerde bulunmuştur. Milli Korunma Kanunu, hükümet tarafından belirlenen fiyatlara uymayanlara ve buna bağlı malları stok edenlere ağır cezalar getirmiştir. MKK ile birlikte, hükümete başta sanayi ve madencilik olmak üzere, ziraat, ticaret ve taşımacılık gibi alanlara müdahalede bulunması için geniş yetkiler vermiştir (Utkugün, 2016: 85).

Refik Saydam Hükümeti döneminde çıkartılan MKK ile birlikte hükümete ekonomide daha önce görülmemiş geniş müdahale yetkisi tanınmış, özel sektör bir nevi kamunun denetimi altında varlığını sürdürmüştür. MKK ile birlikte ayrıca şehirlerarası işbirliğini sağlamak için koordinasyon kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul ile birlikte Ziraat, Ticaret ve Maliye vekillerinin koordineli bir şekilde işbölümünü sağlaması mümkün kılınmıştır (Karabulut, 2015: 379). Koordinasyon kurumu dışında, MKK'nın içeriğinde yer alan maddelerin uygulanması amacıyla çeşitli heyetler oluşturulmuştur. Bunlar aşağıdaki gibidir (Utkugün, 2016: 95 - 96).

Fiyat Murakabe Komisyonları; fiyat yapısını bozanlarla mücadele etmek ve halkın savaş koşullarından en düşük maliyetle çıkmasını sağlamak amacıyla fiyatların saptanması ve tüccarların söz konusu bu fiyatlara uyumunu sağlamaktadır. Fiyat murakabe komisyonu, özellikle ekmek, et ve şeker olmak üzere temel gıdaların fiyatlarını denetim altında tutmayı amaç edinmiştir.

- İaşe Müsteşarlığı; temel görevi, belirlenmiş maddelerin stoğunu sağlamak ve gerektiğinde dağıtımını gerçekleştirmek ve ya tüketimini sınırlandırmak ve tüccarlar tarafından ithal edilen malların gereksinimlere göre satışını belirlemektir.

- Gıda Dağıtma Birlikleri; el koyma kararlarına bağlı olarak emtia ve temel gıysilerin dağıtımını üstlenmektedir.
- Dağıtım Hizmetlerinin Uygulanması İçin Oluşturulan Diğer Kurumlar; Petrol Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ticaret Ofisi, Mahrukat Ofisi dağıtma birliklerine örnek verilebilir.

MKK'nunun 1940'lı yıllarda çeşitli uygulamaları ile karşılaşmak mümkündür. Bunlardan; özel sektördeki işletmelerde bulunan üretim araçlarına karşığı ödenmek maksadıyla kamu tarafından el konulması, emtia mallarında üretim ve tüketim dengesinin sağlanabilmesi ve stok biriktirilebilmesi için ticari stokların devlete devredilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Refik Saydam hükümeti döneminde uygulanan MKK fiyatlarda artışa neden olmasının yanında ekonomik yaşam içerisinde sorunların önüne geçememiştir. Savaşın devam ettiği yıllarda vefat eden Saydam'ın yerine Saraçoğlu başvekil görevine getirilmiştir. Bu dönemde Refik Saydam döneminin aksine fiyat denetimi uygulaması terkedilmiş ve devletin ekonomiye aktif müdahalesi sınırlandırılarak üretim teşvik edilmeye çalışılmıştır. Yani, Refik Saydam hükümetlerince alınan MKK'ye dayalı olarak uygulanan politikalar büyük ölçüde terkedilmiştir. Şükrü Saraçoğlu öncelikle "yüzde 25 sistemi" olarak adlandırılan 15 Temmuz 1942 tarihinde yürürlüğe giren "Hububat Mahsulünden Muayyen Nispetlerin Satın Alınması Hakkında Karar" kararnamesini kabul etmiştir (Şener, 2004: 83).

Şükrü Saraçoğlu öncelikle "yüzde 25 sistemi" olarak adlandırılan 15 Temmuz 1942 tarihinde yürürlüğe giren "Hububat Mahsulünden Muayyen Nispetlerin Satın Alınması Hakkında Karar" kararnamesini kabul etmiştir. Yüzde 25 kararı ile birlikte hububat ürünlerinin bir kısmına el konulması hedeflenmiştir. Burada, bir kısmı ile vurgulanan aslında dönemin el koyma sisteminin esnetildiğini vurgulamaktır. Ürünün el konulmayan bölümü ise üreticiler arasında kısıtlama olmaksızın serbest bir şekilde satılmaktadır. Yüzde 25 uygulaması ile üretim miktarı, 50 tona kadar olan üreticilerden bu cins hububatın her birinden yüzde 25'inin, üretim miktarı 100 tona kadar olan üreticilerden bu cins hububatın her birinden yüzde 35'inin ve üretim miktarı 100 tonu geçenlerden, 50 tona kadar olandan yüzde 25'inin, 50-100 ton arasında yüzde 35'inin, 100 tondan fazlasının yüzde 50'sinin bedeli peşin ödenerek saptanan sabit fiyatlarla devletçe satın alınması kararlaştırılmıştır. Hükümet yüzde 25 kararı vasıtasıyla ülke çağında üretimi sağlanan 8 milyon ton civarında hububat ürünlerinin yaklaşık 1,5 - 2 tona yakınını almak istemiştir. Bu sayede bir yandan büyük şehirlerin diğer yandan da askeriyenin gereksinimleri karşılanacak ve ülkenin her yerinde satış tanzimi yapılabilecektir. Ancak uygulama tıpkı Milli Korunma Kanunu'nun yürütülmesi gibi gerçekleştiğinden, yani toprak ağaları, zenginler, ileri gelenler korunduğundan ve köylülerin ürünlerini saklamalarından dolayı başarılı olamamıştır (Şener, 2004: 83 - 84). Kısacası yüzde 25 uygulaması istenilen hedefleri gerçekleştirememiş, hububat stoğunda ve alımlarında düşüş eğilimi devam etmiştir.

4. İkinci Dünya Savaşında; Varlık Vergisi Meselesi

Osmanlı döneminde tahsil edilen Avarız vergisi nakit olarak alınırken, nüzul ve sürsat vergileri ise buğday, un, yağ olarak aynı olarak toplanmakta idi. Avarız vergisi

olağanüstü vergiler sınıfında bulunmakta idi. Savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğunda tahsil edilirdi. Savaşların sürekliliği bu vergiyi de olağan vergiler sınıfına dönüştürdü. Avarız vergisi uygulamasına Tanzimat döneminde son verilmiştir. Bu vergi türünde avarız vergisi mükellefleri sayım defterlerine kaydedilirdi. Derbentçilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik gibi meslek sahipleri ile kadı, naib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmi görevliler ve imam, hatip, müezzin, zaviyedar, şeyh, seyyid gibi din görevlileri, körlük, delilik, düşkünlük gibi bedeni sakatlıkları olanlar vergilerin tamamından veya bir kısmından muaf tutulmuşlardır (Sahillioğlu, 1993: 108).

Şükrü Saraçoğlu döneminde uygulanan diğer bir ekonomi aracı ise varlık vergisidir. Varlık vergisi, 12 Kasım 1942 yılında yürürlüğe konulmuştur. Varlık vergisinin temel amacı, dolaşımdaki para miktarını azaltarak enflasyon ile mücadeleyi sağlamak, savaş dönemi esnasında yüksek kazanç sağlayan kesimden vergi elde etmek ve böylece devlet gelirlerini arttırmaktır. Varlık vergisi kanununa göre, tüm il ve ilçelerde hangi kesimden ne kadar vergi elde edileceğinin saptanması amacıyla servet tespit komisyonlarının oluşturulması öngörülmüş ve vergisini süresinde ödemeyenlerin mal varlıklarının haczedilmesine ve varlıkların vergi borcunu yerine getirmeye yetersiz olduğu durumda ise, fiziki anlamda çalışmak amacıyla kamplara gönderilmesine karar verilmiştir (Öztürk, 2013: 147).

İngiliz Ticaret Odasının İstanbul'da çıkarılan aylık ticaret mecmuasının, 27 Şubat 1943 tarihli yazısında, varlık vergisi uygulaması usülen eleştirilmiştir. Sermaye üzerine konulmuş çok ağır bir vergi olarak nitelendirilmiştir. Birleşik Krallıktaki ihracatçıların ihtiyatlı olmaları önerilmiştir (BCA, 1943:85).

Kapsamı oluşturulan varlık vergisinin ağır şartlar içermesi dolayısıyla, kanunun ortaya konulma nedeninin başta TBMM olmak üzere kamuoyuna anlatılması görevini hükümet ön planda tutmuştur. 1942 yılındaki TBMM toplantısında dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu varlık vergisinin kapsamını gündemde buldurmuş ve verginin ortaya konulmasındaki gerekliliği ise fiyatlarda meydana gelen sürdürülemez artış olarak belirtmiştir. Yapılan konuşmada, fiyat artışları karşısında halkın şikayetleri olduğuna değinilmiş ve hükümetin bu şikayetler karşısında böyle bir politika izlemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında varlık vergisinin, 2. Dünya Savaşı'nın olumsuz ekonomik yansımaları karşısında, servet birikimlerini muazzam seviyelere yükselterek haksız kazanç elde edenlerle mücadelede ve servetin adil dağılımını oluşturmada etkin bir araç olacağı savunulmuştur (Utkugün, 2016: 133).

Asıl hedefi fiyatlar genel düzeyini dizginlemek olan varlık vergisinin uygulamaya konulmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Özellikle söz konusu dönemde fiyatlardaki artışlar karşısında devletin yeni gelir kaynağı sağlaması açısından da varlık vergisi önemli bir enstrüman olmaktadır. Böylece varlık vergisinden elde edilecek gelirler karşısında kamu harcamalarına alternatif bir finansman kaynağı oluşacak ve bütçe açıklarının azaltılması amacıyla önemli bir adım atılmış olacaktır. Varlık vergisinin ortaya çıkması ile birlikte halkın harcama düzeyinin düşürülmesi amacıyla dolaşımdaki para seviyesi de indirilecek böylece fiyatlar kontrol altına alınabilecektir. Diğer yandan dönemin büyük bir sorunu olan stokçuluğun da varlık vergisi ile birlikte ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Elllerinde büyük miktarlarda mal stoku bulunduran

kesimlerin vergi borcunu ödeyebilmek amacıyla söz konusu malları satma yoluna başvuracakları düşünülmüştür (Yalçın, 2012: 325).

Varlık vergisi uygulamasında öncelikle savaş sürecinde olağanüstü kazanç elde eden kesimlerin gruplandırılması öngörülmüş daha sonra bu mükellef gruplarının mal varlıklarına göre vergiye tabi tutulmaları esas alınmıştır. Esas itibarıyla, tüm ülkeyi kapsamayı planlanan varlık vergisinin asıl uygulaması İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Buradaki ana neden olarak ise, azınlıkların vergi tahsilatında temel hedef olmaları ve büyük ticaret merkezlerinin İstanbul'da bulunmasıdır. Uygulamaya konulmasının ardından varlık vergisi, 1942 - 1943 yıllarında 270,3 milyon TL tahsilat miktarıyla genel bütçe gelirlerinin %27,4'ünü oluşturmuştur. Varlık vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payı incelendiğinde ise %36'lık bir orana ulaşmış olduğu gözlemlenmektedir. Ancak varlık vergisinin uygulaması 1943 yılından itibaren zayıflamaya başlamış ve bu dönemde bütçe gelirleri içerisindeki payı 47,2 milyon TL tahsilat miktarı ile %4,5'a kadar gerilerken, vergi gelirleri içerisindeki payı ise %5,6'ya kadar düşüş göstermiştir (Yeşilyurt, 2016: 300 - 301).

Varlık vergisinin uygulaması ve kapsamı konusunda, gerek uygulandığı dönemde gerekse günümüze kadar tartışmalar süregelmiştir. Özellikle varlık vergisinin belirlenen 15 gün içerisinde ödenmemesi durumunda, haftalık uzatmalarda alınan faizler ve bu uzatmalar karşısında da borcunu ödeyemeyenlerin çalışmak için Aşkale'ye gönderilmeleri ciddi eleştirilere sebep olmuştur. Borcunun yarısından az miktarını ödeyenler ve ya hiç ödemeyenler için derhal takip kararı çıkartılmış ve bu uygulamalar karşısında itiraz hakkı verilmemiştir. Borcunun yarısını ödeyemeyenler için ise takip kararının alınması ve iyi niyet sağlayanlara karşı çalışma muafiyeti kararı verilmesi bu eleştirilerin boyutunu arttırmıştır. Maddi durumları zayıf olan kesime icra takibinde bulunulduğunda, piyasaya yeni sürülen mallar hem değerlerinin altında satılmış olacak hem de devletin gelirleri eriyecektir. Diğer bir eleştiri ise, söz konusu dönemde gayrimüslim kesimin maddi durumunun iyi olmasından dolayı uygulamadan sadece müslüman kesimin etkileneceğidir (Yalçın, 2012: 326).

Tüm bu eleştirilerin yanında varlık vergisi uygulamasının hedefleri ve uygulaması sonucu gerçekleşen durum karşılaştırıldığında bazı aksaklıkların olduğu gözlemlenmektedir. Öncelikle, varlık vergisinin uygulandığı süreçte, verginin temel amaçlarından biri olan dolaşımdaki paranın azaltılması konusunda başarılı olunamamıştır. Varlık vergisi uygulamaya konulduktan itibaren ilk üç ayda para hacminde bir daralma gerçekleşse de para hacmi izleyen dönemlerde eski seviyelerini dahi geçmiştir. Bu nedenle fiyatlar genel düzeyinde bir azalma gerçekleşmediği gibi varlık vergisi vasıtasıyla karaborsa ile de etkin bir mücadele sağlanamamıştır. Yeni eşyaların piyasaya sürülmesi ile birlikte, bu eşyaların taşınması sekteye uğramış bu durum da fiyatların istenilenin aksine artmasına sebep olmuştur. Bu durumlar karşısında varlık vergisi, 16 ay uygulandıktan sonra 1944 yılında tasfiye edilmiş, tahsil edilemeyen vergilerde böylece silinmiştir (Akar, 2000: 155 - 166).

Varlık vergisi tartışmaları 1950 yılından sonra siyasi tartışmalara konu olmuştur. Vergi tahsilatı sırasında bir takım yolsuzluk iddaları gündeme getirilmiştir. Vergilerinin bir kısmını ödeyenlerin kamplara gönderilirken, vergilerini ödemeyenlerin kamplara

gönderildiği öne sürülmüştür. Borcunu ödeyemeyen 2057 kişi kamplara gönderilmiştir. Bu kişilerin 1869 tanesi İstanbul'dan gönderilmiştir. Çalışma esnasında hastalık ve doğal şartlar nedeni ile 21 kişi hayatını kaybetmiştir (Dokuyan, 2014; 39,49).

Sonuç

Tarımsal etkinliğin ve verimliliğin düşmesi, dış borçların varlığı, sanayi kesminin yetersiz ve zayıf olması, Türkiye ekonomisinin Kurtuluş Savaşı esnasında ekonomik görünümünün temel özellikleri olmaktadır. Özellikle işletmelerin büyük kısmının yabancıların ellerinde bulunduğu bu dönemde ekonomik kalkınma için çıkış yolları aranmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında özellikle siyasal hayatta olduğu gibi ekonomik uygulamalarda da serbestlik ilkesi benimsenmiş ve piyasada ekonomisi altında girişimcileri özendirecek ve teşvik edecek bir çok uygulamalarda bulunulmuştur. 1920'li yıllarda özel sektörün gelişmesi ile birlikte devletin kalkınmasının sağlanacağı düşüncesi yaygın olmuştur. Siyasal alanda dönüşüme uğrayan Türkiye ekonomisinde bu dönemde, ekonomiyi canlandırmak ve Kurtuluş Savaşı'nın etkisini hafifletmek için baskın olarak genişletici politikalara başvurmuştur. Bir taraftan tarım ülkesi görünümünde olan ülkemizin tarım kesimi üzerinde bir yük olarak görülen aşar vergisi kaldırılarak tarım kesimi rahatlatılmaya çalışılmış, diğer yandan İktisat Kongresi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte alınan kararlar sonucunda milli sanayinin geliştirilmesi ön plana çıkarılmıştır.

1929 yılında dünya genelinde Büyük Buhran'ın yaşanması ve bununla birlikte kuraklığın gerçekleşmesi Türkiye'nin üretim seviyesini ve dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Buna bağlı olarak 1930'lu yıllarda Türkiye ekonomisinde ekonomi politikalarının çerçevesi değiştirilmiş yani 1920'lerdeki liberal ve serbestlik ilkeleri daha çok devletçi politikalara bırakmıştır. 1920'li yıllardaki sanayinin güçlendirilmesinin yanında temel amaç olarak dış ticaret açığının azaltılması ve gümrük vergileri ile birlikte dış ticaret politikasının oluşturulması eklenmiştir. 1929 Yılında yaşanan Büyük Buhran'ın neden olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı sermaye ve girişimcilerin ülke dışına çıkması serbestlik politikalarının terkedilmesine neden olmuştur. Ekonomide devletçilik uygulamalarının en dikkat çeken örnekleri ise sanayileşme planı çerçevesinde oluşturulan KİT'ler ve TCMB'nin kurulması olmaktadır. KİT'ler ile birlikte madencilik, cam, sermatik, şişe, kimya ve porselen gibi sanayiler başta olmak üzere pek çok alanda ilerleme sağlanmış, TCMB ile birlikte de kamu eliyle sağlanan harcama ve politikaların finansman ihtiyacının bir kısmı giderilmiştir. 1929 yılında yaşanan krizin etkileri dolayısıyla TCMB'nin yanında devlet farklı gelir kaynakları sağlayabilmek amacıyla yeni vergi uygulamalarına başvurmuştur. Bu vergilerin en temel etkisi, toplam kamu gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin düşmesi ancak özel gelir ve fonların artması şeklinde olmuştur. 1930'lu yıllar boyunca uygulanmış olan devlet eliyle kalkınma politikaları söz konusu dönemin sonunda sekteye uğramıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye müdahil olmamasına rağmen gerek ekonomik gerekse siyasi hayatta savaşın getirmiş olduğu ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu dönemde savaş ortamından fayda sağlamaya çalışan toprak sahipleri ve tüccarlar ortaya çıkmış ve dönemin hükümeti bu kesimlere karşı ciddi önlemler almıştır. Alınan önlemler arasında özellikle 1940 yılında uygulama konulan Milli Korunma Kanunu ve 1942 yılında

uygulamaya konulan Varlık Vergisi Kanunu, gerek kapsam gerek uygulama gerekse sonuçları yönünden ciddi eleştirilere neden olmuş ve istenilen seviyede bir hedefi gerçekleştirmede yetersiz kalmışlardır. Milli Korunma Kanunu'na karşı büyük tüccar ve toprak sahiplerinin direniş göstermesi de söz konusu kanunun uygulamasının yeteri kadar etkin olamamasına neden olmuştur. Devletin savaş döneminde uyguladığı polisiye tedbirler ekonomi sahasında özel sektörün gelişimini ve doğrudan yabancı sermayenin ilgisini negatif yönde etkilemiştir.

Çalışmada, Türkiye ekonomisinin incelenen dönemler itibariyle tek bir ekonomik ilke çerçevesi etrafında şekillenmeyip çeşitli sosyokültürel ve siyasal değişimler karşısında değişime maruz kaldığını belirtmek mümkündür. Özellikle, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ekonominin toparlanmasında özel sektörün öncülük etmesine imkan verilmiş ve liberal politikalar ağırlıklı olarak uygulamaya konulmuştur. Ancak, 1920'li yılların sonunda olumsuz iklimsel koşullardan dolayı tarımsal sektördeki üretim seviyesinin düşmesi ve 1929 Büyük Buhran'ının ekonomiye verdiği tahribat, devletin ekonomi politikalarında daha ön plana çıkmasına ve özel sektörün devlet eliyle desteklenmesini içeren politikaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde çeşitli KİT ve kuruluşların oluşturulması ile bir taraftan devlet harcamaları ekonomik kalkınmanın ana aracı olurken diğer taraftan söz konusu harcamaların finansmanı için altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1930'lu yılların sonunda ise II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile birlikte Varlık vergisi ve Milli Korunma Kanunu gibi çeşitli uygulamalar ile birlikte savaşın neden olduğu ekonomik tahribatın frenlenmesi amaçlanmıştır. Tüm bu süreç içerisindeki politikalar incelendiğinde, çeşitli eleştirilere maruz kalmış olsalar dahi uygulamalarının kısmen hedefe ulaşmada başarılı olduklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akar, R. (2000). *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Akyıldız, H., & Eroğlu, Ö. (2004). "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt 9 (1), 43 - 62.
- Albayrak, H. (2017). *AB Tarım Politikaları Açısında Türk Tarımında Katılımcı Bir Model Önerisi Tigem Örneği*. İstanbul: Birlik Ofset.
- Altuğ, S., Filiztekin, A., & Pamuk, Ş. (2008). "Sources of long-term economic growth for Turkey, 1880-2005" . *European Review of Economic History*, Vol. 12, No. 3, 393 - 430.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(1943). *Varlık Vergisi, İngiliz Ticaret Odası, 85-560-19,1-2*.
- Bülbül, İ. (2006). "İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 0 (9), 1 - 51.

- Çetin, M. Ö. (2016). "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası ve Uygulamalarının Gelişimi". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 8 (14), 67 - 101.
- Derin, H. (1940). *Türkiye'de Devletçilik, Cituri Biraderler*, İstanbul.
- Dokuyan, S. (2014), "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23-55.
- Ekinci, N. (1991). İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış. *Tarih ve Medeniyet İnternet Sitesi*, 759 - 796.
- Ekiz, C., & Somel, A. (2013). "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi". *Yönetim Bilimi Dergisi*, 1 - 36.
- Eşiyok, A. (2006). İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923 - 2004). *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik Araştırmalar*, Ankara.
- İnci, İ. (2009). "1923 - 1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler". *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2009-I)*, 109 - 130.
- Karabulut, P. Ç. (2015). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu ve Ege Kırsalında Etkileri". *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8 (22), 371 - 398.
- Kırkpınar, K. (1992). "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1(2), 105 - 125.
- Koç, İ. C. (2000). "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri". *Atatürk Dergisi*, Cilt 3 (1), 145 - 167.
- Koçtürk, O. M., & Gölalan, M. (2010). "1923 - 1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi". *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45 (2), 48-65.
- Lozan Barış Anlaşması. (1923). http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf adresinden alınmıştır. Erişim: 12.10.2018
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (1940). Milli Korunma Kanunu: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.3780.pdf> adresinden alınmıştır. Erişim: 14.10.2018
- Nacar, C. (2009). "Our Lives Were Not as Valuable as an Animal": Workers in State-Run Industries in World - War-II Turkey . *International Review of Social History*, Vol. 54, SUPPLEMENT 17: Ottoman and Republican Turkish Labour History , 143 - 166.
- Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9 (1), 253 - 266.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K., & Oral, M. (2016). "Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi". *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 21 (35), 149 - 174.

- Öztürk, İ. M. (2013). "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar : Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32 (54), 135 - 166.
- Robbins, G. (1983). "Initial Reasons for Accelerated Migration in Turkey, 1945-1955: The Farmer's Viewpoint Considered". *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 7, No. 2, 6 - 16.
- Saraçoğlu, F. (2009). "1930-1939 Döneminde Vergi Politikası". *Maliye Dergisi*, Sayı 157, 131 - 149.
- Sencer, M. (1991). "Türkiye'de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci". *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 24 (4), 25 - 55.
- Sönmez, A., & Şimşek, F. (2011). "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 6 (2), 93 - 114.
- Strauss, F. (1941). "The Food Problem in the German War Economy". *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 55, No. 3 , 364 - 412.
- Şener, S. (2004). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 73 - 92.
- Şimşek, O. (2016). "Türkiye'nin Planlama İle Tanışması: Devletçilik Dönemi Üzerine Bir İnceleme". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz 2016 Sayısı, 1 - 21.
- TCMB. (2011). *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. TCMB Web Sitesi: http://www.tcmb.gov.tr/adresinden_alinmistir. Erişim: 15.10.2018
- Toprak, M. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Kara Harp Okulu Bilgi Toplama ve Yayın Merkezi Yayınları.
- Utkugün, C. (2016). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Hayata Etkileri (1939 - 1945)". T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Vanderlippe, J. M. (2001). "A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II". *The Historian*, Vol. 64, No. 1, 63 - 80.
- Yalçın, O. (2012). "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt I (I), 313 - 354.
- Yavuz, E. (2015). "Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3 (12), 161 - 180.
- Yeşilyurt, Ş. (2016). "Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 12 (27), 293 - 310.

Yayın Geliş Tarihi: 14.02.2019

Yayın Onay Tarihi: 04.05.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.526940

Seda ÖRMENGÜL •

W.B. Yeats ve T.S. Eliot'un Erken Dönem Şiirlerinde Platonik Öğeler

*Platonic Elements in the Earlier Poetry of W.B. Yeats
and T.S. Eliot*

Özet

Hem W.B. Yeats hem de T.S. Eliot, yaşadığımız dünyayı tek açıklanabilir gerçeklik olarak gören burjuva ideolojisine karşı modernist bir tepki olarak, görünen fiziksel dünyanın ötesinde bir mutlak gerçeklik olduğuna inanmışlar ve bu gerçekliğin arayışı içinde olmuşlardır. Bu çalışma, şairlerin bu ruhani aydınlanma çabalarının, şiirlerini, maddi dünya ve Formlar ya da Idealar dünyası arasında ayırım yapan Platonizm ile nasıl bir ilişki içine soktuğunu araştırmaktadır. Yeats ve Eliot mutlak gerçekliğe ulaşmak için farklı yollar izleseler de, manevi çabaları her ikisini de zamanın, mekanın ve benliğin ötesine bakmaya yönlendirmiştir. Bu yüzden, bu makale Yeats ve Eliot'un zamanı, mekanı ve benliği ele alış biçimlerindeki Platonik yansımaları analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Platonizm, mutlak gerçeklik, W.B. Yeats, T.S. Eliot.

JEL Kodları: Y3, Y8.

Abstract

As a modernist reaction to bourgeois ideology which perceive the given world as the only explainable reality, W.B. Yeats and T.S. Eliot both search for a spiritual reality, the Absolute, beyond this material world. This research aims to inquire how their yearning for a spiritual illumination connects the poetry of Yeats and Eliot with Platonism which makes a separation between the material world and a world of Forms or Ideas. Yeats and Eliot try to reach the Absolute in their own particular ways, and their spiritual efforts lead them to look beyond the limitations of time, space and ego. This paper thus analyzes the Platonic resonances in Yeats's and Eliot's handling of time, space and ego.

Keywords: Platonism, the Absolute, W. B. Yeats, T. S. Eliot.

JEL Codes: Y3, Y8.

Introduction

The idea that there is an Absolute, a spiritual reality beyond the material world, underlies both W.B. Yeats's and T.S. Eliot's perception of reality and, accordingly, their poetry. Through their poetry, Yeats and Eliot endeavor to reach a spiritual awakening and illumination of consciousness. As Heather Martin argues, in search for a coherent, but personal metaphysics Yeats spent his life trying to understand the nature of the spirit, and welcomed the opportunity to glimpse another facet of it (1986: 3). In similar terms, Eliot renounced the privilege of the material world over the spiritual realm, and as Kenneth Asher argues, "despite the skepticism and cultural despair, manifested a hankering after the Absolute" (1998: 160). Actually, looking from the modernist perspective, the primary motive of Yeats and Eliot was to reach an alternative framework against the bourgeois ideology, which "effectively denuded the given world of such absolutes, thereby elevating the given [world] to the status of comprehensive reality" (Habib, 1999: 130).

The exploration for the Absolute associates the work of Yeats and Eliot somehow with Platonism. Platonism is specified with its teachings about the separation of the intelligible and sensible worlds, the existence of transcendent Forms or Ideas beyond space and time which correspond to universals and ethical standards, and immortality of the human soul (Gersh, 2006: ix). In Rafey Habib's words, in all philosophies which use Platonism as a basis, whether orthodox Christian theology, Romanticism, Hegelianism, French symbolism, or the thought of Schopenhauer and Baudelaire, there is a refusal to view the immediately given world as ultimately real (1999: 130). In a similar vein, Platonic elements are noticeable in the poetry of Yeats and Eliot. Brian Arkins explains that "Yeats came to the Platonism, as it were, backwards, beginning with late nineteenth century versions, proceeding to the Cambridge Platonists about 1914, and reaching Plato..., pure and unadulterated, only in the last two decades of life, the 1920's and 30's" (1994: 279). Eliot's poetic career, on the other hand, "strangely replicates Plato's own progression from dramatized dialogue to a more monological commitment to the Real: the earlier verse is dialogical and skeptical; *Four Quartets* is affirmatory and declarative" (Brown, 1994: 298). This paper thus aims to look into the Platonic elements in selected poems of Yeats and Eliot in order to reflect their efforts to reach openness to the absolute spiritual reality and to go beyond the restraints of time, space and consciousness. In this context, Yeats's "Sailing to Byzantium" (1927), "Byzantium" (1930) and Eliot's "The Waste Land" (1922) and "Four Quartets" (first published as a series in 1944) will be analyzed.

Analysis

Yeats and Eliot both recognize that there is a gap between the Absolute, the divine world and the physical existence, the given world. A search for a spiritual reality results from the perception of this gap, which is the phase before any kind of spiritual illumination. Eliot puts forward this observation in "The Waste Land" where he depicts the urban world and an ordinary humdrum reality in various fragmented experiences. Platonism envisages a transcendental reality, the immortality of the soul and reincarnation whereas there is no prospect of reincarnation or regeneration following

death in the world of "The Waste Land". The speaker reflects this situation in the first part of the poem by referring to the infertility of the land:

What are the roots that clutch, what branches grow
 Out of this stony rubbish? Son of man,
 You cannot say, or guess, for you know only
 A heap of broken images, where the sun beats,
 And the dead tree gives no shelter. (326)

In the Waste Land, death is an end in itself as implied with the subversion of the fertility myth, that is, the burial of the death does not promise regeneration any more. In the Platonic sense, the Waste Land is the world of people who are in dark and in the world of shadows, or in the speaker's words, the world of "a heap of broken images" beyond which there is not an ultimate reality.

The world of the Waste Land does not offer the notion of "an ideal city transcending the sensual agora of the shadow-realm of the world's 'cave'" (Brown, 1994: 306). As the poem proceeds, the speaker depicts the Waste Land as following:

Unreal City,
 Under the brown fog of a winter dawn,
 A crowd flowed over London Bridge, so many,
 I had not thought death had done so many. (63)

The city is portrayed as unreal because it is illusory from a Platonic perspective, being a world of shadows. The picture of the inhabitants is also shadowy under the fog as they are in a death-in-life situation by being trapped in the world of sordid images where they can see only their own shadows.

The depiction of the physical world and its inhabitants in Yeats's "Sailing to Byzantium" also evokes a world of shadows:

That is no country for old men. The young
 In one another's arms, birds in the trees
 -Those dying generations- at their song,
 The salmon-falls, the mackerel-crowded seas,
 Fish, flesh, or fowl, commend all summer long
 Whatever is begotten, born, and dies.
 Caught in that sensual music all neglect
 Monuments of unageing intellect. (204)

Unlike Eliot's "Unreal City", Yeats's portrayal is more pleasing with the images of vitality like "salmon-falls", "mackerel-crowded seas", "fish", "flesh and flow". Yet, this world is not far from being unreal because it is distanced from the ultimate reality as well. Its inhabitants are trapped in the world of images and they fail to perceive the

“monuments of the unaging intellect”, which can be interpreted as the immortal otherworld. The birds sing for and celebrate decaying bodies because death is an end in itself in this world as in the Waste Land.

Still, in the lines above, Yeats goes one step further than Eliot by appreciating the existence of a mysterious immortal world of intellect beyond the physical sensual world. In “The Waste Land”, Eliot does not specify a spiritual otherworld, but he just establishes a ground to reveal the spiritual dryness in his contemporary world, which can be counted as an earlier step to an awakening and illumination of the spiritual consciousness. Thus he discloses only one pole of the Platonic dichotomy, that is, the intelligible and sensible world. He later changes his perspective from the material world to the spiritual Absolute in “Four Quartets”. After his entry into the Church of England, Eliot willed to believe that there really is a Center, a shared Center, whether it is named or unnamed, recognized or unrecognized, acknowledged or ignored. His focus changes from reconstructing a shared reference point to glimpsing a universal pattern (Brooker, 1993: 89).

Although Yeats and Eliot both appreciate the existence of an ultimate reality, the Absolute, their perceptions and representations of it differ in particular points. In “Sailing to Byzantium”, Yeats identifies the Absolute reality with Byzantium. In the following lines, the poetic persona explains his reasons to set off to Byzantium:

An aged man is but a paltry thing,
 A tattered coat upon a stick, unless
 Soul clap its hands and sing, and louder sing
 For every tatter in its mortal dress,
 Nor is there singing school but studying
 Monuments of its own magnificence;
 And therefore I have sailed the seas and come
 To the holy city of Byzantium. (204)

The stanza proceeds through the Platonic dichotomies of body and soul. Byzantium is specified as “holy” since it stands for the soul and what is the –Platonic- stable and orderly as opposed to the poetic persona’s material world that stands for the body doomed to decaying and fading. Stephen Gersh states that two further dualities identified as forming part of the common understanding of Platonism are those of causing and caused and of intellectual and non-intellectual (2006: x). Accordingly, the speaker articulates his desire to move beyond the physical world since he cannot reach the monuments of “unaging intellect” in this world. Being aware of his physical decay, he compares himself to a scarecrow. He can overcome the limitations and sufferings of the physical existence only through his spiritual effort embodied in his desire to sail to Byzantium where, he believes, contains the monuments of unaging intellect. The sailing activity is also a Platonic archetype, that is, a sea journey to the eternal afterlife.

In “Byzantium”, Yeats offers a clearer picture of the Absolute. As William Pratt puts it, “‘Sailing to Byzantium’ had been more about nature than about eternity, and in the

later poem ['Byzantium'], he sets out more determinedly than in any other poem to picture paradise as he imagined it, in the form like the historical Byzantium" (1996: 83). Therefore, the Byzantium image is enhanced in "Byzantium":

The unpurged images of day recede;
 The Emperor's drunken soldiery are abed;
 Night resonance recedes, night walkers' song
 After great cathedral gong;
 A starlit or a moonlit dome disdains
 All that man is,
 All mere complexities,
 The fury and the mire of human veins. (260)

In this stanza, the speaker portrays a night scene in the city, "a dream landscape magical in its mood of moonlit silence" (Pratt, 1996: 83). Night here offers a threshold to go beyond the physical world and all worldly efforts. F. Foster underlines that the gong imagery also reinforces the Platonic associations by being the reminiscent of the gong beaten as the soul descends to Hades (2005: 402).

In "Four Quartets" Eliot goes beyond this barren, deadly and shady physical world of "The Waste Land" and searches for a kind of Platonic opposition of it. The first quartet, "The Burnt Norton", opens in a rose garden inhabited by birds and children. In this respect, it goes against the nightmarish depiction of the Waste Land, as the speaker says, "[n]ot here/ not here the darkness, in this twittering world" (182). Unlike the experience in "The Waste Land", Eliot now focuses on the fact that there is a deeper reality beyond the physical world, and the speaker of the poem seems to be in a state of spiritual effort trying to reach this reality. Yet this is not an easy task at all. As David Perkins emphasizes, it returns in separate passages to experiences of psychological depression and religious darkness (1987: 28).

In both "The Waste Land" and "Four Quartets" there is a quest motif which is yet treated differently. "The Waste Land" includes references to the heroic quest of the Fisher King. Nevertheless, this quest ends in failure since the hero fails to see any spiritual reality beyond his temporal world. Thus he decides to establish a worldly order:

I sat upon the shore
 Fishing, with the arid plain behind me
 Shall I at least set my lands in order? (71)

On the other hand, in "Four Quartets" the spiritual journey is not abortive unlike that of the Fisher King. Obviously, in some parts of the poem, there are still references to a life which is the reminiscent of the world and people of the Waste Land. For instance, in the third part of the first quartet, "Burnt Norton", the speaker says:

Here is a place of disaffection
 Time before and time after

In a dim light: neither daylight
Investing form with lucid stillness". (182)

These lines emphasize the Platonic dichotomy between the dark and the light and thus the speaker's in-between situation in his spiritual efforts. However, unlike "The Waste Land", the dark and depressive state of mind of the speaker "impels toward the spiritual and eternal" (Perkins, 1987: p. 29).

Yeats's and Eliot's treatment of time and space contribute to the Platonic view of their poems. Platonism projects the immortality of the soul and reincarnation which invokes a cyclical understanding of time creating a binary opposition between what is temporal and eternal. This opposition is clearly observable in the poetry of Yeats and Eliot. In the poems referred to above, the speakers' efforts to reach an absolute spiritual reality lead to a desire to escape from the limitations of the linear time. For instance, in "Sailing to Byzantium", the speaker's yearning to leave his sensual and death-ridden country which is not for old men is possible only through a cyclical perception of time, as he also implies in the following lines:

Or set upon a golden bough to sing
To lords and ladies of Byzantium
Of what is past, or passing, or to come. (205)

In "Sailing to Byzantium", Yeats provides a sense of cyclical and eternal time and reincarnation by means of gyre and fire imageries:

O sages standing in God's holy fire
As in the gold mosaic of a wall,
Come from the holy fire, perne in gyre,
And be the singing-masters of my soul.
Consume my heart away; sick with desire
And fastened to a dying animal
It knows not what it is; and gather me
Into artifice of eternity. (204)

The speaker hopes to reach eternity being led by the sages of Byzantium who stand in God's holy fire to be purged of impurities and return to the Absolute through a gyre. Moreover, in "Byzantium", Yeats employs the imagery of dancer and dancing as a means to exceed the borders of time and space and create a sense of eternity:

Dying into a dance,
An agony of trance,
An agony of flame that cannot singe a sleeve. (261)

As Terri Mester suggests through dancer image, reincarnation becomes the central image of the Byzantium since during trancelike action of dancing, the soul escapes the wheels of endless becoming (1997: 47).

Like Yeats, Eliot sets out to evoke the cyclical time, especially in "Four Quartets". In "The Wasteland", there is an emphasis on the linear time which has an end in itself and does not promise any eternal reality. In "Four Quartets", however, the cyclical perception of time promises to link worldly moments to the eternal. "Burnt Norton" opens with speculations about the nature of time:

Time present and time past
Are both perhaps present in time future,
And time future contained in time past.
If all time is eternally present
All time is unredeemable. (179)

Here the speaker argues that past, present and future are inseparable from each other so that time is not a linear entity, an idea which foregrounds the eternal. The speaker develops this idea further:

Time past and time future
What might have been and what has been
Point to one end, which is always present. (179)

The opening of the second quartet, "East Coker", includes reflections on time as well:
In my beginning is my end. In succession
Houses rise and fall, crumble, are extended. (185)

The speaker speculates that time is a cycle of birth and death, creation and destruction. Death and destruction is linked to the linear time whereas birth and creation invokes the cyclical time. In the third quartet, "Dry Salvages", there are references to river and sea: "The river is within us, the sea is all about us" (193). As Mary Ann Gillies comments, the movement of the river into the sea stands for the merging of personal time into eternal time (1996: 56).

In addition to the treatment of time and space, their perception of the self is also related to spiritual efforts of Yeats and Eliot to reach the realm of the Absolute. In "Sailing to Byzantium" and "Byzantium", Yeats tries to achieve impersonality and overcomes the burden of the ego. Byzantium promises Yeats a space where he can find impersonality, which he explains as following:

I think if I could be given a month of Antiquity and leave to spend it where I choose, I would spend in Byzantium...I think... the painter, the mosaic worker, the worker in gold and silver, the illuminator of sacred books were almost impersonal, almost perhaps without the consciousness of individual design, absorbed in their subject matter and that the vision of a whole people. (qtd. in Unterecker, 1996: 172)

Thus setting his poems in Byzantium, Yeats tries to reflect "the mood of eternity" (Rubinstein, 2007: 78). In "Sailing to Byzantium", the speaker invokes the sages of Byzantium in order to

Consume [his] heart away; sick with desire
And fastened to a dying animal
It knows not what it is; and gather [him]
Into the artifice of eternity". (204)

The speaker identifies his bodily form with that of a dying animal and he wants to overreach it. In other words, as Ernest Rubinstein clarifies, Yeats desires redemption from the pervasive tensions between body and soul (2007: 77). By the same token, the speaker reflects his desire to be transformed into a golden bird:

Once out of nature I shall never take
My bodily form from any natural thing,
But such a form as Grecian goldsmiths make
Of hammered gold and gold enamelling
To keep a drowsy Emperor awake;
Or set upon a golden bough to sing. (25)

The speaker hopes to capture the eternity in the form of a work of art. Actually, these lines imply a Neo-Platonic search rather than a Platonic one. In Plato's ideology, the work of art is the imitation of the worlds of shadows. Thus, it is the imitation of the imitation, and the artist is only an imitator. However, in the Neo-Platonic thought, the artist might bypass the world of sensory appearances, and achieve a direct access to the true (Harland, 1999: 10).

In "Byzantium", Yeats provides a similar idea in relation to the function of the art and artist:

Miracle, bird or golden handiwork,
More miracle than bird or handiwork,
Planted on the star-lit golden bough,
Can like the cocks of Hades crow,
Or, by the moon embittered, scorn aloud
In glory of changeless metal
Common bird or petal
And all complexities of mire or blood. (260)

As seen in these lines again, only the work of art, here embodied as a golden bird, can capture the eternity "in glory of changeless metal". Therefore, the golden bird is superior to a "common bird".

The dance imagery in "Byzantium" is also presented as a form to overcome the limitations of consciousness. As Mester argues as well, "dancing is linked to the desire for a mystical, ecstatic wholeness, and the dancers become anonymous soul purging themselves of the 'fury and mire of human veins' by dancing on the Emperor's marble

tiles in Byzantium" (1997: 28). In the poem, "blood-begotten spirits come" to dance on the mosaic pavement, and they leave their immortality behind, "[d]ying into a dance", and "[m]arbles of the dancing floor/Break bitter furies of complexity" (261). For Yeats, the dancer is the supreme embodiment of unity of being because "it is impossible to dissociate, split or distinguish between the dancer's body and soul, the dancer and the dance, or sense and spirit in general" (Mester, 1997: 32).

In "Four Quartets", there is a similar exploration to go beyond the restrictions of consciousness in order to reach the spiritual wholeness. Yet, Eliot's approach is different than that of Yeats due to his Christian outlook. "[f]or Platonist, mysticism is about the soul's withdrawal and ascent; for the Christian it is about the soul's response to God's descent and condescension in the Incarnation" (Jain, 2004: 238). In Eliot's vision, spiritual awakening is possible only through complete destruction and humiliation of the self. In "Burnt Norton", the speaker wants seek to "[d]escend lower, descend only/ Into the world of perpetual solitude" (182). One should first detach himself from the temporal world and accepts his ignorance as the speaker also expresses in "East Coker":

In order to arrive there,
To arrive where you are, to get from where you are not,
You must go by a way wherein there is no ecstasy.
In order to arrive at what you do not know
You must go by a way which is the way of ignorance.
In order to possess what you do not possess
You must go by the way of dispossession. (189)

The ego is overcome by humiliation of the self before God's greatness and accepting the folly of human beings, as the speaker in "East Coker" reflects further:

Do not let me hear
Of the wisdom of old men, but rather of their folly,
Their fear of fear and frenzy, their fear of possession,
Of belonging to another, or to others, or to God.
The only wisdom we can hope to acquire
Is the wisdom of humility: humility is endless.
The houses are all gone under the sea.
The dancers are all gone under the hill. (190)

The speaker realizes the transience of the physical world, and this understanding leads him to humility and to give himself up. He accepts that humility is the only wisdom.

Thus while dancing is a means to get rid of the burdens of the physical existence for Yeats, another means for Eliot is praying as reflected in "Little Gidding":

If you came this way,
Taking any route, starting from anywhere,

At any time or at any season,
It would always be the same: you would have to put off
Sense and notion. You are not here to verify,
Instruct yourself, or inform curiosity
Or carry report. You are here to kneel
Where prayer has been valid. And prayer is more
Than an order of words, the conscious occupation
Of the praying mind, or the sound of the voice praying. (201)

Praying is the way of self-surrender and getting rid of the ego. As in dancing, one goes beyond the linguistic realm and the soul and body become one.

Conclusion

In conclusion, Yeats and Eliot try to reach the Absolute, a transcendental beyond, especially in their later poetry. They first identify the gap between the Absolute and the physical world. In Byzantium poems, Yeats situates the spiritual Absolute beyond this material world in Byzantium. Eliot follows an ontological quest from "The Wasteland" to "Four Quartets". He focuses on the world of people who live in the shadow of images in "The Waste Land". Yet, in "Four Quartets", he catches a glimpse of the Absolute, particularly from a Christian point of view. All in all, Yeats and Eliot attempt to overcome the restraints of time, space and consciousness through their spiritual efforts by using various Platonic elements.

References

- Arkins, Brian (1994). "Yeats and Platonism." Anna Baldwin (Ed.), *Platonism and the English Imagination*. (279-290). Cambridge: Cambridge UP.
- Asher, Kenneth (1998). *T.S. Eliot and Ideology*. Cambridge: Cambridge UP.
- Brooker, Jewel Spears (1993). "From *The Waste Land* to *Four Quartets*: Evolution of a Method." Edward Lobb (Ed.), *Words in Time: New Essays on Eliot's Four Quartets*. London: The Athlone.
- Eliot, T.S. (2015). *The Poems of T.S. Eliot. Volume I*. Christopher Ricks and Jim McCue (Eds.), London: Faber and Faber.
- Foster, R.F. (2005). *W.B. Yeats: A Life*. Oxford: Oxford UP.
- Gersh, Stephen (2006). *Neo-Platonism after Derrida: Parallelograms*. Boston: Brill Academic.
- Gillies, Mary Ann (1996). *Henri Bergson and British Modernism*. Montreal: McGill-Queen's UP.

- Habib, Rafey (1999). *The Early T.S. Eliot and Western Philosophy*. Cambridge: Cambridge UP.
- Harland, Richard (1999). *Literary Theory from Plato to Barthes*. London, Macmillan.
- Jain, Manju (2004). *T.S. Eliot and American Philosophy*. Cambridge: Cambridge UP.
- Martin, Heather C. (1986) *W.B. Yeats: Metaphysician as Dramatist*. Canada: Wilfrid Laurier UP.
- Mester, Terri A. (1997). *Movement and Modernism*. Arkansas: U of Arkansas P.
- Perkins, David (1987). *A History of Modern Poetry: Modernism and After*. Massachusetts: Harvard UP.
- Pratt, William (1996). *Singing the Chaos: Madness and Wisdom in Modern Poetry*. Columbia: U of Missouri P.
- Rubinstein, Ernest (2007). *Religion and the Muse: The Vexed Relation Religion and Western Literature*. New York: SUNY.
- Unterecker, John (1996). *A Reader's Guide to William Butler Yeats*. New York: Syracuse UP.
- Yeats, W.B. (1989). *The Collected Poems of W.B. Yeats*. Richard J. Finneran and George Mills Harper (Eds.) New York: Macmillan.

Yayın Geliş Tarihi: 22.02.2019

Yayın Onay Tarihi: 24.03.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.530494

Ayşegül GÖKALP KUTLU •

Maribel BENITEZ GONZALEZ **

Türkiye ve İran'da Muhafazakâr Hükümetlerin Kadın Politikaları

*Policies of Conservative Turkish and Iranian
Governments on Women*

Özet

Erkek egemen tüm hükümet sistemleri, ideolojileri ile uygun politikaları izlerken bir yandan da kadınların kamusal hayata katılımını şekillendirmeyi hedeflemektedir. Rejimin genel çerçevesi ile uyumlu olarak hükümetler, kadınların doğurganlığını nüfus politikaları ile uyumlu şekilde kullanmakta, kadınların eğitim ve istihdamdaki görünürlüğü ise rejimin dünyaya görünen yüzü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle hükümetler, kimlik stratejileri doğrultusunda cinsiyetlere yönelik özel politikalar benimsemektedir. Bu çalışma, her iki ülkede de neoliberal ve muhafazakâr bir dönüşümün yaşandığı 2003-2014 yılları arasında İran ve Türkiye'de kadınların ulusal kimlik politikalarına katılımının karşılaştırmalı bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın İran bölümü Mahmud Ahmedinejad yönetimini (2005-2013), Türkiye bölümü ise, Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığı dönemindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetlerini (2003-2014) ele almaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada ilk olarak İran'ın nüfus, eğitim ve istihdam politikaları incelenmiş, ikinci bölümde de benzer bir inceleme Türkiye için yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise iki ülke bu politikalar üzerinden karşılaştırılmıştır. Sonuçta, söz konusu dönemde her iki ülkede de temel eğitimden faydalanan kadınların sayısında bir artış olmasına rağmen nüfus ve istihdam alanlarında kadınları aile içinde tanımlayan politikalar izlendiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet eşitliği, Türkiye, İran, nüfus planlaması, eğitim, istihdam.

JEL Kodları: N40.

Abstract

While following policies that are compatible with their ideologies, all patriarchal government systems also aim at shaping women's participation in the public sphere. In accordance with the general framework of the political regime, governments utilize women's fertility in line with their policies on population policies, whereas women's visibility in education and employment expose the regime's face to the World. Hence, the identity strategies of the governments result in their adoption of specific policies towards women. This article aims at a comparative analysis of the integration of women in national identity building/identity transformation projects in Iran and Turkey between 2003 and 2014 in which both countries witnessed a neoliberal and neo-

* Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: agokalp@gmail.com ORCID: 0000-0003-4820-3141

** MA, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasi Tarih Anabilim Dalı, e-mail: silf_elgenubi@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1693-7909

conservative transformation. For the Iranian part, the administration of Mahmud Ahmadinejad (2005-2013) will be analysed. For the Turkish part, the focus will be on the Justice and Development Party governments under the prime ministry of Recep Tayyip Erdoğan (2003-2014). The article firstly analyses Iran's policies on population growth, education and women's participation in labour markets. In the second part, a similar analysis is made for Turkey. In the third part, Iran and Turkey are compared on the basis of these policies. It is found out that despite the increase in the number of women enrolled in basic education in both countries, in terms of population growth and labour markets both Iran and Turkey follow policies that aim to keep women in the private sphere and define them within the family.

Keywords: Gender equality, Iran, Turkey, family planning, education, employment.

JEL Codes: N40.

Giriş

Modernleşme süreçleri ve ulusal kimliklerin oluşumunda kadınların rollerinin incelenmesi konusunda kapsamlı bir literatür oluşmuştur (özellikle bkz. Yuval-Davis (1997), Kandiyoti (1987), Moghadam (2003), Çınar (2005), Sedghi (2005)). Kadınlar, her devlet kurma sürecinde rejimlerin ideolojisi ne olursa olsun, nüfusu arttıran, nesilleri yaratan ve rejimin değerlerini kuşaktan kuşağa aktaran araçlar olarak görülmektedir. Bu nedenle devletin kimliği ile ilgili her proje kadınlara yönelik özel politikalar benimsemekte, toplumu dönüştürücü politikalar kadınların giyimini, eğitimini, bedenlerini ve toplumsal hayata katılımını dönüştürmeyi de hedeflemektedir. Bu açıdan kadınlar, hükümetlerin kimlik politikalarının hem sembolü hem de bir parçası konumundadır; bu politikalar kendilerini hem kadınların toplumsal hayattaki görünümünü üzerinden belli etmekte, hem de benimsenen yeni ideoloji kadınlar tarafından gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Yeniden yapılanma sürecinden geçen bir devletteki kadınların kıyafetlerine, toplumsal hayattaki görünürlüğüne, eğitime katılma imkânlarına ve devletin nüfus kontrol politikalarına bakarak hükümetin siyasi yönelimi hakkında bir tahmin yapmak mümkün olmaktadır.

Kimlik oluşturma süreçlerinde kadınlar ile hükümetler arasındaki ajan-yapı ilişkisini incelemek yeni olmadığı gibi, kadınlara yönelik politikaları üzerinden Türkiye ve İran modernleşmelerini karşılaştırmak da yeni değildir (Türkiye ve İran'ın çeşitli şekillerde karşılaştırıldığı akademik çalışmaların kapsamlı bir analizi için bkz. Hazır (2014)). 20. yüzyılın başında yukarıdan aşağıya (top-down) modernleşme süreçlerinden geçen iki ülkede de kamusal ve özel alanın yeniden tanımlanması demokratik bir sürecin sonucu olarak değil, nüfusa karşı babalık rolünü oynayan, aydınlanmış, akılcı bir elitin kararlarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. 1979 İslam Devrimi sonrasında İran'ın değişen imajı ve devrimin ihracını temel alan dış politikası, İran ve Türkiye arasındaki farklılıkların belirginleşmesine ve tartışılmasına neden olmuştur. 1990'larda Türkiye'de siyasi İslam'ın etkinliğinin artması ile başlayan "Türkiye İran mı oluyor?" tartışmaları

da kadınların toplumsal görünürlüğü üzerinden yürümüştür. Dolayısıyla, incelemeye alınan Türkiye ve İran, kamusal ve özel alanı ve kadınların her iki alana katılımını sürekli olarak yeniden tanımlayan milliyetçi ataerkillik ve yükümlülük modelleridir (Özyürek, 2006: 91).

Bu makale ise daha yakın bir dönemi incelemek amacındadır. Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan ve İran'da Mahmud Ahmedinejad'ın hükümet başkanlığı yaptıkları dönemler hem tarih açısından örtüşmekte hem de iki ülkede de İslami muhafazakârlığın önceki dönemlere göre daha görünür olduğu bir zaman dilimine denk gelmektedir. Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi kendisini muhafazakâr-demokratik olarak tanımlayarak yeni bir sayfa açmış, partinin en önemli figürü olan Erdoğan 10-11 Ocak 2004'te gerçekleştirilen Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu'nda partisinin muhafazakâr demokrasinin temellerini attığını belirtmiş (Hürriyet, 10.01.2004), 2010 yılında Hüseyin Çelik, partinin muhafazakârlığının ahlaki ve toplumsal konularla sınırlı olduğunu ifade etmiştir (Hürriyet, 28.03.2010). AK Parti ve Erdoğan'ın neoliberal-muhafazakâr çizgisi özellikle nüfus artışı ve güçlü aileleri teşvik eden açıklamalarında belirgindir. Neoliberalizm devletin refah ve sosyal politika ile ilgili harcamalardan çekilmesini öngörürken, muhafazakâr söylem bu politikaları ahlak ve din vurgusu ile kolaylaştırmaktadır. Muhafazakâr söylemin aileye ve anneliğe olan vurgusu, devletin çeşitli yükümlülüklerini kadınlara yüklemekte (örneğin kadınların istihdamdan çekilmesi, çocuk-yaşlı bakım yükünün devlet yardımlarına karşılanmasındansa aileye transferi, sosyal güvenlik kuruluşları için masraflı olacak olan sezaryen doğumlar yerine normal doğumun teşviki gibi), böylece neoliberalizmin özelleştirme, devletin piyasadan elini çekmesi ve sosyal yardımların kısıp devletin küçülmesi politikalarının hayata geçebilmesi kolaylaşmaktadır.¹ Geniş ailelere ve gençlerin ayrı eve çıkmayıp ebeveynlerine bakma sorumluluğuna sıklıkla atıfta bulunan Erdoğan (ör.bkz. Siirt ziyaretine denk gelen 2005 Anneler Günü nedeniyle yaptığı konuşma, Milliyet, 8 Mayıs 2005), Batı ile Türkiye'nin farkını ortaya koymak isterken sık sık aile kurumunu öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, yeni evlilere sıklıkla üç çocuk tavsiyesinde bulunmakta, çeşitli konuşmalarında Batı'nın yozlaşan ve yaşlanan nüfusuna karşı Türkiye'nin değerlerine sahip çıkan ve çoğalan ailesini vurgulamaktadır.

İran'da ise İslam devriminin ve devrimin en önemli figürü Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin devlet başkanlığının ardından Haşimi Rafsancani (1989-1997) ve Muhammed Hatemi (1997-2005) dönemleri görece olarak liberal ve kadınların toplumsal hayattaki görünürlüğü'nün arttığı dönemler olmuştur. Mahmud Ahmedinejad'ın devlet başkanlığı dönemi (2005-2013) ise İslami normların daha katı bir şekilde uygulanmasıyla ve devrimciliğe dönüşle karakterize edilebilir. Erdoğan gibi Ahmedinejad da neoliberal-muhafazakâr bir liderdir. IMF kredilerini kabul ettiği 1988'den beri İran hükümetleri neoliberal ekonomi programlar izlemekte, özelleştirmeler yapmakta ve kamu harcamalarını kısımaktadır (Mather, 2006). Kadınlar üzerinden izlenen ve muhafazakâr görünen söylem, evliliğin ve doğumun teşviki ile kadınların iş piyasasından çekilmesini de teşvik etmekte, sosyal yardımlar kısılmakta, nüfus artışı ile artan ucuz işgücünün

¹ Neoliberalizm ve muhafazakârlık ilişkisi ile ilgili pek çok makale yazılmıştır; özellikle bkz. Acar ve Altunok (2013) ve Yeğenoğlu ve Coşar (2012).

ekonomiyeye katkı yapması beklenmektedir. Bu sebeple her iki liderin de kadınları annelik-çocuk doğurma-yaşlılara bakma bağlamında zaman zaman gündeme getirmesinin sebebi neo-liberal ekonomi politikalarında aranmalıdır. Bu makalede incelenecek olan Erdoğan'ın başbakanlık ve Ahmedinejad'ın devlet başkanlığı dönemleri her iki ülkede de bir neoliberal ve muhafazakâr dönüşüm dönemidir ve bu makale bu dönüşümün kadınlar üzerinden görünür kılındığını ileri sürmektedir. Bu sebeple bu makalede her iki ülkenin son yıllarda önemli dönüşüm yaşadığı üç kritik alan - devletin nüfus planlamasına yaklaşımı, kadınların eğitime ve işgücü piyasalarına katılımı - karşılaştırılacaktır. Doğum kontrolünün teşviki ile eğitim ve işgücü piyasası gibi kritik alanlara kadınların katılımının analiz edilmesi, her iki ülkedeki eşitsizlik biçimlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. İran'da Nüfusun Kontrolü

1.1 Aile planlaması

Michel Foucault, Cinselliğin Tarihi'nde devletin egemenliği altındaki halk kitlesini oluşturan bireylerin bedenlerinin kontrol altında tutulması olarak tanımladığı biyo-iktidardan bahseder (1994: 103-106). Biyo-iktidar "kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi"dir (1994:103) ve nüfus planlamasının devletin kontrolünde olması, Foucault'ya göre biyo-politikanın temelindedir; devlet ölüme ve yaşama karar verendir. Çocuk sahibi olma kararı kadınların sağlığı, üreme hakkı veya bireysel tercihlerinden ziyade devletler tarafından nüfus politikalarının bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Yüksek doğurganlık oranı, devrim ile kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi programının bir önceliği olarak ele alınmasa da İran-İrak Savaşı sırasında hükümet kürtaj ve doğum kontrolü yöntemlerini yasaklayan doğum-yanlısı bir tutum benimsemiş, Müslüman ailenin yüceltilmesi ve evlilik yaşının kızlar için ergenlik çağına indirilmesi konusunda bildirilerde bulunmuştur (Moghadam, 2003:197). Bu sayede kadınlar, dini ve milli bir görev olarak daha fazla çocuğa sahip olmaya ikna edilmiştir.

İrak'la olan savaşın sonu, İslam Cumhuriyeti'nin aile planlaması politikalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Uzun savaşın bir sonucu olarak, İran, yüksek yoksulluk belirtileri içeren ve doğum-yanlısı programların daha da kötüleştiği bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple, Rafsancani hükümeti bir aile planlaması stratejisi oluşturmaya başlayarak kritik alanlarda birçok değişiklik getirmiştir. Doğum kontrolü yöntemlerinin yasaklanması 1989'da resmen kaldırmıştır. Sağlık Bakanlığı aile planlamasına teşvik amacıyla evli çiftlere ücretsiz doğum kontrolü hizmetleri vermeye başlamış (Moore, 2007:55), Şii din adamlarının fetvalarıyla meşrulaştırılan aile planlaması programı kısa sürede çok başarılı olmuştur. Bu şekilde toplam doğurganlık oranı 1985 yılında kadın başına 5,6 doğumdan 2000'de 2,0 doğuma düşmüştür (Moghadam, 2003: 211). Ayrıca doğurganlık hızındaki düşüş, kadın başına doğum oranının 8,1'den 2,1'e düştüğü kırsal alanda bile belirgindir. Sonuç olarak, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine kıyasla İran bu dönemde kontraseptif kullanım oranı en yüksek ülke haline gelmiştir (Dünya Bankası [WB MENA Report],2009: 32). Hatemi (1997-2005) döneminde doğurganlık hızı kadın başına 1,8 çocuğa kadar düşerek devam etmiştir.

Ahmedinejad'ın aile planlaması programı ile ilgili getirdiği ilk değişiklik, Hatemi tarafından 1997'de kurulan, Cumhurbaşkanlığı'na direk bağlı olan ve kadın sorunları konusunda Cumhurbaşkanlığına danışma hizmeti veren Kadınların Katılımı Merkezi'nin (*Markaz Omoor Mosharekat Zanan*) adının ve Kadın ve Aile İşleri Merkezi (*Markaz Omoor Zanan ve Khanevdeh*) olarak değiştirilmesidir. Merkez'in programları ve yayınları, kadınlar için ev hanımlığı rolünü vurgulamakta ve işgücü piyasasına ve siyasete katılımlarını caydırmaktadır (Akbari, 2009). Ayrıca Merkez, "iyi bir ailenin" omurgası olarak İslam ahlakının ve öğretilerinin önemi vurgulamaktadır.

Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı döneminde aile politikaları ile ilgili örnekleri aşağıda verilen birçok öneri sunmuştur:

- 2005 yılında genç çiftlerin evlenmelerini teşvik etmek için "İmam Reza Aşk Fonu" (Sandoq-e Mehr-e Imam Reza) öne sürülmüştür. İran hükümetine göre İran'da evli nüfusun azalması ve kadınların evlilik yaşının yükselmesi, işsizlik ve ekonomik krizin olumsuz bir sonucudur. Bu nedenle, evlenmemiş genç çiftlere faizsiz krediler verilmesinin evlilik süreçlerini kolaylaştıracağı ve çocuk sayısını artıracacağı düşünülmüştür (Yaghmai, 2015: 47). Bu proje hayata geçmediyse de Ahmedinejad bu amaçla dini kuruluşlardan destek almayı başarmıştır.

- Ahmedinejad 2010 yılı itibariyle İranlılara daha genç yaşta evlenme çağrısında bulunan açıklamalar yapmaya başlamıştır. Ahmedinejad'ın bakış açısına göre kadınlar 16-17 erkekler ise 20 yaşında evlenmelidir (Reuters, 2010). (İran İstatistik Merkezi'ne göre 2017 yılında kadınların ortalama evlilik yaşı 23, erkeklerin ise 27,4'tür (AMAR, 31.05.2017)

- Buna ek olarak geniş aileler teşvik edilmiştir. Ahmedinejad, 2012 yılında 'Çocukların Geleceği için Fon' olarak bilinen bir yasayı önermiş, bu bağlamda, hükümetin yeni doğan her bebek için 950 dolar ve gelecek 18 yıl boyunca aylık 95 dolar vereceği bir finansal yardım projesiyle doğum yanlısı önerilerini ileri sürmüştür. Bu dönemde "daha mutlu bir yaşam için daha çok çocuk" ve "yaşlılaşıyoruz" gibi doğum yanlısı sloganlar popüler hale gelmiştir (Yaghmai, 2015: 8).

Ahmedinejad'ın geniş aileleri teşvik etme konusundaki çabası anti-emperyalist söylemiyle de bağlantılıdır. Ahmedinejad'a göre aile planlaması İran'ın işgücünü azaltan bir tür 'Batı planı' iken, İran'da doğurganlık oranının yükseltilmesi İran ekonomisini Batılı ekonomilere karşı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ahmedinejad'ın İran'daki doğurganlık oranını artırma yönündeki önerilerinin Meclis tarafından reddedilmesine rağmen, bu konu İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ali Hamaney'in programının önemli bir parçası halinde kalmaya devam etmektedir (Roudi, 2012).

Ahmedinejad hükümetinin son yılında aile planlaması programı bütçesi durdurulmuştur. Ancak, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve doğum öncesi bakım ile yakinen bağlantılı olduğu için Sağlık Bakanlığı aile planlaması programlarını tümünden sona erdirmemiştir (Roudi, 2012). Hükümet tarafından doğurganlık hızı konusunda alınan önlemler, sonuç bölümünde de belirtileceği gibi, oldukça radikaldir.

1.2 Eğitim hayatında kadınlar

Üniversiteye kayıtlı kadın öğrencilerin oranı devrimin olduğu 1979 yılında %32 iken 1989'da %28'e düşmüştür (Farasatkah' dan aktaran Mehdizadeh ve Scott, 2011: 147). 1989 yılında sadece 485 kız öğrenci hukuk fakültelerine kayıtlıdır (Moghadam, 2003: 203). Tarım ve veterinerlik alanlarındaki fakültelere kadınların kayıt oranı 1979'da %18,4 iken 1989'da %4,1'e, sağlık alanında %53,8'den %42,5'e düşmüştür. Yüksek lisans ve doktora eğitiminde de kadınlar sırasıyla %28,8 ve %25,4 gibi düşük bir orana sahiptirler (Mehdizadeh ve Scott, 2011: 148).

Rafsancani döneminde kadınların yükseköğrenim fırsatları gelişmiş, üniversitelerdeki kadın öğrenci kotası artırılmıştır. Yükseköğrenimdeki kadın sayısındaki patlama, liselerden mezun olanların %59,8'inin kadın olduğu 1998 yılında başlamıştır (Mehdizadeh ve Scott, 2011:148). Kadınların okula devam etme oranlarının artma nedenleri arasında kimi yazarlar İran'daki eğitimin İslamlaşması ve kızlarla erkeklerin ayrılmış sınıflarda okumasını göstermektedir. Temelde, İslami eğitimin hiçbir zararı olmadığına inanmalarından dolayı ebeveynlerin kızlarını üniversitelere göndermekten endişe etmediği belirtilmektedir (Iravani ve Arvaneh, 2012:220).

Kız öğrenci sayısının hızla artmasına rağmen eğitimlerine yönelik birçok kısıtlama bulunmaya devam etmektedir. İran hükümetleri cinsiyet ayırımına sıkı şekilde bağlı bir eğitim sistemine devam etmektedir. Bu nedenle, resmi ders kitapları toplumsal cinsiyet rollerine dayalı bir iş bölümünün varlığını teşvik etmekte, kadınları ev içi rollerle kısıtlamakta veya iş hayatındaki kabul edilebilir kadın örneği olarak öğretmenleri göstermektedir (Mohammadi, 2007: 2). Dahası, okul kitaplarında sadece İslam'ın doğuş döneminden kalma dini kadın örnekleri bulunmakta ve sporcu, sanatçı veya araştırmacı kadınlara yer verilmemektedir. Böylece, kadınların erkeklere has olarak görülen alanlara girmesi en başından önlenmiş olmaktadır (2007: 3).

Majid Mohammadi'nin belirttiği üzere, kadınlar ziraat, mühendislik, jeoloji ve muhasebe bölümleriyle ilgili olmak üzere 64 alanda üniversite eğitimine neredeyse uygun bulunmamaktadırlar (2007: 2). Dahası, yer değiştirme ve seyahat gerektiren tüm işler ağırlıklı olarak erkek mezunlara sunulmaktadır. Bu durumda, kadınların "erkek alanlarına" katılımı yalnızca hükümet politikaları tarafından değil, aynı zamanda potansiyel işverenler tarafından caydırılmaktadır (Iravani ve Arvaneh, 2012: 221). Buna karşın, kabul edilen kadın sayısı arttıkça jinekoloji ve benzer uygulamalı sağlık alanları "kadınlaştırılmış alanlar" haline gelmiştir.

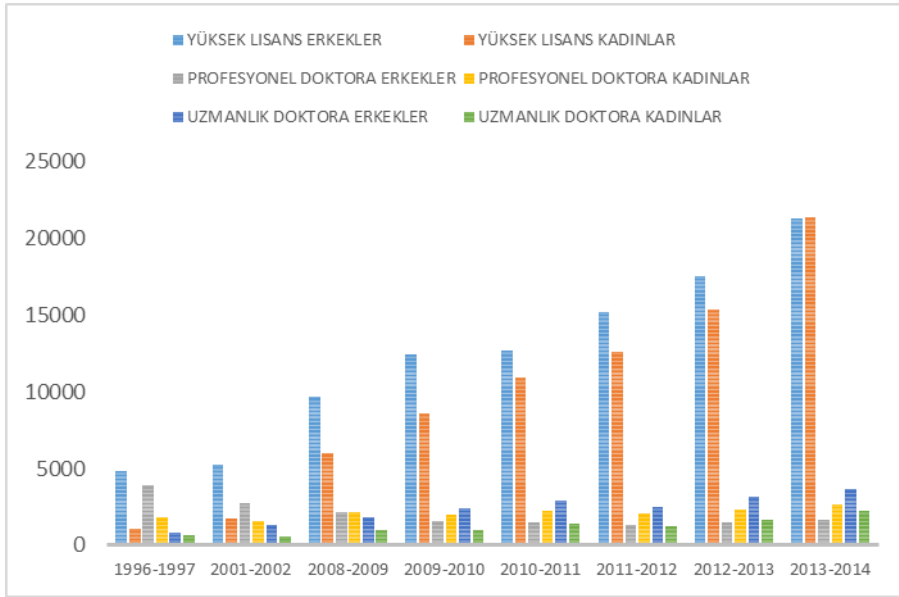
Yükseköğretime kadınların artan sayıda katılımına yönelik endişeler, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde açıkça dile getirilmeye başlanmıştır. 2008 yılında hükümet üniversitelerin belirli alanlarına kız öğrencilerin kabulünün azaltılmasıyla ilgili niyetini belli etmeye başlamış, aynı yıl *Sazeman Sanjesh* (yükseköğretime kabul kurumu) 2006'dan beri erkekleri önceleyen ve kız öğrencilerin kabulünü kısıtlayan de facto bir kota sistemi uygulamakta olduğunu açıklamıştır (Vakil, 2011: 189). Buna ek olarak, kadınların kayıt oranlarının erkeklerden fazla olduğu Tıp, Diş Hekimliği ve Eczacılık bölümlerine giriş sınavlarında %50 kotası uygulanmaya başlanmıştır (Dünya Bankası [WB MENA Report] 2009: 32). Sınırlamalara rağmen, üniversitelere kayıtlı kadın öğrenci sayısı artmaya

devam etmiş ve 2011-2012 eğitim yılında kayıtlı 430.881 öğrenci ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır (İran İstatistik Merkezi Yıllığı 1392).

2008 yılından itibaren Ahmedinejad yönetimi, İran'da kadın işsizliğinin yüksek olması nedeniyle kadınların yükseköğrenime katılımının ülkenin sermayesinin boşa harcanması olduğunu, kadınların üniversitelere kabullerini azaltmak gerektiğini savunmaya başlamıştır. Buna ek olarak, Petrol Endüstrisi Üniversitesi ve İsfahan Üniversitesi gibi üniversiteler, kadın uzmanlara yönelik talebin düşük olması nedeniyle artık kadın öğrencileri kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Diğer üniversiteler ise, "kadınlar için uygun olmayan bazı alanlara" kadın öğrenci kabul etmeyecekleri yönünde açıklamalar yapmaya başlamıştır (Shirazi, 2014: 40). Eylül 2009'dan sonra kadın öğrencilerin kendi şehirlerindeki üniversitelerde eğitim alması zorunluluğu getirilmiştir (Vakil, 2011: 189). Söz konusu tedbir Parlamentonun Adalet Komisyonu Başkanı tarafından yurt imkânlarındaki kısıtlılıklar sebebiyle ve kızların ulaşımı gibi ciddi sorunların çözümü için bir yol olarak gerekçelendirilmiştir.

Kota sisteminin arkasında tartışılması gereken birçok konu vardır. Dünya Bankası'nın 2009 yılı raporunda, mühendislik, imalat ve inşaat alanlarında 2006'da mezun olan kadınların oranının %23'e ulaştığını belirtmiştir (Golnar, 2009: 32). İran İstatistik Yıllığı 1392'nin verilerine göre Matematik ve Fizik gibi geleneksel olarak "erkek alanları" olarak anılan bilim dallarında da kadınların sayısı giderek artmaktadır. 2008-2009'a doğru kadınların yüksek lisans katılma oranı da artmış, böylelikle kadınlar yüksek profilli işlere başvurabilmişlerdir. Grafik 1, kadınların son yıllarda yüksek lisans ve doktora kayıt eğilimini göstermektedir:

Grafik 1: İran'da Lisans ve Yüksek Lisans mezunları

(Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllığı 1392, <https://www.amar.org.ir/Portals/1/yearbook/1392/preliminary.pdf>)

Bu eğilim ışığında hükümet, 'ekmek kazananlar' olarak kabul edilen erkeklerin işsizliğini önlemek amacıyla acilen bir kota sistemi uygulamaya ihtiyaç duymuştur. Mehran Golnar'a göre (2009), bu durum Orta Doğu bölgesinde genel bir eğilimdir; 'geleneksel cinsiyet paradigması' erkekleri ailenin ekmek kazananı olarak belirlerken kadınları da 'korunmaya muhtaç' olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, kadınların bazı alanlara ve üniversitelere erişimini engellemeye yönelik resmi politika, son bölümde de tartışılacağı gibi, İran'daki doğum sayısını artırma stratejisine bağlı olarak da yorumlanabilir.

1.3 İşgücü piyasasındaki kadınlar

İslam Devrimi'nin İran'da kadın istihdamı üzerindeki etkisi karmaşıktır. Bir yandan devrim sonrasında kadın istihdam oranı düşerken (1976'da %11,1 iken, 1986'da %6,8 ile en düşük seviyededir; Mohammadi, 2007: 2), diğer yandan, kadınlarla erkek arasındaki ayırım bir şekilde ülkenin resmi ekonomisinde kadınlara yeni bir rol kazandırmıştır. Bu bağlamda kadınlar, sadece kadınlara hizmet sunan yüzme havuzlarında ve plajlarda cankurtaran olarak, taksi şoförü olarak ve parklar, bankalar ve hastaneler için çalışmaya başlamışlardır. Yeni oluşan bu iş piyasasında istihdamdaki cinsiyet farkı 1976'da %51,4 iken 2006'da %46'ya düşmüştür (İran İstatistik Merkezi verileri, aktaran Erfani, 2012: 7). Bununla birlikte, işsizlik veya alt istihdamla yüz yüze kalanlar yine kadınlardır. Ancak, yukarıda belirtildiği üzere üniversitelerdeki öğrencilerin çoğu da kadındır. Bu nedenle, işsizlik İran'da bir toplumsal cinsiyet meselesidir ve kadınların meslekleri söz konusuysa çok daha şiddetlidir.

Üniversitelerdeki artan kadın öğrenci oranları göz önüne alındığında, kadınların eğitim düzeyinin işsizlik oranları ve buldukları geçici süreli ve az ücretli işlerle bağdaşmadığı görülmektedir. Alınan eğitim ile ücret arasında doğru orantı olması beklenirken, üniversite mezunu kadınlar çoğunlukla düşük profilli ve az maaşlı işleri kabul etmek zorunda kalmakta ve çoğu durumda bu sebeple iş piyasasından çekilmektedir (Iravani ve Arvaneh, 2012: 221).

Shavarini (2005), işgücüne kadın katılımının az olduğu İran'da kadınların üniversite eğitimi almaya niçin istekli olduğunu araştırdığı çalışmasında, üniversite eğitiminin kadınlar için kısıtlayıcı aile çevresinden ayrılıp kısıtlı da olsa özgürlüğü deneyimleyebildikleri bir yer, bir umut alanı ve bir sığınma; evlilik piyasasında kadının değerini artıracak bir yatırım; finansal bağımsızlık sağlama ihtimali olan bir hak; ve kadınların saygınlık kazanabilecekleri bir araç olarak algılandığını ortaya koymuştur (s.329).

Mohammadi, 2000 yılında yüksek profilli pozisyonların yüzde 97'sinde erkeklerin bulunduğunu belirtmektedir (2007: 17). Ayrıca, 'kadınsal alanlara' kabul edilen kadın sayısının artmasına rağmen, kadınlar halen düşük dereceli uzmanlar olarak çalışmaktadır. Bunun nedeni, uzmanlık çalışmaları yapabilenlerin ve doktora sahiplerinin ağırlıklı olarak erkek öğrenciler olmasıdır. Bu nedenle, üniversite seviyesinde bile olsa, 'yüksek profilli işler erkekler tarafından işgal edilmektedir, çünkü İran'daki Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, sadece doktora mezunlarının bu tür görevlere başvurabileceğini belirtmektedir (Golnar, 2009: 555). Kadınlar, aynı zamanda erkeklere kıyasla daha kötü koşullarda çalışmak zorunda kalmaktadır; annelik izni ve

yeni annelere yönelik diğer haklardan dolayı şirketler kadınlardan daha çok erkekleri işe almaktadırlar (Samimi, 2013b).

Dünya Bankası verilerine göre, İran'da kadınların işgücüne katılım oranı 1990 yılında %10,4 iken 2017 yılında %19'a ulaşmıştır. Bu oran, düşen doğurganlık oranı ile paralel olmakla birlikte, işten çıkarmaya maruz kalanlar yine kadınlar olmaktadır. Kadınların karşılaştıkları ayrımcılık ve iş yerindeki engeller, düşük nitelikli işlerde çalışmalarına ya da kayıt dışı sektörde kariyer yapmalarına yol açmaktadır. Sedghi (2007), son yıllarda kadınların ev ve aile işçiliği gibi kayıt dışı istihdama katılımlarının hızla artmakta olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, Elhum Haghghat-Sordellini, medeni halin de dikkate alınması gereken bir faktör olduğunu belirtmiştir. İran'daki evli kadınların bekar ve dul kadınlara kıyasla en düşük işgücüne katılma oranına sahip oldukları görülmüştür. Boşanmış kadınlar ise en yüksek işgücüne katılma oranına sahiptir (2010: 148).

2013'te Ahmedinejad, kadınların çalışma saatlerinin azaltılmasına ilişkin bir yasa tasarısı önermiştir. Söz konusu tasarı kamu ve özel sektörde çalışan tüm kadınları kapsamaktadır. Tasarıya göre hane halkına başkanlık yapan, özürü veya hasta bir çocuğa ya da eşe bakan veya yedi yaşından küçük çocuk sahibi olan kadınlar haftada 36 saat çalışacak, ancak 44 saatlik tam mesai için para alacaklardır. Bu kadınlar daha az saat çalışmayı tercih etmezlerse bunun yerine her ay iki gün süreyle ücretli izin alabileceklerdir (Samimi, 2013a). Ahmedinejad, eğitim ve sağlık gibi kadınların sadece kadınlara hizmet verdiği alanlar dışında çalışan kadınlar için de evden çalışmayı da önermiştir (Kian, 2014). Böylece kadınların erkeklerin hakim olduğu çalışma ortamından çıkması, kadınlarla erkeklerin ayrı ortamlarda çalışması ve kadınların esas sorumlulukları olan ev içi işleri aksatmamalarını sağlanacaktır.

Sonuç olarak, kadınların işgücüne ve eğitime katılımı da, aile planlaması hakkındaki devlet politikaları gibi oldukça siyasiydir. Bu nedenle, "İran'da kadınların eğitim ve istihdama erişimi, tarihsel olarak oldukça değişken bir durumdur ve ekonominin insan sermayesinin geliştirilmesine bağlı olmayan bir sorundur" (Mehdizadeh ve Scott, 2011: 147).

Rezai-Rashti ise, kadın işsizliğinin yalnızca erkek egemen kültürle açıklanamayacağını savunmaktadır (2011: 93). İran ekonomisi petrole dayalı bir yapıya sahiptir ve genç nüfus oldukça fazladır. Petrol temelli rantıye devletin ekonomisi emek-yoğun bir sanayi ya da hizmet sektörü ağırlıklı işgücünden ziyade sermaye-yoğun bir girişim gerektirmektedir, böyle bir ekonomi ise genç nüfusa yeterince istihdam sağlayamamaktadır.

Devlet aygıtlarıyla iş birliği yapan düşük gelir seviyesindeki ailelerden gelen kadınlar ve İslamcı kadınlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda, Sedghi (2007), yoksul kadınların seferber edilmesinin örtünmenin zorunlu hale getirilmesi sürecinde ve şu andaki katı İslami uygulamalara uyulmasında önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Bu şekilde, yoksul ailelerden gelen dindar kadınlar düzenli olarak İslami kuralları sağlamaktan sorumlu olan Besic kadınları ve Zeinab Kızkardeşleri gibi gruplara katılmaktadırlar (Moghadam, 2003: 176). Bu kadınlar genellikle düşük eğitim seviyesine sahiptir ve yaşları 16 ile 30 arasında değişmektedir. İslam devleti için yaptıkları hizmet karşılığında maaş, yemek ya da tüketici malları için kuponlar ve hatta sosyal hizmetler almaktadırlar (Sedghi, 2007: 216). Hatemi hükümeti döneminde bu birliklerin eylemleri

çaydırılmış olmasına rağmen, cumhuriyetin ilk yıllarında rejimin bel kemiğini oluşturan mosta'zafin (yoksullar) ile devlet arasındaki iş birliği Ahmedinejad döneminde yeniden canlanmıştır.

Ayrıca bazı yüksek profilli İslamcı kadınlar, Ahmadinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde açıkça cinsiyet eşitliği fikrine karşı politikalar izlemişler, Ahmedinejad yönetimi "kadınları kullanarak, kadınların aktivizmini yok etmeye" çalışmıştır (Vakil, 2011: 190). Bu bağlamda, rejimin Sussan Keshavarz, Nasrin Soltankhah ve Fatemeh Ajorlou gibi önde gelen kadın destekçileri üniversitelerde cinsiyet kotalarını desteklemiş ve kamusal alanda kadınlarla erkekler için ayrı alanların yaratılmasını teşvik etmişlerdir. 2009 yılında Ahmedinejad'ın tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Keshavarz ve Ajorlou'nun isimleri Ahmedinejad tarafından yeni hükümette bakanlık için önerilmiş ancak Meclis tarafından reddedilmiştir. Bununla birlikte, daha önce milletvekilliği ve Meclis'in Kadın, Aile ve Gençlik Komitesi başkanı olarak da görev yapmış olan Marzieh Vahid Dastjerdi, Sağlık ve Tıbbi Eğitim Bakanı olarak kabul edilmiş ve devrimden sonraki ilk kadın bakan olarak görevine başlamıştır. Dastjerdi, İran'ın BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) taraf olma ihtimalini yaratacak bir yasa tasarısına şiddetle itiraz etmiş, boşanma ve çocukların velayetiyle ilgili olarak kadınların aile durumunu karmaşık hale getiren kanunların önünü açmıştır. Buna ek olarak Dastjerdi, Ahmedinejad'ın evli bir kadının iş günlerinin azaltılması ve çok eşlilik de dahil olmak üzere aileye yönelik politikalarını desteklemiştir (Vakil, 2011: 190).

Son yıllarda bazı İslamcı kadınlar da kadın hakları ve fırsat eşitliği konusuna eğilmeye başlamışlardır (Sedghi, 2007: 247). Moghadam'a (2003) göre, İslamcı kadınların muhafazakâr olmayan kadınlara kıyasla hükümet kurumlarına daha fazla erişim imkânı bulunmakta, ve bu pozisyonlarını kamuoyu yaratmak ve adalet için daha üst düzey yetkililere başvurmak amacıyla kullanabilmektedirler (Moghadam, 2003: 216). Bu mücadeledeki en önemli İslamcı kadınlardan biri, kadın haklarını savunan ünlü entelektüel ve akademisyen Zahra Rahnavard'tır. Rahnavard, iki dönemlik cumhurbaşkanlığı süresince Muhammed Hatemi'nin danışmanlarından biri olmuştur. Ayrıca, Zahra Rahnavard Tahran'daki Al-Zahra Üniversitesi rektörlüğü yapmış, ancak Shirin Ebadi'yi ders vermek için davet etmesi nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştır (Ebadi, 2016). Rahnavard, 2009 seçimlerinde eşi Mir Mousavi'nin seçim kampanyasına da aktif olarak katılmış, bu sebeple de Ahmedinejad'ın saldırılarının hedefi haline gelmiştir (Doucet, 2009 ve Turrent 2010).

2. Türkiye'de Nüfusun Kontrolü

2.1 Aile planlaması

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, Türkiye, savaş nedeniyle önemli ölçüde azalan nüfusunu artırmayı amaçlayan doğum yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Doğum kontrolü yöntemlerinin ithalatı yasaklanmış, kürtaj uygulamaları 1926'da kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nda ve kanunda 1936 ve 1956'da arda arda yapılan değişikliklerle ağır bir biçimde cezalandırılmış, devlet uzun yıllar boyunca geniş ailelere maddi destek sağlamıştır (Akın, 2007: 84). 1960'lara gelindiğinde ise hükümet hızlı nüfus artışı ve doğurganlık oranını düşürmek için önlemler almak zorunda kalmıştır. 1965 yılında yeni Nüfus Planlaması Kanunu kabul edilmiş, tıbbi sebepler amacıyla yapılan kürtaj suç

olmaktan çıkarılmıştır. Bu bağlamda devlet bazı doğum kontrol yöntemlerini ücretsiz olarak sağlamaya başlamıştır ve bu uygulama halen devam etmektedir. 1983'te kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. Maddesine göre, "gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar annenin sağlığı açısından tıbbi sakınca olmadığı takdirde" gebe kadının isteği, evliyse eşinin rızası ile kürtaj yapılabilirken, onuncu haftadan sonra "gebelik, annenin hayatını tehdit ettiği veya edeceği veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır maluliyete neden olacağı hallerde doğum ve kadın hastalıkları uzmanı ve ilgili daldan bir uzmanın objektif bulgulara dayanan gerekçeli raporları" ile yapılabilir. Türk Ceza Kanunu'na göre ise mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kalan kadın, gebelik süresi yirmi haftayı aşmadıysa kendi rızası ile gebeliğine uzman hekimler tarafından ve hastane ortamında son verdirebilir (TCK, 99/6).

Erdoğan başbakanlığındaki AK Parti hükümetleri, nüfus planlaması konusunda İran'da Ahmedinejad'inkine benzer şekilde aile merkezli bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu bağlamda 2011 yılında Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı"na dönüştürülmüştür. Batı toplumlarının nüfusun yaşlanmasından doğan bir krizle karşı karşıya kalacaklarını sıklıkla vurgulayan Erdoğan ve partisinin söylemlerinde, bir ailenin bağlarının kopması Batı toplumlarına özgü bir felaket ve ahlaki gerilemenin bir işareti olarak algılanmaktadır (Yazıcı, 2012:115). Ayrıca, İran'ın aksine Türkiye'de yeni evlenecekler için fonlar ve bebek yardımları yürürlüğe konabilmiştir. Ahmedinejad'inki kadar net olmasa da Erdoğan'ın ifadelerinde de Türkiye'deki düşük doğurganlık seviyesi, Batılı fikirlerin yaygınlaşması ve 'Batı'nın Türkiye ile ilgili planları' ile kuvvetli bir şekilde bağlantılı görülmektedir (Yazıcı, 2012: 114). Nitekim Erdoğan, kadınlara "doğum kontrolü oyununu bozma" çağrısı yapmış, sezaryen doğumlar ve kürtajı teşvik eden uygulamaların amacının Türkiye'nin nüfusunu azaltmak ve Türkiye'nin milletler yarışında geri kalmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir (TRT Haber, 18.06.2013).

Kürtaj, Erdoğan'a göre cinayettir ve anne karnında bir bebeği öldürmekle doğduktan sonra öldürmek aynıdır (BBC, 25.05.2012). Sezaryen doğumlar ise "bu milletin nüfusunu dengeleme operasyonudur" çünkü "sezaryen doğumla ikiden fazla çocuk olmaz" (Habertürk, 29 Mayıs 2005). 2002-2013 yılları arasındaki AK Parti hükümetlerinde Sağlık Bakanı olarak görev yapan Recep Akdağ kadınların normal doğuma teşvik edilmesi gerekliliğini sürekli vurgularken, Erdoğan, bu konuda kadınların söz sahibi olması gerektiği yönünde getirilen eleştirileri ise ülkenin başbakanı olarak her meseleden sorumlu olduğunu ifade ederek reddetmiştir (Habertürk, 29.05.2005).

Sağlık Bakanı, kürtajın tıbbi gereklilikler hariç gerekirse tamamen yasaklanabileceği (NTV, 29.05.2012), hükümetin yaşam hakkını önemseydiği, kürtajın bir aile planlama yöntemi olamayacağı, "annenin başına kötü bir şey gelmişse" bile bu durumda doğacak bebeğe devletin bakacağı ifadeleri ise kürtajla ilgili kısıtlamalar getirileceğinin sinyallerini vermiştir (Radikal, 31.05.2012). Tüm açıklamalara rağmen 2827 sayılı Kanun herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak, fiili olarak kürtaja erişim zorlaşmıştır. Mor Çatı Kadın Sığınağı'nın kamu hastaneleri ile ilgili araştırması hekimlerin kürtaj uygulamasından çekinmekte olduğunu, halkın gözünde ise kürtajın yasaklandığı yönünde bir izlenim bulunduğunu ortaya koymaktadır (Mor Çatı, 2015).

Erdoğan anneliğin kutsallığına da dikkat çekmektedir. 2007 yılında Dünya Kadınlar Günü nedeniyle yaptığı bir konuşmada bir yandan “kadına karşı ayrımcılığın ırkçılıktan tehlikeli” olduğunu ve “işkenceye sıfır tolerans olduğu gibi [kadınlara yönelik] şiddete de sıfır tolerans gösterilmesi” gerektiğini ifade ederken, bir yandan da cennetin babaların değil annelerin ayakları altında olduğu yönündeki hadise atıfta bulunarak annelerin ayaklarının öpülesi olduğunu vurgulamıştır (Hürriyet, 07.03.2007). Erdoğan, 2008 yılındaki anneler günü mesajında ise “bizi millet yapan değerlerin her birimizde hayat bulmasında, yaşatılmasında en çok annelerin payı” olduğunu ve “annelik gibi kutsal bir sorumluluğu üstlenen kadınlarımız(ın), sadece yeni nesillerimizin değil, millet olarak geleceğimizin de, gelenek ve değerlerimizin de taşıyıcısı durumunda” olduklarını belirtmiştir (İHA, 11.05.2008). Böylece ayrımcılık ve şiddeti anne olan kadınlara yönelik bir tehlike olarak algılamak bir yandan da kadınlara nesilleri yaratmak gibi milli bir görev yüklemektedir.

Tüm bu açıklamalara rağmen, TÜİK verilerine göre, 2017 yılında her iki doğumdan biri sezaryen doğumdur ve ortalama hane halkı büyüklüğü yıllar içinde azalarak 2017’de 3,4 kişiye kadar düşmüştür. Nüfus artış hızı yıllık binde 12,4’e, toplam doğurganlık hızı ise 2,07’ye düşerek nüfusun yenilenme hızının altında kalmıştır. 2017 yılında ilk canlı doğumunu yapan kadınların ortalama yaşı 26 olurken, kadınlarda ortalama ilk evlenme yaşı 24,6’ya yükselmiştir (TÜİK Dünya Nüfus Günü 2018 verileri).

2.2 Eğitim hayatında kadınlar

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 42. maddesi, “Kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz”, “İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır” hükümlerine yer vermektedir. Türk eğitim sistemi ise kısa aralıklarla birçok köklü değişikliğe uğramıştır. 1997 yılında temel eğitim ilkökul ve orta okulu kapsayacak şekilde kesintisiz olarak 8 yıla çıkmıştır ve 2012 yılına kadar bu şekilde kalmıştır.

2011 TÜİK verilerine göre, 3.171.270 okuma yazma bilmeyen kişiden 2.617.566’sı (%82,5’i) kadındır (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı, 2011). 2011-2012 öğretim yılında ise ilköğretimde okullaşma oranı kadınlarda %98,6, erkeklerde %98,8; ortaöğretimde kadınlarda %66,1, erkeklerde %68,5, yükseköğretimde ise kadınlarda %35,4 ve erkeklerde %35,6’dır (İstatistiklerle Kadın, TÜİK 2012).

Türkiye genelinde kır ve kent arasında okul kayıtlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Göğüş, 2006). Doğu ve güney doğu bölgelerinde kadınların okullaşma oranları erkeklerden daha azdır (2006: 112). Göğüş’ün çalışması, az gelirli ailelerde kızların eğitime katılma oranının hâkim ataerkil değerler ve dini inançlar nedeniyle daha düşük olduğunu da ortaya koymaktadır. Eğitim her ne kadar parasız olsa da, gelir azlığı, kıt imkanların erkek çocuklar için ayrılmasına sebep olmaktadır. Erkek çocuklar yazın mevsimsel işçi olarak çalışıp okul zamanında eğitimden faydalanabilirken, kızlar ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakta, sık sık hasta kardeşlerine veya aile bireylerine bakmak veya annelerine yardım etmek için okula gelememekte, okuldan alınıp tekstil atölyelerinde çalışmaya gönderilmekte veya erken yaşta evlendirilmektedir. Aynı çalışma, doğu ve güney doğudaki kız çocuklarının önündeki diğer bir önemli engelin dil olduğunu ve annelerin Türkçe konuşmadığı zaman kızlarının da konuşmadığını ortaya koymuştur (s.115-116).

2012 yılında kabul edilen 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim 4+4+4 sistemi olarak ifade edilen 12 yıllık zorunlu eğitime çıkmıştır. Bu yasa ile zorunlu eğitimin süresi uzamış, ilk 4 yılın sonunda öğrencilere meslek eğitimi veren orta okullara gidebilme veya sonraki 4 yıla açıktan devam etme imkânı tanınmıştır. Ancak, dini eğitim veren imam hatip orta okulları haricinde başka bir meslek orta okulu olmadığı için, bu kanun küçük yaşta din eğitimin önünü açan bir hamle olarak değerlendirilip eleştirilmiştir (Guin ve Baskan 2014, 231).

Kanun teklifinin gerekçesinde ise 8 yıllık zorunlu eğitimin “sağlıklı ve verimli bir eğitim ortamının oluşturulması adına ciddi sorunlara neden olmuş ve olmakta” olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda “küçük yaşlardaki öğrencilerin yatılı bölge okullarında ya da taşınmalı eğitim için tahsis edilen servislerin kat ettiği uzun mesafelerde çektikleri eziyetler” ve “özellikle kırsal bölgelerdeki ailelerin küçük kızlarını bu şartlardaki eğitime verme konusundaki ciddi şikâyetleri düşünüldüğünde, bu uygulamanın okullaşma ve özellikle de kız çocuklarının eğitimi adına sorunlara kaynaklık ettiği”ne dikkat çekilmektedir (TBMM Başkanlığı, 2012: 9).

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2016) verilerine göre ise yeni eğitim sisteminin kabulü ile temel eğitimdeki cinsiyet oranında kadınlar lehine bir değişime görülmektedir.

Tablo 1: Eğitimde Cinsiyet Oranı

Öğretim Yılı	İlköğretim	Ortaöğretim	Yükseköğretim	
1997/1998	85,63	74,70	69,58	
1998/1999	86,63	75,50	69,44	
1999/2000	87,63	74,74	70,96	
2000/2001	88,63	74,41	73,56	
2001/2002	89,63	75,87	75,17	
2002/2003	90,63	72,32	74,33	
2003/2004	91,63	78,01	74,09	
2004/2005	92,63	78,72	74,66	
2005/2006	93,63	78,76	77,20	
2006/2007	94,63	79,65	77,65	
2007/2008	95,63	85,11	78,74	
2008/2009	96,63	88,99	80,08	
2009/2010	97,63	88,59	83,38	
2010/2011	98,63	89,74	86,24	
2011/2012	99,63	93,29	87,38	
Öğretim Yılı	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	Yükseköğretim
2012/2013	100,59	102,94	94,15	88,05
2013/2014	100,82	103,69	94,59	89,24
2014/2015	100,57	101,1	95,40	90,15
2015/2016	100,57	103,2	95,56	-

(Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Öğretim, 1. Dönem 2016-2017 https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_03/31152628_meb_istatistikleri_organ_egitim_2016_2017_1.pdf (s. 7))

Temel eğitimdeki kadınların oranında ciddi bir artış görülse de, bunun toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olmayan bir kaç sebebi olabilir. İlk olarak, MEB istatistikleri okullardan mezun olan değil, kayıt yaptıran kız öğrenci sayısını temel almaktadır, kayıt yaptırmış olmak ise bu öğrencilerin eğitim alıp mezun oldukları anlamına gelmemektedir. İkinci bir sebep, MEB verilerinin örgün öğretim ve açıktan okuma arasında bir ayırım yapmamasıdır. Kız çocuklarının eğitimi düşünüldüğünde, yeni sisteme en temel eleştiri ilk 4 yılı bitiren kız çocuklarının okuldan alınmasına imkan sağladığı ve okuldan alınıp uzaktan eğitime devam ettirilen kızların erken yaşta evlendirilmelerine yol açabileceği şeklinde olmuştur (Eğitim-Sen, 2015). Yeni eğitim sistemi, ilk 4 yıldan sonra çocukların orta okullara açıktan devam etmelerine imkan vermekte olduğundan, aileler kızlarını ilk 4 yıldan sonra okula göndermeyip, gizlice evlendirip, açıktan eğitim veren orta okullara kayıt yaptırabilmekte, böylece bu çocuklar eğitim sisteminin içindeymiş gibi görünmektedir (Cin et.al., 2018: 13). Son olarak, başörtüsü yasağının kalkması ve yalnızca kızların okuduğu, dini eğitim veren imam hatip okullarının sayısının artması ile muhafazakâr ailelerin kızlarını çekinmeden okula göndermeleri de bu artışın sebeplerinden biri olabilir (Cin et.al., 2018: 9). Aynı sebep, 2010 yılından itibaren üniversitelere kayıt olan kız öğrencilerin sayısındaki artışı da açıklamak için de kullanılabilir.

Okullaşma oranları önemli olmakla beraber, kız çocuklarının okullaşmasının artması toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmekte olduğunun bir göstergesi değildir. Okullar hâkim ideolojiyi ve davranış kalıplarını değiştirmeyi her zaman başaramamakta, ders kitapları cinsiyetçilikten arınsa bile “‘iyi, sessiz ve başarılı kız’ ve ‘sert, asi ve delikanlı’ gibi basmakalıp imajlar okul söyleminde, bazı öğretmenlerin tutumlarında, okuldaki kültürel ortam ve etkinliklerde açığa çıkabilmektedir” (Sayılan, 2012: 14). Bu tutumun yansımaları yükseköğretimdeki tercihlerde ortaya çıkmaktadır. Yükseköğretimde erkek öğrenciler daha çok bilişim ve iletişim teknolojileri, yönetim ve hukuk, imalat, inşaat ve mühendislik alanlarını tercih ederken kadınlar eğitim, beşeri bilimler ve sağlık bilimlerinde yoğunlaşmaktadırlar (Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı verileri 2013-2017). Eğitim ve sağlık bilimleri daha ziyade kadın mesleği olarak kabul edilmekte, kadınlar ev içi rollerine uygun görülen bakım ve eğitim hizmetlerine yönlendirilmekte, özellikle öğretmenlik gibi ev içine daha fazla vakit ayırabilmeye imkân sağlayan mesleklerde yoğunlaşmaktadır (2012: 43). TÜİK verileri ile 2016-17 eğitim-öğretim yılında okul öncesi öğretmenlerin %94,72’si, ilköğretim öğretmenlerinin %60,92’si, ortaokul öğretmenlerinin %56,31’i ve lise öğretmenlerinin %49,07’si kadındır. Buna rağmen okul yöneticilerinin çoğunluğu erkektir (2014 verileri ile okul yöneticilerinin yalnızca %11,9’u erkektir (Aljazeera, 05.12.2014).

2.3 İşgücü piyasasındaki kadınlar

TÜİK İşgücü İstatistikleri (2004-2017) verilerine göre, işgücüne katılmayan yaklaşık 28 milyon kişinin 20 milyonu kadinken, kadınların kayıtlı istihdama katılma oranı 2016 TÜİK verilerine göre %28’dir. Bu verilere göre aktif işgücüne katılmayan kadınların yüzde 55’i ev işleriyle uğraşmaktadır, 2017 itibarıyla yaklaşık 11 milyon ev kadını bulunmaktadır. İstatistiki olarak, boşanan ve hiç evlenmemiş kadınlar evli kadınlara göre daha yüksek oranda çalışmaktadır.

Kadınların işgücüne katılmalarının önünde birçok engel bulunmaktadır. Kadınların kararı sıklıkla sosyal normların, kocanın bakış açısının, bakım sorumluluklarının ve kurumsal faktörlerin bir sonucudur (Göksel, 2013: 46-48) ve bu konuda gelenekler ve kültür önemli bir role sahiptir. Türkiye'de, evde sağlığın, çocuk bakımı ve yaşlı bakımı için tek sorumlunun kadın olarak algılandığı toplumsal cinsiyet görüşü devam etmektedir (Özar ve Yakut-Çakar, 2013: 27).

AK Parti yönetimi sırasında çalışma hayatı ile ilgili olarak aşağıdaki yasal düzenlemelerden bahsedilebilir:

- 2003'te, işyerinde ayrımcılığa karşı önlemleri içeren yeni bir İş Kanunu onaylanmıştır.
- 2008-2011 yılları arasında, kadın istihdamını teşvik etmek, ev içi, tarımsal ve evde çalışan işçiler için sosyal güvenlik korumasını uzatmak amacıyla yeni yasalar kabul edilmiştir. Bu konuda 2008 yılında, Mayıs 2008-2010 arasında en az altı aydır iş arıyor olarak kayıtlı olan kadın ve gençlerin sosyal güvenlik sigorta ödemelerinden işverene düşen payın işsizlik sigortası fonu tarafından karşılanacağını öngören bir yasa kabul edilmiştir.
- 2011 yılında kadınların istihdamının artırılması ve fırsat eşitliği sağlanması planı çerçevesinde kadın çalışan istihdam eden işverenlere sosyal güvenlik ödemelerinden muafiyet getirilmiştir.
- Doğum yapan kadınlar için ücretli izin süresinin 16 haftaya uzatılmıştır. Bu sürenin biriminde kadın memurlar 2 yıl, işçiler ise 6 ay ücretsiz izin alabilmektedir.
- 2011'de düşük gelirli kadınlara nakit transferi ile yardım sağlamayı amaçlayan bir fon başlatılmıştır. Bununla birlikte, bu fon, hükümetin, ücretli çalışmaya erişimi artırmak yerine yoksulluğun hafifletilmesi üzerine odaklandığını ortaya koymaktadır (Ayata ve Tütüncü, 2008: 371).

Yukarıda da bahsedildiği gibi, AK Parti yönetimi kadınların kamusal alana katılımına yeniden yön vermekte ve kadınları aile içinde tanımlamaktadır. Bu muhafazakâr yaklaşım, çalışan bir kadının ev işinden kaçınma hakkı olmadığını ve çalışan bir kadının annelik görevlerini yerine getiremeyeceği görüşünü de içermektedir (Fisher ve Müftüler-Baç, 2011: 382). Bu bağlamda Erdoğan kadın-erkek eşitliğinin değil, kadınların adalet karşısında eşitliğinin gerekli olduğunu belirtmekte, kadın ile erkeğin eşitliğinin "fıtrata ters" olduğunu belirtmekte, kadınların "komünist rejimlerde olduğu gibi" erkeklerin yaptığı her işi yapamayacaklarını, bunun kadınların "narin yapısına ters" olduğunu vurgulamakta, İslam dininin anneliği yücelttiğini belirtmektedir (Hürriyet, 24.11.2014).

Erdoğan'ın bu konuşmasının hemen arkasından Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu, kadınların annelik dışında bir başka kariyeri hayatlarının merkezine almamaları gerektiğini vurgulamıştır (Hürriyet, 02.01.2015). Kadının annelikle bağlantısının sürekli vurgulanması, Ahmet Davutoğlu hükümetinin Ocak 2015'te açıkladığı Aile ve Nüfusun Korunması Programı'nda da belirgindir. Hükümetin buradaki amacı yine düşük doğum oranlarını yükseltmektir. Bu bağlamda devlet 15 Mayıs 2015'ten sonra doğan ilk çocukları için annelere 300 TL, ikinci çocukları için 400 TL ve üçüncü çocukları için 600

TL yardım sağlamaktadır. Devlet aynı zamanda anne veya babaya çocuk yardımı parası da sağlamaktadır; bu yardım ilk ve orta öğretime devam eden kız çocukları için erkek çocuklara göre 5 TL daha fazladır. Bu program bağlamında, Ahmedinejad'ın fikrine benzer şekilde, 2015 sonunda "Çeyiz Hesabı" ile ilgili yönetmelik kabul edilmiş, 27 yaşından önce evlenecek gençlerin parasal birikimlerine devlet katkı sağlamaya başlamıştır. Davutoğlu annelik izni süresi biten kadın çalışanların tam ücret alarak yarı zamanlı çalışabilmesini sağlayan bir düzenleme yapılacağını bildirmiştir. 2016 yılında ise İş Kanunu'nun 74. Maddesi değiştirilmiş, doğum izni biten kadın işçiye ya da 3 yaşından küçük bir çocuk evlat edinen kadın veya erkeğe birinci doğumda 60, ikinci doğumda 120, sonraki doğumlarda 180 gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin hakkı getirilmiştir. Bu sürenin bitiminde kadın işçi çocuğu ilköğretime başlayana kadar isterse kısmi zamanlı çalışabilecek ancak bu durumda özlük haklarında da kısıtlama olacaktır. 2017 yılında benzer bir düzenleme memurlar için yapılmış, doğum izni biten kadın memurlar çocuğun ilköğretim çağına kadar haftalık çalışma saatlerinin normal çalışma süresinin yarısı olarak düzenlenmesini talep edebilir hale gelmiş, memur babalara da yarı zamanlı çalışma hakkı tanınmıştır. Yarı zamanlı çalışma imkânı ve babaların da bundan faydalanabilmesi, kadınları istihdamda tutacak önemli düzenlemelerdir. Ancak, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na bu konuda yapılan ekleme, memurların derece ve kademe ilerlemesi ile sosyal yardımlar ve mali haklarının da yarı zamanlı olarak hesaplanacağını belirtmektedir. Ayrıca yarı/kısmi zamanlı çalışma kadınları istihdamda tutarken, yeni kadın çalışanların istihdam edilmesinde bir engel teşkil etme olasılığına da sahiptir. Yarı/kısmi zamanlı çalışan kadınların yerine istihdam edilecek çalışanlar işverene ek vergi yükü getireceğinden, kadın istihdamının düşmesi riskini barındırmaktadır (Aşık, 2015).

Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM)'ın 2016 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi verilerini kullanarak yaptığı araştırma, 15 yaş üzerinde ve hâlihazırda işgücü piyasasında olmayan kadınların yarısından fazlasının hayatında en az bir kere çalışmış ve daha sonra çeşitli sebeplerle işgücü piyasasından çıkmış olduğunu ortaya koymaktadır (Uysal ve Genç, 2016: 1). Araştırma, işgücü piyasasından ayrılan her on kadından üçünün evlilik veya ailedeki bakım hizmetlerini yüklenmek için işten ayrıldığını, yine her on kadından dördünün ise çalıştığı geçici işin bitmesi nedeniyle çalışmadığını ortaya koymaktadır. (Uysal ve Genç, 2016: 11). Araştırmaya göre işgücünden çıkan kadınların önemli bir özelliği kalan kadınlara göre daha çok çocuk sahibi ve daha az eğitilmiş olmalarıdır. Ayrıca iş aramayan kadınların %61,8'i ev kadını oldukları için işgücü piyasasına girmek istememektedir. Tüm bu veriler, kadınların işgücü piyasasında kalma ile ilgili ciddi sıkıntıları olduğunu kadınları işgücüne katılamamasının nedenleri arasında toplumsal cinsiyet rollerinin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Son olarak, kadınların kayıt dahilinde istihdama katılma oranının düşük olması, onları sosyal güvenlik sisteminin dışında ve yoksulluğa karşı savunmasız bırakmaktadır (Gökovalı, 2013). 2016 yılında kadınlar için yoksulluk oranları 15,8, erkeklerde 14,7 olarak hesaplanmıştır (TÜİK Hanehalkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları, 2010-2016). Dolayısıyla, Türkiye'de yoksulluk bir toplumsal cinsiyet sorunudur. Kadın yoksulluğu, kadınları kocalarına ya da erkek akrabalarına daha bağımlı hale

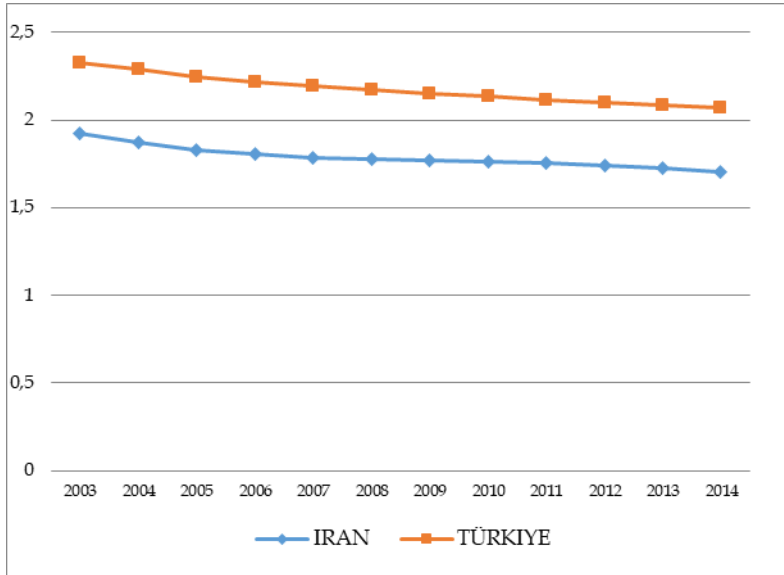
getirmektedir; bu bağımlılık ise aile içi şiddetin yükselmesi için belirleyici bir faktördür (Sallan, 2013).

3. Tartışma

İran ve Türkiye'nin nüfus politikaları ile kadınların istihdama ve eğitime katılımı hakkında yukarıda verilen bilgiler, İran'da ve Türkiye'de cinsiyet ilişkilerinin tarafsız bir konu olmadığını göstermektedir. Hükümetlerin politikaları, cinsiyet ilişkilerini ve aile ve üreme kararlarıyla ilgili diğer özel konuları etkilemektedir. Aile, istenen ahlak düzeninin üretilmesi ve sürdürülmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Acar ve Altunok, 2013:s.20).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Ahmedinejad ve Erdoğan hükümetlerinin ahlaki değerlere bağlı ailelere gereksinimi vurgulayan, evliliği ve doğumu teşvik edici politikalar izlemiş oldukları ortadadır. Ancak her iki ülkede de doğurganlık oranları, söz konusu liderlerin hükümet dönemlerinde düşük kalmıştır. Önemli kısıtları olmakla birlikte, aşağıdaki grafik 2003 ile 2014 yılları arasında İran ve Türkiye'de toplam doğurganlık oranını karşılaştırmaktadır.

Grafik 2: Türkiye ve İran'da toplam doğurganlık oranı

(Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>)

İran'da doğurganlık oranının Türkiye'den daha düşük olmasının sebeplerinden biri, Türkiye'de doğum kontrol yöntemleri kullanım yaygınlığının İran'dakinden düşük olmasıdır. İran'da 2011'de 15-49 yaş arası kadınların doğum kontrol yöntemi kullanma oranı %77,4 iken (Dünya Bankası) Türkiye'de % 67'dir (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-TNSA, 2013: 78). Bir diğer önemli fark ise Türkiye'de bölgeler arasında ve kırsal ve kentsel alanlar arasında büyük doğurganlık farklılıkları varken İran'da düşük doğurganlık oranının kırsalda dahi yaygın olmasıdır. Türkiye'de Doğu Anadolu'da doğum kontrolü yöntemi kullanım yaygınlığı %62, Güneydoğu Anadolu'da %60, Batı

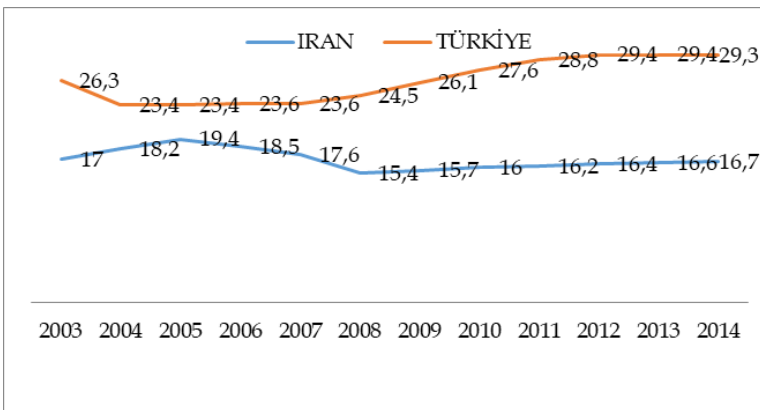
Anadolu'da ise %83'tür (TNSA, 2013: 80). İran'da ise doğum yanlısı söylemlere rağmen, doğurganlık hızında ve kadınların ilk evlilik yaşında ciddi bir değişim olmadığı göz önüne alındığında 2014 yılına kadar bu politikaların büyük bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Laik anayasasına rağmen, İran İslam Cumhuriyeti ile benzer şekilde Türkiye'de de toplumsal cinsiyet ayrımının eğitim sistemi ile pekiştiğini belirtmek önemlidir. Her iki ülkede de kadınların yükseköğretimde çoğunlukla yöneldikleri alanlar sağlık bilimleri, eğitim bilimleri, beşeri bilimler ve doğa bilimleridir. Matematik ve fen bilimleri dallarında kayıtlı kadın öğrencilerin sayısının artmasına rağmen kadınlar mühendislik işgücünde yeterince temsil edilmemektedir. Smith ve Dengiz'in çalışmasına göre (2009), Türkiye'de doktora derecesi almış kadın mühendislik öğrencileri üniversite içinde kalıp akademik araştırmalara yönelmeyi tercih etmektedirler (s.53). Bu bağlamda, doktora çalışmaları ve uzmanlaşmaya rağmen İran'da olduğu gibi akademik kariyer ve öğretmenlik, Türkiye'de de kadınlar için en uygun meslek alanları olarak görülmektedir. Bu yolla, dolaylı veya doğrudan stratejilerle kadınlar "erkeksi" kabul edilen alanlara katılmaktan vazgeçirilmektedir. Kadınların üniversitelere kaydı ve Türkiye ve İran'daki düşük doğum oranı istatistiklerine rağmen, kadınların işgücü piyasasına düşük katılımı, ataerkil perspektiflerin bozulmadan kaldığını göstermektedir.

İran'da olduğu gibi, kadınların işgücü piyasasına düşük katılım oranları Türkiye için de bir sorun halindedir. Ancak, İran'da kadın işsizliği Türkiye'dekinden çok daha kritiktir. Türkiye'de kadınların istihdama katılmalarını güvence altına alan yasal düzenlemelere karşın İran'da benzer düzenlemeler bulunmamaktadır.

İki ülkedeki kadınların istihdama katılımını karşılaştıran aşağıdaki grafikte yıllar içinde kadınların Türkiye'de işgücüne katılımlarının arttığı görülebilir. Bununla birlikte, çalışan kadın sayısının artması, elde edilen ücret ve kadınların çalıştığı işlerin kalitesinin arttığı anlamına gelmemektedir. Her iki ülkede de kırsal kesimdeki kadınların tarım sektöründe ve diğer ücretsiz işlerde çalıştıkları düşünüldüğünde, bölgeler arasında kadın istihdamında büyük farklılıklar bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.

Grafik 3: İran'da ve Türkiye'de Kadın İşgücü

(Dünya Bankası'nın kadınların işgücüne katılım oranlarından derlenmiştir.

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS>)

Sonuç

Muhafazakâr politikaların kadınların kamusal alana aktif katılımının en önemli engelini oluşturduğunu belirten geleneksel çizgiyi takiben İran'da kadınların durumunun 1979 yılından bu yana kötüleştiğini varsaymak mümkündür. Bu durumda, makalenin incelediği dönemin başına kadar katı bir laik sisteme sahip olan Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderek ortadan kalkmış olmasını varsaymak gerekmektedir. Bununla birlikte, her iki ülkedeki aile planlaması, eğitim ve kadınların işgücüne katılımını karşılaştıran parametreler o kadar da farklı değildir. Çünkü esasen ne Türkiye'nin seküler ne de İran'ın İslami hükümetleri, erkeklerin ekme kazanan ve bir kadının en önemli görevinin annelik olarak görüldüğü muhafazakâr ataerkil yapıyı değiştirmeyi amaçlamışlardır. Diğer bir ifade ile, hükümetlerin kadın politikalarını yalnızca ideolojik bir zıtlık temelinde (muhafazakarlığa karşı laiklik gibi) açıklamak doğru bir sonuç vermeyebilir.

Oysa toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeyi hedefleyen hükümetler özel ve kamusal alanlarını dönüşüme zorlayarak kadınların işgücüne entegrasyonunu teşvik edebilir; sağlık politikası ve sosyal politikada bir dönüşüm ile çocuk ve yaşlı bakımı hizmetini üstlenebilir. Benzer şekilde, özlük haklarında kısıtlamalar olmadan kadın ve erkeklere esnek koşullar sağlayan yarı zamanlı işler düzenleyebilir ve kadınlara daha kalifiye iş sağlayacak hayat boyu eğitime odaklanan politikaları destekleyebilir. Ayrıca hükümetler, özel alanda hem ev işleri hem de çocuk bakımında erkeklerin rolünü teşvik edecek politikalar benimseyebilirler. Öte yandan, İran ve Türkiye'de olduğu gibi hükümetler, kadınların yüksek profilli mesleklere erişimlerini zorlaştırarak veya onların anne ve öğretmen, bakıcı rollerine gerekenden fazla değer vererek kadın istihdamının cesaretini kırabilir. Bu bağlamda, kadınları özel alanlarına döndürmek için yapılan siyasi kampanyanın başarısının göstergesi; aile planlaması, yükseköğrenim ve işgücündeki kararlı değişikliklerde belirginleşmektedir.

İran ve Türkiye'de kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan hükümetler, devletin küçülmesini hedefleyen neoliberal politikaları benimsedikçe çeşitli politikaların uygulanması kadınları hedefler hale gelmiştir. Refah devletini güçlendirmek yerine devletin sosyal sorumluluklarını güçlendirilmiş ailelere devretmeyi hedefleyen neoliberal politika, her iki ülkede de kadınların eğitim oranlarının artmasına rağmen kadın istihdamının düşük olmasının temel nedenidir. Her iki ülkede de anneliğin kutsallığı vurgulanarak evlilik yaşı düşürülmeye çalışılmakta, nüfusu artırmak adına izlenen politikalar sadece kadınların bedenleri üzerindeki söz haklarını etkilememekte, aynı zamanda kadınlara 'oyunları bozmak' gibi milli-kahramanca bir rol yüklemektedir.

Makale boyunca yapılan inceleme, İran'da bu üç kritik alanın yeniden yapılandırılmasını hedefleyen politikaların Türkiye'dekinden daha otoriter ve zorlayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de, annelik ve doğum ile ilgili birçok söyleme rağmen, aile planlaması yöntemleri ile ilgili bir yasal düzenlemeye gidilmemiştir. Sonuçta, incelenen dönemde her iki ülkedeki kadınlara yönelik politikalar, İran ve Türkiye'de kadınlar üzerinden yürüten kimlik dönüşümünün muhafazakâr söylemlerle destek kazanmaya çalışan bir ekonomik dönüşüm olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Acar, Feride ve Gülbanu Altunok (2013). "The Politics of Intimate at the Intersection of Neoliberalism and Neoconservatism in Contemporary Turkey." *Women's Studies International Forum*, cilt (41), 378-389.
- Akbari, Azadeh (2009). "Prospects for reform?: the Iranian elections: the women's movement: an emerging power." IDEAS reports - strategic updates, Kitchen, Nicholas (ed.) SU002. LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London, UK. [http://eprints.lse.ac.uk/43595/1/Prospects%20for%20reform_the%20women%E2%80%99s%20movement\(lsero\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/43595/1/Prospects%20for%20reform_the%20women%E2%80%99s%20movement(lsero).pdf) (Erişim tarihi: 12.12.2017)
- Akın, Ayşe (2007). "Emergence of the Family Planning Program in Turkey." Şu kitapta:Ed. Warren C. Robinson vd. *The Global Family Planning Revolution: Three Decades of Population Policies and Programs*. Washington: The World Bank, 85-102.
- Aktaş Salman, Umay (2014). "Öğreten Kadın, Yöneten Erkek", *Aljazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ogreten-kadin-yoneten-erkek> , (Erişim tarihi: 06.08.2018)
- Aşık, Güneş A. (2015) "Kadın İstihdamı ve Annelik Kariyeri Teşvik Paketi", TEPAV, <http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5076/Kadin+Istihdami+ve+Annelik+Kariyeri+Tevsik+Paketi> (Erişim tarihi: 20.06.2018)
- Ayata, Ayşe ve Tütüncü, Fatma (2008). "Party Politics of the AKP (2002-2007) and the Predicaments of Women at the Intersection of the Westernist, Islamist and Feminist Discourses in Turkey." *British Journal of Middle Eastern Studies*, cilt 35 (3), 363-384.
- Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu: Türkiye 2010. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf (E.T. 17.06.2018)
- Cin, Firdevs Melis, Ecem Karlıdağ-Dennis & Zeynep Temiz (2018). *Capabilities-Based Gender Equality Analysis of Educational Policy-Making and Reform in Turkey*, Gender and Education DOI: 10.1080/09540253.2018.1484429
- Çınar, Alev (2005). *Modernity, Islam, And Secularism In Turkey: Bodies, Places, And Time.*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Doucet, Lyse (2009). "El Poder de las Mujeres." *BBC Mundo*. http://www.bbc.com/mundo/internacional/2009/06/090610_1641_iran_mujer_lp.shtml?print=1/ (Erişim tarihi: 08.11.2016)
- Ebadi, Shirin(2016). *Until We Are Free. My Fight For Human Rights in Iran*. New York: Random House.
- Eğitim-Sen. (2015). "2014-2015 Eğitim Öğretim Yılına Baslarken Kiz Cocuklari Eğitim Sisteminin Neresinde?" <http://egitimsen.org.tr/2014-2015-egitim-ogretim-yili-baslarken-kiz-cocuklari-egitim-sisteminin-neresinde/> (Erişim tarihi: 08.06.2018).

- Erfani, Amir (2012). "The Impact of Family Planning on Women's Educational and Advancement in Iran." International Center for Research on Women Fertility&Empowerment Working Paper Series,1-27.
- Erfani, Amir ve Yuksel-Kaptanoglu, Ilknur (2012). "The Use of Withdrawal among Birth Limiters in Iran and Turkey. " Studies in Family Planning, cilt 3(1), 21-32.
- Fisher, Nora ve Müftüler-Baç, Meltem (2011). "The adultery and headscarf debates in Turkey: Fusing "EU-niversal and alternative modernities?" Women's studies International Forum cilt 34, 378-389.
- Foucault, Michel (1994). Cinselliğin Tarihi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Göğüş, Mine (2006). "Women, Education and Development in Turkey". Şu kitapta: Ed. Marie Carlson. Education in Multicultural Societies. Turkish and Swedish Perspectives.Vol.18 İstanbul: Swedish Research Institute in İstanbul Transaction, 107-122.
- Gökövalı, Ummuhan (2013). "Everyone's own poverty: Gendering poverty alleviation policies in Turkey. " Women's Studies International Forum cilt 41,65-75.
- Göksel,İdil (2013). "Female labor force participation in Turkey: The role of conservatism. " Women's studies International Forum cilt 41, 45-54.
- Gün, Feyza, and Gülsün Atanur Baskan. 2014. "New Education System in Turkey (4+4+4): A Critical Outlook." Procedia - Social and Behavioral Sciences 131: 229-235.
- Haghighat-Sordellini, Elhum (2010). Women in the Middle East and North Africa. Change and Continuity. New York: Palgrave MacMillian.
- Hazır, Agah (2014). "Comparing Turkey and Iran in Political Science and Historical Sociology: A Critical Review", Turkish Journal of Middle Eastern Studies, 2(1), 1-30
- Iravani, Mohammad, R. ve Arvaneh, Mina (2012). "Study of Job Status and Education of Women in Iran." International Journal of Basic and Applied Science, cilt 1(2), 217-223.
- İran İstatistik Merkezi (AMAR)-<https://www.amar.org.ir/english/SCI-News-Archive/articleType/ArticleView/articleId/2609/Drop-in-Mean-Age-at-first-marriagefor-Females-and-Rise-in-Mean-Age-at-first-marriage-for-Males> (Erişim tarihi: 23.06.2018)
- İran İstatistik Merkezi Yıllığı 1390 (2013-2014) <https://www.amar.org.ir/Portals/1/yearbook/1390/preliminary.pdf> (Erişim tarihi: 08.08.2018)
- İran İstatistik Merkezi Yıllığı 1392 <https://www.amar.org.ir/Portals/1/yearbook/1392/preliminary.pdf> (Erişim tarihi: 08.08.2018)

- Kandiyoti, Deniz (1987). "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case", *Feminist Studies*, Vol. 13, No. 2, 1987, pp. 317-338.
- Kandiyoti, Deniz (1991). "Women, Islam and State." *Middle East Report, Gender and Politics*(173), 9-14.
- Kian, Azadeh (2014). "Gender Social Relations and the Challenge of Women's Employment", *Middle East Critique*, 23:3, ss. 333-347
- Mather, Yassamine (2006). "Neoliberal Ahmadinejad: A Story of European Diplomacy and Oriental Intrigue", <https://iranian.com/2006/09/09/neoliberal-ahmadinejad/> (Erişim tarihi: 25.06.2018)
- Mehdizadeh Narjes ve Gill Scott (2011). "Educated Women in the Labour Force Market of Iran: Changing Worlds and New Solutions. The impact of Gender. " Şu kitaba: Ed. S. Jackson. *Gendered Choices. Learning, Work, Identities in Lifelong Learning*. London&New York: Springer,145-162.
- Mehran, Golnar (2009). "Doing and Undoing Gender: Female Higher Education in the Islamic Republic of Iran" *International Review of Education* cilt 55(5/6), 541-559.
- Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Öğretim, 1. Dönem 2016-2017 https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_03/31152628_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2016_2017_1.pdf (Erişim tarihi: 08.08.2018)
- Moghadam, Valentine (2003). *Modernizing Women. Gender and Social Change in the Middle East*, 2nd edn., Colorado:Lynne Rienner Publishers.
- Mohammadi, Majid (2007)."Iranian Women and the Civil Rights Movement in Iran:Feminism Interacted." *Journal of International Women's Studies*,cilt 9 (1),1-21. Available at:<http://vcnridge.edu/jiws/vol9/iss/1/23> Kasım 2016.
- Moore, Richard (2007). "Family Planning in Iran, 1960-79." Şu kitapta: Ed. Warren C. Robinson vd. *The Global Family Planning Revolution: Three Decades of Population Policies and Programs*. Washington: The World Bank, 33-58.
- Mor Çatı (2015). "Kürtaj Yapıyor musunuz? Hayır, Yapmıyoruz!" 3 Şubat 2015, <https://www.morcati.org.tr/tr/290-kurtaj-yapiyor-musunuzhayiryapmıyoruz> (Erişim tarihi: 16.07.2018).
- Özar, Şemsa ve Yakut-Cakar Burcu (2013). "Unfolding the invisibility of women without men in the case of Turkey. " *Women's studies International Forum* cilt 41, 24-34.
- Özyürek ,Esra (2006). *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*,1st edn., Durham and London: Duke University Press.
- Payvand (8 Haziran 2008). "Iranian women excluded from vast areas of study." *Payvand News* <http://www.payvand.com/news/12/aug/1046.html/22> /Kasım 2016.

- Reuters (2010)."Girls should Marry Aged 16-18:Iran's Ahmadinejad."
<http://www.reuters.com/article/us-iran-marriage-ahmadinejad->
- Rezai-Rashti, Goli. (2011). Iranian women's increasing access to higher education but limited participation in the job market. *Middle East Critique* 20(1):81-96
- Roudi, Farzaneh (2012). "Iran Reverses Family Planning, Calls for More Children. " The İran Primer.United States Institute for Peace. <http://iranprimer.usip.org/blog/2012/aug/29/iran-reverses-family-planning-calls-more-children-0/12/Kasim2016>.
- Sallan, Songül (2013). "The role of the State in protecting women against domestic violence and women's shelters in Turkey. " *Women studies International Forum* cilt 38, 107-116.
- Samimi, Mehrnaz (2013a)."Ahmadinejad Takes Parting Shot At Iranian Women." Al Monitor. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/ahmadinejad-iranian-women-parting-shot.html/> (Erişim tarihi: 23.11.2016)
- Samimi, Mehrnaz (2013b) . "Women in Iran's factories Face Hardship, Discrimination" in Majzooban Noor News <http://www.majzooban.org/en/index.php/news/5702-women-in-iran-s-factories-face-hardship,-discrimination/> (Erişim tarihi: 23.11.2016)
- Sayılan, Fevziye (2012) *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar*. Ankara: Dipnot Yayınları
- Sedghi, Hamideh (2007). *Women and Politics in Iran. Veiling, Unveiling and Reveiling*, 2nd edn., Cambridge: Cambridge University Press.
- Shavarini, Mitra K. (2005) "The Feminisation of Iranian Higher Education", *International Review of Education*, 51(4):329-347
- Shirazi,Faegheh (2014) "Educating Iranian Women." *International Journal of Education and Social Sciences*, cilt 1(2), 28-42.
- Smith, Alice ve Dengiz, Berna (2009). "Women in engineering in Turkey-a large scale quantitative and qualitative examination. *European Journal of Engineering Education*, "cilt 0(0),1-13.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı). (2012) *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi*. Ankara: TBMM
- Turrent, Isabel (2010)"Shirin Ebadi: las indomables mujeres iranías." *Letras Libres*. Kasım 2016.
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013, Hacettepe Nüfus Araştırmaları Enstitüsü http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2013/rapor/TNSA_2013_ana_rapor.pdf (Erişim tarihi: 20.06.2018)
- Uysal, Gökçe ve Yazgı Genç (2018). "Hangi Kadınlar İşgücü Piyasasından Çıkıyor?", Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi,

<https://betam.bahcesehir.edu.tr/2018/10/hangi-kadinlar-iscucu-piyasasindan-cikiyor/> (Erişim tarihi: 07.11.2018).

Vakil, Sanam (2011). *Women and Politics in the Islamic Republic of Iran*. London: Continuum.

Yaghmai, Mattia (2015). "The Reversal of the Iranian Family Program from 2005 to the Present." Yüksek Lisans Tezi. Leiden Üniversitesi. Enstitü Fars Bilimleri.

Yazici, Berna (2012). "The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey." *Anthropological Quarterly*, cilt 58 (1), 103-140.

Yeğenoğlu M. and Coşar S. (2012). *The AKP and the Gender Issue: Shuttling between Neoliberalism and Patriarchy*. In S. Coşar and G. Yücesan-Özdemir (Eds.) *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey*. (pp. 179-209). Ottawa, Red Quill Books

Yuval-Davis Nira (1997). *Gender and Nation*. Sage Publications, London

Yayın Geliş Tarihi: 06.03.2019

Yayın Onay Tarihi: 23.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.536296

Arzu ÖZYÜREK *

Yakın Geçmişte Çocukların Oynadıkları Oyun ve Oyuncaklar

Games and Toys Played by Children Nearby

Özet

Bu çalışmada, 50 yaş ve üstü bireylerin çocukluklarında oynadıkları oyun ve oyuncakların belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubunu, 27 ilden 84 kadın ve 49 erkek olmak üzere 133 kişi oluşturmuştur. Nitel olarak tasarlanan çalışmada, verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak; geçmişte çocukların çoğunlukla açık hava oyunları oynadıkları, oyun materyallerinin ağaç, çamur ve sopalar gibi doğal materyallerden oluştuğu belirlenmiştir. Kız çocuklarının bebek ve mutfak malzemeleri, erkek çocuklarının ise top ve misket gibi materyallerle daha fazla oynadıkları belirlenmiştir. Çalışmada, geçmişte çocukların oynayıp şu an oynanmadığı düşünülen oyunlardan örnekler verilerek konu literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oyun, Oyuncaklar, Oyun Materyalleri.

JEL Kodları: I00.

Abstract

In this study, it is aimed to determine the games and toys that are played of aged 50 and over in childhood. Study group was consisted of 133 participants (female 84, male 49) who lives in 27 different provinces. The study was designed qualitatively and, half structured interview was used in order the collect the data. Findings were provided by content analysis. Consequently; in the past, it was found that children play outdoor games, its play materials consist of natural materials such as trees, mud and sticks. It found that girls play more with infants and kitchen utensils while boys play materials such as more with ball and marbles. Examples given from games that children played in the past but which are not currently played. The subject was discussed in the light of literature.

Keywords: Game, Toys, Play Materials.

JEL Codes: I00.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü. e-mail: a.ozyurek@karabuk.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3083-7202

Giriş

Oyun, insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Oyun etkinliklerinin, bir çocuğun doğduğu andan itibaren başladığı söylenebilir. Oyun, çocukların bıyıp usanmadan yaptığı ve birçok beceriyi geliştiren ve pekiştiren bir araç (Özdemir ve Ramazan, 2012; Yücel, 2005), çocuğun yaşamının doğal bir parçası niteliğini taşımaktadır (Oğuzkan ve Avcı, 2000).

Piaget oyunu bir uyum süreci olarak ele almaktadır. Çocuğun kas sistemini geliştiren aktif oyunlar birikmiş enerjinin atılımını sağlarken, oyun sayesinde günlük yaşamdaki gerilimlerden kurtulmayı da sağlamaktadır (Yavuzer, 2012). Oyun aracılığı ile bireyler temel ve sosyal becerileri edinmekte, yaşamda karşılaşacakları durumları ve kuralları tanımakta, doğal yeteneklerini ortaya çıkarmakta ve hayal gücünü kullanmaktadırlar. Oyun dil gelişimi, bilişsel ve sosyal gelişim gibi bireyin hemen tüm gelişim alanlarını destekleyen, aynı zamanda eğlenme ve öğrenmeyi sağlayan önemli bir araçtır (Durualp ve Aral, 2014; Henniger, 2002; Kandır ve Tezel Şahin, 2011; Xu, 2010). Çocuklar oyunda karar verme, hatırdı tutma, gözlem yapma, akıl yürütme, problem çözme ve yaratıcı düşünme becerilerini kazanmaktadırlar ve oyunun çocukların öğrenmesi üzerinde önemli bir etkisi vardır (Russ, 2003; Yıldız ve Şener, 2003; Zabelina and Robinson, 2010). Güçlkle öğrenilen pek çok kural ve bilgi, oyun esnasında tecrübe edilerek daha kolay öğrenilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında oyun, gereksiz bir zaman geçirme aracı değil, yetişkinlik yaşamına hazırlık etkinlikleri olarak ele alınabilir (Ayan vd., 2012).

Çocukların oyun ve oyun tercihini etkileyen çeşitli etmenlerden söz etmek mümkündür. Bunlar çocuğun yaşı ve cinsiyeti, ailenin sosyo-ekonomik durumu ve teknolojik gelişmeler, kültürel özellikler olarak ele alınabilir. Oyun ve oyuncakların niteliği, çocuğun yaşına göre değişse de her çocuk oyun oynamaktadır (Aksoy ve Dere Çiftçi, 2014). Normal gelişim gösteren çocuklar yanında hasta çocuklar (Özyürek ve Yücesan, 2016) ve özel gereksinimli çocukların da oyun ve oyuncaklara gereksinimi vardır (Memiş vd, 2012; Özyürek ve Akça, 2015). Günümüzde çocukların oyuncak olarak top, oyun hamuru, hayvan figürleri, arabalar, lego, eğitici oyuncaklar, müzik aletleri, telefon ve dolgu oyuncaklara sahip oldukları (Özyürek ve Akça, 2015), bunun yanında sahip olunan oyuncak sayısının oldukça fazla olduğu belirlenmiştir. Gerek ailelerin oyuncak alım gücünün artması gerekse çocukların kısıtlı oyun alanı gereksinimlerinin oyuncaklarla giderilmeye çalışılması gibi nedenler oyuncakların kontrolsüz ve amaçsız olarak kullanımına neden olabilmektedir (Özyürek ve Yavuz, 2016).

Değişen yaşam koşulları, oyun ve oyuncaklar üzerinde etkili olan önemli etkenlerden biridir. Teknolojik gelişmeler, oyun alanlarının güvenli olmayışı (Özyürek ve Öztapak, 2016), çocuklara spor ve bale gibi dersler aldırılması nedeniyle oyun etkinliği daha az kullanılabilir (Bredenkamp, 2015). El yapımı veya fabrika üretimi olması fark etmeksizin, oyuncaklar toplumun toplumsal ve kültürel özelliklerini yansıtmakta ve dönemin yaşam biçimini ortaya koymaktadırlar (Akbulut, 2009). Oyuncaklar, toplumun tarihini ve dokusunu göstermenin yanında mevcut sosyo-kültürel yapıyı korumaya da katkı sağlar (Onur ve Demir, 2002). Teknolojik gelişmeler, çocuklara farklı niteliklerde oyuncaklar kazandırması yanında çeşitli oyuncakların da güncelliğini yitirmesine neden olmaktadır (Özbakır, 2009; Tuğrul vd, 2014; Yalçınkaya, 2005). Bu nedenle bugün bazı

ülkelerde, eski oyun ve oyuncaklar koruma altına alınmaya çalışılmakta ve kültüre özgü oyun ve oyuncakların nesilden nesile aktararak somut olmayan kültürel mirası korumak amaçlanmaktadır (Başal, 2008).

Yapılan araştırmalar, günümüzde oynanan bazı oyunların iki bin yıllık bir geçmişe dayandığını göstermektedir. Oyun ve oyuncakların özellikleri, çağdan çağa ve kültürden kültüre değişiklik gösterse de çocuğun bulunduğu her yerde oyun ve oyuncak bulunması evrenseldir (Eroğlu, 2009; Pehlivan, 2012; Poyraz, 2012). Çocuk oyun ve oyuncakları, Türk insanı için ortak kültürel değerlerden biridir. Ülkenin farklı yerlerinde, aynı türden oyunların oynandığı görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında oyunlar, toplumda birleştirici bir rol oynamaktadır (Aksoy, 2014). Konuyla ilgili olarak alan yazında kısıtlı sayıda çalışma olduğu dikkat çekmektedir. Artar, Onur ve Çelen (2004a) köy ve kentte yaşayanların oyuncaklarını, Cengiz (1996), Tuğrul ve arkadaşları (2014), Artar ve arkadaşları (2004b) kuşaklar boyunca değişimlerin neler olduğunu araştırmışlardır. Eski oyunların çocuklara öğretilmesiyle, toplumsal bazı değerlerin nesilden nesile aktarılması sağlanabilmektedir (Canatan, 2008). Bu nedenle bu araştırmada, Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan bireylerin çocukluklarında oynadıkları oyunlar ve oyuncakların neler olduğunun belirlenmesi, geçmişte oynandığı halde günümüzde unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş oyunlar ve oyuncakları genel bir bakış açısıyla ele almak amaçlanmıştır.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Nitel olarak tasarlanan araştırma, amaçsal durum çalışması modelindedir. Nitel araştırma, kelimeler ve resimler gibi sayısal olmayan verilere dayanmakta (Türkdoğan, 2014) ve sosyal olaylara ilgili nicel yöntemlere göre daha derinlemesine bilgi sağlamaktadırlar (Büyüköztürk vd, 2010). Amaçsal durum çalışmasında, durum sonuca götüren bir araç olarak ele alınmaktadır ve belli bir durumdan çok daha genel sonuçlar elde etmek için kullanılmaktadır. Temel amaç, bir açıklama ortaya koymaktır (Bütün, 2014).

1.2. Çalışma Grubu

Çalışmada, rastgele örnekleme yöntemiyle kendilerine ulaşılabilen 50 yaş ve üzeri 84 kadın ve 49 erkek olmak üzere 133 kişi çalışma grubunu oluşturmuştur. Bu bireylerin %81,20'si şehir merkezinde ve %18,80'i kasaba veya köyde ikamet etmekte; %24,06'sı 50-55 yaş, %24,06'sı 61-65 yaş, %15,79'u 56-60 yaş, %15,04'ü 66-70 yaş, %12,78'i 71-75 yaş ve %8,27'si 76 ve daha üzeri yaş grubundadır. Bireylerin %39,85'inin ilkökul mezunu olduğu, %17,29'un okur-yazar olmadığı, %15,04'ünün okuryazar, %12,78'inin lise mezunu, %9,18'inin üniversite ve %5,26'sının ortaokul mezunu olduğu belirlenmiştir. Ayrıca %51,13'ünün çocukluklarını şehir merkezinde, %48,87'sinin kasaba veya köy merkezinde geçirdikleri belirlenmiştir.

Çalışma grubunun ikamet ettiği illere ilişkin bilgilerin dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubunun İllere Göre Dağılımı

İl Adı	Kişi Sayısı	İl Adı	Kişi Sayısı
Adana	3	Karaman	5
Afyonkarahisar	26	Kars	2
Aksaray	3	Kayseri	2
Ankara	29	Konya	8
Bursa	2	Kütahya	3
Antalya	2	Malatya	1
Çankırı	1	Mersin	2
Denizli	2	Nevşehir	2
Hatay	1	Niğde	2
Isparta	1	Osmaniye	3
İstanbul	7	Samsun	9
İzmir	2	Tokat	1
Kahramanmaraş	1	Uşak	7
Karabük	6		

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışma grubunu oluşturan bireylerin büyük çoğunluğunun Ankara ve Afyonkarahisar’da ikamet etmektedir.

1.3. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanmasında, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme, doğrudan gözlenemeyen davranış, duygu veya bireylerin çevrelerini nasıl ifade ettiklerini öğrenmek amacıyla kullanılmaktadır ve nitel çalışmalarda, görüşmeyle istenilen bilgi toplanabilir (Ekiz, 2003; Merriam, 2013). Görüşme formunda görüşen kişi, görüşülen kişinin adı, cinsiyeti, yaşı, öğrenim durumu, şu an yaşadığı yer ve çocukluğunun geçtiği yer, çocukluğunda en çok oynadığı oyunlar ve oyuncakların neler olduğu sorulmuştur. Ayrıca görüşülen kişilerden çocukluklarında oynadıkları ve yaşadıkları yere özgü olan, şu an çocuklar tarafından oynanmadığını düşündükleri oyunu anlatmaları istenmiştir.

1.4. Verilerin Toplanması

Çalışmada, veriler araştırmacı ve oyunla ilgili lisans dersini alan 95 lisans öğrencisinin yakın çevrelerindeki 50 yaş ve üzeri bireylerle görüşmeleri ile toplanmıştır. Görüşme formlarını nasıl kullanacakları ve bilgilerin kaydedilmesi hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Bu şekilde 27 farklı ilden veri toplanmıştır. Görüşmeler, görüşülen kişinin verdiği bilgilere dayalı olarak 10 dakika ile 30 dakika arasında değişmiştir. Verilen bilgiler görüşmeciler tarafından yazılı olarak kaydedilmiştir.

1.5. Verilerin Analizi

Görüşme kayıtları, araştırmacı tarafından bilgisayar ortamına aktarılmış ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Benzer nitelikteki oyunlar kodlanmış, içerik özelliğine göre gruplandırılarak değerlendirilmeye alınmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde, nitel verilerden elde edilen bilgiler, çalışma grubunu oluşturan katılımcıların en çok oynadıkları oyunlar ve oyuncaklar başlıkları altında ele alınmıştır.

Çalışma grubundaki katılımcılardan, isimleri ve oynanışı farklı 160 oyun derlenmiştir. İsimleri farklı olup aynı şekilde oynanan oyunlar, bu kapsam dışında tutulmuştur. Buna göre, her iki alt başlıkta elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

Katılımcıların çocukluklarında en çok oynadıkları oyunlar

Katılımcılara, çocukluklarında en çok oynadıkları oyunlar sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, en çok oynanan oyun türlerinin çelik çomak, top, taş ve diğer malzemeler kullanılarak oynanan oyunları ve materyal kullanımı gerektirmeyen sakin grup oyunlarını, koşmaca-yakalamaca-saklanma ve atlama-zıplamalı oyunları oynadıkları görülmüştür.

Çelik-çomak oyunları. Bu oyunlar, çelik adı verilen kısa sopanın çomak adı verilen uzun sopa ile vurularak alandan uzaklaştırılması şeklinde oynanmaktadır. İllere göre Çelik Çomak, Met, Mete, Tıkı Tıkı, Ayak Gömme Çeliği, Meddiğnek gibi isimler almakta ve oyunun oynanışında materyal aynı olup kurallarda bazı değişiklikler bulunduğu dikkat çekmektedir. Çelik çomak oyunları, en az iki kişi ile oynanan hareketli grup oyunlarıdır. Oyun sürecinde çocukların birer, ikişer, üçer, dörder, beşer vb. saymaları gerekmektedir. Oyunun çocukların hız, uzaklık, sayı gibi kavramları öğrenmelerine yardımcı olması yanında sayma becerilerinin gelişimini de desteklediği söylenebilir. Aşağıda çelik-çomak oyunları adı altında yer verilen “Met” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Met Oyunu

Derleyen Kişi: N. Savaş

Derlenen Kişi: E. Sarı (64 yaş)

Derlenen İl: Karabük-Aktaş Köyü

Oyunun Oynanışı: Bu oyun için 3-5 cm çapında ve 1 m uzunluğunda, oyunda “direk” adı verilen bir sopa yere saplanır. Direğin üzerine 20 cm uzunluğunda, oyunda “met” adı verilen daha ince bir sopa dengeli bir şekilde konur. Ebe, elinde tuttuğu yaklaşık 1 m uzunluğundaki başka bir sopayla mete vurarak mümkün olduğunca uzağa fırlatmaya çalışır. Diğer çocuklar metin peşinden koşarlar. Meti kapalı çocuk, direğe doğru meti atar. Amaç meti mümkün olduğunca direğin yakınına atmaktır. Met direğe doğru atıldıktan sonra, ebe elindeki sopayı direktten mete doğru uzatır. Eğer bu sopa mete değerse “yakın” demektir. Meti direğe yakın atan çocuk ebe olur ve mete vurma hakkı kazanır. Ebenin sopası, direktten itibaren atılan mete değmeyecek mesafede ise yine kendisi ebeliğe devam eder, ebe olur ve mete yeniden vuracak kişidir. Oyun bu şekilde devam eder.

Top oyunları. Bu oyunlar oyuncuların top ya da uzun sopalar kullanarak, yere dizilen kiremit ya da taşları belli bir mesafeden vurmaları ve ebe kendilerini yakalayana kadar dağılan taşları/kiremitleri eski yerine toplamaları şeklinde oynanırlar. Oyun, illere göre Tombik, Dombili, Yedi Kiremit, Dalye, Mamuç, Dokuz Kiremit gibi isimler altında oynanmakta; materyal olarak top, kiremit veya üst üste dizmeye uygun yassı taşların kullanıldığı görülmektedir. Adı geçen top oyunları, kalabalık gruplarla oynanabilen hareketli oyunlardır. Oyun sürecinde çocukların işbirliği içerisinde hareket etmeleri, çabuk karar vermeleri ve davranışta bulunmaları beklenmektedir. Top oyunlarının, çocukların özellikle hareket becerilerinin gelişimini desteklediği söylenebilir. Aşağıda top oyunları adı altında yer verilen “Dombili” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Dombili

Derleyen Kişi: Arzu Özyürek

Derlenen Kişi: Dudu İnan (65 yaş)

Derlenen İl: Samsun-Vezirköprü-Yukarınarlı Köyü

Oyunun Oynanışı: Oyuncular arasından bir ebe seçilir. Ebe 9 adet yassı taş veya kiremit parçasını yere koyarak üst üste dizer. Diğer oyuncular, dizilen bu taşlara belli bir mesafe uzaklıkta bir yere yan yana dizilirler. Daha sonra sırasıyla, ellerine aldıkları topu bu taş yığına atarak yıkmaya çalışırlar. Bir oyuncu bu taşları yıkmayı başarırsa, ebe topu alır ve kaçan oyunculara topu atarak vurmaya çalışır. Vurulan oyuncu kenarda bekler. Diğer oyuncular, bir yandan ebenin kendilerini vurmamaları için kaçarken diğer yandan yıkılan taşları yeniden üst üste dizmeye çalışırlar. Tüm oyuncular ebe tarafından vurulmadan önce taşlar üst üste dizilebilirse, vurulan oyuncular kurtulur. İlk ebe yeniden ebe olur ve oyun tekrar başlar. Ebe tüm taşlar üst üste dizilemeden oyuncuları topla vurursa, içlerinden birini ebe seçer. Yeni ebe taşları üst üste dizer ve oyun yeniden başlar.

Taş oyunları. Bu oyunlar yere çizilen bir oyun alanı üzerinde oynanan Üç Taş, Altı Taş, Dokuz Taş, On İki Taş veya On İki Böce, Yirmi Taş gibi iki kişiyle oynanan oyunlar, taşların değişik şekillerde kullanıldığı Beş Taş ve Gölbent gibi iki veya daha fazla kişiyle oynanan oyunlardır. Oyunlarda, gerektiğinde taş yerine fasulye, çekirdek gibi farklı malzemeler de kullanılabilir. Bu oyunlar, kişilerin karşılıklı oturarak oynadıkları sakin oyunlardır. Taş oyunlarının, bir sonraki hamleyi tahmin ederek hareket etmelerini gerektirdiğinden çocukların taktik becerileri/analitik düşünme becerilerinin gelişimini desteklediği söylenebilir. Aşağıda taş oyunları adı altında yer verilen ve çeşitli illerde Gölbent, Ev Göçtü veya Mele olarak da isimlendirilen “Kuyutaşı” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Kuyutaşı

Derleyen Kişi: S. Yeşilçüfa

Derlenen Kişi: N. Yiğit (62 yaş)

Derlenen İl: Ankara (Çocukluğunun geçtiği yer: Bolu-Mengen-Kavacık Köyü)

Oyunun Oynanışı: İki oyuncu, yere karşılıklı oturur ve her biri kendi önüne, yan yana üç veya beş adet avuç içi büyüklüğünde çukur/kuyu kazar (Oyun evde oynanacaksa, çukur amacıyla çay tabakları kullanılabilir). Her kuyuya üçer adet düşecek şekilde (üçer kuyu açılmışsa $6 \times 3 = 18$ adet taş, beşer kuyu açılmışsa 30 taş) taş, fındık, fasulye vb. hazırlanır. İlk başlayacak oyuncu kura ile veya saymaca ile belirlenir. İlk oyuncu tüm taşları alır ve kuyuların her birine sırasıyla birer taş koyar. Tüm taşlar bitinceye kadar kuyulara taş dağıtımını devam eder. En son taşı koymuş olduğu kuyudaki tüm taşları alır ve taşı dağıtmaya başladığı yönde (sağdan sola veya soldan sağa doğru) dağıtmaya devam eder. Bu işlem, bir kuyuda yalnızca bir taş kalana kadar devam eder. Taşları dağıtan oyuncu tarafından bir kuyuya tek bir taş (son taş) konduğunda, oyuncu bu tek taş bulunan kuyunun karşısına gelen kuyudaki tüm taşları alır ve oyundan çıkarır. Oyuna, diğer oyuncu devam eder. Bu oyuncu istediği herhangi bir kuyudaki taşları alır ve istediği yöne doğru olmak üzere, her kuyuya bir adet taş dağıtmaya başlar. Bir kuyuya tek bir taş geldiğinde, karşı taraftaki kuyuda bulunan taşları alır. Eğer karşı tarafa düşen çukurda taş yoksa sıra diğer oyuncuya geçer. Bu işlem, hiç taş kalmayana kadar devam eder. Son kalan taş, hangi oyuncunun tarafındaki kuyuda kalmışsa, o oyuncu taşı alır. Daha sonra, her oyuncu kazandığı taşları kendi tarafında bulunan kuyularına üçer adet dağıtır. Kendi tarafındaki bir kuyuya üç taş koyamayan oyuncu, bu kuyuya bir veya iki taş koymuş olsa bile, taşı eksik olan bu kuyuyu kapatmak zorunda kalır (Toprağa kazılmış kuyu ise üzerini kapatır, tabaklarla oynanıyorsa tabak ters çevrilir). Yeni oyunda, bu kuyular kapalı devam etmek zorundadır. Elinde bir veya iki tane taş kalmışsa, bu taşlar kenarda durur ve oyuna katılmaz. Yeni oyunun sonunda elde kalan taşlara bu artık taşlar da katılarak kuyu açıp kapama aşamasında kullanılır. Bütün kuyuları kapayan oyuncu, oyunu kaybeder.

Diğer materyallerle oynanan oyunlar. Çelik-çomak, top ve taş oyunları dışında çeşitli materyallerin kullanıldığı oyunlarda bir veya birden fazla materyal kullanıldığı, bu materyallerin doğal çevrede bulunan materyallerden oluştuğu dikkat çekmiştir. İllere göre küçük değişiklikler gösteren oyunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Soddik (çam kozalağı, taş ve sopaların kullanıldığı hareketli grup oyunu),
- Çöndür çüş (taş üzerine konan tahtanın tahterevalli şeklinde kullanıldığı, iki çocukla oynanan oyun),
- Gıncır Göbek (ağacın bir başka ağaç üzerine konarak tahterevalli benzeri ve iki çocukla kullanıldığı oyun),
- Sek Sek (Yere çizilen çizgide taşın ilerletilmesine dayalı, en az iki çocukla oynanan oyun),
- Guymaç (taş veya yüzük kullanılan ve sakin grup oyunu),
- Yüzük (yüzük ve yüzüğün altına saklanabileceği havlu, minder vb. kullanıldığı grup oyunu),
- Bilye/enek/misket (misket kullanılarak en az iki çocukla oynanan grup oyunu),
- Çamur patlatmaca (çamurun şekil verilip yere vurulmasıyla oynanan, tek çocuğun da oynayabileceği sakin oyun),
- Çeviz saklama (ceviz kabukları ve boncuk kullanılarak en az iki kişi tarafından oynanan sakin oyun),
- Cibit (kalın saplı otların kullanıldığı oyun),
- Körük oyunu (sopa ya da bastonun kullanıldığı grup oyun),
- Cız (cız tahtası denilen bir tahtanın kullanıldığı, sek sek oyunu benzeri oyun),
- Teke Sakalı (tekesakalı otu kullanılarak tek çocuğun da oynayabileceği oyun),
- Aşık (aşık kemiği kullanılarak oynanan grup oyunu),
- Dokuz Taş (açılan çukura taş atmaya dayalı grup oyunu),
- Kaydırak (Yassı bir taşın üzerine konan uzun bir taşı, taş atıp vurmaya dayalı grup oyunu),
- Tıkı Tıkı Oyunu (Dikilen taşları, başka bir taşla vurmaya dayalı grup oyunu)
- Dikme Taş (Belli bir mesafeye dikilen taşı uzaktan taş atıp vurmaya dayalı grup oyunu).

Aşağıda diğer materyallerle oynanan oyunlar adı altında ele alınan “Teke Sakalı” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Teke Sakalı

Derleyen Kişi: F. Akkuş

Derlenen Kişi: M. Piroğlu (71yaş)

Derlenen İl: Ankara (Çocukluğunun geçtiği yer: Sivas-Yıldızeli-Sarkışla-Kümbet Köyü)

Oyunun Oynanışı: Bu oyun için kıraç arazide yetişen, ince yapraklı, uzun saplı ve tepesinde tohumu olan tekesakalı bitkisi kullanılır. Tekesakalı, yere sabitlenen bir sopaya vurularak tepesindeki tohum kısmının kopup fırlaması sağlanır. Amaç fırlayan bu tepe kısmıyla, karşıdaki kişiyi vurmaktır.

Koşmaca-yakalamaca-saklanma oyunları. Herhangi bir oyun materyali gerektirmeden çocuklardan bir grubun koşması, bir grubun veya ebenin yakalamasına dayalı oyunlardan oluşmaktadır. Saklambaç veya Yumulmaç, Toplu Sinsin, Ebe-Sobe, Ay

Göründü, Yesir ya da Esir Almaca, Mendil Kapmaca, Kara Sakız, Körebe ya da Sinebitlik, Ağaça Kuş Ol gibi isimler alan oyunlar, kalabalık gruplarla oynanan oyunlardır. Bu oyunların, çocukların özellikle sosyal gelişimlerini ve hareket gelişimlerini destekleyen oyunlar olduğu söylenebilir.

Aşağıda koşmaca-yakalamaca-saklanma oyunları adı altında yer verilen “Kara Sakız” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Kara Sakız

Derleyen Kişi: Arzu Özyürek

Derlenen Kişi: Kamil İnan (61yaş)

Derlenen İl: Samsun-Vezirköprü-Yukarınarlı Köyü

Oyunun Oynanışı: Beş-altı oyuncu, yere oturarak birbirlerinin bellerinden sıkıca sarılırlar. Ebe, bacağı sakatmış gibi sekerek gelir ve önde oturan oyuncunun önünde durur. Önde oturan oyuncu ilk soruyu sormaya başlar ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

-Neye geldin?

-Tuza geldim.

-Tuzum yok.

-Kıza geldim.

-Kızım yok.

-Arkandaki ne?

-Çam kütüğü.

-Çam kütüğünün ağzı, gözü olur mu?

-Allah yaratmış, ne yapayım?

-Katırımın bacağı kırıldı da, azıcık karasakıza geldim.

-Koparabilirsen al!

Sekerek gelen oyuncu, oturan oyuncunun arkasındaki sıradan en sondaki oyuncuyu koparıp almaya çalışır. Bunu yaparken elinde balta varmış gibi omuzlarına, ellerine vb. vurur. Kopardığı oyuncuyu alıp kendi tarafına götürür. Oyun, yalnızca en öndeki oyuncu kalana kadar devam eder. Tek başına kalan oyuncu “Kabağım, kabağım...” Diyerek ağlamaya başlar. Diğer oyuncu, tekrar sekerek gelir. Koparıp götürdüğü oyuncuları sırasıyla getirip “Kabağın bu muydu?” diye sorar. Ağlayan oyuncu, kendisine gösterilen oyunculardan birine “Kabağım buydu” derse, tüm oyuncular onu kovalamaya başlar. Bu oyuncu herhangi bir oyuncu tarafından yakalanırsa, sekerek gelecek olan ebe olur. Oyun bu şekilde yeniden başlar ve devam eder.

Atlama-zıplama oyunları. Oyun materyali kullanılarak veya kullanılmadan atlama ve zıplamaya dayalı Birdir Bir, Güvercin Taklası, Topal Kız, İp Atlama, Karış, Çömlek (Cuynuz) oyunu gibi oyunlardan oluşur. Bu oyunlar, çocukların sosyal becerileri ve hareket gelişimlerini destekleyicidir. Aşağıda atlama-zıplama oyunları adı altında yer verilen “Çömlek (Cuynuz)” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Çömlek (Cuynuz) Oyunu

Derleyen Kişi: Ç. Cımbıt

Derlenen Kişi: F. Cımbıt (55 yaş)

Derlenen İl: Ankara-Gölbaşı-Vecihimmetli Köyü

Oyunun Oynanışı: Oyun alanı toprak olmalıdır. Yer kazılır ve çukurun karşısına bir çizgi çizilir. Oyuncu uzun bir sopa ile gelir, bu çukura sopasının ucunu koyup karşıdaki çizginin üzerine atlamaya çalışır (uzun atlama gibi). Çukura düşen çocuğun mezarı kazılıp “akşam çorban içilecek” denir. Oyun tüm oyuncuların atlama denemesi ile devam eder.

Sakin grup oyunları. Diğer oyun gruplarında yer alan bazı oyunlar yanında herhangi bir gruba dahil edilemeyen ve çoğu zaman materyal kullanımı gerektirmeyen bazı oyunlar bu grupta toplanabilir. Baba, Beş Taş, Küpte Düşme, Evcilik, Çivili Tahta, Yağmur Yağdı, El Üstünde Kimin Eli?, Tuz Yüğü, Takkabilic, Güme, El Vurmaca, Baca Baca (Tomatik) veya Tıngır Kazan, Elelek Epelek gibi oyunlardır. Bu oyunların, özellikle sosyal becerilerin gelişimini desteklediği söylenebilir. Aşağıda sakın oyunlar adı altında yer verilen “Elelek Epelek” oyunu anlatılmıştır.

Oyunun Adı: Elelek Epelek Oyunu

Derleyen Kişi: E. Akgün

Derlenen Kişi: M. Ulsan (64yaş)

Derlenen İl: Uşak

Oyunun Oynanışı: İki kişi ellerinin parmaklarını açarak yere koyar. Tekerleme ile sayışma yapılır. Tekerleme söyleyen kişi, tekerlemeyi söylerken sırasıyla parmaklara dokunur. Tekerlemenin sonunda, sayma kimin parmağında sonlandıysa o parmağını kıvrır. Oyunculardan birinin tüm parmakları kıvrıldığında oyun biter. Parmağı kıvrılmamış/açık kalan oyuncu oyunu kaybeder.

Tekerleme;

Elelek epelek

Elden çıkan topalak

Topalağın yarısı

Sarı koyun derisi

Alçık balçık

Sana dedim sen çık

Katılımcıların çocukluklarında en çok oynadıkları oyuncaklar

Katılımcılara, çocukluklarında en çok oynadıkları oyuncakların neler olduğu sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, en çok oynanan oyuncak türlerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği; erkeklerin top, bilye, ok, yay, topaç, tahtadan araba vb.; kızların ise bebek, evcilik malzemeleri gibi oyuncaklarla oynadıkları görülmüştür. Oynanan oyunlarda doğal materyallerin kullanıldığı, oyuncakların doğal materyallerden elde edilmiş olduğu özellikle dikkat çekmektedir. Bu materyaller ağaç dalları, tahta, bez/kumaş parçaları, çamur, taş, ip, topaç, yüzük, kiremit, sopa, çam kozalağı gibi doğada kolay bulunan materyallerden oluşmaktadır. Örneğin; kız çocukları bez bebek, taş bebek, mısır koçanından bebek ile oynadıklarını belirtmişlerdir. Erkek çocukları ise tahtadan araba, ağaç dalından ok ve yay, at kılı ve çamur karışımından top, çamurdan bilye ile oynadıklarını belirtmişlerdir.

Tartışma ve Sonuç

Çalışma grubunda yer alan bireylerin, en az 40 yıl önce çocukluklarında oynadıkları oyunların isimleri yaşanan illere göre değişiklik gösterse de çelik çomak, top, taş, ip, çam kozalağı, ot, ağaç gibi her türlü doğal materyallerin oyunlarda araç olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Oyunların doğal ortamlarda, açık alanda ve en az iki kişi ile oynanabilir oyunlar olduğu dikkat çeken başka bir husustur. Buna göre, geçmişte çocukların daha çok evin dışında bir açık alanda ve çevrelerinde bulunan materyalleri kullanarak oyunlar oynadıkları söylenebilir. Çalışma grubundaki katılımcıların, çocukluklarında en çok oynadıkları oyuncakların cinsiyete göre değiştiği, kızlar bebekleri

tercih ederken erkeklerin top, bilye, araba gibi oyuncaklarla oynadıkları belirlenmiştir. Bu oyuncakların, çocukların çevrelerindeki doğal ortamlarında kolaylıkla ulaşabilecekleri veya oyuncaklarını yapabilecekleri materyaller olduğu söylenebilir.

Oyunlar özünü, kurallarını ve geleneğini kolay kolay değiştirmedeğinden oynandığı dönemin kültürel özelliklerini gelecek nesillere aktarabilen en önemli araçlardan biridir. Bu yönüyle oyunlar geçmiş ve gelecek kültürler arasında önemli bir köprü oluşturmaktadır. Kaşgarlı Mahmut, XI. Yüzyılda yazmış olduğu Divan-ı Lügat-it Türk adlı eseriyle Türk kültür ve medeniyet tarihine ışık tutmuştur. Oyun sözcüğü Divan'da yarışma, hoşça vakit geçirme, spor gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır. Türkiye'de oyun ve oynamak sözcüğünün pek çok anlamı vardır. Çocukların oyunu, dans, dramatik gösteri, kâğıt, zar gibi baht oyunları; sporla ilgili eylemler hep oyun sözcüğü ile belirtilir. Bunların dışında, oyun sözcüğünün mecazi anlamı da oldukça fazladır. Divan'da salıncak oyunu Yalngu olarak "Cariyelerin oynadığı oyundur. İpin ucu bir ağaca veya bir direğe bağlanır. Ortasına cariyeye oturur ve ayağıyla yere teper. Böylelikle kah yükselir, kah alçalır" şeklinde geçmektedir. Çelik Çomak oyunu, başka bir oyunun içinde "Tuldi: Er topıknı adhn bile tuldi: Adam topu çatal deynekle vurdu. Bu, bir Türk oyunudur. Şöyle oynanır: Oynayanlardan birisi oyunun kendi tarafından başlamasını istediği zaman yukarıda anlatıldığı şekilde çatal değnekle topa vurur. Bu işte, kuvvetli vuran oyuna başlamış olur. Çelik çomak oyununun vurmasında dahi böyle denir." Şeklinde anlatılmaktadır (Türktaş, 1999). Çalışmada salıncakın oyun ve oyun materyali olarak kullanıldığı, çelik çomak oyununun ise çelik çomak veya farklı adlarla oynanmaya devam ettiği görülmektedir. Buna göre, oyunun kültürel bir mirasın sürdürülebilirliğinde etkisi olduğu söylenebilir.

Çocuk kültürü, oyun aracılığı ile çocuktan öğrenilebilir. Yetişkinlerin oyuna ilişkin tutumları kuşaklar arası etkileşimin niteliğini ve yönünü etkilemektedir. Günümüzde aileler, oyunun çocukların akademik becerilerini engelleyici bir etkinlik olarak görmektedirler. Özellikle büyük şehirlerde, anne-babalar çocukların temel gereksinimleri karşılandıktan sonra öncelikle eğitimlerine zaman ayrılması gerektiği görüşündedirler. Yetişkinler, çalışma ile geçen yoğun bir günün ardından tüm aile bireylerini rahatlatıcı bir atmosfere gereksinim duymalarına rağmen, bu atmosferin nasıl oluşturulacağı konusunda televizyon seyretmek dışında ne yapacaklarını bilemez görünmektedirler. Çocuk, çocuğu eğiten kültür ve çocuk kültürü, ancak yetişkin ve çocuk arasında kurulacak sağlıklı bir iletişimle öğrenilebilir. Bu da öncelikle oyunun çocukla iletişim kurmanın en etkili yollarından biri olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir (Oksal, 2004). Ebeveyn davranışlarıyla ilgili literatür, kültürel çeşitliliğin çocuklar ve onların birincil bakıcıları arasındaki erken etkileşimin doğasında kültürel farklılıklar olduğunu düşündürmektedir. Oyun becerilerinin gelişimi için etkili erken ebeveyn-çocuk etkileşimi, sosyal ve duygusal güven ortamı önemlidir. Oyun farklı kültürdeki ailelerin, dinamik ve sürekli değişen yapısı ve sosyal organizasyonunu vurgular. Çocukların oyun davranışları repertuarı, onların sosyal, fiziksel, zihinsel ve duygusal yetkinliklerinin artmasıyla gelişmektedir. Bütün kültürlerde çocuklar duyular, nesnelere, sembolizmin kullanımı ve kuralları anlamayı kapsayan oyunu destekleyen beceri repertuarını geliştirerek oynarlar (Sheridan, 2011).

Çocukların oyunları ve oyuncak tercihinde kültürel, sosyal ve çevresel değişimlerin etkili olması kaçınılmazdır (Özyürek ve Akça, 2015). Sosyal ve teknolojik değişimler, doğal olarak çocukların oyunlarını da etkilemektedir. Oyun, toplumsal bir içerikte olduğu için toplumun maruz kaldığı her değişimden etkilenmektedir. Oyunun içeriği, bazı etmenlere bağlı olarak değişime uğramaktadır. Bu etmenler arasında televizyon önemli bir yer tutmaktadır. Televizyon ve oyunla ilgili araştırmalara bakıldığında, oyunlar televizyon kahramanlarından etkilenmekte ve bu kahramanlar oyunlara karışmaktadır. İzlenen programlardaki saldırganlığın, oyunlarda sergilenen saldırganlığı artırdığına ilişkin bazı gözlemler de vardır. İlaveten, çocukların oyuncak tercihinin televizyonda izlenen programlarla ilişkili oluşu da televizyon-oyun ilişkisini oyun materyalinin kullanımı açısından ortaya koymaktadır (Bağlı, 2004). Artar, Onur ve Çelen (2004a), çocuk oyunlarında üç kuşakta görülen değişimleri kırsal kesimde inceledikleri çalışmada değişim gösteren davranışların oyun sayısı, oyun türü ve grup oyunlarının geçmişten bugüne doğru azaldığını belirlemişlerdir. Oyun aktarma yönteminin değiştiği, oyun araçlarının doğal nesnelere satın alınan nesnelere doğru değiştiği ve sahip olunan oyuncakların arttığını da belirlemişlerdir. Süreklilik gösteren davranışlar ise; oyunları öğreten kaynak, oyun oynanan yerler ve oyun zamanı, şarkılı-tekerlemeli oyunlar, ana babaların çocukların oyununa katılmaması ve karışmaması olarak belirlenmiştir. Oyunların giderek azalması ve bireyselleşmesi, geleneksel oyunların olduğu gibi geleneksel çocukluğun da giderek ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Bu durumu etkileyen sebeplerden birinin de güvenli oyun alanları olduğu söylenebilir. Her geçen gün değişen kentlerde, yoğun trafiğe sahip, beton yığını haline gelmiş, yeşil alanlardan yoksun mekânlarda çocuklar için güvenli ve huzurlu ortam oluşturması, oyun oynayabildikleri kendi mekânlara sahip olabilmeleri neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Özyürek ve Öztapak, 2016). Bu açıdan bakıldığında, açık alan ve doğal materyallerle oynanan oyunların kültürel aktarımının sağlanmasında çocuklara güvenli açık alan oyun mekânlarının sunulmasıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Çocukların oyun davranışlarında kendini gösteren bir başka etken de cinsiyettir. Oyun becerilerini gelişmesi, büyük ölçüde sosyal bir süreçtir. Biyolojik açıdan, erkekler ve kızlar çoğunlukla aynı yönde gelişirler. Bu onların oyuncak tercihlerinde daha belirgindir. Araştırmalar, çocukların oyuncak tercihinin cinsiyetle ilgili olduğunu göstermektedir. Örneğin; erkekler arabalar, kamyonlar veya blokları seçerken kızlar bebeklerle, bebek arabası veya çay setleriyle oynamayı seçerler. Günden güne, ebeveyn-çocuk etkileşimlerindeki cinsiyete ilişkin farklılıklar yaşla birlikte azalmaktadır (Sheridan, 2011). Yapılan çalışmalar, cinsiyetin çocukların oyunları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Bağçeli Karaman ve Başal, 2011; Güney, 2012; Sobkin ve Skobeltsyna, 2011). Bu bulgular, geçmişte ve günümüzde, cinsiyetin oyuncak tercihi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Oyun için oyuncak gerekli değildir. Ancak kültürel faktörler ve çocuğun çevresinde bulunan oyuncaklar, oyuna aracılık etmekte ve onu sınırlandırmaktadır. Anadolu'da geleneksel oyuncaklar incelendiğinde, kullanılan malzemenin çeşitliliği yarattığı görülmektedir (Artar, Onur ve Çelen, 2004b). Oyuncaklar, toplumsal dünyanın bir temsilcisidirler. Oyuncaklar bir toplumun günlük yaşamı ve dünyayı değerlendirme biçimini göstermektedirler ve içinde buldukları toplumun tarihini yansıtmaktadırlar.

Çıngıraklar ve bebekler gibi bazı oyun nesnelerinin hemen hemen her kültürde kullanılıyor olması evrensel değerler ve her toplumdaki çocukların benzer gelişimsel özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, bazı oyun nesnelerinin tüm kültürlerde benzer tepkiler oluşturması, küreselleşen bir dünyanın sonucudur. Televizyonun ve internetin kullanımındaki hızlı artış, oyuncakların daha geniş kitlelere ulaşmasını ve kültürel bir pazar oluşturmasını kolaylaştırmaktadır (Şener Demir, 2004). Artar, Onur ve Çelen (2004b), Türkiye’de geleneksel oyuncaklarla ilgili köy-kent karşılaştırması yaptıkları çalışmanın sonucunda zaman içerisinde oyuncakların sayısının ve türünün oldukça değişmiş olduğunu belirlemişlerdir. Ucuz oyuncak ve oyuncağa kolay ulaşılabilirlik hem oyuncağa verilen önemi hem de oynama biçimini değiştirmiştir. Bu durumun, el yapımı oyuncağın köylerde bile yok olmasına neden olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak; oyun ve oyuncakların sosyal, bilişsel, dil gelişimi gibi kültürel aktarımda da önemli rolü olduğu söylenebilir. Günümüz koşullarında, çocukların açık alandan çok ev ortamında bireysel olarak ve genellikle teknolojik materyallerin kullanıldığı oyunlara yöneldiği söylenebilir. Çocuklara uygun ortamlar sunularak sosyal ilişkilerinin artırılmasının önemli olduğu, diğer yandan ev ortamında aile içi etkileşimleri artırmak konusunda da çaba gösterilmesi gerektiği söylenebilir. Bu amaçlara hizmet edecek en önemli araç ise oyundur.

Kaynakça

- Artar, M., Onur, B. ve Çelen, N. (2004a). “Çocuk oyunlarında üç kuşakta görülen değişimler: Kırsal kesimde bir araştırma.” Şu kitapta: B. Onur ve N. Güney. Türkiye’de çocuk oyunları: Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Kök.
- Artar, M., Onur, B. ve Çelen, N. (2004b). “Türkiye’de geleneksel oyuncaklar: Köy-kent karşılaştırması.” Şu kitapta: B. Onur ve N. Güney. Türkiye’de çocuk oyunları: Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Kök.
- Akbulut, D. (2009). “Günümüzde geleneksel oyuncaklar”. Milli Folklor, 21(84): 182-191.
- Aksoy, H. (2014). “Çocuk oyunlarının işlevleri: Sarıkeçili yörük çocuk oyunları”, Milli Folklor, 13 (101): 265-276.
- Ayan, S., Memiş, S. A, Eynur, B. R. ve Kabakçı, A. (2012). “Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklarda oyuncak ve oyunun önemi”. Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi, 2 (4): 80-89.

- Bağçeli Kahraman, P. ve Başak, H. A. (2011). "Anne eğitim düzeyine göre çocukların cinsiyet kalıpyargıları ile oyun ve oyuncak tercihleri", e-Journal of New World Sciences Academy, 6 (1): 1344-1366.
- Bağlı, M. T. (2004). "Televizyon ilintili çocuk oyunları üzerine bir araştırma." Şu kitapta: Onur ve N. Güney. Türkiye'de çocuk oyunları: Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Kök.
- Başal, H. A. (2007). "Geçmiş yıllarda Türkiye'de çocuklar tarafından oynanan oyunlar". Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20 (2): 243-266.
- Canatan, A. (2008). "Toplumsal değerler ve yaşlılar". Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 2008 (1): 62-71.
- Bredenkamp, S. (2015). Erken çocukluk eğitiminde etkili uygulamalar (Çev. Ed.: H. Z. İnan ve T. İnan). Ankara: Nobel.
- Bütün, M. (2014). "Nitel araştırma." Şu kitapta: S. B. Demir. Eğitim araştırmaları nicel, nitel ve karma yaklaşımlar. Ankara: Eğiten.
- Büyüköztürk, Ş, Kılıç Çakmak, E, Akgün, Ö. E, Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2010). Bilimsel araştırma yöntemleri, Ankara: Pegem.
- Cengiz, S. A. (1997). "Karadeniz Ereğli örneğinde çocuk oyunlarının halk bilim açısından değerlendirilmesi." Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Durualp, E. ve Aral, N. (2014). "Oyunun gelişimi ve türleri." (Şu kitapta: A. B. Aksoy. Okul öncesi eğitimde oyun. Her yönüyle okul öncesi eğitim. Ankara: Hedef.
- Ekiz, D. (2003). Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş. Nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri. Ankara: Anı.
- Eroğlu G. (2009). "Geçmişteki çocukluk oyunları ve oyuncakları üzerine nitel araştırma". Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 2(3): 287-315.
- Güney, O. (2012). 5-6 Yaş Çocuklarında Algılanan Cinsiyet Kalıpyargılarına İlişkin Ebeveyn Beklentileri ile Oyuncak Tercihleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Henniger, M. L. (2005). Teachingyoungchildren (andintroduction). Pearson Merrill Prentice Hall.
- Kandır, A. ve Tezel Şahin, F. (2011). Okul öncesi dönemde oyuncak ve oyun materyalleri eğitici oyuncaklar. Ankara: Morpa.
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma, desen ve uygulama için bir rehber (Çev. Ed.: S. Turan). Ankara: Nobel.
- Oğuzkan Ş. ve Avcı. N. (2000). Okul öncesinde eğitici oyuncaklar. İstanbul: Ya-pa.

- Oksal, A. (2004). "Kuşaklararası oyun: Yetişkin ve çocuk kültürü arasında bir köprü." Şu kitapta: B. Onur ve N. Güney. Türkiye'de çocuk oyunları: Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Kök.
- Özbakır, İ. (2009). "Geleneksel Türk çocuk oyunlarında doğal oyuncaklar ve oyuncak olmuş hayvanlar". Journal of World of Turks, 1: 147-163.
- Özyürek, A. ve Öztapak, M. E. (2016). "Çocuk Oyun Parkları Güvenliğinin İncelenmesi". 1. Uluslararası Kadın Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı, 14-15 Nisan, Kocaeli: 395-403.
- Özyürek, A. ve Yavuz, N. F. (2016). "Okul Öncesi 4-6 Yaş Grubu Çocukların Oyuncak Profillerinin İncelenmesi" [Bildiri]. Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi-İGEDER, 18-20 Mart 2016. Haliç Kongre Merkezi. İstanbul.
- Özyürek, A. ve Yücesan, Y. (2016). "Hastane Çalışanı ve Ebeveyn Bakış Açısından Hastane Oyun Alanlarının İşlevselliğinin İncelenmesi". ERPA International Congress on Education 2016, 2-4 June 2016. Sarajevo/Bosnia and Herzegovina: 729-737.
- Özyürek, A. ve Akça, F. (2015). "Zihinsel yetersizliği olan çocukların oyuncak profillerinin incelenmesi", Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 4(2): 516-529.
- Pehlivan, H. (2012). Oyun ve öğrenme. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Poyraz, H. (2012). Okul öncesinde oyun ve oyun örnekleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Russ, S. W. (2003). "Play and creativity: developmental issues". Scandinavian Journal of Educational Research, 47: 291-303.
- Sheridan, M.D. (2011). Play in early childhood, from birth to six years (3rd Edition) (Rev.: J. Howard, D. Alderson). London & New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Sobkin, V. S. & Skobeltsyna, K. N. (2011). "Game preferences of modern preschoolers (Based on survey among parents)". Psychological Science and Education, 2: 39-48.
- Şener Demir, T. (2004). "Türkiye'de çocukların oyuncak sandığı: ulusal ve kültürel etkenler." Şu kitapta: B. Onur ve N. Güney. Türkiye'de çocuk oyunları: Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara: Kök.
- Tuğrul, B., Ertürk, G., Altınkaynak, Ş. ve Güneş, G. (2014). "Oyunun üç kuşaktaki değişimi". International Journal of Social Science 27: 1-16.
- Türkdoğan, A. (2014). "Nicel, nitel ve karma araştırma." Şu kitapta: S. B. Demir. Eğitim araştırmaları nicel, nitel ve karma yaklaşımlar. Ankara: Eğiten.

- TürktaŖ, M. (1999). "Divan-ı Lügat-it-Türk'te yer alan ve xı. Yüzyılda Türkler arasında oynanan oyunlar". Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5:61-65.
- Xu, Y. (2010). "Children's social play sequence: Parten's classic theory revisited", Early Child Development and Care. 180 (4): 489-498.
- Yalçınkaya, T. (2005). "Oyuncak yapımı ve oyuncak yapımında kullanılan birkaç malzeme." Ŗu kitapta: M. Sevinç, Erken ocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar. İstanbul: Morpa.
- Yavuzer, H. (2012). Doğum öncesinden ergenlik sonuna... ocuk psikolojisi, İstanbul: Remzi.
- Yıldız, F. Ü., ve Ŗener, F. (2003). Okul öncesi dönemde yaratıcılık eğitimi. Ankara: Nobel.
- Yücel, G. F. (2005). ocuk oyun alanları tasarımı, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 55 (2): 99-100.
- Zabelina, D. L. andRobinson, M. D. (2010). "Child's play: facilitating the originality of creative output by a priming manipulation". Psychology of Aesthetics, Creativity, and theArts, 4(1): 57-65.

Yayın Geliş Tarihi: 13.03.2019
Yayın Onay Tarihi: 20.05.2019
DOI No: 10.35343/kosbed.539287
Mustafa SAVCI **
Vasfi HAFTACI ***

Çay İşletmelerinde Değer Zinciri Faaliyetlerinin Üretim Maliyetlerine Etkisinin Değerlendirilmesi *

*Evaluation of Impact of Value Chain Activities on
Production Costs in Tea Companies*

Özet

Çay işletmelerinde değer zinciri faaliyetleri girdi olarak çay yaprağının kuru çay olarak çıktıya dönüştürülmesi sürecindeki faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerle yaş çay yaprağı her aşamada değer katılmak suretiyle kuru çay haline getirilir ve müşteri beğenisine sunulur. Bu çalışmada kuru çay üretimindeki değer zinciri faaliyetlerinin üretim maliyetlerine etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Değerlendirme yapılırken yaş çay yaprağının tedarik edilmesinden kuru çay olarak üretilmesine kadar olan süreçte üretim maliyetlerine etki eden faaliyetler gözlenmiştir. Bu gözlem sonucunda çay işletmelerinde değer zinciri faaliyetlerinin üretim maliyetlerine olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çay İşletmeleri, Değer Zinciri Faaliyetleri, Üretim Maliyetleri.

JEL Kodları: M41, D24.

Abstract

In tea companies, value chain activities are activities in the process of transforming tea leaf into dry tea. With these activities, by means of adding value in every step, the wet tea leaf is transformed into dry tea, and presented to the customer. This study aims to evaluate the effect of value chain activities on the costs of dry tea production. To do so, activities that affect costs on whole production process are observed. This observation reveals that the value chain activities in tea enterprises positively affect the production costs.

Keywords: Tea Companies, Value Chain Activities, Production Cost.

JEL Codes: M41, D24.

** Dr. Öğr. Üyesi, RTEÜ İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: mustafa.savci@erdogan.edu.tr

*** Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: vhaftaci@kocaeli.edu.tr

* Bu makale birinci yazar tarafından 2012 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "Çay İşletmelerinde Üretim Maliyetlerinin Değer Zinciri Analizi" başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Günümüzde işletmeler, bir yandan belirlenen kâr hedefine ulaşmak, büyümek ve sürekliliği sağlamak isterken, diğer yandan da maliyetleri mümkün olduğu kadar en düşük seviyeye indirme gayreti içindedirler. İşletmelerin belirlenen kâr hedefine ulaşmaları, faaliyet sonuçlarını devamlı olarak değerlendirmelerine ve düzeltici önlemler almalarına bağlıdır. Bu önlemler işletme genelinde tüm etkinlikleri içeren bir süreçtir. İşletmelerin belirlenen kâr hedefine ulaşması, büyümesi ve sürekliliğini sağlaması sürdürülebilir bir rekabet avantajına bağlıdır. Günümüzde sürdürülebilir rekabet avantajı; maliyetlerin planlanması, kontrolü ve iyileştirilmesi ile mümkündür. Aslında maliyetlerin düşürülmesi uygulamada pek mümkün değildir. Bunun yerine maliyetlerin yönetimi ile etkinliğin artırılması daha mantıklıdır. Maliyetlerin planlanması ve analizi işletme içi ve işletme dışı olmak üzere mal ve hizmet üretimi ile ilgili tüm faaliyetleri kapsamalıdır. Bu faaliyetler özellikle değer zinciri analizi açısından önemlidir.

Değer zinciri analizi kavramı, ilk kez Michael E. Porter tarafından 1985 yılında kullanılmıştır. Porter'e göre değer zinciri analizi, girdilerin çıktılara dönüştürülmesi için işletme faaliyetlerinin tanımlanması olarak ifade edilmiştir. Bu dönüşüm ürün ve hizmetin tasarım aşamasından başlar, ürün ve hizmetin satış sonrası hizmetleri ile son bulur. İşletmelerin amacı bu faaliyetlerin sürekliliğini sağlayarak değer oluşumunu ve artışını sağlamaktır. Değer zinciri analizi, değer nasıl oluşacağını ve artırılabilirliğini bunun için hangi faaliyetlerin ve faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini, düşük maliyet veya farklılaştırmanın nasıl gerçekleştirilip rekabet avantajı elde edilebileceğini açıklayan bir çalışmadır.

Değer zinciri analizinde başarılı olmak için, değer zinciri analizinin iyi yönetilmesi gerekir. Değer zinciri analizini iyi yönetmek için yalnızca mal ve hizmet üretimi ile yetinilmeyip, mal ve hizmet üretimi için önemli olan tedarik, dağıtım ve müşteri değer zincirini de bu işe katmak gerekir. Çünkü günümüzde yalnızca işletme içinde oluşturulan değer zinciri yetersiz kalabilmektedir. Özellikle rekabet avantajı elde etmek ve bunu sürdürmek için endüstri değer zincirinin önem kazandığı görülmektedir.

Çalışmada çay işletmelerindeki değer zinciri faaliyetlerinin üretim maliyetlerini nasıl etkilediği değerlendirilmiş ve değer zinciri analizi yöntemi ile ne düzeyde üretim maliyet avantajı sağlayabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada değer zinciri analizinin üretim maliyetlerine etkisi üç aşamada incelenmiştir.

- Birinci aşamada çay işletmelerinde küresel değer zinciri faaliyetleri belirlenmiştir.
- İkinci aşamada işletmenin üretim maliyetleri ile ilgili değer zinciri faaliyetleri belirlenmiş ve incelenmiştir.
- Üçüncü aşamada değer zinciri analizinin üretim maliyetlerine etkileri açıklanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk önce çay işletmelerinin tanımı ve özellikleri açıklanmış daha sonra girdilerin çıktıya dönüştürülmesindeki işletme faaliyetleri tanımlanarak bu faaliyetlerin üretim maliyetlerine etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

1.Çay İşletmelerinin Tanımı ve Özellikleri

İşletme, ihtiyaçları karşılamak için üretim faktörlerini bir araya getirerek mal ve hizmet üreten, bunu kâr elde etmek, işletmenin sürekliliğini sağlamak ve sosyal sorumluluğunu yerine getirmek vb. amaçları gerçekleştirmek için yapan iktisadi ve teknik bir birimdir(Mucuk, 1993:17). Çay işletmesi, tarımsal ürünü(çay yaprağını)elde etmek ve elde edilen ürünü işlemek amacıyla kuru çay üreten, üretilenin paketlenmesi ve ticaretini yapan iktisadi ve teknik birimdir (Karacan, Aygün ve Savcı, 2012:113).

Türkiye'deki çay işletmelerinde üretim ve satış faaliyetleri ağırlıktadır. Kuru çay üreten işletmelerin temel girdisini tarımsal faaliyet sonucu elde edilen yaş çay yaprağı oluşturmaktadır. Fakat Türkiye'de tarımsal ürün olan çay yaprağını hasat eden ticari işletmeler bulunmaz. Bu işi müstahsiller yapar.

Çay işletmelerinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir(Karacan, Aygün ve Savcı, 2012:113).

- Çay işletmeleri çay yaprağını girdi olarak kullanırlar.
- Çay işletmeleri çayın biyolojik yapısını düzeltmek, işlemek ve pazarlamasını yapmak üzere faaliyette bulunurlar.
- Çay işletmeleri kuru çay üretimini bölgesel olarak ve belirli dönemlerde yaparlar.
- Çay işletmelerinde kapasite kullanımı düşüktür.
- Çay işletmelerinde çay yaprağının toplanmasında emek yoğun çalışma, kuru çay üretiminde ise teknoloji yoğun çalışma önemlidir.
- Çay işletmelerinde üretim, ardışık bağımlı ve kitle halindedir. Bu da üretimde mekanik ve katı bir disiplini gerekli kılar.
- Çay işletmelerinde maliyetlerin önemli bir kısmını direkt malzeme maliyetleri oluşturur.

Yukarıda belirtilen özellikler genel anlamda olup bu özelliklere daha başka özellikler de eklenebilir.

2. İşletmelerde değer zinciri faaliyetleri

Değer zinciri analizi, girdilerin çıktılara dönüştürülmesi için işletme faaliyetlerinin tanımlanmasını ifade eder (Walters ve Rainbord, 2004:465). Bu dönüşüm ürün ve hizmetin tasarım aşamasından başlar ürün ve hizmetin satış sonrası hizmetleri ile son bulur. Değer zinciri analizi, değer nasıl oluşacağını ve artırılacağını, bunun için hangi faaliyetlerin ve faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini ve düşük maliyet veya farklılaştırmanın nasıl gerçekleştirilip rekabet avantajı elde edilebileceğini, rakiplerle karşılaştırma yaparak açıklayan bir çalışmadır(Ülgen ve Mirza, 2010:123).

İşletmelerdeki değer zinciri faaliyetleri şekil 1 de gösterildiği gibidir. Şekilde bulunan faaliyetler, çay işletmelerinde üretim maliyetleri ile ilgili değer zinciri faaliyetleri kısmında ayrıca açıklanacaktır.

Şekil 1: Jenerik Değer Zinciri

Kaynak: M. E. Porter, Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance, NewYork:1998, s.37

İşletmede değer yaratılması için Şekil 1’de belirtilen tüm faaliyetlerinin dikkate alınması gerekir. Değerin oluşması için mal ve hizmet üretim maliyetinin, üretiminden faydalanan müşterilerin (tüketicilerin) ödemeye razı oldukları tutardan az olması gerekir (Porter, 1998:38).

Değer zinciri analizinin aşamaları üç başlık altında incelenebilir. Bunlar (Shank ve Govindarajan, 1993:58).

1. Değer zinciri faaliyetlerinin belirlenmesi,
2. İşletmedeki her bir faaliyeti düzenleyen maliyet etkenlerinin belirlenmesi,
3. Sürdürülebilir rekabetçi avantajın geliştirilmesi.

3. Çay işletmelerinde küresel değer zinciri faaliyetleri

Çay, dünyada sudan sonra en fazla tüketilen ikinci içecektir. Çayın, gerek üretilmesi gerekse satılıp tüketilmesindeki farklılıklar onu diğer ürünlerin değer zincirinden ayırmaktadır. Çayın küresel değer zincirleri analizi, tarladan sofraya kadar izlenmesini gerekli kılar. Çayda küresel değer zinciri beş aşamadan oluşur. Bunlar (Loconto, 2010:2):

- Yaş çay yaprağının üretimi,
- Yaş çay yaprağının işlenmesi (kuru çay üretilmesi),
- Dağıtım,
- Satış,
- Tüketimdir.

Küresel değer zinciri analizinin daha da anlamlı olması için değer aşamalarının tek yönlü değil, birbirleriyle etkileşimleri de dikkate alınmalıdır.

3.1. Yaş çay yaprağının üretimi

Yaş çay yaprağı üretiminde değer zinciri analizi, çay bitkisinin yetiştirilmesinden(ekim-dikim) bakım, budama ve hasada kadar birçok faaliyeti içerir. Yaş çay üretimi kuru çay üretimini etkileyen en önemli değer unsurlarından biridir. Bunun için yaş çay yaprağı üretimindeki değer aşamalarını özet bir şekilde ifade etmek gerekir. Yaş çay üretiminde değer oluşumu çay bitkisinin üretilmesi ile başlar. Çay bitkisi iki yöntemle üretilir. Bunlar (Kaçar, 2010:26):

- Tohumla (generatif),
- Çelikle (vegetatif) üretimdir.

Değer oluşumu açısından çelikle üretim seçilmelidir. Çünkü tohumla üretimde yabancı dölllenme nedeniyle geniş bir melezleşme olmakta ve bu da üretim miktarını olumsuz etkilemektedir (Kaçar, 2010:26).

Çay bitkisinin üretilmesi için uygun arazinin hazırlanması gerekir. Arazinin hazırlanmasında, temizleme, setleme (teras) ve kırızma (toprağın alt üst edilmesi) aşamaları önemlidir. Bu önem, kendini çay yaprağı hasadında (toplanmasında) da gösterir. Çay bitkisindeki ürün toplama tablası, üzerinde vejetasyon süresince periyodik gelişme gösteren sürgünlerden alınır. Sürgün, büyüme döneminde aktif tepe tomurcuğu ve bunu takip eden taze 2-3 yapraktan ibarettir(Turna, Ilgaz ve Haznedar (t.y):17). Yeşil çay yaprağından gerekli verimin alınabilmesi için çay bitkisinin bakımı ve budanması çok önemlidir. Budama, hasattan sonra gerçekleştirilen en önemli kültürel önlemdir. Serbest büyümeye bırakılan çay bitkileri çiçek ve meyve üretirken, çok az miktarda çay üretimi için sürgün verirler. Bu yüzden çay ocaklarını sürgüne teşvik etmek amacı ile mekanik veya elle hasadı kolaylaştırmak ve uygun bir toplama tablası oluşturmak için budama gereklidir(Turna, Ilgaz ve Haznedar (t.y):20).

3.2.Yaş çay yaprağının işlenmesi (kuru çay üretimi)

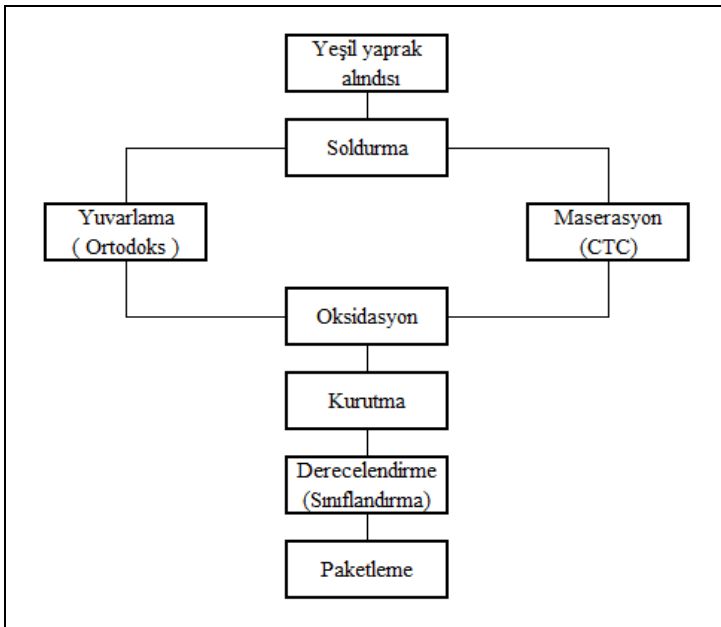
Yaş çay yaprağının işlenmesinden elde edilen kuru çay, okside olmamış çaylar (yeşil ve beyaz çay), yarı okside çaylar (oolong çay) ve tam okside çaylar (siyah çay) olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Çay işletmelerinde küresel değer zinciri analizinin ikinci aşaması yaş çay yaprağının işlenerek kuru çay üretilmesidir. Kuru çay üretimi, yaş çay yaprağının tedarik edilmesinden başlayıp, fabrikaya taşınması, yaş çay yaprağının fabrikada uygun şekilde serilerek işlemeye hazırlanması, Ortodoks ve parçalama, yırtma ve bükme faaliyetlerinin İngilizce karşılıklarının ilk harflerinden oluşturulan CTC (Crushing-Tearing-Curling) yöntemlerine göre üretim aşamalarında işlem görmesidir. Siyah çay üretiminde dünyada Ortodoks ve CTC olmak üzere belli başlı iki yöntem vardır.

Ortodoks Yöntemi: Dünyada siyah çay işlemede Ortodoks yöntemi en çok tercih edilen ve en yaygın şekilde uygulanan yöntemdir. Klasik bir yöntem olarak da bilinen Ortodoks yöntemi gelişen teknolojiye yararlanılarak işleme sürelerini kısaltacak, işçiliği azaltacak, maliyeti düşürecek biçimde değiştirilip geliştirilerek günümüz koşullarına

uygulanmıştır. Yüzyıllar önce Çinliler genç ve körpe çay yapraklarını açık havada bırakarak soldurmuşlar, elleriyle kıvırdıkları yaprakları, serin ve nemli yerlerde fermantasyona bıraktıktan sonra kömür sobaları üzerine yerleştirilen saçta kurutarak siyah çay üretimini gerçekleştirmişlerdir. Çinlilerin uyguladığı **soldurma, kıvrırma, fermantasyon ve kurutma işlemleri** günümüzde yaygın şekilde uygulanan Ortodoks yöntemi içerisinde aynen yer almaktadır.

CTC Yöntemi: Bu yöntem ile siyah çay üretiminde en önemli farklılıklardan biri, kıvrırma işleminde CTC makinelerinin kullanılmasıdır. Kesintisiz olarak çalışan CTC makinelerinde kesme, ezme, parçalama, yırtma ve dökme işlemi aynı anda yapılmaktadır. Fermantasyon ve kurutma işlemi Ortodoks yönteminde olduğu gibidir. CTC yöntemi ile elde edilen siyah çayların parçacıkları küçük, yüzeyleri büyük olduğundan demlenme süresi daha kısa olmaktadır (Gülçubuk, Albayrak ve Güneş, 2003:40). Kuru çay üretiminin işlem süreci aşağıdaki Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Kuru Çay Üretiminin İşlem Süreci

Kaynak: Kacar,2010:230.

3.3. Dağıtım

Dağıtım, üretilmiş malların tüketicilere ulaştırılması ile ilgili tüm faaliyetlerdir. Dağıtım faaliyetleri ile tüketici talebi karşılanır (İslamoğlu, 2008:361). Çay işletmelerinde küresel değer sürecindeki üçüncü aşama dağıtımdır. Bu aşama hem içe yönelik lojistik hem de dışa yönelik lojistikle ilgilidir. İçe yönelik lojistik yaş çay yaprağının işletmeye taşınması depolanması ve üretim sürecine gönderilip kuru çaya dönüşmesi ile ilgilidir. Dışa yönelik lojistik ise üretilen kuru çayların satış faaliyetlerini kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile dış lojistik, üretilen kuru çaylarla ilgili, siparişlerin alınması, hazırlanması,

faturalama-irsaliye hizmetleri ve satışa sunulmak üzere gereksinim duyulan yerlere dağıtımındır.

Çay sektöründe üretim merkezleri ile tüketim noktaları birbirinden oldukça farklı yerlerde. Bu farklı yerler ancak dağıtım ile birleşir. Çay işletmelerinde dağıtımın değer oluşturması için dağıtım tabii tutulanların en kısa zamanda en düşük maliyetle ihtiyaç duyulan yere ulaştırılması gerekir. Bu tamamen taşımanın ne zaman nasıl, nereye ve ne kadar farklı çeşit/miktarda yapılacağı ile ilgilidir.

İster içe yönelik, isterse dışa yönelik lojistik olsun yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, dağıtımda değer oluşumu; dağıtımın nasıl, ne zaman, nereye, ne miktar/çeşit yapılacağı ile ilgilidir. Üretilen ürünün tüketiciye ulaştırılması belli bir zamanı alır. Ayrıca bu ulaşımın hangi yolla yapılacağı da hem zamanı hem de maliyetleri etkiler. Değerin oluşumu için üretilenlerin istenilen zaman ve düşük maliyetle tüketiciye ulaştırılması gerekir. Ayrıca dağıtımın ne miktarda/çeşitte ve nereye yapılacağı da değer oluşumu açısından önemlidir. Çünkü dağıtım açısından değer yaratma, ancak talebi karşılayarak tüketici ihtiyaçlarına cevap vermekle mümkün olur.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi, dağıtım ile ilgili değer oluşumu için hizmetin faydasını artırmak ve hizmet üretim maliyetini azaltmak, böylece maliyet/hizmet etkinliğini ölçmek gerekir. Hizmet faydası, tüketicinin istediği ürünlerin istenilen yer, zaman ve miktarda güvenli bir şekilde tüketiciye sunulması ile, maliyeti azaltmak ise, üretilen ürünlerin tüketiciye sunulmasını ifade eden dağıtım hizmetlerinin en verimli şekilde yapılması ile ilgilidir.

3.4. Satış

Satış, işletmenin ürettiği mal veya hizmetlerin pazarda satın alanlar tarafından kabulünü sağlamak için yapılan ve satın alanların kararını etkilemeye yönelik her türlü tutundurma, fiyatlandırma ve dağıtım faaliyetleri ile ilgilidir. Kısaca satış, üretilmiş ürünlerin kârlı bir şekilde satılabilmesi için uygulanan faaliyetler dizisidir. Çay işletmelerinde küresel değer sürecindeki dördüncü aşama satıştır. Satışı olmayan bir üretimin anlamı yoktur. Satış toptan ya da perakende yapılabilir. Çay sektöründe markalaşma, satış ve dolayısı ile değer açısından önemlidir. Buradaki değer oluşumu ile ilgili temel konu, işletmenin ürettiğinin en kârlı olarak satın alanlara nasıl aktarılacağıdır (Ülgen ve Mirza, 2010:281). Bunun için de pazarlama bileşenleri olan; ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım önemlidir.

Satışta değer yaratılması için (Ülgen ve Mirza, 2010:283); aşağıda sıralanan koşulların sağlanması gerekir.

- Ürünün işletmenin hedeflediği pazara uygun olması,
- Fiyatın pazarda kabul edilmesi ve çekici olması,
- Tutundurmanın, pazara sunulan ürünlerin satın alanlara tanıtılması, duyurulması, ilgi uyandırması, ikna edilmesi ile ilgili olması,
- Dağıtımın, satışa sunulan ürünlerin satın alanların istediği zaman ve yerde bulundurulması.

Satış faaliyetlerinde değer yaratılmasında özellikle satın alanların yaptığı itirazların nasıl karşılanacağına karar verilmesi gerekir. İtirazların bir kısmı müşterilerin ikna edilmemişlerinden, daha iyi koşulların varlığını bilmemişlerinden ve eski deneyimlerinden kaynaklanabilir (İslamoğlu, 2008:254).

3.5. Tüketim

İşletmecilikte günümüzde en etkili unsur tüketicilerdir. Bu nedenle yoğun rekabet ve değişim ortamında başarılı olabilmek, tüketici koruma politikalarına önem vermekten geçer. Bu politikalar, hatalı ürünün değişimi, tüketicinin ürün içeriği ve kullanımı hakkında bilgilendirilmesi, ürünün tehlikeli veya sağlığa zararlı özellikleri hakkında uyarma vb. ile ilgilidir (Eren, 2008:240). Günümüzde tüketici memnuniyeti ve davranışları değer yaratmada esas alınmalıdır. Tüketimde değer yaratmak için; tüketiciye standartlara uygun, düşük maliyetli, farklı özellikli ürünler temin ederek onların ihtiyaç ve beklentileri karşılanmalıdır.

Çay işletmelerinde küresel değer sürecindeki beşinci aşama tüketimdir. Çay dünyada sudan sonra en çok içilen ikinci içecektir. Tüketimin artarak devam etmesi değer oluşumu açısından önemlidir. Çünkü tüketilmeyen çayın değer oluşturması düşünülemez. Çayın tüketilmesi için tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılaması ve değer oluşması gerekir.

Tüketiciler için değer oluşması iki şekilde oluşur. Bunlar (Ülgen ve Mirza, 2010:255):

- Tüketicinin standart bir mal veya hizmeti daha az bir maliyetle temin etmesi,
- Tüketicinin katlandığı maliyete karşılık elde ettiği faydanın daha fazla olmasıdır.

Çay işletmelerinin tüketimi artırmak için alternatif mal politikalarına önem vermeleri gerekir. Çay işletmeleri genellikle tek ürün ürettiklerinden, tüketimi artırmak için piyasanın geliştirilmesi ve mal farklılaştırması politikalarının seçilmesi daha uygundur.

Piyasanın geliştirilmesi ile (İslamoğlu, 2008:271);

- Tüketicilerin satın alma miktarlarını ya da satın alma sıklıklarını artırmak,
- Potansiyel müşterileri fiili müşteriler haline getirmek,
- Rakiplerin müşterilerini çekmek amaçlanır.

Mal farklılaştırması ile (İslamoğlu, 2008:282);

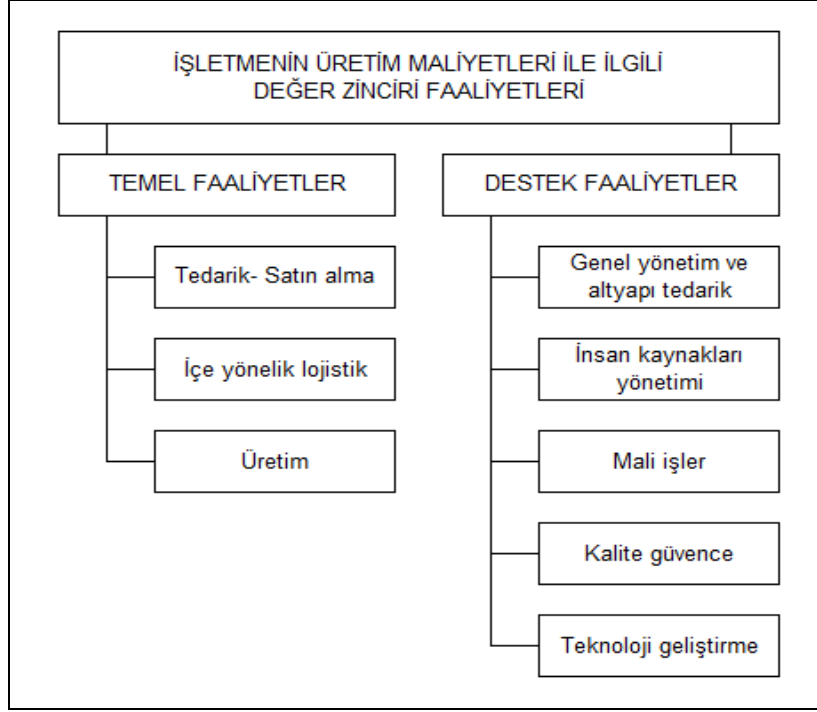
- Belli tüketici gruplarını sürekli müşteri haline getirmek,
- Rekabet avantajı elde etmek,
- İşletmenin iyileştirme ve yenilikten yana olması amaçlanır.

4. Kuru çay üretim maliyetleri ile ilgili değer zinciri faaliyetleri

Çay işletmelerinde kuru çay üretim maliyetleri ile ilgili değer zinciri faaliyetleri; temel faaliyetler ve destek faaliyetler olarak ayrılarak Şekil 3'de gösterilmiştir. Şekilden de anlaşılacağı gibi temel faaliyetler; tedarik-satın alma, içe yönelik lojistik, üretim iken

destek faaliyetleri; genel yönetim- altyapı tedarik, insan kaynakları yönetimi, mali işler, kalite güvence ve teknoloji geliştirmedir.

Şekil 3: Kuru Çay Üretim Maliyetleri İle İlgili Değer Zinciri Faaliyetleri

İşletmede üretim maliyetleri ile ilgili değer yaratılabilmesi için şekilde belirtilen tüm faaliyetler dikkate alınmalıdır.

4.1.Kuru çay üretim maliyetleri ile ilgili temel faaliyetler

Çay işletmelerinde kuru çay üretim maliyetleri ile ilgili temel faaliyetler; tedarik-satın alma, içe yönelik lojistik ve üretimdir.

4.1.1. Tedarik -satın alma

Çay işletmelerinde tedarik faaliyeti üretimde kullanılan yaş çay yaprağının satın alınmasını ifade eder. Yaş çay yaprağı, kuru çayı üretimin hammaddesini oluşturur. Üretimin sürekliliği için gerekli olan girdilerin gerektiği yer ve zamanda hazır bulundurulmasını sağlamak için işletme, satın alınanın, belirtilen satın alma şartlarına uygunluğunu sağlamalıdır. Tedarikçiye ve satın alınan girdiye uygulanan kontrolün tipi ve içeriği, satın alınan girdinin sonraki ürünün gerçekleştirilmesine olan etkisine veya nihai ürüne bağımlı olmalıdır. İşletme, tedarikçilerini, kapasitesini karşılayabilecek ürün sağlama yeteneği temelinde değerlendirmeli ve seçmelidir. Seçme, değerlendirme ve tekrar değerlendirme için kriterler oluşturmalıdır(Türkiye Standartları Enstitüsü, 2000,77).

Tedarik faaliyetinin iyi yönetilmesi, üretimin kaliteli olmasını sağlar. Tedarik faaliyetlerinin iyi yönetilebilmesi için yaş çay yaprağı alım yerleri oluşturulmalı, bu alım yerlerinde, kaliteli yaş çay alımı sağlanmalıdır. Alım merkezinde yaş çay yaprağını alan çay eksperlerine düşen en önemli görevlerden birisi, istenilen kaliteye sahip olmayan yaş çayların kesinlikle alınmamasını sağlamaktır. Çünkü kaliteli yaş çay yaprağı, randımanın ve verimin artmasında en önemli bir etkidir. Tedarik faaliyetlerinde çay alım yerlerinin konumlandırılması da önemlidir. Müstahsilden alınan yaş çay yaprağının beklenmeden üretim hattına ulaştırılması ile yaş çay yaprağının bozulması ve değer kaybının önüne geçilmiş olur. Çünkü bekleyen yaş çay yaprağı bozulur ve değerinden kaybeder.

4.1.2. İçe yönelik lojistik

İçe yönelik lojistiğin görevi, üretim için gerekli tüm tedariki yapmaktır. İçe yönelik lojistik, malzemenin taşınması, depolanması ve malzemenin yer değiştirmesi ile ilgili konuları içerir. Belirtilen bu faaliyetlerin en düşük maliyet ve arzulanan faydanın en yükseğe çıkarılması amacı doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerekir. Kısaca ifade etmek gerekirse iç lojistikte değerden söz edebilmek için hizmetin faydası artırılmalı, maliyeti azaltılmalıdır.

Hizmetin faydasının, lojistik hizmetlerin erişilebilirliği, performansı ve güvenilirliği ile yakın ilişkisi vardır.

Erişebilirlik, ihtiyaç duyulan malzemenin gerektiği kadar gerekli yere ulaştırılmasıdır. Erişilebilirlik stok maliyetlerinin uygun ve düşük düzeylerde kalmasını sağlayarak değer oluşumuna olumlu katkılar yapar.

Performans, içe yönelik lojistiğin hız ve hizmet kalitesi ile ilgili olan yönüdür. Hızdan kastedilen, istenilen malzemenin mümkün olan en kısa zamanda istenilen yerde olmasını sağlamaktır. Hizmet kalitesi ise, sunulan hizmetin tutarlı ve aynı kalite standardına uygun olması gerektiğini ifade eder.

Güvenilirlik, performans ve iş süreçlerinde tutarlılığı ifade eden, hizmetin belirlenen zamanda sağlanması, kayıtların düzenli ve doğru tutulması, fatura ve belgelerde doğruluk gibi birçok unsuru kapsayan bir kavramdır (Çancı ve Erdal, 2003:78).

Maliyet azaltma, içe yönelik lojistikte geriye doğru malzeme taşıma ve depolama maliyetleri ile ilgilidir. Maliyeti azaltmak için gerekli malzeme akışını en uygun maliyetle ve en verimli bir şekilde yapmak gerekir.

Yaş çay yaprağının alım yerinden üretim yerine getirilmesine malzeme taşıma adı verilir. İçe yönelik lojistikte en önemli maliyet unsuru taşıma (nakliye) maliyetidir. Malzeme taşınmasında değer oluşumu için; maliyet, hız ve tutarlılık önemlidir.

Depolama, üretim için gerekli yaş çay yaprağının üretime hazır halde tutulması ile üretilen kuru çayın dağıtılmasına kadar uygun yerlerde saklanmasını sağlayan bir faaliyettir.

4.1.3. Üretim

Üretim, üretim faktörlerini bir araya getirerek, yaş çay yaprağının kuru çaya dönüştürülmesi sürecidir. Bu süreç model işletmede Ortodoks yöntemine göre

yapılmaktadır. Üretim süreci değer oluşumu açısından önemlidir. Bu süreçte faydanın artırılması birbirine bağlı işlem akışları ile sağlanır. Kuru çay üretimi yaş çay yapraklarının üretim bandına alınması ile başlar. Üretilen kuru çayın depolanması ile son bulur. İşlem akışı, değer oluşumu açısından soldurma, kıvrırma, oksidasyon (fermantasyon), kurutma, derecelendirme (tasnif) ve paketleme olmak üzere altı başlıkta sıralanabilir.

Soldurmada, bitki öz suyu azaltılarak konsantre hale getirilen çay yaprağının fiziksel olarak kıvrırma işlemine uygun şekle getirilmesi amaçlanır. Soldurma standartlarına uyulmaması, kıvrırma ve diğer aşamalarda sıkıntıların ve kalitesizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Soldurmada değer oluşması, soldurma süresine ve soldurma süresince verilen havanın kalitesine bağlıdır.

Kıvrırmada, bitki öz suyu hücrelerden çıkartılmaya çalışılır. Bu aşamada solmuş çay yaprağındaki dokuların ve hücrelerin kıvrırma makinesinde parçalanarak hücre öz suyunun dışarı çıkarılması amaçlanır. Kıvrırmada değer oluşumu için kıvrırma makinelerinin dakikadaki dönüş sayısı ve devinimi gibi genel özelliklerine dikkat edilmelidir. Bu sayede enerji tüketimi bakımından üretimin en yoğun kısmı olan kıvrırma bölümünün enerji sarfiyatı azaltılabilir.

Oksidasyon (Fermantasyon) işlemi ile siyah çayın kimyasal ve biyokimyasal özelliklerini kazanması sağlanır. Oksidasyon, yaprakların özelliğine, çevrenin hava durumuna, oksidasyon alanının nemine ve sıcaklığına göre 2-5 saat sürmektedir.

Kurutma, çay yaprağının nem kapsamının belirli bir düzeye indirilerek oksidasyonun durdurulması ve siyah çayın depolanabilir, paketlenabilir ve taşınabilir duruma sokulmasıdır. Kurutmada değer oluşumunda kullanılan ısıtıcı panellerinin temizlenmesi önemlidir. Çünkü panellerin temiz olması hava geçirgenlik miktarını artıracığından kurutma süresini ve kapasitesini olumlu yönde etkiler. Kurutmada nem %2-4 seviyelerine indirilir. Yüksek sıcaklık sonucunda çayın rengi kahverengiden siyaha dönüşür.

Derecelendirme (Tasnif) işlemi ile kurutma aşamasından sonra sap, lif ve siyah çay yaprak karışımının elektriksel ekstraktörler yardımıyla sap ve liflerden arındırılması sağlanır. Daha sonra ise siyah yaprak büyüklüğüne göre elekten geçirildikten sonra amaca uygun olarak kutulara aktarılır. Değer oluşumunda derecelendirme önemlidir. Çayın kalitesi bu aşamada daha belirginleşir.

Paketlemede, çay genellikle paketleme makinelerinde ve gerektiğinde elle paketlenir. Metal parçacıklarının çay içerisine olası karışmasını önleyebilmek amacıyla paketleme makineleri mıknatıs düzeneğine sahip olmalıdır. Ayrıca paketleme süresince de çayın fazladan nem kapmaması için gerekli önlemlerin alınması gerekir. Bunun için depolama koşullarını optimum düzeyde tutarak çayın özelliklerinin korunması tüketiciler ve üreticiler için çok önemli yarar sağlar(Kaçar, 2010:219).

4.2. Kuru çay üretim maliyetleri ile ilgili destek faaliyetler

Çay işletmelerinde destek faaliyetleri; genel yönetim ve altyapı tedarik, insan kaynakları yönetimi, mali işler, kalite güvence ve teknoloji geliştirmedir.

4.2.1. Genel yönetim -altyapı tedarik

Genel yönetim- altyapı tedarik faaliyeti, işletmede üretim ve süreklilik için ihtiyaç duyulan üretim faktörlerinin gerektiği yer ve zamanda hazır bulundurulmasını sağlar. Genel yönetim- altyapı tedarik faaliyetleri işletmenin üretim faaliyetlerine destek veren ve işletmenin üretim altyapısında kullanılan tüm girdilerle ilgili faaliyetleri kapsar. Genel yönetimden sorumlu olanlar, üretimle ilgili tüm yönetim faaliyetlerini iyi yönetmek zorundadır. Çünkü genel yönetim, örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için, üretim faktörlerini etkili ve düzenli sağlayan ve kullanan, yönetim faaliyetlerini ve birimlerin birbirleri olan ilişkilerini ve bu ilişkinin niteliğini inceleyen bir süreçtir. Bu süreçte ayrıntılı görev tanımları yaparak, işletmenin kuruluş yapısına uygun olarak, rasyonellik, başarmaya yönelme, daha çok çalışma ve gereksiz tüketimi ortadan kaldırarak tasarrufu sağlama amaçlanır.

Genel yönetimde değer oluşması için(Türkiye Standartları Enstitüsü, 2000:42):

- İşletmenin politika ve hedefleri oluşturulmalı,
- Müşterilerin ihtiyaçları ve beklentileri belirlenmeli,
- Kalite, iş sağlığı ve iş güvenliği, gıda güvenliği hedefine ulaşmak için uygun süreç belirlenmeli,
- Her sürecin etkinliğini ve verimliliğini ölçmek için metotlar oluşturulmalı,
- Oluşturulan metotlar sürecin etkinliğini ve verimliliğini ölçmede kullanılmalı,
- Savurganlıkları önlemek ve bunların sebeplerini yok etmek için araçlar belirlenmeli,
- İşletmede kalite yönetim sistemi sürekli iyileştirilmeli,
- Yönetim, değişim ve yeniliklere açık olmalı ve bunları uygulayabilmelidir.

4.2.2. İnsan kaynakları yönetimi

İnsan kaynakları yönetimi, işletmeye bugün ve gelecekte rekabet üstünlüğü sağlayacak insan kaynaklarının nasıl elde edileceğine, nasıl istihdam edileceğine ve nasıl yönlendirileceğine ilişkin kavramsal bir çerçeve sunar. Bu çerçeve içinde yer alan faaliyetlerin tümü, işletmenin kısa orta ve uzun vadeli amaçlarını gerçekleştirmesini, çalışanların ihtiyaçlarının ve beklentilerinin karşılanmasını ve aynı zamanda işletmenin sosyal sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayacak şekilde planlanmalı, örgütlenmeli, yönlendirmeli, koordine ve kontrol edilmelidir (Ceylan, 2008:6).

İnsan kaynakları yönetimi, işletmeler için en önemli sermaye unsuru olan insan sermayesinin oluşmasını sağlamalıdır. Bu unsur, işletmenin performansını, ürünün kalitesini artırmak ve rekabet avantajı elde etmek için çok önemlidir. İşletmede çalışanlar, uygun öğrenim, eğitim, beceri ve deneyim yönünden yeterli olmalıdır.

İnsan kaynakları yönetiminin, işletmelerde değer yaratabilmesi için işletmenin altyapısı, üretim yapmaya ve çalışma ortamına uygun olmalıdır. Çalışma ortamı, çalışanların görevlerini etkin ve verimli bir şekilde tamamlamalarına imkân verecek yeterli süre, beceri ve araç gereçleri sağlamalıdır. Tüm çalışanlar, kaliteli ve sağlıklı

üretim ve gıda güvenliğine özen göstermelidir. Çalışanların sağlık standartlarına uyup uymadıkları kontrol edilmelidir. Çalışanların hizmet içi eğitimle bilgi ve becerileri artırılmalı, işe ve işletmeye bağlılıkları en üst seviyeye çıkarılmalı, işten ayrılma oranları en aza indirilmelidir. Çalışanların işletmenin en önemli unsuru oldukları yapılan uygulamalarla çalışanlara hissettirilmelidir.

4.2.3. Mali işler

İşletmelerdeki finansal sorunlar, işletmeyi ve yaş çay müstahsillerini olumsuz etkilemektedir. Çay işletmelerine daha ucuza kaynak sağlama mekanizmalarına ihtiyaç vardır. Bu konuda devlet çay işletmelerini desteklemek için rol almalıdır. Çay işletmelerinin finansal sorunları doğrudan yaş çay üretenleri olumsuz etkilemektedir.

Yaş çay bedellerini zamanında alamayan müstahsil ürettiği yaş çay yaprağının kalitesini hemen göz ardı ederek miktarı ön plana çıkarmaktadır. Bu da çaydaki değer oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Ayrıca sektördeki nakit akışı sorunları da değer oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Bu durum, kuru çay üreten işletmeleri ve yaş çay yaprağı üreten müstahsilleri likiditeden ödün vermeye zorlamaktadır. Sri Lanka'da yapılan bir araştırmada nakit akışı sorunlarının kaynak zincirini olumsuz etkileyen en önemli faktör olduğu belirtilmektedir (Mirchandani, 2003:13).

4.2.4. Kalite güvence

Günümüzde, yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabette işletmeleri zorlayacak başlıca unsur, istenilen kalitede ürün/hizmeti ilk defasında, zamanında ve doğru olarak üretilip teslim etmektir. Kaliteden kastedilen, TS-EN-ISO 9000:2000 standardında "yapısal özellikler takımının şartları yerine getirme derecesidir". Belirtilen şartlardan anlaşılması gereken üretilen ürünün kullanıma uygun olarak müşteri memnuniyeti sağlamasıdır.

Kalite güvencesi, kalite şartlarının yerine getirileceğine dair güvence sağlamaya odaklanıp işletmeye bazı yararlar sağlar. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir (Türkiye Standartları Enstitüsü, 2000:6).

- Maliyet ve zamandan tasarruf sağlanması,
- Müşteri şikâyetlerinin azalması,
- İadelerin azalması,
- Kaynakların optimum kullanımı,
- Pazar payının artması,
- Yönetim kolaylığı,
- Müşteri memnuniyetindeki artış,
- Etkinlik ve verimlilik artışı,
- Sürekli iyileştirmenin sağlanmasıdır.

Çay işletmelerinde değer analizi açısından kalite güvencesinin ayrı bir önemi vardır. Şöyle ki, özellikle bazı özel çay işletmelerinin kalite standartlarına uygun olmayan çay

üretmeleri, çay sektörünü olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuzluk sonuçta, yaş çay üreten müstahsilleri, kuru çay üreten işletmeleri ve tüketicileri olumsuz etkilemektedir. Kalite güvencesinden taviz vermeme ise, işletmenin maliyetlerinde azalma sağlayacaktır. Bu azalış özellikle, kendini önleme maliyetleri, ölçme ve değerlendirme maliyetleri ile başarısızlık maliyetlerinde gösterecektir. Kalite güvencesi sayesinde, müşteri memnuniyeti sağlanarak önleme maliyetleri azalacaktır. Ayrıca ürünün kalite standart ve gerekli performans uygunluğu ile ölçme ve değerlendirme maliyetleri azalacaktır. Uygun olan ürünün üretilmesi ile başarısızlık maliyetleri azalacaktır. Bu durum da sonuçta işletmeye rekabet avantajı sağlayacaktır.

4.2.5. Teknoloji geliştirme

İşletmede araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetleri, üretimde emeğe dayalı sistemden makineye dayalı sisteme geçilmesi, mevcut ürünün geliştirilmesi ve yeni teknik bilgilerin kullanılması ile ilgilidir.

Çay işletmelerinde teknoloji geliştirme, maliyetlerin azaltılması açısından çok önemlidir. Örneğin yaş çay yaprağının kamyonlara yüklenmesi ve boşaltılması insan emeği ile olmaktadır. Bu durum, masraflı ve zaman alıcıdır. Yükleme ve boşaltmanın yürüyen bant halinde yapılması işletmeye çok önemli maliyet tasarrufları sağlayabilir.

5. Değer zinciri faaliyetlerinin üretim maliyetlerine etkisi

Üretim maliyeti, üretim faaliyetlerinin tamamlanması anına kadar faaliyet süresince katlanılan ve para ile ifade edilebilen fedakârlıklardır. Üretimin tamamlandığı noktada bu maliyetler ürünün maliyet değerini oluşturur (Peker, 1988:157). Diğer bir ifadeyle üretim maliyetleri, işletmenin üretim fonksiyonu ile ilgili katlanılan ve üretilen mamul ya da hizmetlere yüklenen maliyetlerdir (Altuğ, 2001:90). Kısaca üretim maliyeti, üretim için kullanılan ve mamullere yüklenen değer kullanımlarının tümüdür. Üretim maliyeti yerine üretilen mamul maliyeti, tamamlanan mamullerin maliyeti veya tamamlanan malların maliyeti (TMM) deyimleri de kullanılır (Haftacı, 2009:70).

Üretim maliyetleri, mal ve hizmet üreten işletmeler için çok önemlidir. Çünkü bu maliyetler, işletmenin esas faaliyet konusu olan mal ve hizmetlerin üretiminde tüketilen üretim faktörlerinin değeridir. Üretim maliyetleri, üretime yüklenme açısından direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderlerinin toplamından oluşur. Bu durumda üretim maliyet unsurları;

- Direkt ilk madde ve malzeme giderleri,
- Direkt işçilik giderleri,
- Genel üretim giderleri şeklinde üçe ayrılabilir.

Maliyet unsurlarından direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçilik giderleri genellikle birincil maliyet (ilk maliyet) olarak adlandırılır. Çünkü bunların tamamlanan mamullerle doğrudan ilişkisi vardır. Mamullerle doğrudan ilişki kurulamayan genel üretim giderleri ise ikincil maliyet olarak adlandırılır (Küçüksavaş, 2010:627).

Değer zinciri faaliyetlerinin üretim maliyetlerindeki etkisinin değerlendirilmesinde üretim maliyetini oluşturan her bir unsurun değer zinciri analizi aşağıda incelenmiştir.

5.1. Direkt ilk madde ve malzeme giderleri ve değer zinciri analizi

Direkt ilk madde ve malzeme giderleri, ürünün bünyesine doğrudan doğruya giren, teknik ve ekonomik değeri çok kolay bir şekilde tespit edilebilen giderlerdir. Bu giderler, yaş çay, alım yerinin kirası ve işçiliği ile yaş çayın alım yerinden fabrikaya üretim merkezine taşıma ve kullanılan giderlerinin toplamından oluşur.

Direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile ilgili değer oluşum zinciri, tedarik satın alma, içe yönelik lojistik ve satın alınan malzemenin üretim sürecinde kullanılması ile ilgilidir. Belirtilen bu değer zinciri unsurlarında değer etkenleri olarak şunlar sıralanabilir (Akbaş, 2008:68).

- Üretim için gerekli altyapının hazırlanması,
- Üretim için gerekli girdilerin satın alınması,
- Satın alınan girdilerin kalitesi,
- Satın alınan bu malzemenin; taşıma ve stoklama maliyetleri,
- Satın alınan malzemenin zaman ve yer faydası,
- Satın alınan malzemenin randımanı,
- Üretim süresi ve esnekliği,
- Direkt ilk madde ve malzeme birim maliyetleri,

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile ilgili değer oluşumunu etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir.

- Yaş çay yaprağı,
- Yaş çay yaprağı alım yeri,
- Yaş çay yaprağının fabrikaya taşınması.

5.1.1. Yaş çay yaprağı

Yaş çay, kuru çayın maliyetini ve kalitesini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Yaş çayın toplanma standardı, yaş çay ocağının yaşı, budama ve sürgün dönemleri yaş çayın kalitesini belirler. Bunun için yaş çayın, duyuşsal, fiziksel, kimyasal, mikrobiyolojik ve kalite standartlarını sağlamak üzere anlaşılmuş olan özelliklere göre seçilmesi ve satın alınması amaçlanmalıdır. Sektörde büyük çapta üretim yapan imalatçılar hariç diğer imalatçıların belli bir satın alma politikaları yoktur. Çoğu kapasitelerinin üzerinde yaş çay almaktadırlar. Bu da kaliteyi olumsuz etkilemektedir.

Yaş çay yaprağı zirai bir üründür. Bu nedenle de ürünün mevsimselliğine bağlı olarak kontrol edilmesi mümkün olmamaktadır. Yaş çay yaprağında değer oluşumu ve değer zinciri Japonya ve Bangladesh’de olduğu gibi tarladan başlatılmalıdır (Huque, 2007:563). Çünkü yaş çay yaprağının tarladan başlayarak kontrol edilip ona göre bir satın alma politikasının oluşturulması değer oluşumunda çok önemli katkılar sağlayacaktır. Yaş çay yaprağı satın alınırken 2,5 yaprak kuralına çoğu işletmenin uymadığı gözlenmektedir. 2,5 yaprak kuralı, yeni sürgün dönemindeki bir tomurcuğu ve 2 yaprağı içerir. Özellikle özel

sektör deki bazı işletmelerin yaş çay yaprağını belirlenen fiyatın altında ve daha uzun vadede yaş çay yaprağı bedelini ödeme girişimleri yaş çay yaprağındaki standartlara uyulmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısı ile bu durum da değer oluşumunu olumsuz etkilemektedir.

5.1.2. Yaş çay yaprağı alım yeri

Alım yeri, yaş çay yaprağının müstahsilden satın alındığı yerdir. Bu yerin seçimi önemlidir. Bu yer yaş çay yaprağının satın alınması ve fabrikaya götürülmesine uygun bir yer olmalıdır. Alım yerleri incelendiğinde yaş çay yapraklarının düzensiz bir şekilde toplandığı görülmekte ve bu durum da yaş çay yaprağının erken fermantasyona başlamasına neden olmaktadır. Ayrıca alım yerlerinde yaş çay yaprağının %2'si kadarının gerek alım yerinde bekletilirken, gerekse taşıma araçlarına yüklenirken yerlere dökülerek zayi olduğu gözlenmektedir. Bu zayıat biraz özen gösterme ile rahatlıkla ortadan kaldırılabilir.

Alım yeri, satın alınacak yaş çay yaprağının standartlara uygun olup olmadığının belirlenmesine, gerekli araç-gereç ve teknik eleman tarafından donatılmalıdır. Alım yerlerinde, yaş çay yaprağını satın alma standartlarına uygunluğunu kontrol edecek teknik elemanlar ile yaş çay yaprağının fabrikaya taşınması için yükleme ve boşaltmayı yapacak yeterli eleman bulundurulmalıdır. Yukarıda belirtilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi çay alım yerinin konumu değer yaratma açısından önemlidir.

5.1.3. Yaş çayın fabrikaya taşınması

Yaş çayların çay alım yerlerinden en kısa zamanda üretim alanına ulaştırılması gerekir. Bu yapılırken en uygun taşıma aracı tercih edilmelidir. Taşıma sırasında çay yapraklarının üstü uygun bir örtü ile kapatılmalıdır. Üzerleri kapatılmayan çayların taşıma sırasında yol ve rüzgârdan dolayı etrafa savrulduğu, bunun sonucunda ekonomik kayba uğrandığı gözlenmektedir.

5.2. Direkt işçilik giderleri ve değer zinciri analizi

Direkt işçilik gideri, kuru çay üretimi gider yerleri ile ilgili olup, doğrudan doğruya üretime yüklenebilen ve ürünü oluşturan, şeklini, yapısını ve durumunu değiştiren değer kullanımudur. Çay işletmelerinde direkt işçilik, yaş çay yaprağının işlenerek kuru çaya dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bu dönüşümün etkin ve verimli olması tamamen işçilik ile ilgilidir. Bu sürecin etkin ve verimli olmasında insan kaynakları bölümüne önemli işler düşer. İnsan kaynakları bölümünce, direkt işçilikle ilgili değer oluşumu için, gerekli sayı ve nitelikteki işçiler belirlenmelidir. Bu işçiler belirli dönemlerde hizmet içi eğitimlerden geçirilmelidir. Çay işletmelerinde üretim mevsimsel olduğundan bu eğitim çok önemlidir. Ayrıca sektöre dikkat edildiğinde işçi devir hızının yüksek olduğu gözlenmektedir. Çalışma şartlarının zor olması ve ücretlerin düşük olması bu durumun en önemli nedenleri olarak gösterilebilir.

Çay işletmelerinde direkt işçiliğin değer oluşturması için işçilerin işletmeye bağlılıkları sağlanmalı, işçi sağlığı ve iş güvenliğine önem verilmelidir. İşçilik maliyetleri ücretlerin azaltılması şeklinde değil, üretimin artırılarak birim başına düşen işçilik payının azaltılması ile düşürülmelidir. Üretimde vasıfsız işçi yerine işini bilen, işine

hakim olan işçiler tercih edilmelidir. Üretim sahasında çalışanlara, sorumlu oldukları birim ve makine konularında gerekli eğitimler verilerek makine bakım ve arıza müdahalelerini yapabilecek yeteneklerin kazandırılması ile ek personel ihtiyacı azaltılabilecektir. Ayrıca üretim işçilerinin bakım ve onarım aşamasında çalıştırılması sayesinde işçilerin dört ay olan çalışma süreleri beş-altı aya çıkarılabilir. Bu durum işçiler ve işletme için daha faydalı olacaktır. Üretimde kalifiye eleman kullanımı ile kalitesizlik maliyetlerinin düşmesi ve üretimde standartlaşma sağlanabilir. Yukarıda belirtilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi çay işletmelerinde, işçiliğin değer oluşturması insan kaynakları yönetimi ile doğrudan ilgilidir. İnsan kaynakları bölümü, işçilik ile ilgili değerlerin oluşması için(Eraslan vd, 2008:322);

- İşletmenin üretim gücü ve kapasitesine göre gerekli nitelik ve nicelikteki işçileri planlamalıdır.
- Planlanan işçiler işe alınmalı ve üretimin gerektirdiği eğitimlerden geçirilmelidir.
- Ücret politikası, işçileri işe bağlamalı ve işçi devir hızını azaltmalıdır.
- İşçiler performans değerlendirilmesine tabi tutulmalı ve başarılı işçiler ödüllendirilmelidir.
- İşletmede takım ruhu oluşturarak, her işe uygun olarak kariyer planlaması yapılmalıdır.
- Üst yönetim, üretim ile ilgili işçilere yetki ve sorumluluk vermeli ve denetlemelidir.
- İşçi sağlığı ve güvenliği ile gıda sağlığı ve güvenliğine önem vermelidir. İşçilere üretimde tüketici memnuniyetinin önemli olduğu bilinci aşılanmalıdır.
- Üretimde kalifiye eleman çalıştırmadan asla ödün verilmemeli ve kalitesizliğin maliyetleri ortadan kaldırılarak üretimde standartlaştırma sağlanabilmelidir.
- Kalite yönetimi hakkında işçiler bilinçlendirilmeli, işçilerin yaptıkları işlerin öneminin ve uygunluğunun farkında olmasını sağlamalı ve kalite hedeflerinin başarılması için nasıl katkıda bulunacakları belirlenmelidir.
- Üretim işçilerine, üretimden sorumlu oldukları makineler hakkında gerekli eğitimler verilerek makinelerin bakım onarımları bu işçiler tarafından sağlanmalıdır.
- Birim başına işçilik payını azaltmak için işçilerden en üst seviyede verim alınmalı, işçiler ile devamlı iletişim halinde olunarak işçilerin işletmenin en önemli unsuru oldukları hissettirilmelidir.

5.3. Genel üretim giderleri ve değer zinciri analizi

Genel üretim giderleri, direkt ilk madde ve malzeme gideri ile direkt işçilik gideri dışındaki üretim ile ilgili tüm değer kullanımını ifade eder. Bu değer kullanımları, üretilen kuru çaya doğrudan doğruya yüklenemeyen değer kullanımlarıdır. Çay işletmelerinde belli başlı genel üretim gideri kalemleri şöyle sıralanabilir.

- Yakıt gideri

- Bakım onarım gideri,
- Enerji gideri,
- Mutfak ve iâşe gideri,
- Taşıt gideri,
- Personel sağlık gideri,
- Amortisman gideri,
- Diğer genel üretim giderleri.

Yakıt gideri: Direkt ilk madde ve malzemenin (yaş çay yaprağının) kuru çaya dönüştürülmesinde kullanılan kömür, fueloil vb. için yapılan değer kullanımlarıdır. Yakıt giderleri uygulamada direkt ilk madde ve malzeme giderine de dâhil edilebilir. Fakat direkt ilk madde ve malzemenin özellikleri dikkate alınunca yakıt giderlerinin işletme malzemesi sayılması daha uygun olur.

Bakım onarım gideri: Bakım onarım gideri, makinelerin üretime hazır tutulması ve çalışması için veya bozulan makinelerin üretim faaliyetine devam etmesi için dönem içinde yapılan değer kullanımlarıdır.

Enerji gideri: Enerji gideri, dönem içinde işletme dışından sağlanan elektrik için ödenen değer kullanımıdır.

Mutfak ve iâşe gideri: Mutfak ve iâşe giderleri, üretimde çalışan işçilere verilen öğlen ve akşam yemekleri için yapılan değer kullanımlarıdır.

Taşıt gideri: Taşıt giderleri, üretimde kullanılan taşıtlar için yapılan değer kullanımlarıdır.

Personel ve sağlık gideri: Personel ve sağlık gideri, üretimde çalışan işçilerin tedavileri için yapılan değer kullanımlarıdır.

Amortisman gideri: Amortisman gideri, işletmenin sahip olduğu duran varlıklarda zamana ve kullanıma bağlı olarak ortaya çıkan eskime, aşınma ve hasar uğrama veya teknolojik yenilik nedeniyle değer kaybıdır. Üretim ile ilgili amortisman payları ilgili duran varlıkların, üretimde kullanıldıkları süre içinde ve kullanıldıkları ölçüde maliyete katılmalıdır (Haftacı, 2009:148).

Diğer genel üretim giderleri: Diğer genel üretim giderleri, yukarıda belirtilen gider kalemleri dışında kalan aşağıda belirtilen kalemlerden oluşmaktadır. Bunlar; depolama, finansman, vergi, resim harç, sigorta vb. giderlerdir.

a. Depolama Gideri: Depolama gideri, üretilen çayın bozulmadan, uygun koşullarda muhafaza edilmesi için yapılan değer kullanımlarıdır.

b. Finansman Gideri: Finansman gideri, alınan kredi karşılığında kredi kurumlarına ödenen faiz, komisyon gideri veya işletmenin vadeli ilk madde ve malzeme alımından kaynaklanan giderdir.

c. Vergi, resim, harç ve sigorta vb. gideri: Bu giderler mevzuat gereğince tahakkuk ettirilen, belirli bir karşılığı olmayan vergiler, kısmen karşılık olan resim harçlar ve sigorta vb. için yapılan değer kullanımlarıdır.

Genel üretim giderleri işletmenin üretim altyapısı ile ilgili olan giderlerdir. Çay işletmelerinde genel üretim giderlerinin önemli bölümü, yakıt, enerji, amortisman, bakım onarım ile mutfak ve iâşe giderinden oluşmaktadır.

Çay işletmeleri genel üretim gideri ile ilgili daha fazla değer oluşturabilmek için;

- İşletme altyapısını esnek bir yapıya kavuşturmalı,
- Boşa geçen zamanı en aza indirmek için iş planlaması ve işçi eğitimini düzenli yapmalı,
- Teknoloji geliştirme ile makineler daha etkin çalıştırılmalı, üretimde makine desteği en üst seviyeye çıkarılmalı ve makinelerin sürekli çalışması sağlanmalı,
- Genel üretim giderinin etkinliğine önem verilmelidir.

Sonuç

Çay işletmelerinde değer zinciri faaliyetlerinin üretim maliyetlerine olumlu etkisinin artması sürekli iyileştirme yaklaşımı ile yakından ilgilidir. Sürekli iyileştirme yaklaşımı ile değer yaratan faaliyetlerin etkinliği arttırılmaya çalışılmakta, değer yaratmayan faaliyetler ortadan kaldırılarak, gereksiz kayıpların önlenmesi amaçlanmaktadır. Çay işletmelerinde değer yaratan faaliyetler; temel ve destekleyici olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Değer yaratan faaliyetlerden satın alma- tedarikin rolü önemlidir. Çünkü çay işletmelerinde üretim maliyetleri incelendiğinde üretim maliyetlerinin ortalama %75-%80'ini direkt ilk madde ve malzeme giderleri oluşturmaktadır. Bu nedenle çay işletmelerinde etkili satın alma politikası oluşturulmalı ve bu politikadan asla taviz verilmemelidir. Direkt ilk madde ve malzemenin satın alınması ile ilgili olarak değer oluşturulması için; değer zinciri analizinin çay bahçesinden başlatılması gerekir. Çay bahçesinin standartlara uygun bir şekilde hazırlanması için, çayın ekilme aşamasından, bakım, budama ve hasat aşamasına kadar standartlara uyulması gerekir. Satın alma bölümü elemanlarının çay bahçelerini ve yaş çay yaprağı hasat sürecini incelemeli ve müstahsillerle uyumlu bir şekilde çalışarak, müstahsiller de değer zinciri analizine dâhil edilmelidir.

Çay sektörü incelendiğinde direkt ilk madde ve malzeme giderinde değer oluşumunun yüksek olmamasında yaş çay yaprağı üreten müstahsillerle kuru çay üreten işletmeler arasında bir kümelenme olmadığı görülmektedir. Bu durum değer zincirini olumsuz etkilemektedir. Eğer müstahsiller kümelenmeye katılır ise direkt ilk madde ve malzeme ile ilgili değer oluşumu olumlu etkilenecektir. Çünkü müstahsillerin kümelenmeye katılmaları demek, onların iş ortağı olmaları ve bilinçlenmeleri demektir. Ayrıca müstahsillerin kümelenmeye katılması kuru çay üreten işletmelerle tedarikçileri(müstahsiller) arasında ortak bir üretim ve satın alma politikasının oluşturulmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda üretimdeki sorunlar aşılacak, kalite ve verimliliğin artmasına katkı sağlanacaktır.

Çay bitkisi bölgenin ekonomik can damarı olmasına rağmen bölge insanı çaya gerekli ilgiyi göstermemekte ve gün geçtikçe de bu ilgi azalmaktadır. Ayrıca gerek müstahsillerin gerek kuru çay üreten işletmelerin birbirleriyle bir güven ve iletişim problemi de olduğu gözlenmektedir. Bu durumun ortak eğitim programları ve bilgilendirmeler ile aşılması gerekir. Bu eğitim programları çay ile ilgili teknik bilgileri de içermelidir. Çay işletme yöneticileri ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde ve çay alım yerlerinde yapılan incelemeler sonucunda yeterli bilgiye sahip olmayan müstahsilin çay hasadını yaparken sap ve selüloz kısmına gerekli özeni göstermediği gözlenmiştir. Bu nedenden dolayı çay hasadı ile ilgili teknik bilgilerin müstahsile verilmesiyle standart hasat yöntemi geliştirilebilir. Geliştirilecek hasat yöntemi uygulamaya konulursa direkt malzemede yaklaşık %15 oranında bir tasarruf sağlanabileceği söylenebilir.

Satın alma politikasına uygun çay alındıktan sonra bunların en kısa zamanda üretim hattına ulaştırılması gerekmektedir. Bu durum içe yönelik lojistik faaliyetler ile ilgilidir. Çay fabrikalarının direkt malzemeye en yakın ve en uygun yerde kurulması önemlidir. Zira böylece hem malzemenin değer kaybı engellenmekte hem de içe yönelik lojistik maliyetlerinde önemli tasarruflar elde edilmektedir. Yapılan gözlemler sonucu çay alım yerlerinin uygun yerlerde oluşturulmaması ve zamanında yaş çay yaprağının üretim hattına ulaştırılmaması normal olan %2-4 lük fireyi %10-12'ye çıkarmaktadır. Bu çok büyük bir ekonomik kayıptır. Bunun için kesinlikle anormal fireye fırsat vermemek gerekir. Ayrıca çay alım yerlerinde görev yapan çay alım uzmanlarının satın alma politikalarına uyması ve standartlara uygun çay almaları yaklaşık %15'lik direkt ilk madde ve malzeme giderinde tasarruf sağlayabilecektir. Bu tasarruf ancak standart hasat ve satın alma politikasına uyularak sağlanabilir. Bunda da müstahsillerin desteği göz ardı edilmemelidir.

Çay işletmeleri ile ilgili diğer dikkat çekici konu ise işçiliktir. Çay işletmelerinde işgücü temelli analiz yapılmalı, nitelikli işgücü istihdam edilmelidir. Çünkü sektörde niteliklere uygun işgücü istihdam edilmemesi verimsizlik ve kalitesizliğe neden olmaktadır. Özellikle işçilik giderinde tasarruf etmek için sektörde niteliksiz işgücünün istihdam edildiği bir gerçektir. Yaş çay yaprağı hasadında özellikle Gürcistan'dan gelen yabancı ve niteliksiz işçilerin çalıştırılması, miktarın ön plana çıkması ve kalitenin ikinci plana düşmesine neden olmaktadır. Üretimde; vasıfsız işçi yerine, işini bilen, nitelikli çalışanlar tercih edilmelidir. İmalatta çalışanlara sorumlu oldukları birim ve makine konularında gerekli eğitimler verilerek makine bakım ve arıza müdahalelerini yapabilecek yeterliliklerin kazandırılması ile ek personel ihtiyacı azaltılabilecektir. Kalifiye eleman sayesinde kalitesizlik maliyetlerinin düşmesine ve üretimin standartlaşmasına neden olacaktır.

Çay sektöründe, kuru çay üreten özel sektör işletmelerinin işçilik maliyetleri asgari seviyededir. Değer oluşumu için insan kaynağını çok iyi kullanmak gerekir. Bunun için diğer işletmelerin yetişmiş insan kaynağından da yararlanmak gerekir. Üretimde standart oluşturmak için bu durum çok önemlidir. Üretim süreci aynı olmasına rağmen işletmelerin farklı kalitede çay üretmeleri düşündürücüdür. Bunun dört farklı nedeni olabilir. Birincisi, direkt malzemenin kalitesi farklı olabilir. İkincisi üretim sürecindeki makineler eski veya birbirleriyle uyumsuz olabilir. Üçüncüsü, üretimi gerçekleştiren

insan unsuru yetersiz olabilir. Dördüncüsü ise; üst yönetimin üretim ve kaliteye bakış açısı farklı olabilir.

Çay işletmelerinde genel üretim giderlerinin mevcut durumdan daha aşağı düşürülmesi yakıt olarak kömürün yerine doğal gaz kullanılmadığı sürece pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle doğal gaz bölgeye gelince değerlendirilmelidir.

Çay işletmelerinde üretim maliyetlerinde değer zinciri oluşturulmak isteniyorsa; özellikle tesis kurulum maliyetlerinin gözden geçirilmesi gerekir. Örneğin diğer çay üreten ülkelerde çay üreten fabrikaların kapasitesi en çok 30 ton/gün iken Türkiye’de en küçük fabrikanın kapasitesi 30 ton/gün dür. Kurulumun yüksek kapasitede olması, kapasite kullanımının ise düşük olması; toplam maliyetler içindeki sabit maliyetin payını olumsuz etkileyerek birim maliyetlerin yüksek çıkmasına neden olmaktadır.

Fabrikaların hammaddeye yakın yerlerde kurulması gerekir. İşletme için standart bir satın alma ve üretim politikası olmalıdır. Bu politika gerek yerel gerekse uluslararası kanun ve standartlara uygun olmalıdır. Bu politikalar iç ve dış kaynaklı kontrollerle denetlenmeli ve aksayan yönler gözden geçirilmelidir. Bu sayede ortaya çıkabilecek olumsuzluklar azalacak, kalitesizlik maliyetlerinin düşmesine katkı sağlayabilecektir. Kısaca önlenebilir nedenlerden dolayı ortaya çıkabilecek kontrol edilebilir maliyetlerde azalma sağlanabilecektir.

Kuru çay üretiminde soldurmaya ayrı bir önem vermek ve soldurma standartlarına uymak gerekmektedir. Çünkü solmanın yeterince olmaması kıvrırma aşamasında ve diğer aşamalarda kalitesizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun için soldurma süresine dikkat edilmeli, verilen havanın bağıl nemi ayarlanmalı, soldurma alanı nemli havanın yok edilmesi için havadar olmalı, nemin birikmesine izin verilmemelidir. Soldurma sırasında havanın dış ortamdan alınmasının tercih edilmesi, soldurma süresinin az da olsa kısalmasına neden olabilmektedir.

Kıvrırma makinelerinin dakikadaki dönüş sayısı ve devinim gibi özellikleri genelde bilinmemektedir. Motorlarında kullanılacak yeni versiyonlu aktarım ve güç organları, enerji tüketimi bakımından en yoğun kısmı olan kıvrırma bölümünün sarfiyatını azaltabilecektir. Bu nedenle üretimde kullanılan makinelerin günümüz teknolojilerine uygun hale getirilmesi gerekir. Bu sayede elektrik giderlerinde %10-20 arasında tasarruf sağlanabilecektir. Ayrıca üretimde, ısıtma için kömür yerine doğalgazın kullanılabilir olması ile ilk yıldan itibaren ısıtma giderinde %30'lara varan bir düşüşün meydana geldiği, üretimde doğal gazı kullananlar tarafından ifade edilmektedir.

Kurutma aşamasında kullanılan ısıtıcı panellerinin temizlenmesi hava akışını kullanarak kurutma yapan işletmelerde hava geçirgenlik miktarını artıracığından kurutma süresini ve kapasitesini olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu uygulamanın rutin olarak yapılması benimsenmelidir.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi, üretim maliyetlerinin değer zinciri analizi sayesinde;

- Üretim anlayışında değişiklik olmakta, müşteri tercihlerine göre istenilen ürün üretilmekte,

- Ürün araştırma-geliştirme safhasından üretim aşamasına kadar olan süreçte otokontrol yapılmakta, ortaya çıkan hatalar anında düzeltilmekte, kalite artmakta ve maliyetlerin düşmesi sağlanmakta,
- İşletme dışı faktörlerin de önemi anlaşılmakta,
- Gerek işletme içinde gerekse işletme dışında eşgüdüm, iletişim ve taraflar arası güven sağlanmakta,
- Etkili ve verimli kaynak kullanımı sağlanmakta,
- Üretilen ürünün maliyet unsurları daha sağlıklı hesaplanmakta,
- İşletmede stratejik kararların verilmesine yardımcı olabilmekte,
- Küresel rekabet ortamında rekabet avantajı elde edilebilmektedir.

Yukarıda açıklananları özetlemek gerekirse, çay işletmelerinde üretim maliyetlerinin değer zinciri analizi sayesinde işletmeye değer katan faaliyetlerin etkinliği artırılabilenekte, değer katmayan faaliyetlerin etkisi azaltılabilmekte veya yok edilebilmektedir. Bunun sonucunda değer zinciri analizi uygulaması ile üretim maliyetleri üzerine olumlu etki yapılabilmektedir.

Türkiye’de çay işletmelerinin temel sorunlarının çözümünde değer zinciri analizi temel bir araç olarak kullanılabilir. Yalnız değer zinciri analizinde daha iyi sonuçlar alabilmek için değer zinciri analizinin çay bahçesinden başlatılması gerekir. Kaliteden taviz verilmeden maliyetlerin düşürülebilmesi için değer zinciri analizi, çay işletmelerinde küresel değer zinciri faaliyetlerinin her aşamasında etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

Kaynakça

- Akbaş, Halil Emre (2008).“Endüstri İşletmelerinde Değer Zinciri Analizinin Mamul Maliyetleri Üzerine Etkileri ve Uygulama Örneği”, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuğ, Osman (2001). Maliyet Muhasebesi. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Ceylan, Ramazan (2008).İnsan Kaynakları Yönetimi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1747.
- Çancı, Metin, Murat Erdal (2003).Lojistik Yönetimi, İstanbul: Utikad Yayınları.
- Eraslan, İ. Hakkı ve Aslı Deniz Helvacıoğlu Kuyucu, İsmail Bakan (2008). “Değer Zinciri (Value Chain) Yöntemi İle Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün

- Değerlendirilmesi". Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 10, .Sayı 11:307-332.
- Eren, Erol, (2008). Stratejik Yönetim, Eskişehir, TC Anadolu Üniversitesi Yayın No.1491.
- Gülçubuk, Bülent ve Mevhibe Albayrak, Erdoğan Güneş (2009). "Türkiye'de Çay Üretimi İşletme Ekonomisi Çay Politikalarının Üretim Davranışlarına Etkisi". Ankara: Tekgıda-İş Sendikası.
- Haftacı, Vasfi (2009). Maliyet Muhasebesi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Huque, Sheikh Mohammed Rafiul (2007). "Strategic Cost Management of Tea Industry: Adoption of Japanese Tea Model in Developing Country Based on Value Chain Analysis". Yokohama National University, Yokohama Journal Of Social Sciences, 561-577.
- İslamoğlu, A. Hamdi (2008).Pazarlama Yönetimi, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaçar, Burhan (2010). Çay Bitkisi Biyokimyası Gübrenmesi İşleme Teknolojisi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karacan, Sami, Davut Aygün ve Mustafa Savcı (2010). "Çay İşletmelerinde Faaliyet Temelli Maliyetlemenin Kullanılabilirliği ve Bir Uygulama". Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi Cilt 14, Sayı 1:113-132.
- Küçüksavaş, Nihat (2010).Finansal Muhasebe. İstanbul: Beta Yayınları.
- Loconto, A. (2012). Value chains and chains of values: Tracing Tanzanian tea. In Local Agri-Food Systems in a Global World: Market, Social and Environmental Challenges (Vol. 195, No. 214, pp. 195-214). Cambridge Scholars Publishing in association with GSE Research.
- Mirchandani, Jagdish (2003). Sri Lanka Tea Industry Supply Chain Review, Tea Cluster Supply Chain Report, February 2003 , S.13.
- Mucuk, İsmet (1993).Modern İşletmecilik. İstanbul: Der Yayınları.
- Peker, Alparslan (1988).Modern Yönetim Muhasebesi. İstanbul: Muhasebe Enstitüsü Yayın No:53.
- Porter, M.E. (1998).Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York.
- Savcı, Mustafa (2012). "Çay İşletmelerinde Üretim Maliyetlerinin Değer Zinciri Analizi" (Basılmamış Doktora Tezi) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shank, John K. ve Vijay Govindarajan (1993).Strategic Cost Management: The New Tool for Competitive Advantage. New York: The Free Pres.
- Turna, Turgay, Şaziye Ilgaz, Ayhan Haznedar, Çay Tarımı ve Siyah Çay İşleme Teknolojileri, Rize Ticaret Borsası.

Türkiye Standartları Enstitüsü, (2000). "ISO 9000:2000 Kalite Yönetim Sistemi"

Ülgen, Hayri, S. Kadri Mirze (2010).İşletmelerde Stratejik Yönetim. İstanbul: Beta Yayınları.

Walters, David and Mark Rainbord (2004). "The Demand Chain as An Integral Component of The Value Chain" Journal of Consumer Marketing, Vol: 21, Issue 7: 465-475.

Yayın Geliş Tarihi: 28.03.2019

Yayın Onay Tarihi: 08.05.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.546232

Mustafa YILMAZ *

Onur KARAKAŞ **

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Siyasal Değerler Açısından Analizi

*An Analysis of 24 June 2018 Presidential Elections in
Terms of Political Values*

Özet

İnsanların yaşamlarında kılavuz görevi gören amaçlar ve ilkeler çerçevesinde arzu duyulan bilişsel unsurlardır değerler. Bu yönüyle tercihlerimizdeki belirleyicilerden olan değerlere hitap eden siyasetin, siyasal tercihlerimize de etkide bulunduğu söylenebilmektedir. Bilim insanları değerleri, siyasi ideolojilerin temel ilkeleri ve ana prensipleri olarak görmekte ve değerlerin, siyasi meselelere yönelik karar vermede, siyasi kararları saptamada ve meşru kılmada ve ayrıca siyaset hakkında belli bir tartışma iklimi yaratmada kullanıldığını ifade etmektedirler. Dolayısıyla değerlerin, siyasetle ve siyasi tercihlerle olan ilişkisini analiz etmek önem taşımaktadır. Buradan yola çıkarak Türkiye siyasi tarihi açısından önemli bir kırılma anı olan 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı sistemi seçimleri, 1921 yılından günümüze devam eden parlamenter sistemi değiştirerek yerine partili cumhurbaşkanlığına dayalı bir sistem getiren bir seçim olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu araştırmada, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yer alan adaylarının Twitter üzerindeki söylemleri Schwartz'ın Değerler Kuramı çerçevesinde analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada siyasal iletişim çalışmalarının yoğunlaştığı, seçim öncesindeki 1 aylık dönem dikkate alınmıştır ve adayların 23 Mayıs 2018- 23 Haziran 2018 tarihleri arasındaki tweetleri resmi Twitter hesapları üzerinden arşivlenerek incelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak nitel içerik analizinden yararlanılmıştır. Cumhurbaşkanı adaylarının Twitter üzerindeki söylemleri değerler açısından incelenerek, seçmenin beklentilerine karşılık vermek amacıyla söylemlerinde hangi değerlere öncelikle atıf yaptıkları tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada, siyasal aktörlerin söylemlerinde öne çıkan değerler ve seçimleri kazanan ve kaybeden aktörlerin söylemlerinde değersel anlamda farklılıklar olup olmadığı ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular analiz edildiğinde 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Recep Tayyip Erdoğan'ın en fazla atıf yaptığı değerlerin; "kendi amaçlarını belirleme", "başarılı olmak", "sorumluluk sahibi olmak ve sosyal güç" değerleri olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda 24 Haziran 2018 seçimlerinde "başarılı olmak", "kendi amaçlarını belirlemek", "sorumluluk sahibi olmak", "zenginlik", "dürüstlük", "özgürlük", "ulusal güvenlik" ve "sosyal güç" değerlerinin adayların söylemlerinde ön plana çıktığı görülmektedir.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, e-mail: m.yilmaz@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0003-3320-108X

** Kocaeli Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı doktora öğrencisi, e-mail: onurkarakas90@gmail.com ORCID: 0000-0001-8734-4671

Anahtar Kelimeler: Twitter, Değerler, Schwartz Değerler Kuramı, Seçimler.

JEL Kodları: D72.

Abstract

Values are desirable cognitive elements within the framework of goals and principles that serve as a guide in the lives of people.. In this respect, it can be said that the politics which addresses the values that are among the determinants of our preferences also affect our political preferences. Scientists regard values as the basic principles and main principles of political ideologies and the scientists define that values are used to make decisions about political issues, in order to determine and legitimize political decisions, and to create a climate of discussion about politics. Thus, it is important to analyze the relationship between values, politics and political preferences. 24th June 2018 was determined as the subject of the study because this date is an important breaking moment in Turkish politic history. 24th June 2018 Presidential system elections are significant because it is an election that replaces the current parliamentary system which was on process from 1921, to a system based on party presidency. In this study, Twitter dicourses of the candidates who took place in the presidential elections of June 24, 2018 were evaluated in the context of Schwartz's Values Theory. In the study, it was taken into consideration the 1-month period before the election, when the political communication activities were concentrated and tweets of the candidates between 23 May 2018 and 23 June 2018 were archived from the official Twitter accounts. In the research, qualitative content analysis was used as the research method . The statements of presidential candidates on Twitter were examined in terms of values and the values which were referred by candidates in their discourses in order to respond the expectations of the voters. In this study, it was pointed whether there are any values differences in the discourses of the politic actors who win or lost the elections . When the findings are analyzed in the study , it has been observed that Recep Tayyip Erdoğan who is the winner of elections, has made the most references to "choosing own goals" , "succeed" and "social power" values. As a result of analyzes, during 24 June 2018 elections, it has been observed that "succeed","choosing own goals" , "wealth", "honesty" , "freedom", "national security" and "social power" values were stood out in discourses of candidates.

Keywords: Twitter, Values, Schwartz Values Theory, Elections.

JEL Codes: D72.

Giriş

Halka yönetime katılma fırsatı vermek amacıyla ortaya çıkan, temelinde ortak karar alma yönteminin yer aldığı bir siyasal sistem olan demokrasinin olmazsa olmaz unsuru seçimlerdir. Seçimler aracılığıyla halkın değerleri ve tercihleri yönetime yansımaktadır. Bu nedenle, demokratik hayatın en önemli unsurlarından olan siyasal seçimlerde, seçmen tercih ve kararlarını etkileyen faktörler tespit edilmesi gereken önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri de değerlerdir. Değerler, kişilerin tutumlarını, tercihlerini ve davranışlarını seçerken rehber olarak yararlandığı, önem sırası göz önüne alınarak hiyerarşik biçimde yapılanmış, davranışlardan veya

hedeflerden hangilerinin kişisel ya da toplumsal olarak istenir olduğunu belirten inançlardır (Feather, 1975, Kluckhohn, 1962, Rokeach, 1973, Zavalloni, 1980). Bireylerin yaşamlarında kılavuzluk görevi üstlenen (Mehmedoğlu, 2007: 799) değerler, bireyin veya insan topluluklarının, davranış ve eylem seçeneklerinden açık veya kapalı şekilde tercih edileni ifade etmektedir (Güvenç, 1976: 29-30).

İnsanlar etraflarında meydana gelen olayları ve hayatlarını sürdürdükleri dünyayı açıklamak ve anlamak amacıyla değerlerden yararlanırlar. Değerin olduğu yerlerde her zaman bir değerlendirme, karşılaştırma ve hüküm verme vardır (Avcı, 2007: 18). Bu bağlamda değerler, insanların zihni içeriklerinin ve önceliklerinin göstergesi özelliğini göstermektedir. Söz konusu öncelikler, hiyerarşik bir yapılanmaya neden olmaktadır (Bilgin, 1995: 83; Schwartz and Bilsky, 1987). Hiyerarşik sıralamada en üstte bulunan değer, o birey ya da grubun temel değerini ifade etmektedir. Bu sebeple bazı insanlar için güvenlik güçten daha önemli bir değer ifade ederken diğer bireyler için güç ve başarı eşit öneme sahip değerler şeklinde ifade edilebilir. Sürekli olarak bilme ve anlama çabasında olan insanın tercihlerinde ve kararlarında değerler, tutumlar, inançlar, amaçlar, motivasyonlar gibi sosyo-psikolojik temelli pek çok faktör etkili olmaktadır. Bireyler toplumsal, ahlaki, dini, estetik, iktisadi ve siyasi birçok değere sahiptir (Akbaba, 2004: 203) dolayısıyla insanların her eylemi, kararı ve tercihi bir değere işaret etmektedir (Güngör, 1998: 27).

Değer üzerine yapılan bu tanımlardan hareketle değerlerin, bireylerin amaçlarını, hedeflerini, seçim ve tercihlerini etkileyen sosyo-psikolojik bir unsur olduğu söylenebilir. Değerlerin bireylerin ve insan topluluklarının davranış ve tutumlarına yönelik olan belirleyici etkisi tabii biçimde toplumların siyasi tercih ve kararlarında da etkili olmaktadır. Siyasetin değerler ya da menfaatler üzerinden gerçekleştiğini ifade eden Akdoğan (2004:133), değerlerden yoksun bir siyasetin bulunmadığını, her ne amaçla yapılıyor olursa olsun siyasette belli değerlerin ve ilkelerin gözetilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Bireylerin ve siyasi aktörlerin sahip oldukları değerlerin birbirleriyle uyum göstermesi siyasi gücün ikna düzeyini artırmaktadır. Bir ikna sanatı olarak siyasetin başarılı olması için toplumun düşüncelerini, inançlarını, isteklerini doğru olarak saptayabilmesi ve bunlara doğru olarak cevap vermesi gerekmektedir. Siyasi aktörler ile toplumun değerlerinin uyum sağlamaması durumunda ise seçeneklerin artı ve eksilerinin gözden geçirilerek karara varılması söz konusu olmaktadır (Köse ve Yılmaz: 2012,12) .

Siyaset ve değer üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde çok sayıda çalışmada değerlerin, siyasi ideolojilerin temel ilkeleri olarak görüldüğü ve siyasi değerlerin, siyaset alanındaki temel kişisel değerleri ifade ettiği vurgulanmaktadır. Temel değerlerin siyasi değerleri yapılandırdığı ve siyasi tercihlerin temel değerler ve oy verme davranışıyla anlamlı bir bağlantı oluşturduğu ifade edilmektedir. (Schwartz et.al.,2010: 423). Konuyla ilgili yapılan çeşitli araştırmalar seçmenlerin siyasetlerinin konuşmalarını; değer, üslup, ideoloji, vaat, gündem sorunlarına bakış ve kazanma olasılıklarını göz önüne alarak değerlendirmelerde bulduklarını ortaya koymuştur (Köse ve Yılmaz, 2012:11). Bu sebeple siyasi aktörlerin söylemlerini değerleri dikkate alarak analiz etmek, toplumun siyasi tercihlerinde etkili olan kriterleri çözümleyerek ortaya koyabilmek açısından önemlidir. 24 Haziran 2018 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin

kazananlarının ve kaybedenlerinin sosyal medya aracı Twitter üzerinden kullandıkları söylemlerine Schwartz Değerler Ölçeği'ndeki değerler dikkate alınarak nitel içerik analizi uygulanmıştır. Nitel içerik analizi sonucunda siyasi aktörlerin tweetlerinde öne çıkan değerler, seçimleri kazanan ve kaybeden siyasi aktörlerin Twitter'daki söylemlerinde değersel anlamda farklılıklar olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1.Schwartz'ın Değerler Kuramı

İnsanların üç evrensel ihtiyacından (bireysel ihtiyaçlar, düzenli sosyal etkileşim mecburiyetleri ve grupların hayatta kalma ve refah gereksinimleri) hareket ederek Schwartz on farklı, genel ve temel değer ortaya koymuştur (1992:4). İnsanların olan bitenleri, diğer bireyleri, politikaları ve faaliyetleri değerlendirmesine ve belirlmesine öncülük eden bu on temel değer; başarı, teşvik, iyilikseverlik, uyum, güç, hazcılık, güvenlik, özyönelim, evrenselcilik ve geleneksellik olarak sıralanmaktadır. Bu on temel değer belirlenirken dünya üzerindeki değişik kültürler tarafından tanınan temel değerleri kapsamına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda İsrail, Türkiye, Fas, Almanya ve Estonya gibi farklı ülkelerde değer araştırmaları yapılmıştır (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000).

Schwartz (1987, 1990) farklı kültürlerdeki bireylerin benimsediği ana değerlerin içeriğini ve söz konusu değerler arasındaki yapısal ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır. Böylelikle toplum bilimleri adına temel değerler konsepti eksikliğini gidermeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda bu değerler arasındaki yapısal ilişkileri belirlemeyi amaçlamıştır. Schwartz teorisinde on güdüsel değer tanımlanmış ve bu değerler arasındaki çatışma ve uyuma yönelik bir konsept oluşturmuştur. Değerler arasındaki çatışma ve uyum dinamikleri farklı kültürel gruplarda değerler arasında bir ilişki yapısını ortaya çıkarmakta ve insani güdülerde evrensel bir kavram önermektedir.

Schwartz Değerler Sınıflamasında her değer; psikolojik, pratik ve sosyal sonuçları mevcuttur ve her bir değer, diğer değerle uyum ya da zıtlık içerisinde bulunması söz konusudur. Örneğin, başarı değeri, genel olarak yardımseverlik değeri ile çatışmaktadır. Birisinde kişinin kendi başarısına odaklanma anlamı bulunurken diğerinde başkalarının başarısını artırmak için yardım etme davranışı bulunmaktadır. Yardımseverlik değeriyle kurallara uyma değerlerinin her ikisi de insanların onayını kazanan davranışlar olduklarından birbirlerine benzer değerler olarak nitelendirilirler. Güç ve güvenlik değerleri söz konusu olduğunda ise her iki değer de belirsizlikten kaçınma ve ilişkileri kontrol etme anlamını içermesinden dolayı benzerlikleri söz konusudur (Schwartz et.al., 1999). Yapılan araştırmalarda, insanların eğitim seviyesi arttıkça öz-yönelim (Schwartz, 2006; Schwartz ve at.al., 2000), uyarım arama (Schwartz et.al., 2001) zihinsel açıklık, esneklik ve başarı değerlerinin arttığı (Schwartz, 2006), gelenek ve uymaya yönelik değerlerin azaldığı gözlemlenmiştir. Araştırmalarda insanların gelişimine bağlı olarak, yaşın artmasıyla birlikte öz-aşkınlık değerlerinin (iyilikseverlik ve evrensellik) arttığı ve öz-genişletime (başarı ve güç) yönelik değerlerin azaldığı ifade edilmiştir (Schwartz et.al, 2001).

Schwartz'ın çalışmasını özgün kılan husus, bireysel değerlerin davranış, yaklaşım ve toplumsal değerler üzerine etkisinin sosyo psikolojik bakış açısıyla incelenmesidir. Schwartz'ın (1992, 1996) ortaya koyduğu değer kuramı, son otuz yıl içerisinde psikoloji çalışmalarında dikkate alınan önemli bir model ortaya koymaktadır.

2. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Öncesi Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Atmosferi

24 Haziran 2018 Türkiye Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimleri öncesi ülkenin siyasi ve toplumsal yapısını etkileyen ana unsurların 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, darbe girişimi sonrası ülkede güvenlik, asayiş ve Fetullahçı Terör Örgütü(FETÖ) ile etkili mücadele edebilmek amacıyla başlatılan Olağanüstü Hal(OHAL) uygulamaları ve 2017 Türkiye Anayasa Değişikliği Referandumu olduğu söylenebilir.

15 Temmuz 2016 kalkışması Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK) içerisinde illegal olarak yapılanmış FETÖ mensubu bazı generallerin ve askerlerin organize ettiği bir darbe girişimidir. Söz konusu darbe girişimi halkın sokağa çıkarak darbecilere direniş göstermesi ve TSK içindeki çoğunluğun darbe girişimine destek vermemesiyle engellenebilmiştir (yenisafak.com). Darbe girişiminin hemen ardından 21 Temmuz 2016'da Ankara'daki Milli Güvenlik Kurulu ve ardından yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 3 ay süreyle OHAL ilan edildiğini açıklamıştır (hurriyet.com.tr).

2018 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimlerine doğru giden yolda atılan en önemli adım 2017 Türkiye Anayasa Değişikliği Referandumuna gidilmesi olmuştur. İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından desteklenen anayasadaki madde değişiklikleri muhalefetteki Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) destek vermesiyle, 20 Ocak 2017 tarihinde meclisten geçmiş ve referandum kararı alınmıştır. Değişiklik paketi, mevcut parlamenter sistemin kaldırılarak yerine başkanlık sisteminin getirilmesini, başbakanlık makamının kalkmasını, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki milletvekili sayısının 550'den 600'e çıkarılmasını, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun yapısında değişiklikler yapılmasını içermektedir (yenisafak.com). Kasım 2016'da AK Parti uygulanması istenen sistemin isminin başkanlık sistemi yerine cumhurbaşkanlığı sistemi ismiyle anılacağını duyurmuştur (sabah.com.tr). Referandum 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilmiş, "Evet" oranı %51,43, "Hayır" oranı ise %48,57 olmuştur. Katılım oranının %85,5 olduğu referandumda yaklaşık 25 milyon 133 bin 391 kişi "Evet" oyu kullanırken, 23 milyon 758 bin 401 kişi "Hayır" oyu kullanmış, ortalama 800 bin oy ise geçersiz kabul edilmiştir (bbc.com).

16 Nisan 2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumunu ile ülkenin yönetim şeklinin başkanlık sistemi olarak belirlenmesinin ardından 2018 yılına gelindiğinde siyasetin ana gündem maddesi Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimleri olmuştur. Kasım 2017'de MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin AK Parti'ye seçime yönelik ittifak önerisinde bulunmasıyla Şubat 2018 tarihinde Cumhur İttifakı kurulmuştur (aa.com.tr). Bahçeli'nin erken seçimin gerekliliğine vurgu yaparak "erken seçim" teklifinde bulunması ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 18 Nisan 2018 tarihinde bu teklife onay vermesiyle 3 Kasım 2019'da yapılması planlanan seçim erken bir tarihe alınmıştır (cumhuriyet.com.tr). 20 Nisan 2018'de erken seçim önerisi TBMM'de kabul edilmiştir (cumhuriyet.com.tr). YSK, resmi Cumhurbaşkanı adaylarını 13 Mayıs 2018 tarihinde ilan etmiştir (ysk.gov.tr). Buna göre seçimlerde Cumhurbaşkanı adayı olarak Cumhur İttifakı'nın ortak adayı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) adayı Muharrem İnce, İyi Parti (İP) adayı Meral Akşener, Saadet Partisi'nin (SP) adayı Temel

Karamollaoğlu, Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) adayı Selahattin Demirtaş ve Vatan Partisi (VP) adayı Doğu Perinçek cumhurbaşkanı adayları arasında yer almıştır. 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen seçimleri salt oy çoğunluğunu elde eden Recep Tayyip Erdoğan kazanmıştır (ysk.gov.tr).

Tablo 1: 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sonucu

ADAY	TÜRKİYE GENELİ TOPLAM	ORAN (%)
Recep Tayyip ERDOĞAN	26.330.823	% 52,59
Muharrem İNCE	15.340.321	%30,64
Selahattin DEMİRTAŞ	4.205.794	% 8,40
Meral AKŞENER	4.205.794	% 7,29
Temel KARAMOLLAOĞLU	443.704	%0,89
Doğu PERİNÇEK	98.955	%0.20
GENEL TOPLAM	50.068.627	%100

Kaynak: www.ysk.gov.tr

3.Yöntem

Rokeach'a göre (1973) değerler, belirlenmiş olan bir konu üzerinde kanaat belirtme ya da bir dinsel ya da siyasal ideolojiyi önemli hale getirme işlevine sahip olan çok yönlü standartlardır. Bununla beraber Rokeach'ın geliştirmiş olduğu değer çoğulculuğu kuramına göre, ideolojik ayrımlar bazı değerlere verilen öneme göre biçimlenmektedir. Buradan hareketle araştırma kapsamında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde etkili olan değerleri saptamaya yönelik bir analiz gerçekleştirilmiştir. 1921 Anayasası ile uygulanmaya başlayan parlamenter sistemi Cumhurbaşkanlığı sistemine dönüştüren bir seçim olması nedeniyle 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri Türkiye siyasi hayatı açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin siyasal değerler açısından analizi önem taşımaktadır. Araştırmada 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu, Selahattin Demirtaş ve Doğu Perinçek'in resmi Twitter hesapları incelenmiştir. Çeşitli araştırmalar göstermektedir ki, siyasetçiler Twitter'ı bilgilendirme, etkileşim, hareketlilik (mobilizasyon) ve kampanya ile bütünleşme amaçlı olarak kullanılmaktadırlar.(Lilleker et al.,2011). Twitter'ın siyasi aktörler tarafından kullanılmasının nedeni seçim kampanyası ya da kampanya dışı herhangi bir konu hakkında olabilmektedir. (Meriç,2015:42). Çalışmada siyasal iletişim çalışmalarının yoğunlaştığı seçim öncesindeki bir aylık dönem dikkate alınmıştır ve cumhurbaşkanlığı için aday olan siyasal aktörlerin 23 Mayıs 2018- 23 Haziran 2018 tarihleri arasındaki tweetleri arşivlenmiştir. Böylece siyasal aktörlerin 23 Mayıs 2018- 23 Haziran 2018 tarihleri arasında Twitter üzerinden paylaştıkları söylemler değerler açısından incelenerek, seçmenin beklentilerine karşılık vermek amacıyla söylemlerinde hangi değerlere öncelikle atıf yaptıkları tespit edilmiştir. Araştırmada yöntem olarak nitel içerik analizinden yararlanılmıştır. Nitel içerik analizi, verilerin araştırmacı tarafından düzenlendiği, analiz birimlerine ayrıldığı, sentezlendiği, biçimlerin ortaya konulduğu, önemli değişkenlerin keşfedildiği ve hangi bilgilerin rapora yansıtılacağı belirlendiği bir süreçtir (Bogdan ve Biklen, 1992). Bu çerçevede, elde edilen tweetler Schwartz Değer Ölçeği'nde yer alan on temel ve elli altı alt değer açısından nitel içerik analizine tabi tutulmuştur. Söz konusu değerler;

- a) Güç; sosyal güç, zenginlik, otorite, kamusal imajı korumak, sosyal tanınma.
- b) Başarı; başarılı olmak, hırslı olmak, yetenekli olmak, akıllı olmak, etkili olmak, kendine saygı.
- c) Hazcılık; zevk, hayattan zevk almak.
- d) Teşvik; ilginç bir hayat yaşamak, değişik/farklı bir yaşam, cesur olmak.
- e) Öz-yönelim; özgürlük, yaratıcılık, bağımsızlık, kendi amaçlarını belirlemek, merak.
- f) Evrenselcilik; çevreyi korumak, güzel bir dünya, doğa ile bütünleşme, açık fikirli olmak, sosyal adalet, bilgelik, eşitlik, barışçıl bir dünya, iç uyum.
- g) Yardımseverlik; yardımsever olmak, dürüstlük, affedici olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek dostluk, manevi bir yaşam, olgun sevgi, anlamlı bir yaşam sürmek.
- h) Geleneksellik; dindar olmak, bize sunulan hayatı kabul etme, alçak gönüllü olmak, ılımlı olmak, geleneklere saygılı olmak, dünyevi işlerden uzaklaşmak.
- ı) Uyum; nezaket sahibi olmak, büyüklere saygı, itaatkâr olmak, kendini disipline etmek.
- j) Güvenlik; temizlik, ulusal güvenlik, sosyal düzen, aile güvenliği, iyiliğe iyilikle karşılık vermek, sağlıklı olmak, aidiyet şeklinde sıralanmaktadır.

Çalışmada, siyasal aktörlerin söylemlerinde baskın bulunan değerler ve seçimleri kazanan ve kaybeden aktörlerin söylemlerinde değersel anlamda farklılıklar olup olmadığı soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada nitel içerik analizi gerçekleştirilirken siyasal aktörlerin tweetlerine yansıyan ifadelerinin yalnızca görünen anlamları değil yaptığı çağrışımsal anlamlar da göz önünde bulundurularak bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Bunun temel nedeni ise sosyo-bilişsel öğeler olarak ifade edilen değerlerin, bireylerin eylemleri, davranışları, tercihleri, kararları, olayları değerlendirme biçimleri, doğruları ya da yanlışları üzerinde doğrudan belirleyiciliğe sahip olan fakat çoğu zaman farkında olmadan algıları ve dolayısıyla kararları da etkileyen kriterler olmasıdır. Bu nedenle çıkarım yapmaya dayalı olan, mesajda gözlenen ya da betimlenen unsurlardan hareketle bir yorum getirme amacına sahip olan nitel içerik analizi çalışmanın hedefleriyle uyumlu bir yöntemdir.

4.Bulgular ve Yorum

23 Mayıs-23 Haziran 2018 tarihleri aralığında Cumhurbaşkanlığı adaylarının resmi Twitter hesapları incelendiğinde adayların öne çıkardığı ilk üç değerın oranı aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerine Katılan Adayların Öne Çıkardığı İlk üç Değerin Oranı

ADAY ADI	Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek
1.DEĞER	Kendi amaçlarını belirlemek %30,6	Başarılı Olmak %23,1	Zenginlik ve Kendi Amaçlarını Belirleme %17	Başarılı olmak: %19,7	Dürüstlük %14,7	Ulusal güvenlik: %20,3
2.DEĞER	Başarılı olmak %22,5	Sorumluluk Sahibi Olmak %17	Sorumluluk Sahibi olma %14,6	Zenginlik %16,2	Zenginlik %9,3	Zenginlik: %12,7
3.DEĞER	Sorumluluk sahibi olmak ve sosyal güç %18	Kendi Amaçlarını Belirleme %15,8	Dürüstlük %12,1	Dürüstlük: %15,1	Özgürlük %8,9	Başarılı olmak: %11,4

Yapılan tweet incelemelerinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “kendi amaçlarını belirleme” değeri üzerinden gerçekleştirdiği söylemlerinde hedeflerini, planlarını ve projelerini açıklamaktadır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek bir tweet olan Erdoğan’ın 21 Haziran 2018 tarihli tweetinde “*Dev ekonomi, dijital dönüşüm, bilimsel atılım, sosyal devlet ve lider ülke anlayışıyla harmanladığımız yeni, hızlı, modern ve birlikte yönetim modelimizin detayları #HazırızTürkiye*” ifadelerini kullanarak “kendi amaçlarını belirleme”, “zenginlik”, “sosyal adalet”, “sosyal güç” ve “sosyal düzen” değerleriyle Türkiye’ye bilimsel dönüşüm ve yeni yönetim anlayışı vaadinde bulunduğu görülmektedir. Erdoğan’ın tweetlerinde en fazla atıf yaptığı ikinci değer ise “başarılı olmak” değeridir. 19 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde ise “*16 yılda Türkiye'nin ekonomisini büyütürken vatandaşımızın alım gücünü artırdık, %70 seviyelerindeki kronik enflasyonu %10 seviyelerine düşürdük. Vakit daha da büyüme vakti!*” ifadeleri ile “başarı”, “zenginlik” ve “kendi amaçlarını belirleme” değerleri üzerinden, kendisinin de mensubu olduğu AK Parti’nin iktidar olduğu 16 yılda ekonomik anlamda gerçekleştirilen “başarılar” vurgu yapılmaktadır. Bu tweette ayrıca önceki dönemlere ait yüksek enflasyon oranını belirterek ve “kronik enflasyon” ifadesini kullanarak geçmiş dönem hükümetlerinin ekonomi politikalarında “başarısız” olduklarına atıfta bulunmaktadır. Vatandaşın alım gücünün artmasını ifade ederek bir zenginlik vurgusunda da bulunan Erdoğan, tweetin devamındaki “*Vakit daha da büyüme vakti!*” ifadesiyle de ekonomik anlamda kendi amaçlarını belirlemektedir. Başarılı olmak değerini “zenginlik” değerleriyle birlikte kullandığı bir başka tweetinde Erdoğan, “*16 yılda güçlü tarımsal politikalarımız ve hayvancılığa verdiğimiz destekle, bir yandan vatandaşlarımızın refahını artırırken bir yandan da üretimde, kalitede ve ihracatta dünyanın en önemli ülkelerinden biri hâline geldik. Vakit, tarımda daha da güçlü Türkiye vakti!*” ifadeleriyle ülke ekonomisinin en önemli unsurlarından olan tarım ve hayvancılığa destek vererek ekonomik anlamda halkın gözetildiğini ifade etmekte, aynı zamanda Türkiye’nin bu alanlarda önemli biri ihracat ülkesi konumuna gelmesinde 16 yıllık AK Parti iktidarının başarılı ekonomik politikalarının payı olduğunu belirterek üretimin gelecek dönemde de artarak devam edeceğinin sözünü vermektedir. Ayrıca 16 yıldır süregelen projelerin başarıya ulaşmasını ve projelerin başarıyla devam edeceğini ifade ederken Erdoğan seçmen gözünde belli bir imaj oluşturmakta “kamusal imajı koruma” değerine de atıfta bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tweetlerinde en fazla atıfta bulunduğu üçüncü değer "sorumluluk sahibi olmak" ve "sosyal güç" değeridir. Erdoğan, mitinglerine ait tweetlerinde Türkiye'nin güçlenip, büyümesi ve kararlı adımlarla lider ülke olma yolunda yürümesinde halkı itici bir güç olarak görmekte, halkın desteğinin önemini meydanlarda sıklıkla vurgulamakta ve bir güç olarak gördüğü halktan destek isteyerek hedefe giden yolda sorumlulukların paylaşılmasını istemekte, hedeflerine ulaşırken gücünü halktan alan bir siyasi lider portresi çizmektedir. Nitekim 11 Haziran 2018 tarihli tweetinde Erdoğan "Yol arkadaşımız, kader arkadaşımız, dava arkadaşımız Bursa,, 24 Haziran'da Türkiye'yi şahlandırmak için çıktığımız bu yolda bizimle olduğunu bir kez daha gösterdi." ifadeleriyle "sorumluluk sahibi olmak", "sosyal güç" ve "başarılı olmak" değerlerine atıfta bulunmaktadır.

CHP'nin Cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce tweetlerinde "başarılı olmak" değeri üzerinden hem mevcut iktidarı eleştirmekte hem de kendisinin cumhurbaşkanı seçileceğine ve seçildiğinde başarılı olacağına vurgu yapmaktadır. Muharrem İnce 19 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde "Haberin var mı? Başaracağız! Başaracağız! Başaracağız!" ifadelerini kullanmıştır. 18 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde "başarılı olma" ve "zenginlik" değerlerine atıfta bulunan İnce "Türkiye için üreteceğiz; bunu birlikte başaracağız." demektedir. 15 Haziran tarihli bir tweet'de " İsraf ekonomisini terk edeceğiz. Fabrikalar kuracağız, marka üreteceğiz. Hep beraber zenginleşip hakça bölüşeceğiz. Tüm kazanılmış hakları ve sosyal yardımları artırarak devam ettireceğiz. Size söz veriyorum!" ifadeleriyle "zenginlik", "sosyal adalet" ve "kendi amaçlarını belirleme" değerleri üzerinden ekonomik anlamda toplumsal eşitliği gözeten, sosyal devlet anlayışına dayalı bir yönetim sistemi oluşturma sözünü vermektedir. Aynı zamanda mevcut siyasi yönetimin israfa dayalı bir ekonomi politikası yürüttüğünü ifade etmektedir. Bir takipçisinin "Değerli Hocam @vekilince, dogum gunumuz 4 Mayıs'ta birlikte fizik sorusu cozmeye var misiniz?" tweetine "Sadece Fizik sorusu değil, sizlerle birlikte memleketimizin tüm sorunlarını çözmeye varım. Birlikte başaracağız." tweetiyle cevap veren İnce başarılı ve sorumluluk sahibi bir iktidar olma sözü vermektedir. Sorumluluk sahibi olan bir iktidar olma sözünü tweetlerinde sıklıkla yineleyen İnce 21 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde "Güveninizi boşa çıkarmayacağım!" ifadesini kullanmıştır. 8 Haziran 2018 tarihinde "Benim Cumhurbaşkanlığım döneminde sizler, çocuklarınızın geleceği için kaygılanmayacaksınız. Kaygılanacak birileri olacaksa bizler olacağız. Çünkü onlar, sizlerin çocukları, hepimizin ise geleceğidir, yarınımızdır." ifadeleriyle velilere seslenen Muharrem İnce, gelecek nesillerin sorumluluğunu üstlenen bir iktidar sözü vermektedir. Tweetlerinde eğitim konusuna sıklıkla değinen İnce "Kendi amaçlarını belirleme" ve "sorumluluk sahibi olma" değerlerine atıfta "Ortaokulu bitiren gençler; sizleri nitelikli liselerde okutacağım. Bir öğretmen olarak bunun sözünü veriyorum. Değerli anne ve babalar; size ve çocuklarınıza bu yıl psikolojik buhran yaşatanlara "Tamam" diyerek çocuklarınız için bana yetki vermenizi istiyorum." şeklinde konuşmuş ve mevcut iktidarın seçimlerle aynı tarihlere rastlayan sınavların tarihlerini değiştirerek aileler ve öğrenciler üzerinde psikolojik sıkıntı yarattığını ileri sürmüştür.

İP Cumhurbaşkanı adayı Meral Akşener "zenginlik", "kendi amaçlarını belirleme" ve "dürüstlük" değeri üzerinden vaatlerde bulunmaktadır. "Zenginlik" ve "kendi amaçlarını belirleme" değeri üzerinden "24 Haziranda ekonomiye güneş doğacak" ,

"Çiftçimizin mazotu %50 indirimli almasını sağlayacağız" gibi vaatlerde bulunan Akşener, 30 Mayıs 2018 tarihli bir tweetinde "Genç işsizlere, iş bulana kadar, aylık 500 TL vatandaşlık maaşı bağlayacağız!" ifadeleriyle "sosyal adalet" ve "kendi amaçlarını belirleme" değeri üzerinden ülkenin en önemli sorunlarından biri olan "işsizlik" sorununa çözüm vaadinde bulunmaktadır. 23 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde "Yatırım sıfır. Genç işsizliği almış başını gitmiş. İyi eğitim almış üniversite mezunu gençlerimiz işsiz. İyi eğitilmiş lise mezunu gençlerimiz işsiz. Ve Kars'a yatırım sıfır, sıfır, sıfır!" ifadelerini kullanarak mevcut iktidarın başarısız ekonomik politikalarının bir sonucu olarak gördüğü "genç işsizlik" sorununu "zenginlik" ve "başarılı olma" değerleri üzerinden eleştirmektedir. 18 Haziran 2018 tarihli tweetinde "Fındığımıza uzanan eller kırılır. İnşallah Cumhurbaşkanı seçildiğimde, size söz veriyorum, devlet fındık için 15 lira fiyat açıklayacak." sözleriyle "kendi amaçlarını belirleme" ve "sosyal adalet" değeri üzerinden ülkemize ekonomik anlamda olumlu katkılar sağlayan fındık üretimine destek sağlayacaklarını ifade etmekte aynı zamanda mevcut hükümetin fındık fiyat politikalarını eleştirmektedir. Sorumlu bir cumhurbaşkanı olma vaadinde bulunan Meral Akşener, seçimden bir gün önce 23 Haziran 2018 tarihinde attığı tweetinde "Bizler yarın müşahitlerimizle birlikte sandık başındayız. Sizler de lütfen geçmişinizi unutmayın. Geleceğiniz için oy kullanın! Ve unutmayın, doğru kullanılan her oy bir fark yaratır!" sözleriyle milli iradenin en önemli unsuru olan seçimlerde oy'lara sahip çıkmanın gerekliliğinin bilincinde olduklarını, herkesin seçim günü bu bilinçle hareket etmesi gerektiğini "sorumluluk sahibi" ve "sosyal güç" değeri üzerinden ifade etmektedir. Akşener, bir başka tweetinde "Her gün ama her gün, kriz çıkaran "sorunlu devlet" yerini, "sorumlu devlet"e bırakmalıdır." sözleriyle mevcut yönetim politikalarının sorumluluk değeriyle hareket etmeyen bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. 12 Haziran 2018 tarihli bir başka tweetinde Akşener "Halkın isteklerini ve menfaatlerini önceleyen bir yerel yönetim anlayışıyla geliyoruz" sözleriyle "sorumluluk sahibi olma" ve "kendi amaçlarını belirleme" değeri üzerinden "halkın beklentilerine önem veren" bir yerel yönetim anlayışı oluşturma vaadinde bulunmaktadır. Tweetlerin'de en fazla kullandığı değer olan "dürüstlük" değeri üzerinden Akşener temiz, dürüst ve hesap verebilir bir iktidar sözü vermektedir. 12 Haziran 2018 tarihli tweetinde Meral Akşener "Yolsuzlukla mücadele vaatlerimiz sözle sınırlı kalmayacak! #YüzünüGüneşeDönTürkiye" ifadelerini kullanarak amaçlarının dürüst ve temiz bir siyaset olacağını "dürüstlük" ve "kendi amaçlarını belirleme" değeri üzerinden ifade etmektedir.

Bir diğer Cumhurbaşkanı adayı olan Temel Karamollaoğlu ise en çok atfı yaptığı değer olan "başarılı olmak" değeri üzerinden mevcut iktidarı ve Cumhurbaşkanını eleştirmektedir. Karamollaoğlu 22 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde "Mevcut sistem 5 yıldızlı otel konforu içinde hastalık üretmektedir!" sözleriyle iktidarın Türkiye'nin sorunlarını çözemediğini "başarılı olmak" değeri üzerinden ileri sürmektedir. Karamollaoğlu bir başka tweetinde "Bugün ekonomi bir çıkmazın içinde! İşsizlik çözülüyor, Dış borç artıyor, Faiz sürekli yükseliyor, Asgari ücret açlık sınırının üzerine çıkamıyor." sözleriyle "başarılı olmak" ve "zenginlik" değerleri üzerinden, yürütülen politikaların ekonomiyi düzeltmediğini, iktidarın ekonomik anlamda başarısız olduğunu vurgulamaktadır. "Kaynaklarımızı gösterişe değil, üretime tahsis edeceğiz!" ifadesini kullandığı 1 Haziran 2018 tarihli tweetinde Temel Karamollaoğlu, hükümetin ekonomi politikalarının gösterişe dayalı olduğunu, kaynakların verimsiz kullanıldığını, kaynakların üretime kullanılmasının ekonomik anlamda doğru olacağını savunarak "zenginlik ve "kendi

amaçlarını belirleme” değerine atıfta bulunmaktadır. Tweetlerinde dürüst, şeffaf ve hesap verebilir bir iktidar vaadinde bulunan Karamollaoğlu, 3 Haziran 2018 tarihli tweetinde *“Türkiye'nin özü, sözü doğru bir sese ihtiyacı var.”* ifadeleriyle siyasette doğrularla hareket etmenin önemini dürüstlük değeri üzerinden açıklamaktadır. Karamollaoğlu 20 Haziran 2018 tarihli bir başka tweetinde *“Kapalı kapılar ardında hiçbir iş yapmayacağız.”* ifadesiyle açık ve şeffaf bir iktidar sözü vermektedir.

Selahattin Demirtaş'ın seçime yönelik Tweetlerinde en fazla ön plana çıkardığı değerler “dürüstlük”, “zenginlik”, “özgürlük” değerleri olmuştur. Demirtaş 18 Haziran 2018 tarihli tweetinde *“Nefreti, kini, düşmanlıkları, doğru olmayan sözleri değil; sevgiyi, huzuru, saygıyı çoğaltacağız. Alın terini, ekmeği, emeği yücelteceğiz. Acıları bal eyleyip geleceğin Türkiye'sini birlikte yaratacağız. Çünkü biz birlikte güzeliz. Sensiz olmaz, ancak senle değişir.”* ifadeleriyle “dürüstlük”, “barışçıl bir dünya”, “güzel bir dünya”, “sosyal adalet” ve “kendi amaçlarını belirleme” değerlerine atıfta bulunmaktadır. 21 Haziran 2018 tarihli tweetlerinde Demirtaş *“Asgari ücreti ve emekli maaşını 3.000 TL yapalım. Merak etmeyin, ülke batmaz. Üretimin arttığı bir yerde bunun iki katına çıkmak bile mümkün. Yoksulluk sınırı 6.000 TL iken bu miktarlar ne abartıdır ne de afaki. Bunu mutlaka hayata geçireceğiz.”* ve *“İhracatı artırarak cari açığı düşüreceğiz. Faiz ve döviz de buna bağlı olarak hızla düşecek.”* ifadelerini kullanarak ekonomi politikasının yüksek üretim ve yüksek ihracat temelli olacağını “zenginlik” ve “kendi amaçlarını belirleme” değerleri üzerinden ifade etmektedir. 8 Haziran 2018 tarihinde *“Üsttenci, egemen, eril, otoriter, ötekileştirici, nobran, kaba bir dil yerine eşitlikçi, çözüm üreten, özgürlükçü, ayrımcılık yaratmayan, içten ve samimi bir dil toplumda da sosyolojik fay hatlarını ortadan kaldırır, sorunların çözümünde ortaklaşmayı kolaylaştırır. Teşekkürler.”* sözleriyle Demirtaş “özgürlükçü” ve “eşitlik” yanlısı bir siyasi iktidarı hedeflediklerini ifade etmektedir.

Doğu Perinçek ise en fazla “Ulusal güvenlik” değerine atıfta bulunmaktadır. Perinçek tweetlerinde, FETÖ, PKK ve diğer terör örgütlerinin Türkiye'nin en büyük sorunu olduğunu sıklıkla ifade etmektedir. Nitekim 19 Haziran 2018 tarihli bir tweetinde Perinçek *“Müttefiğimiz ABD silah ambargosu kararı aldı. Gerçek şudur: PKK'ya 5000 tır silah veren, Akdeniz'de tatbikat yapan, Afrin'de, Kandil'de Mehmetçiğe kurşun sıkıran müttefik olmaz. Verilecek cevap bellidir: İncirlik Üssü TSK'nın emrine verilecek ve ABD askeri kovulacak.”* sözleriyle Türkiye'nin ABD ile işbirliğini eleştirmekte, ABD'nin terör örgütüne silah desteği sağladığını ve bunun kabul edilemez olduğunu, müttefik gibi görünen ABD'nin aslında PKK ile birlikte Türkiye'nin bir düşmanı olduğunu “ulusal güvenlik” değeri üzerinden ileri sürmektedir. 16 Haziran 2018 tarihli bir başka tweetinde Perinçek *“Türkiye'nin geleceğinde Vatan Partisi var. Biz, çöken sistemin karşısındayız. Ekonomimiz borç batağında çırpınmakta, güvenliğimiz ise tehditlerle karşı karşıyadır. Çırpınanlar ve tehditlere karşı çaresiz olanlardan değiliz, çözümünü temsil eden partiyiz. Milletimizden yetki istiyoruz”* ifadeleriyle “ulusal güvenlik”, “sorumluluk sahibi olma” ve “sosyal güç” değerleri üzerinden mevcut siyasi iktidara eleştiride bulunmuş, bu olumsuz durumu ancak milletin seçimlerde onay vermesi halinde kendilerinin ortadan kaldıracağını ifade etmiş ve iktidara getirme yetisi ile halkı bir “sosyal güç” olarak konumlandırmıştır. 4 Haziran 2018 tarihli tweetinde Perinçek *“Türkiye'yi bir üretim üssü haline getireceğiz. Bugün doğmamış çocuklarımızın oylarını istiyoruz. Geleceğin Türkiye'si için yatırımlar yapacağız.”* sözleriyle “zenginlik” ve “kendi amaçlarını belirleme” değerine atıfta bulunmaktadır. Söz konusu tweetinde Perinçek kendisine verilecek oyların gelecek nesillerin refahı ve

ülkenin ekonomisi için oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka tweetinde *“Türkiye, borç batağında çırpınmaktan vazgeçecek, devrimci kararlar alacak ve üretim ekonomisine geçecektir. Kalkınmayı ve bölgeler arasında dengeleri sağlayan, halkı zenginleştiren Planlı ve Karma Ekonomi, Türkiyemiz için biricik çözümdür.”* ifadeleriyle “zenginlik” ve “kendi amaçlarını belirleme” değerleri üzerinden ekonomik anlamda planlı ve programlı bir gelecek vadetmektedir. 23 Mayıs 2018 tarihli tweetinde Perinçek *“Yazık değil mi 17 yıla? Artık Türkiye'yi 17 yıl geriden gelenler yönetemez. Kaybedecek 17 yılımız yok. 17 yıl sonra pişman olmayalım. Torunlarımızın oylarını da istiyoruz..”* ifadeleriyle “başarılı olma” ve “sorumluluk sahibi olmak” değerleri üzerinden mevcut siyasi iktidarı eleştirmekte aynı zamanda da başarılı olma sözü vermektedir. Geleceği kurtarmak adına kendisine verilecek oyların aslında gelecek neslin “kurtarılacak olan yarınları” olduğunu ileri sürmektedir.

Sonuç

Değer kavramı, toplumların ekonomik, siyasi ve kültürel yapısını çözümleyerek ortaya koyabilmek adına önemli bir kılavuz işlevi görmektedir. Değerler ve siyaset birbirine bağımlı ve ilişki içerisindeyler. Zira bir toplumda siyasi politikalar yürütmek için söz konusu toplumun düşünce yapısını ve zihin haritasını ortaya koymak, o toplumun değerlerini, düşüncelerini ve inançlarını belirlemek ve buna uygun adımlar atmak gerekmektedir. Toplum içerisindeki bireylerin neye değer verdiklerine, düşünce, inanç ve isteklerine doğru cevaplar üreten siyasi politikaların başarılı olma şansı yüksektir. Bu nedenle değerler siyasi aktörlerin tutum ve davranışlarını açıklamada önemli role sahiptirler.

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kazananı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın Twitter üzerinden gerçekleştirdiği söylemlerinde en fazla gönderme yaptığı değer “kendi amaçlarını belirleme” değeridir. Erdoğan “kendi amaçlarını belirleme” değeri ile seçmene amaçlarını doğru olarak anlatmayı, hedeflerini ve bu hedeflere nasıl ulaşacağını plan ve programlarla ifade ederek seçimde güven oluşturmayı öncelik olarak belirlemiştir. Ancak seçmenin beklentilerini karşılama amacı taşıyan söylemler genellikle başka değerler üzerinden anlam kazandığından Erdoğan'ın söylemlerinde “kendi amaçlarını belirleme” değeri diğer değerlerle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Erdoğan “kendi amaçlarını belirleme” değerini “başarılı olmak”, “zenginlik”, “kamusal imajı korumak” değerleri ile birlikte kullanmıştır. Bu durum özellikle Erdoğan'ın ulaşım, enerji ve sağlık alanındaki vaatlerinde sıklıkla görülmektedir. Erdoğan'ın en fazla vurgu yaptığı değerlerden biri olan “başarılı olmak” değeri tıpkı “kendi amaçlarını belirleme” değerinde olduğu gibi politik söylemlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Yapılan analizde “Başarılı olmak” değerinin çoğu kez “zenginlik” değeriyle birlikte kullanıldığı gözlemlenmiştir. Zira Erdoğan yeni ekonomik vaatlerini açıklarken geçmiş dönemlerde gerçekleştirilen başarılı ekonomik projeleri seçmenin zihninde somutlaştırmayı amaçlamaktadır. “Güçlü finansal politikalar”, “yüksek istihdam”, “mega sanayi bölgeleri”, “Yerlileştirme ve Türk malı ürünleri destekleme programları”, “yerli üretimi arttırmak”, “yerli otomobil üretimi”, “güçlü tarım ve hayvancılık politikaları” kavramları Erdoğan'ın başarı değeri içeren ekonomik vaatlerinde sıklıkla değindiği kavramlar olmuştur. Erdoğan'ın tweetlerinde sorumluluk sahibi olmak ve sosyal güç değeri de karşımıza çıkmaktadır. “Sorumluluk sahibi olmak” değeri Erdoğan'ın

tweetlerinde hali hazırdaki başarıları ve gelecekte atılması planlanan adımları göz önünde bulundurarak seçmenin oylarını buna göre vermesi gerektiğini ifade eden ve seçmene sorumluluk yükleyen bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. Erdoğan tweetlerinde seçmeni toplumsal bir güç olarak konumlandırmakta iktidara getirme güç ve mesuliyetinin sadece millete ait olduğunu vurgulayarak sorumluluk sahibi olmak ve sosyal güç değerlerine gönderme yapmaktadır.

Diğer adayların ise seçim söylemlerini daha çok iktidarın icraatlarını eleştirmek üzerine kurguladığı görülmektedir. Özellikle “başarılı olmak” değeri üzerinden Erdoğan’ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerine eleştiriler getirilmektedir. Seçim döneminde “Parti rozetimi çıkarttım, hepinizin Cumhurbaşkanı olacağım” sözleriyle tarafsız davranacağını söyleyen ve eşitlik değerine vurgu yapan Muharrem İnce, Recep Tayyip Erdoğan gibi “başarılı olmak”, “sorumluluk sahibi olmak” ve “kendi amaçlarını belirleme” değerleri üzerinden söylemlerini oluşturmuştur. Meral Akşener ise yeni kurulan bir partinin Cumhurbaşkanı adayı olması nedeniyle tweetlerinde “kendi amaçlarını belirleme” değerini öne çıkartmış bu söylemlerini ise özellikle “zenginlik” değeri üzerinden kurgulayarak sunmuştur. Selahattin Demirtaş eleştirilerini “dürüstlük” değeri üzerinden ifade ederken Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek ise “başarılı olma” değeri üzerinden iktidarı eleştirmektedir. Genel olarak Erdoğan’ın dışındaki adayların söylemlerini meydan okuyan bir iletişim stratejisi bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Tüm bu analizler sonucunda, 24 Haziran 2018 seçimlerinde “başarılı olmak”, “kendi amaçlarını belirlemek”, “sorumluluk sahibi olmak”, “zenginlik”, “dürüstlük”, “özgürlük”, “ulusal güvenlik” ve “sosyal güç” değerlerinin adayların politik söylemlerinde ön plana çıktığı görülmektedir. Bu değerlerden özellikle “kendi amaçlarını belirleme”, “başarılı olma”, “sorumluluk sahibi olma” ve “zenginlik” değerlerinin diğer değerlerden daha fazla vurgulandığı 24 Haziran 2018 seçimleri, adayların söz konusu değerlere başvurmak bakımından benzer eğilim gösterdikleri, fakat değerlere farklı bağlam ve kapsamlarda işlevsellik kazandırmaya çalışarak birbirlerinden farklılaştıkları bir seçim olmuştur.

Kaynakça

- Akbaba, Sırrı. (2004). Psikolojik Sağlığı Koruyucu Rehberlik Ve Psikolojik Danışma. Ankara:Pegem.
- Avcı, Nazmi (2007). Toplumsal Değerler ve Gençlik. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Bilgin, N (1995). Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bogdan, , Sari Knopp Biklen (1992). Qualitative Research for Education: Introduction and Methods. Boston: Allyn and Bacon.

- Eren, Bilal. (2015). "Twitter ve Siyasal İletişim" . Editörler: Selva Ersöz Karakulakoğlu, Özge Uğurlu, İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar: Twitter. Ankara: Heretik Basım Yayın, 17-33.
- Feather, Norman (1975). Values in education and society. New York: Free Press.
- Fitcher, Joseph. (1990). Sosyoloji nedir? (Çev. Nilgün Çelebi). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Güngör, Erol. (1998). Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Güvenç, Bozkurt (1976), Değerler, Tutumlar ve Davranışlar. Toplum Bilimlerde Araştırma ve Yöntem. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Kluckhohn Clyde (1962). "Values and value-orientations in the theory of action". T. Parsons ve E. A. Shils, (Der.), Toward a general theory of action, Cambridge: Harvard University Press
- Kuşdil, Ersin ve Kağıtçıbaşı Çiğdem (2000). "Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı." Türk Psikoloji Dergisi, 15 (45): 59-76.
- Lilleker, D. , Koc-Michalska, Karolina., Schweitzer, Eva Johanna., Jacunski Michal, Jacunski, Nigel Jackson Thierry , Vedel (2011). "Informing, Engaging, Mobilizing Or Interacting: Searching For A European Model Of Web Campaigning". European Journal Of Communication, 26(3): 195-213
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi (2007). Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık. İstanbul: DEM/Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Meriç, Övünç. (2015). "140 Karakter ile Siyaset Konuşmak: Twitter ve Siyasetçi-Yurttaş Etkileşimi". Editörler: Selva Ersöz Karakulakoğlu, Özge Uğurlu. İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar: Twitter. Ankara: Heretik Basım Yayın, 33-59.
- Öztürk, Mesude. (2014). Sosyal Medyada Kurumsal Sosyal Sorumluluk İletişimi. Konya: Literatürk Academia
- Rokeach, Milton. (1973). The nature of human values. New York: Free Press.
- Ros M., Shalom H. Schwartz, Shoshana Surkiss (1999). "Basic individual values, work values, and the meaning of work". Applied Psychology: An International Review, 48 (1): 49-71.
- Schwartz, Shalom. H. (1990). "Individualism-Collectivism: Critique And Proposed Refinements", Journal Of Cross Cultural Psychology, 21 (2): 139-157.
- Schwartz, Shalom (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries. Advances in Experimental Social Psychology. New York: Academic Press

- Schwartz, S., Melech, Gila, Lehmann, Arielle, Burgess, Steven, Harris, Mari and Owens Vicki (2001). "Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method measurement" *Journal of Cross-Cultural Psychology* , (32):519-542
- Shalom H Schwartz , Gian Vittorio Caprara. and Michele Vecchione (2010). "Basic Personal Values, Core Political Values and Voting: A Longitudinal Analysis". *Political Psychology*, 31 (3):421-452.
- Schwartz, Shalom (2006). "Basic human value: An overview" *The Hebrew University of Jerusalem* , 4 (2):249-288.
- Zavalloni, Marissa. (1980). "Values." Editör:Janak Pandey. *Handbook of cross-cultural psychology*, Vol. 5, , Boston: Allyn & Bacon, 73-120.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı(2018). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-genel-sekreteri-sahin-cumhur-ittifaki-milletimizin-ortak-iradesinin-sonucudur/1073578> /Erişim Tarihi:28.11.2018
- Britanya Yayın Kuruluşu (2017). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39612452> / Erişim Tarihi, 28.11.2018.
- Cumhuriyet Gazetesi, (2018) http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/960251/Erdogan_erken_secim_tarihini_acikladi.html /Erişim Tarihi: 28.11.2018.
- Cumhuriyet Gazetesi (2018). http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/961634/Erken_secim_teklifi_TBMM_de_kabul_edildi.html /Erişim Tarihi: 28.11.2018
- Doğu Perinçek Resmi Twitter Hesabı, https://twitter.com/dogu_perincek / Erişim Tarihi: 23.05.2018.
- Hürriyet Gazetesi (2016). <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tum-ulkede-ohal-ilan-edildi-40156536> / Erişim Tarihi: 28.11.2018
- Meral Akşener Resmi Twitter Hesabı https://twitter.com/meral_aksener/ Erişim Tarihi:23.05.2018
- Muharrem İnce Resmi Twitter Hesabı, <https://twitter.com/vekilince> / Erişim Tarihi: 23.05.2018.
- Recep Tayyip Erdoğan Resmi Twitter Hesabı, https://twitter.com/rt_erdogan / Erişim Tarihi:23.05.2018
- Sabah Gazetesi, (2018).https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/11/16/baskanlik-degil-cumhurbaskanligi_ /Erişim Tarihi: 28.11.2018
- Sabah Gazetesi, (2018). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/16/cumhur-baskani-erdogandan-onemli-aciklamalar/> Erişim Tarihi: 28.11.2018

Selahattin Demirtaş Resmi Twitter Hesabı, https://twitter.com/hdpdemirtas_ /Erişim Tarihi: 23.05.2018.

Temel Karamollaoğlu Resmi Twitter Hesabı, https://twitter.com/T_Karamollaoglu / Erişim Tarihi: 23.05.2018

Yeni Şafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com/15-temmuz-feto-darbe-girisimi-hakkinda-her-sey-h-2618794> / Erişim Tarihi: 28.11.2018

Yeni Şafak Gazetesi (2017). <https://www.yenisafak.com/gundem/referandum-16-nisanda-2610961>, 28.11.2018.

Yüksek Seçim Kurulu (2018). <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf> / Erişim Tarihi:28.11.2018.

Yüksek Seçim Kurulu: Karar No: 472, <http://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77662/2018-472.pdf> /Erişim Tarihi:28.11.2018.

Yayın Geliş Tarihi: 08.04.2019
 Yayın Onay Tarihi: 15.06.2019
 DOI No: 10.35343/kosbed.550755
 Servet REYHAN *
 Hakan KOLAYIŞ **

Profesyonel Liglerde Görev Yapan Futbol Hakemlerinin Hakemlik Deneyimlerine Göre Benlik Saygısı, Kaygı ve Mesleki Doyum Düzeylerinin İncelenmesi (11. Bölge Örneği)

An Investigation into Self-Esteem, Anxiety and Job Satisfaction Levels of Football Referees Serving in Professional Leagues Based on Refereeing Experiences (11th Region Example)

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de profesyonel futbol liglerinde görev yapan hakemlerin, hakemlik deneyimleri açısından, benlik saygısı, kaygı ve mesleki doyum düzeylerini incelemek ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemektir. Çalışmaya profesyonel futbol liglerinde farklı klasmanlarda görev yapan toplam 84 futbol hakemi ($X_{\text{hakemlik deneyim yılı}} = 7.98 \pm 3.0$) katılmıştır. Araştırmada veri toplama materyali olarak benlik saygısını ölçmek için Cooper Smith Benlik Saygısı Envanteri, kaygı ve kendine güven düzeyini ölçmek için Yarışma Durumluk Kaygı Envanteri-2 (CSAI-2) ve mesleki doyum düzeylerini belirlemek için Minnesota İş Doyum Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulguların analizi için, SPSS 15.0 paket programı aracılığıyla, tanımlayıcı istatistikler, bağımsız gruplarda t testi ve Pearson Kolerasyon analizleri uygulanmıştır. Verilerin analizi sonucunda, katılımcıların kendine güven düzeylerinin hakemlik deneyimlerine göre farklılaştığı tespit edilirken, benlik saygısı, kaygı düzeyi ve iş doyum düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca analize tabi tutulan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Futbol hakemleri, Benlik saygısı, Kaygı, Kendine güven, İş doyumunu.

Abstract

This study seeks to investigate the self-esteem, anxiety and job satisfaction levels of referees serving in Professional leagues based on refereeing experiences and determine relationships between these variables. This study is composed of 84 referees who serve in various classifications of Professional football leagues ($M = 7.98 \pm 3.0$). Considering data collection material in this study, Cooper Smith Self-Esteem Inventory, Illinois Self-Evaluation Inventory and Minnesota Job Satisfaction Questionnaire were used to measure self-esteem, anxiety and self-confidence, and job satisfaction levels respectively. Descriptive statistics, independent samples t-test and Parson Correlation analyses were applied through SPSS 15.0 package program to analyse the findings obtained. As a result of the data analysis, it was determined that while job satisfaction levels of referees

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu e-mail: servetryhn@gmail.com

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi e-mail: hkolayis@sakarya.edu.tr

differentiated based on experiences, there were no statistically significant differences in self-esteem, anxiety and job satisfaction levels. Besides, significant relationships were observed among variables subjected to the analysis.

Keywords: Football referees, Self-esteem, Anxiety, Self-confidence, Job satisfaction.

Giriş

Günümüzde en önemli sosyal olgulardan biri olarak gösterilen spor, ekonomik, sosyal ve kültürel bir dinamik olarak varlığını sürdürmektedir. Bu devasa yapının, herkes tarafından kabul edilen en önemli unsuru ise futbol olarak bilinmektedir. Gerek gösterilen ilgi gerekse ekonomik olarak toplumlara getirisi futbolu spor dinamiğinin mekanizması haline dönüştürmüştür.

Futbol içinde, sporcu, teknik heyet, yönetici, taraftar gibi farklı unsurları barındıran karmaşık bir yapıdır. Bu organizasyonun en önemli aktörlerinden birisi de hiç kuşkusuz hakemlerdir. Futbol hakemliği psikolojik ve bilişsel (zihinsel) yönleri olan bir fiziksel eylemdir. Hakem uyarıcıyı seçerek algılar, analiz eder, kategorilere ayırır, kıyaslama yapar ve daha sonra bu uyarana en uygun tepkiyi verir (Cel, 1994). Özetle hakem kısa süre içerisinde, mevcut duruma yönelik en doğru kararı vermekle yükümlü görevlidir. Hakem, hem seyirci ile futbolcu arasında, hem de rakip takımlar arasında köprü görevini görmektedir. Aynı zamanda bu sorumluluk çerçevesinde oyunun önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde değerlendirmesini yapmaktadır (Efe, Öztürk, ve Koparan, 2008). Hakemlik; bilgi, tecrübe eğitim, yeterlilik, kondisyon ve konsantrasyon gerektiren, düzgün yaşantı, dürüst kişilik ile insan psikolojisinden ve toplum sosyolojisinden anlamayı, insanın bireysel ve toplumsal davranışlarını yorumlayabilmeyi saha içindeki ve dışındaki hareketleriyle örnek olmayı gerektiren bir meslektir (Orta, 2002).

Sporla fiziksel yeterlilik, sportif performansı üst seviyelere çıkarmada tek başına yeterli görülmemektedir. Oyun içerisinde en önemli unsurlardan biri olan hakem de bu kapsama dahil edilmekte ve fiziksel performansının yanı sıra psikolojik yönünün de oyunun akışına etki ettiği bilinmektedir (Bompa, 2003; Sevim, 2002). Birçok üst düzeydeki hakemin fiziksel ve fizyolojik kapasitelerinin yanında; motive olma, kaygılarını yönetme, konsantre olma ve amaçlar belirleme gibi psikolojik kapasiteler konusunda da mükemmel yeteneklere sahip oldukları düşünüldüğünde, sportif performansı arttırmada psikolojik boyutun ihmal edilmemesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmaktadır (Arslanoğlu, Tekin, Arslanoğlu, Özmutlu, ve 2010).

Futbol hakemleri üzerindeki ciddi yüklenim, sosyal ve profesyonel stres, bu mesleği icra eden bireyler üzerinde kalıcı bazı etkilere neden olabilir. Bu yönüyle hakemlik mesleği, bireydeki bazı psikolojik süreçleri etkilemekte ve bu süreçlerin başında kaygı gelmektedir (Johansen, ve Haugen, 2013). Kaygı, gelecekle ilgili kişiyi üzen veya sıkı bir bekleme hali ya da, dış dünyadan kaynaklanan bir tehlike durumu algısı, tehdit edici bir durum karşısında birey tarafından hissedilen huzursuzluk ve endişe durumu olarak tanımlanır (Beck, 1976).

Kaygı değişkeninin yanı sıra bireylerin kendilerine yönelik duygularını ifade eden benlik faktörünün de hakemlerin mesleki yaşantısında yer alan alt parçalardan biridir (Guillén, ve Feltz, 2011). Duygusal, bilişsel, toplumsal ve bedensel farklı etki alanlarından oluşan benlik, bireyin kendisine yönelik karmaşık bir ilişki olarak açıklanabilir (James, 1890; Swan ve Bosson, 2010; Baumeister ve Vohs, 2012). Bu iki bilişsel sürecin yanı sıra bireyin, var olan psikolojik ve fizyolojik özellikleri ile birlikte icra ettiği mesleğe ilişkin doyum düzeyi ise performans belirleyici unsurların başında gelmektedir. Bireyin mesleki doyum düzeyi ile paralel olarak ilerleyen performansı başarıyı getiren unsurlar arasında yer almakta bu durumun aksi ise hem mesleki yönden düşüklüğe hem de bireyin günlük yaşantısındaki süreçlerin aksamasına neden olabilmektedir.

Kazanmanın, her şeyden önemli olduğu bir oyunun, adil ve kurallara uygun oynanması sürecini yönetmekle mükellef hakemin, bazı kişisel özellikleri, bu meslekte performans yeterliliğini etkileyen etmenler olarak düşünülmektedir. Bu özellikler arasında hakemlik deneyimi yani meslekte geçirilen süre en önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Weston, Bird, Helsen, Nevill, ve Castagna, 2006). Bireyin her türlü olumsuzluklara rağmen sürdürmeye çalıştığı mesleği, bu geçen süre içerisinde bazı sektelere uğramakta bu da bireyin doyum düzeyini etkilemektedir. Hakemlik mesleği sürecinde, birey olumlu ya da olumsuz birçok durumla karşılaşmakta ve bu deneyim de bireyin psikolojik sürecinde etkili birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Mascarenhas, O'Hare, ve Plessner, 2006). Dolayısıyla, bireyin hakemlik deneyimi, gerek mesleki performansını gerekse bireyin günlük yaşantısını ve sosyal süreçlerini etkileyen en önemli değişkenlerden biri olarak düşünülmektedir.

Özellikle Türkiye'de futbol hakemlerinin hem futbol federasyonu tarafından hem de toplum tarafından sosyal ve psikolojik baskılara maruz kaldığı bilinmektedir (Özdayı, ve Uğurlu, 2015). Bu toplumsal süreç bağlamında, hakemlerin mesleki deneyimleri ile mevcut bazı psikolojik durumları arasındaki ilişki merak edilmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada Türkiye'de profesyonel liglerde görev yapan futbol hakemlerinin hakemlik yaş gruplarına göre benlik saygısı, kaygı ve mesleki doyum düzeylerinin karşılaştırılması ve bu değişkenin bu özelliklerle ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Yöntem

Profesyonel liglerde görev yapan hakemlerin kaygı, mesleki doyum ve benlik saygılarının hakemlik deneyimlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin, aynı zamanda bu özelliklerin meslekte geçirilen süre ile ilişkisinin olup olmadığının incelendiği bu çalışma genel tarama modeli ile desenlenmiş ve bu metodun bir alt dalı olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, birden fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla yapılan araştırma yöntemidir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2008).

1.1 Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'de farklı illerde (Kocaeli, Karabük, Düzce, Sakarya, Bartın, Bolu ve Zonguldak) bulunan Türkiye Futbol Federasyonu'na bağlı profesyonel futbol liglerinde görev yapan toplam 84 futbol hakemi oluşturmaktadır. Çalışmaya sadece erkek hakemler dahil edilmiş ve grubun yaş ortalaması 39.54 olarak

belirlenmiştir. Araştırmaya katılan hakemlerin meslekte geçirdikleri yılı tanımlayan hakemlik deneyimleri ortalaması ise 7.98 ± 3.0 olarak hesaplanmıştır.

1.2 Veri Toplama Araçları

Araştırma amacına yönelik hazırlanan veri toplama aracı 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmacılar tarafından hazırlanan katılımcıların demografik özelliklerinin yer aldığı kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde Coopersmith tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Turan ve Tufan, (1987) tarafından yapılan “Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri” bulunmaktadır. Üçüncü bölümde Weiss, Dawis, England, ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen ve uyarlama çalışması Baycan, (1985) tarafından yapılan “Minnesota İş Doyum Ölçeği” ve son bölümde de, Martens, Burton, Vealey, Bump, ve Smith (1990) tarafından geliştirilen, uyarlama çalışması Koruç (1998) tarafından yapılan “Yarışma Durumluk Kaygı Envanteri-2 (CSAI-2)” yer almaktadır.

Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri

Coopersmith tarafından geliştirilen 25 cümleden oluşan bu envanter, kişinin çeşitli alanlarda kendisi hakkındaki tutumunu değerlendirmede kullanılan bir ölçme aracıdır. Test -tekrar test sonunda $r = 0,65$ sonucu bulunmuştur. Envanterin istatistiksel analizinde her cümle için belirlenen bir puanlama kullanılmıştır. Ölçekte 25 madde olduğundan, her ölçekten elde edilen toplam puan değeri 0 ile 100 arasında değişebilmektedir. Bireyin ölçekten almış olduğu puana göre benlik saygısı düzeyi, 10-30 arasında ise düşük, 31-70 arasında ise orta ve 71-100 puan arasında ise yüksek olarak belirlenir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe bireylerin özsaygıları da yükselmektedir (*Örnek madde- Genellikle başkaları düşüncelerimi kabul eder.*).

Minnesota İş Doyum Ölçeği

20 sorudan oluşan beşli likert tipi bir ölçektir (Cronbach Alpha = 0,77). Her bir soru içinde, kişinin işinden duyduğu hoşnutluk derecesini tanımlayan beş seçenek vardır. Bu seçenekler; “hiç memnun değilim” ve “çok memnunum” arasında değişmektedir. Bu seçeneklerin değerlendirilmesinde, sırasıyla 1, 2, 3, 4 ve 5 puanları verilmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan 20 olup, puanların 20’ye yaklaşması doyum düzeyinin düştüğünü, 100’e yaklaşması ise doyum düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. İçsel doyum puanı başarı, tanınma veya takdir edilme, işin kendisi, işin sorumluluğu, yükselme ve terfi olmaya bağlı görev değişikliği gibi işin içsel niteliğine ilişkin tatminkârlıkla ilgili öğelerden oluşmaktadır. Dışsal doyum puanı, kurum politikası ve yönetimi, denetim şekli, yönetici, çalışma ve astlarla ilişkiler, çalışma koşulları, ücret gibi işin çevresine ait öğelerden oluşmaktadır (*Örnek madde- Kendi yeteneklerimi kullanarak bir şeyler yapabile şansımın olması*).

Yarışma Durumluk Kaygı Envanteri-2 (CSAI-2)

“Bilişsel Kaygı”, “Bedensel Kaygı” ve “Kendine Güven” alt boyutlarından oluşan üç faktörlü bir yapıya sahip ölçme aracıdır. Araştırmacılar tarafından yapılan bir dizi test sonucunda ölçme aracının geçerli ve güvenilir bir envanter olduğu belirlenmiştir. CSAI-2’nin bir aylık zaman diliminde test tekrar test güvenilirliği Bilişsel Kaygı .961, Bedensel Kaygı .929, ve Kendine Güven .949 ilişki göstermiştir. Yarışma yaklaştıkça kaygıdaki

değişmeler artmaya başlamıştır. İki haftalık ara ile yapılan ölçümlerde sıra ile .561; .672; .541 düzeyinde ilişki bulunurken, yarışmaya iki gün kala ilişki düzeyinin .230; .223; .321 olduğu görülmüştür. Bu bulgular aracın zaman içindeki kararlılığı konusunda bilgi verirken, durumluk ölçüm yapması nedeni ile yarışma yaklaştıkça korelasyonlarının düştüğünü göstermektedir. Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayısı Bilişsel Kaygı'da .88, Bedensel Kaygı'da .75 ve Kendine Güvende .84 olarak bulunmuştur (Örnek madde-Hedefime ulaşamayacağım endişesi taşıyorum.).

1.3 İşlem

Uygulama öncesi Türkiye Futbol Federasyonu Hakem İşleri Genel Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınmış uygulamaya öncesi katılımcılar çalışma hakkında bilgilendirilmiş ve gerekli motivasyon sağlanarak anket formunu gönüllülük esasına uygun olarak doldurmaları sağlanmıştır.

1.4 Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında hazırlanan veri toplama aracından elde edilen veriler SPSS 21.0 paket programında değerlendirmeye alınmıştır. Veri girişi tamamlandıktan sonra eksik yada hatalı veriler (5 form) literatürün önerdiği çözüm yöntemleri (Carpita ve Manisera, 2011; Downey ve King, 1998) doğrultusunda değerlendirilmiş ve analizler için uygun hale getirilmiştir. Betimsel istatistiklerin yanı sıra araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla, değişkenler arası ilişkiyi incelemek için pearson korelasyon analizi ve ortalamalar arası anlamlı farklılıkların tespiti için de bağımsız gruplar t testinden faydalanılmıştır. Bu analiz, hakemlik yaşı iki gruba ayrılarak (0-9 Yıl ve 10+) her bir değişken için ayrı ayrı uygulanmış ve her bir analiz için farklı tablo oluşturmak yerine tek bir tabloda bütün değerler verilmiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan anlamlı farklılığın, ortalamalar arasındaki farktan etkilenme düzeyine ilişkin Cohen's d istatistiği hesaplanmıştır. Bu değer .20 "küçük" .50 "orta", ".80" ise "büyük" etki büyüklüğü olarak yorumlanmaktadır (Cohen, 1988). Analizler kapsamında anlamlılık düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir.

2. Bulgular

Profesyonel liglerde görev yapan hakemlerin hakemlik deneyimi kapsamında benlik saygısı, mesleki doyum ve kaygı düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 1, 2, 3'te sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Hakemlik Yaşlarına ve Ölçek Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	En Düşük	En Yüksek	\bar{x}	Ss
Hakemlik Yaşı	84	4.0	15.0	7.98	3.00
Benlik Saygısı	84	13.00	112.00	69.85	20.410
Bilişsel Kaygı	84	11.0	32.0	20.04	5.022
Bedensel Kaygı	84	11.0	31.0	17.41	4.855
Kendine Güven	84	12.0	36.0	28.36	5.936
İş Doyumu	84	2.25	5	3.78	0.67

Araştırmaya katılan hakemlerin ortalama hakemlik yaşı $7,98\pm 3,00$ yıl, ortalama benlik saygısı puanları $69,85\pm 20,41$ (orta seviyenin üzerinde), ortalama bilişsel kaygı puanı

20,04±5,02, ortalama bedensel kaygı puanı 17,41±4,85, ortalama kendine güven puanı 28,36±5,93, ortalama iş doyumunu puanı 3,78±0,67 olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Hakemlik Deneyimine Göre Benlik Saygısı, Yarışma Durumluk Kaygı Envanteri Alt Boyutları ve İş Doyum Düzeyi Puan Ortalamalarına İlişkin Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

		N	\bar{x}	SS	df	t	p	Cohen's d
Benlik saygısı	0-9 Yıl	61	70.00	20.30	82	0.104	.918	0.03
	10+	23	69.47	21.19				
Bilişsel kaygı	0-9 Yıl	61	20.40	4.95	82	1.077	.284	0.26
	10+	23	19.08	5.21				
Bedensel kaygı	0-9 Yıl	61	17.70	4.99	82	0.885	.379	0.22
	10+	23	16.65	4.52				
Kendine güven	0-9 Yıl	61	27.44	6.15	82	-	.019*	0.62
	10+	23	30.82	4.60				
İş doyumunu	0-9 Yıl	61	3.71	.70	82	1.584	.117	0.37
	10+	23	3.97	.70				

*P<0.05

Tablo 2 incelendiğinde iki grup arasında sadece yarışma durumluk kaygı envanterinin alt boyutu olan "Kendine Güven" değişkeninde istatistiksel olarak anlamlı farka rastlanmıştır. Değişken incelenip ($t(82)=-2.395$, $p=0.02$) grupların puanları dikkate alındığında bu farkın 10 yıldan fazla deneyime sahip hakemler ($\bar{x}=30.82$) lehine olduğu görülmüştür. Benlik saygısı ($t(82)=0.104$, $p=0.92$), bilişsel kaygı ($t(82)=1.077$, $p=0.29$), bedensel kaygı ($t(82)=0.885$, $p=0.38$) ve iş doyum ($t(82)=1.584$, $p=0.12$) değişkenlerinde anlamlı farka rastlanmazken puan ortalamalarının bazı gruplar lehine olduğu belirlenmiştir (sırasıyla; $\bar{x}=70.00$, $\bar{x}=20.40$, $\bar{x}=17.70$, $\bar{x}=3.97$). İstatistiksel olarak anlamlı farkın belirlendiği Kendine Güven alt boyutuna bakıldığında ortalamalar arası farka ait hesaplanan Cohen's d değerinin (Cohen's d= 0.62) orta düzeyde etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlere bakıldığında (sırasıyla; Cohen's d= 0.03, 0.26, 0.22, 0.37) düşük ve orta düzey etkilerin olduğu fakat ortalamalar arası istatistiksel olarak anlamlı farka rastlanmadığı için bu değerlerin dikkate alınmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Hakemlik Yaşı	Benlik Saygısı	Bilişsel Kaygı	Bedensel Kaygı	Kendine Güven
Benlik Saygısı	-.012				
Bilişsel Kaygı	-.138	-.309**			
Bedensel Kaygı	-.156	-.283**	.600**		
Kendine Güven	.286**	.348**	-.355**	-.459**	
İş Doyumu	.165	.302**	-.186	.041	.425**

P<0.01**, <0.05*

Profesyonel liglerde görev yapan hakemlerin mesleki deneyim süreleri ile benlik saygısı, bilişsel kaygı, bedensel kaygı, kendine güven ve iş doyum düzeyi değişkenlerinin analize tabi tutularak incelendiği Tablo 3 sonuçlarına göre değişkenler arasında genel olarak düşük ve orta düzeyde ilişkiler dikkat çekmektedir. Hakemlik deneyimi değişkeninin diğer değişkenlerden sadece kendine güven değişkeni ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye ($r=0.286$, $p<0.01$) sahip olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen diğer özelliklerle hakemlik deneyimini istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Profesyonel liglerde görev yapan hakemler örnekleminde incelenen değişkenlere bakıldığında genel olarak istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Benlik saygısının, bilişsel kaygı ($r=-0.309$, $p<0.01$) ve bedensel kaygı ($r=-0.283$, $p<0.01$) ile düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişkisi söz konusu iken, kendine güven ($r=0.348$, $p<0.01$) ve iş doyumunu ($r=0.302$, $p<0.01$) ile yine düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişkisi gözlenmiştir. Bilişsel kaygı alt boyutunun, bedensel kaygı ($r=0.600$, $p<0.01$) ile orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişkisi görülürken kendine güven ($r=-0.355$, $p<0.01$) ile negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki belirlenmiştir. Bedensel kaygı alt boyutunun kendine güven ($r=-0.459$, $p<0.01$) ile negatif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Kendine güven alt boyutunun ise iş doyumunu ($r=0.425$, $p<0.01$) ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu izlenmiştir.

3. Tartışma

Profesyonel liglerde görev yapan hakemler örnekleminde gerçekleştirilen bu çalışmanın bulguları, hakemlik deneyiminin bireylerin kendine güven duygularında anlamlı farklılıklara yol açtığına ve aynı örneklem grubunda benlik saygısı, yarışma durumluk kaygı ve mesleki doyum düzeyinin ilişkili sonuçlara yol açtığını göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında katılımcı hakemlerin benlik saygısı puanlarının ortalama puanların üzerinde olduğu fakat hakemlik deneyiminin bu değişkende herhangi bir farklılığa yol açmadığı belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde hakemlik mesleğini icra eden bireylerin benlik saygısı ile ilgili yapılan çok fazla çalışmaya rastlanmadığı (Wolfson, ve Neave, 2007; Kaissidis-Rodafinos, ve Anshel, 2000), genel olarak hakemlerin öz yeterlilik düzeylerinin (Guillén, ve Feltz, 2011; Myers, Feltz, Guillén, ve Dithurbide, 2012) incelendiği görülmüştür. Spor temalı bazı meslek gruplarında yapılan çalışmalar (Baştuğ, Özdemir, Tanir, ve Salim, 2016; Akçakoyun, 2018) incelendiğinde benlik saygısı ile bu mesleklerin ilişkisinin olduğu ve spor değişkenin bu özelliğe olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. Benlik saygısının yüksek olmasının, genel olarak bireyin kendisine ve diğer insanlara karşı daha güvenli, kişiler arası ilişkilerini daha sağlıklı ve doyurucu, genel anlamda uyumunu artırıcı yönde etkide bulunduğu bilinmektedir. Meslek tanımlarında yönetim ve idare olan hakemlerin yüksek benliğe sahip olmaları, müsabakalarda, ilişkileri ve alınan kararları direkt ve olumlu yönde etkileyebileceği ve bunun da adil futbol anlayışına doğrudan temas edeceği sonucunu doğurduğu düşünülmektedir.

Hakemlerin yarışma durumluk kaygı düzeyleri verilerine bakıldığında görev aldıkları yıl kapsamında herhangi bir farklılaşmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Çalışma bulgularına benzer sonuçlar incelendiğinde kaygı değişkeninin profesyonel liglerde

görev yapan hakemlerde önemli bir özellik olduğu görülmüştür (Johansen ve Haugen, 2013; Guillén ve Feltz, 2011; Weinberg ve Gould, (2003). Çalışma bulguları dikkate alındığında hakemlerin mesleki deneyimlerine göre kaygı düzeylerinde herhangi bir farklılığın olmaması icra edilen mesleğin sorumluluğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Hakemlerin müsabaka boyunca görev edindikleri sorumluluk, adil futbol anlayışı ve kurallar çerçevesinde yürütülmesi gerekliliği bilincinde olmaları, ayrıca taraftar ve sporcuların baskıları altında bu görevi yürütmek zorunda olmaları kaygı durumlarını doğrudan etkilemekte bu da bireylerin mesleklerinde geçirdikleri ilk günlerinden başlayarak kaygı düzeylerine etki edebileceği görüşünü yansıtmaktadır. Çalışma kapsamında kullanılan envanterin bir bileşeni olan kendine güven alt boyutunda hakemlerin mesleki deneyimlerinde anlamlı farklılık görülmüş ve bunun da literatür verilerini doğrular nitelikte olduğu anlaşılmıştır (Weinberg ve Gould, 2003; Arslanoglu, Dogan ve Acar, 2018). Hakemlerin yıllar boyunca görev aldıkları müsabakalar sonucunda yaşadıkları deneyimler, maruz kaldıkları baskılara karşı geliştirmiş oldukları savunma mekanizmaları ve mesleki deneyimleri bireylerin kendilerine olan güven duygusunu geliştirmekte ve bu da bir nevi başarının anahtarı olarak düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında profesyonel lig hakemlerinin mesleki doyum düzeylerinin hakemlik deneyimi kapsamında incelendiği analiz sonuçlarının istatistiki açıdan herhangi bir farklılığa neden olmadığı belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde (Çoban, 2010; Guillén ve Feltz, 2011; Kim, 2017) hakemlerin mesleki doyum düzeylerinin araştırıldığı çalışmalar gözlenmiştir. Görevde geçirilen sürenin yani deneyimin mesleki doyumun belirleyici bir unsuru olduğu bilinmektedir (Locke, 1976; Edwards, Bell, Arthur Jr ve Decuir, 2008; Christen, Iyer ve Soberman, 2006; Erdamar, ve Demirel, 2016). İnsanların mesleki anlamda doyum düzeyleri ele alınırken dikkat edilmesi gereken önemli faktörlerden birisi de ilgili mesleğin özelliklerinin neler olduğudur. Nitekim kişinin mesleğinin ağır çalışma şartlarına sahip olması, yüksek ya da düşük ücret olanaklarının olması, fiziksel ve psikolojik olarak çalışana bitkinlik vermesi gibi durumlarda insanların iş doyum düzeylerini etkilemektedir. Kan (2008)' a göre, her mesleğin sağladığı olanaklar ve çalışanları doyuma ulaştırma yönleri değişiklik gösterebilmektedir. Meslekte geçirilen süre ile doğru orantılı olan yaş değişkeninin bireylerin mesleki doyum düzeylerine etki ettiği dolayısıyla mesleki deneyiminde bu özellik için farklılık oluşturan bir etmen olduğu düşünülebilir. Fakat hakemlik mesleğinin fiziksel, psikolojik ve sosyolojik şartları, ücret olanakları ve toplumsal yönü düşünüldüğünde her kademedede aynı doyum düzeyinin olduğu ya da değişimin anlamlı düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılabılır.

Profesyonel liglerde görev yapan futbol hakemleri örnekleminde incelenen kaygı, benlik saygısı, ve mesleki doyum özelliklerinin ilişkili değişkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dikkat çeken ilişkilerin başında benlik saygısı ile kaygı düzeyinin negatif yönlü ilişkisi olmuştur. Geçmiş çalışmaların (Lee ve Robbins, 1998; Johansen ve Haugen, 2013) desteklediği bu bulgu hakemlerin yüksek benlik saygısı düzeyine erişmelerinin kaygı düzeyinde azalmaya neden olabileceği sonucuna işaret etmektedir. Bireylerle kurulan sağlıklı ilişkiler, genel olarak pozitif uyum gibi kavramları bünyesinde barındıran benlik saygısı bireyin kaygı düzeyini etkilemekte ve bu da gerek mesleki

hayatta gerek günlük hayatta bireyin kaygıdan uzak pozitif bir yaşam sürmesine neden olabilmektedir. Benlik saygısı ile mesleki doyum arasındaki pozitif yönlü ilişkinin ise bireyin kendine güven duyarak meslekte karşılaştığı sorunlara çözüm önerileri getirmesi ve bu şartlara rağmen bireyin yüksek benlik saygısı sayesinde bu doyum düzeyine ulaşabilmesi ile açıklandığı düşünülmektedir.

Hakemlerin yarışma kaygı düzeyleri ile mesleki doyum düzeylerinin araştırıldığı çalışma verileri, bireylerin kaygı düzeylerinin negatif yönlü fakat istatistiki açıdan anlamlı olmayan bir ilişkiye kendine güven durumlarının ise pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye işaret ettiği tespit edilmiştir. Çalışma bulguları ile paralellik gösteren çalışmalara rastlanmıştır (Balmer, Nevill, Lane, Ward, Williams ve Fairclough, 2007; Guillén ve Feltz, 2011; Hoseini, Aslankhani, Abdoli ve Mohammadi, 2011; Johansen, & Haugen, 2013). Hakemlerin meslekte karşılaştıkları sorunlara rağmen kendilerine duydukları güven mesleki sorumluluk karşısında yaşadıkları kaygı durumunu ötelemekte ve mesleki doyum düzeyi ile bu güven duygusunun paralel olarak ilerlediği düşünülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışmada profesyonel liglerde görev yapan futbol hakemlerinin benlik saygısı, yarışma durumluk kaygı ve mesleki doyum düzeyleri araştırılmış ve hakemlik deneyimleri kapsamında bu özelliklerin farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırma bulguları katılımcıların hakemlik deneyimi ile kendine güvenleri arasında bir ilişki ve bu deneyim bağlamında farklılaşmaya yol açtığını göstermiştir. Dünyanın seyir açısından en büyük organizasyonu olan ve günümüzde ekonomik bir sektör haline gelen bu futbol olgusunda önemli aktörlerden biri olan hakemlerin fiziksel olarak yeterliliklerinin yanı sıra psikolojik olarak da yeterli olmaları başarının belirleyici unsurlarından biri olarak düşünülmektedir. Bu üst düzey sorumluluk gerektiren meslek çalışanlarının başka psikolojik özellikler ve kişisel özellikler kapsamında incelenmesinin bilim dünyasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akçakoyun, Fahri (2018). "Analysis of Self-Esteem Levels of Students in Physical Education and Sports High School." *Journal of Education and Training Studies*, 6(2): 73-79.
- Arslanoglu, Cansel, Erol Dogan, and Kürsat Acar (2018). "Investigation of Decision Making and Thinking Styles of Volleyball Referees in Terms of Some Variables." *Journal of Education and Training Studies*, 6(10): 21-28.
- Arslanoğlu, Erkal. ve Murat Tekin, Cansel Arslanoğlu, İlker Özmutlu (2010). "Voleybol hakemlerinin çeşitli değişkenlere göre kaygı ve temel psikolojik ihtiyaç düzeylerinin incelenmesi." *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2): 985-995.

- Balmer, Nigel J et. al. (2007). "Influence of crowd noise on soccer refereeing consistency in soccer." *Journal of Sport Behavior*: 30(2).
- Bastug, Gülsüm et. al. (2016). "The Effect of Acute Weight Loss on Body Composition, Self-Esteem and Appearance Esteem before Competitions." *Journal of Education and Training Studies*, 4(11): 206-212.
- Baumeister, Roy. F and Kathleen D. Vohs. "Self-regulation and the executive function of the self." In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity*, (pp. 180-197). New York: The Guilford Press
- Baycan, Aslı (1985). "An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups." Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Beck, Aaron T (1976). "Cognitive Therapy and the Emotional Disorders." New York, International Universities Press.
- Bompa, Tudor O (2003). "Dönemleme Antrenman Kuramı ve Yönetimi." Ankara, Bağırhan Yayınevi.
- Büyüköztürk, Şener ve Ebru Kılıç-Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel (2008). "Bilimsel araştırma yöntemleri." Ankara: Pegem.
- Carpita, Maurizio and Marica Manisera (2011). "On the imputation of missing data in surveys with Likert-type scales." *Journal of Classification*, 28(1): 93-112.
- Cel, A. (1994). "Hakemlik Psikolojisi". *Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1): 21-23.
- Christen, Markus and Ganesh Iyer, David Soberman (2006). "Job satisfaction, job performance, and effort: A reexamination using agency theory." *Journal of marketing*, 70(1): 137-150.
- Cohen, Jacob (1988). "Statistical power analysis for the behavioral sciences." Hillsdale: NJ:Lawrence Erlbaum.
- Coban, Bilal (2010). "An evaluation of the job satisfaction levels of Turkish provincial football referees." *Social Behavior and Personality: an international journal*, 38(9): 1153-1165.
- Downey, Ronald G and Craig V. King (1998). "Missing data in Likert ratings: A comparison of replacement methods." *The Journal of general psychology*, 125(2): 175-191.
- Edwards, Bryan D et. al. (2008). "Relationships between facets of job satisfaction and task and contextual performance." *Applied psychology*, 57(3): 441-465.
- Efe, Mehmet ve Füsün Öztürk, Şenay Koparan (2008). "Bursa İlindeki Faal Futbol Hakemlerinin Problem Çözme ve Atılganlık Düzeylerinin Belirlenmesi." *Sportmetre*, 6(2): 49-59.

- Erdamar, Gürcü, and Hüsne Demirel (2016). "Job and life satisfaction of teachers and the conflicts they experience at work and at home." *Journal of Education and Training Studies*, 4(6): 164-175.
- Guillén, Félix, and Deborah L. Feltz (2011). "A conceptual model of referee efficacy." *Frontiers in psychology* 2: 25.
- Hoseini, Seyed Hashem et. al. (2011). "The relationship between the number of crowds with anxiety and the function of the soccer premier league referees." *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30: 2374-2378.
- James, William (1890). "The principles of psychology." New York: Holt.
- Johansen, Bjørn Tore, and Tommy Haugen (2013). "Anxiety level and decision-making among Norwegian top-class soccer referees." *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 11(2): 215-226.
- Kaissidis-Rodafinos, Angelos and Mark H. Anshel (2000). "Psychological predictors of coping responses among Greek basketball referees." *The Journal of social psychology*, 140(3): 329-344.
- Kan, Ümit Deniz (2008). "Bir grup okulöncesi öğretmeninde tükenmişlik durumunun incelenmesi." *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2): 431-438.
- Kim, Seungmo (2017). "Perceived organizational support as a mediator between distributive justice and sports referees' job satisfaction and career commitment." *Annals of Leisure Research*, 20(2): 169-187.
- Koruç, Z., (Kasım 1998). "CSAI-2'nin Türkiye Uyarlaması." 5. Spor Bilimleri Kongresi, Ankara
- Lee, Richard M and Steven B. Robbins (1998). "The relationship between social connectedness and anxiety, self-esteem, and social identity." *Journal of Counseling Psychology*, 45(3): 338-345.
- Locke, Edwin A (1976). "The nature and causes of job satisfaction." In *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* Ed by Marvin. D. Dunnette, 1297-1349. Chicago: Rand McNally.
- Martens, Rainer et. al. (1990). "Development and validation of the Competitive State Anxiety Inventory-2 (CSAI-2)." *Competitive anxiety in sport II: Human Kinetics*. 117-213.
- Mascarenhas, Duncan and David O Hare, Henning Plessner (2006). "The psychological and performance demands of association football refereeing." *International Journal of Sport Psychology*, 37(2/3): 99.
- Myers, Nicholas D et. al. (2012). "Development of, and initial validity evidence for, the Referee Self-Efficacy Scale: A multistudy report." *Journal of sport and Exercise Psychology*, 34(6): 737-765.

- Orta, Lale. (2002). "Dünyada Ve Türkiye’de Futbol Hakemliğinin Başlangıcı ve Gelişimi." Spor Araştırmaları Dergisi, 6:16.
- Özdayı, Nahit, ve Fatih Uğurlu (2015). "Futbol hakemlerinin duygusal zeka ve iletişim beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi." International Journal of Sport, Exercise & Training Sciences-IJSETS, 1(1): 31-39.
- Pişkin, Metin (1996). "Orta Dereceli Okullarda Görevli Yönetici, Öğretmen ve Danışmanların ideal ve Gerçek Danışmanlık Görev Algıları." Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sevim, Yaşar (2002). "Antrenman Bilgisi." Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Swann Jr, William B and Jennifer K. Bosson. (2010). "Self and identity." In S.T. Fiske, D. T. Gilbert & G. Lindzey (Ed.), Handbook of social psychology (pp. 589-628). Hoboken, New Jersey, US: John Wiley & Sons Inc.
- Turan, Nihal ve Beril Tufan (1987). "Coopersmith Benlik Saygisi Envanteri'nin (SEI) Gecerlik-Guvenirlik Calismasi." 23."Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, İstanbul.
- Weinberg Robert and Daniel Gould (2003). "Foundations of Sport & Exercise Psychology." Champaign, IL: Human Kinetics.
- Weiss, David J and Rene V. Dawis, George W. England, Lloyd H. Lofquist (1967). "Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire." Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, 22: 120.
- Weston, Matthew et. al. (2006). "The effect of match standard and referee experience on the objective and subjective match workload of English Premier League referees." Journal of Science and Medicine in Sport, 9(3): 256-262.
- Wolfson, Sandy and Nick Neave (2007). "Coping under pressure: Cognitive strategies for maintaining confidence among soccer referees." Journal of Sport Behavior, 30(2): 232-247.

Yayın Geliş Tarihi: 12.04.2019

Yayın Onay Tarihi: 27.05.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.552837

İdil SAYIMER *

Banu KÜÇÜKSARAÇ **

E-Yönetişim Bağlamında Belediyelerin Hizmet Sunumu Ve Belediye-Yurttaş Etkileşimine Etki Eden Faktörler: Kocaeli İli Örneği ***

Service Delivery of Municipalities within the Context of E-Governance and the Factors Affecting Municipality-Citizen Interaction: The Case of Kocaeli Province

Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetim biçimlerini yakından etkilemesiyle önem kazanmaya başlayan e-yönetişim, kamu kurumları ile paydaşlar arasında yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla etkileşime dayanan yurttaş odaklı bir yönetim anlayışıdır. Kamusal hizmet sunumunun yerel düzeydeki en önemli temsilcileri olan belediyeler yeni medya teknolojilerini e-yönetişim kapsamındaki iş süreçlerinde kullanarak daha az maliyetle daha verimli bir çalışma olanağı elde etmekte, kolay, hızlı ve sağlıklı hizmet sağlayabilmekte ve yurttaşlardan farklı konularla ilgili geri bildirim alabilmektedir. Belediyeler ve yurttaşlar için olumlu kazanımlar sağlayan e-yönetişim uygulamalarının her iki tarafa da fayda sağlayacak biçimde geliştirilip sürdürülmesine katkı sunmak amacıyla hizmet sunumu ve karşılıklı etkileşim durumlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma; Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin yeni medya ortamlarında sunmuş oldukları hizmetleri e-yönetişim çerçevesinde belediye ve yurttaş açısından incelemeye yönelik yapılan TÜBİTAK-117K012 projesine ait araştırmanın kesitsel bir bölümünü yansıtmaktadır. Araştırmada, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin e-yönetişim bağlamında hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörleri saptamak amacıyla Kocaeli ilinde bulunan 13 belediyede görev yapan 26 katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, belediyelerin e-yönetişim bağlamında yeni medya ortamlarında sağladığı hizmetlerin sunumunu ve belediye-yurttaş etkileşimini etkileyen faktörler arasında teknik alt yapı, gizlilik ve güvenlik, dijital beceri ve bütçe eksikliğine bağlı sorunlar olduğu tespit edilmiş, sonuçlar bu ekseninde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: e-yönetişim, belediye, yurttaş, etkileşim, Kocaeli.

Jel Kodları: O16, O18

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-mail: sayimeri@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-mail: bksarac@gmail.com

*** Bu çalışma, TÜBİTAK SOBAG tarafından desteklenen, 117K012 no'lu, "E-Yönetişim Bağlamında Yeni Medya Ortamlarında Belediye-Yurttaş Etkileşimi: Kocaeli İli Örneği" başlıklı proje kapsamında, somut çıktıları paylaşmak amacı ile hazırlanmıştır.

Abstract

E-governance, which has begun to gain importance since information and communication technologies affected public administration styles closely, is a citizen-oriented sense of management based on an interaction via new communication technologies between public enterprises and shareholders. Municipalities, the most important representatives of the public service delivery at the local level, use new media technologies in business processes within the scope of e-governance and thus, attain a more productive working opportunity with less cost, provide an easy, rapid and healthy service and receive feedback from the citizens concerning different matters. In order to develop and maintain e-governance applications which provide positive acquisitions to municipalities and citizens in such a way that they are useful for both sides, it is required to determine the factors that affect the service delivery and mutual interaction. This study was prepared via findings acquired from the TUBITAK SOBAG-117K012 research project, which examines the services delivered by the provincial and district municipalities of Kocaeli in the new media in terms of municipalities and citizens within the frame of e-governance. In the study, semi-structured profound interviews were conducted with 26 participants working in 13 municipalities in the province of Kocaeli to determine the factors affecting service delivery and citizen interaction of provincial and district municipalities within the scope of e-governance. As a result of the study, it was determined that the factors affecting the service provided by municipalities in the new media within the scope of e-governance and the municipality-citizen interaction were; problems arising from technical infrastructure, confidentiality and security, digital skill and budget absence and the results were discussed accordingly.

Keywords: e-governance, municipality, citizen, interaction, Kocaeli.

Jel Codes: O16, O18.

Giriş

Toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak, toplumsal aktörlerin etkileşimi ve ortak işbirliği temelinde yeni bir kamu yönetimi biçimi olarak ortaya çıkan yönetim olgusu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bu teknolojilerin kamu yönetim biçimlerini yakından etkilemesiyle dönüşüme uğramış ve e-yönetişim olarak önem kazanmaya başlamıştır.

E-yönetişim kamu politikalarının oluşum ve sunum aşamalarının etkinlik ve kalitesini geliştirmek amaçlı olarak kullanılan bilgi iletişim teknolojileri temelli bir model olarak tanımlanmakta (Gordon, 2012: 5), belediye-yurttaş etkileşimi ve bilginin özgür dağılımına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda e-yönetişim kavramı, devlet hizmetlerinin sunumunda, kamusal hizmetlerin düzenlenmesinde, vatandaşların devlete ödeyecekleri vergi ve cezalarda, bilgiye ulaşmada ve müracaatların, izin ve lisansların, ihalelerin arz edilmesinde elektronik araç kullanımını destekleyerek kamusal işlem

maliyetlerinden büyük ölçüde tasarruf sağlayan etkin bir yönetim tarzını ifade etmektedir (Demirel, 2010: 71).

Kamusal hizmet sunumunun yerel düzeydeki en önemli temsilcileri olan belediyeler de yeni medya teknolojilerini e-yönetişim kapsamındaki iş süreçlerinde kullanarak daha az maliyetle daha verimli bir çalışma olanağı elde etmişlerdir. Diğer taraftan yurttaşlar da e-yönetişim uygulamaları sayesinde, yeni teknolojiler yoluyla devletin her kurum ve kuruluşuna zaman ve mekân farkı gözetmeden ulaşabilmekte, taleplerini ifade edebilmekte, kendisine sunulan hizmetleri eleştirme imkânına kavuşarak daha fazla politika oluşturma süreçleri içinde yer almaktadır (Saraçbaşı, 2010: 27). Dolayısıyla yurttaş açısından da sunulan hizmetlerden hızlı ve kolay biçimde yararlanma, şeffaf yönetim anlayışı çerçevesinde kentin geleceğini ilgilendiren müşterek faydalar için sesini duyurma ve karar alma mekanizmasında yer alma olanağı gibi pek çok yarar söz konusudur.

Belediyeler ve yurttaşlar için olumlu kazanımlar sağlayan e-yönetişim uygulamalarının her iki tarafa da fayda sağlayacak biçimde geliştirilip sürdürülmesine katkı sunmak amacıyla hizmet sunumu ve karşılıklı etkileşim durumlarına etki eden faktörler bulunmaktadır. Alan yazında bu konuda yapılan çalışmalar belediye-yurttaş etkileşimine etki eden temel faktörleri şöyle saptamıştır; uzman personel eksikliği, maliyet, kurum çalışanlarının ve vatandaşların e-devlet konusundaki bilgi eksikliği, teknoloji yetersizliği, yerel ağ yetersizliği, portal yetersizliği, hukuki alt yapı yetersizliği, gizlilik ve güvenlik eksikliği, geçersiz iş süreç ve kuralları (Chen and Gant, 2001: 344; Şahin, 2007), özerk yönetimin olmaması (Merkezi idari veraset), sürdürülemez kalkınma, kaynakların etkisiz ve verimsiz kullanımı (Çoruh, 2009). Bu unsurların birçoğunun dijital beceri yoksunluğu ve dijital uçurum olgusundan kaynaklandığı anlaşılmakla birlikte, bu araştırmada, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin e-yönetişim bağlamında hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörleri saptamak amaçlanmıştır.

Bu amaçla, durum saptayıcı/tanımlayıcı bir araştırma olarak planlanan bu çalışma, belediyelerin e-yönetişim bağlamında hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşim durumlarına etki eden faktörleri Kocaeli ili üzerinden somutlaması açısından alana katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Hükümetin kurallar koyma, bu kuralları uygulama ve hizmet verme kapasitesi ile bağlantılı olarak (Mann, 1984: 185-213), açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkililik ve uyum (ekonomik ve sosyal) gibi ilkeleri bulunan (Okçu, 2007: 303-304) yönetim, devlet, özel sektör ve sivil toplumu temel alan toplumsal aktörlerin etkileşimine ve ortak işbirliğine dayanan bir yönetim anlayışı olarak tanımlanmaktadır.

Toplumsal aktörlerin etkileşimine ve ortak işbirliğine dayanarak kamu hizmetlerinin etkin ve etkili sunumunu temel alan yönetim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bu teknolojilerin kamu yönetim biçimlerini yakından etkilemesiyle dönüşüme uğramış ve e-yönetişim olarak önem kazanmaya başlamıştır.

E-Yönetişim, küresel düzeydeki bilgi temelli gelişmeleri temel alarak, devlet merkezli bir yönetim yerine toplum merkezli bir yönetimi işler kılma stratejisi olarak

tanımlanabilmektedir (Ökmen vd, 2004: 45). E-yönetişim kavramı ile kamu kurumları ve paydaş gruplar arasında yeni iletişim teknolojileri temelinde yoğunlaşan karşılıklı ilişkiler vurgulanmakta olup; kamu yönetiminde yeni bir paradigma olarak e-yönetişim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu sektöründeki örgütlenmeler üzerinde talep ve beklentilere hızlı ve etkin bir biçimde cevap verme baskısı yaratmasına bağlı olarak kamusal alanın geçirdiği dönüşüm üzerine temellenmektedir (Tejasvee vd., 2010: 299; Riley and Law, 2005). Bu bağlamda, e-yönetişim kamu politikalarının oluşum ve sunum aşamalarının etkinlik ve kalitesini geliştirmek amaçlı olarak kullanılan bilgi iletişim teknolojileri temelli bir model olarak da tanımlanabilmektedir (Gordon, 2012: 5).

E-yönetişim kavramı üzerine tanımsal çerçevede yer alan ifadelerin bir bölümü bilgi ve iletişim teknolojileri temelli olarak belediye-yurttaş etkileşimi ve bilginin özgür dağılımına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda, Kanungo (2004) e-yönetişimi; bilgi ve iletişim teknolojilerinin aktif kullanımı çerçevesinde, kamu, yerel idare, vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör gibi paydaş gruplar arasında bilgi erişiminin etkin, şeffaf ve hesap verilebilir bir biçimde kullanımını sağlayan uygulamalar bütünü olarak ifade etmiştir. E-yönetişim kavramına hizmet odaklı olarak yaklaşan bir diğer görüş ise, kamu sektöründe sunulan hizmetlerin dönüşümü üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda e-yönetişim kavramı, devlet hizmetlerinin sunumunda, kamusal hizmetlerin düzenlenmesinde, vatandaşların devlete ödeyecekleri vergi ve cezalarda, bilgiye ulaşmada ve müracaatların, izin ve lisansların, ihalelerin arz edilmesinde elektronik araç kullanımını destekleyerek kamusal işlem maliyetlerinden büyük ölçüde tasarruf sağlayan etkin bir yönetim tarzını ifade etmektedir (Demirel, 2010: 71).

E-yönetişim kamu yönetiminde yeni bir paradigma olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla e-yönetişim kavramı ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken temel nokta, kavramın sadece hizmet yürütümü açısından elektronikleşme uygulamaları olmadığıdır. Yönetişim paradigmasının özü itibari ile bilgi toplumuna geçiş süreci ile kullanılmaya başlayan bu kavram, devlet-vatandaş ilişkilerini köklü olarak değiştiren bir sistemdir. Bu bağlamda yeni iletişim teknolojilerine bağlı olarak hizmet sunumu bağlamında yapı ciddi ölçüde değişirken; içerik olarak katılımcılık, e-devlet, e-demokrasi gibi kavramları da bünyesinde bulundurmaktadır (Demirel, 2010).

E-yönetişim hizmet sunumunun elektronik ortama taşınmasından öte; kamu politikalarının şekillendirilme, uygulanma, denetlenme aşamasında farklı yönetsel aktörlerin; çevrimiçi bağlantılarla devreye girmesini temele alan yönetim yaklaşımının bilgi çağına uyarlanmış modelidir (Yıldırım, 2010). Başka bir ifadeyle e-yönetişim bilgi ve iletişim teknolojilerini merkeze aldığı için e-devlet politikalarına dayanan ağ temelli bir yönetim sistemidir. Bu bağlamda e-yönetişimin işlerlik kazanabilmesi için bilişim ve enformasyon teknolojileri ile beslenen yeni medya uygulamaları ve hizmet kalitesi giderek artan e-devlet uygulamaları ön plana çıkmaktadır (Demirel, 2010: 69).

Kamusal hizmet sunumunun yerel düzeydeki en önemli temsilcileri olan belediyeler de yeni medya teknolojilerini e-yönetişim kapsamındaki iş süreçlerinde kullanarak daha az maliyetle daha verimli bir çalışma olanağı elde etmişlerdir. Belediyelerin e-yönetişim uygulamalarına yer vermesi; gerek sosyal yaşantı ve duyarlılık açısından, gerek ulusal düzeyde siyasal sisteme aktif veya pasif olarak katılma yönünde bir talimgah niteliği

taşımaktadır (Henden, 2015: 4). Diğer taraftan yurttaşlar da e-yönetişim uygulamaları sayesinde, yeni teknolojiler yoluyla devletin her kurum ve kuruluşuna zaman ve mekân farkı gözetmeden ulaşabilmekte, taleplerini ifade edebilmekte, kendisine sunulan hizmetleri eleştirme imkânına kavuşarak daha fazla politika oluşturma süreçleri içinde yer almaktadır (Saraçbaşı, 2010: 27). Dolayısıyla yurttaş açısından da sunulan hizmetlerden hızlı ve kolay biçimde yararlanma, şeffaf yönetim anlayışı çerçevesinde kentin geleceğini ilgilendiren müşterek faydalar için sesini duyurma ve karar alma mekanizmasında yer alma olanağı gibi pek çok yarar söz konusudur.

Belediyeler ve yurttaşlar için hem hizmet sunumu hem de etkileşim açısından yeni medya ortamları e-yönetişim uygulamaları açısından olanaklar sunmaktadır. Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmetlerini e-yönetişim bağlamında ölçmek ve yurttaş-belediye etkileşimini tespit etmeye yönelik olarak dünyada ve ülkemizde bazı araştırmalar yapılmıştır. E-yönetişim çalışmalarının hizmet sunumu alanında önde gelen 23 ülke içerisinde dokuzuncu sırada bulunan Almanya’da “Federal Online 2005” projesi çerçevesinde hükümet 2005 yılı içinde federal düzeyde toplam 376 görevi / hizmeti çevrimiçi olarak sunmayı planlamış ve bu çerçevede kamu projeleri yürütmüştür. Almanya’da yerel yönetim ve yurttaşların iktisadi ilişkilerini temele alarak “MEDIA@kommwettbewerb” projesi uygulanmaya başlanmış olup; bu uygulama ile yurttaşların çevrimiçi hizmetler aracılığı ile ulaşım hizmetleri için ödeme yapmak, bilgi almak, dilekçe doldurmak ve fatura ödemek gibi hizmetlerinin zaman tasarrufu ile sağlanması hedeflenmiştir (Schröder and Schmalfeld, 2002). Lethbridge (2015) Avrupa Birliği üyesi Almanya, Finlandiya, Danimarka, Estonya, İtalya, İngiltere, Fransa ve Hırvatistan’a yönelik olarak e-devlet uygulamalarını analiz ettiği çalışmada, yerel ve bölgesel düzeyde hizmet sunumu açısından Almanya ve Danimarka’nın sayısal olarak en yüksek hizmet sağlayan ülkeler olduğunu tespit etmiştir. Aynı çalışma içerisinde Lethbridge (2015), İspanya’da Malaga Belediyesi’nin Şehir Konseyi İnnovasyon planını incelemiş ve bu çalışmanın Malaga belediyesinin daha iyi bir yönetim kültürü oluşturmak amacı ile yapısal, işlevsel ve süreçsel bir gelişim planı içerdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmada, Finlandiya’da ise Utajärvi belediyesine yönelik olarak geliştirilen yeni yönetim modelini de inceleyen Lethbridge, politik konuların operasyonel hizmetlerden ayrılması ve yerel halkın elektronik bir geri bildirim sistemi ile istek ve düşüncelerini kolayca belediyeye iletebilmesi örneği üzerinde durmuştur. Yine aynı çalışma içerisinde İsveç’in Lomma kasabasında “belediye ile bağım” (my-municipal engagement) isimli 7/24 aktif bir uygulamanın hayata geçirilmesi üzerinde durmuştur. Bu uygulama su tüketimi, çocuk bakımı ve bina izinleri gibi 30’dan fazla e-hizmeti içermekte olup; hızlı ve güvenilir geniş ağ bağlantı sistemi ile İnternet tabanlı etkin bir yönetim uygulaması olarak değerlendirilmiştir (Lethbridge, 2015: 7-10). 2008-2014 yılları arasında E-Devlet Gelişim İndeksi (E- Government Development Index) içerisinde ilk 10 ülke içerisinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri’nde ise eyalet bazında e-devlet hizmetleri açısından Utah, New Jersey, North Carolina, Michigan ve Maine eyaletlerinin web sayfaları sundukları e-hizmetlere bağlı olarak e-belediyeçilik alanında önemli örnekler olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye’de ise yerel yönetimlerin kamu politikaları çerçevesinde e-yönetişim uygulamalarının gelişimi açısından Yerelnet ve Yerelbilgi projeleri bulunmaktadır. Yerel

Yönetimler Bilgi Tabanı Projesi (YERELBİLGİ Projesi) Türkiye’de yerel yönetimlerle ilgili tüm verilerin elektronik bir veri tabanı içerisinde toplanmasını ve karar alma mekanizmalarında bu verilerin analitik analizinin dahil olmasını amaçlayan bir çalışmadır. Yerelnet Projesi ise ülke düzeyinde özerk yerel yönetimlerin bilgi ve deneyim paylaşımını hedefleyen ortak bir bilgi havuzu olarak faaliyet göstermektedir (Güler, 2001: 3; Nohutçu ve Demirel, 2005: 46). Dolayısıyla yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de e-yönetişim hizmetlerine yönelik olarak çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Kaya Bengsir, 2000, 2002; Karaduman, 2004; Şahan, 2007; Doğu, 2008; Durna ve Özel, 2008; Kabakuş, 2010; Demirel, 2010; Özüpek, 2010; Çavuş, 2011; Tanyıldızı ve Karatepe, 2011; Sobacı ve Altınok, 2011; Negiz, 2011; Serenli, 2013; Kabakuş, 2014; Bilgili, 2015; Zeren vd., 2015; Şat, 2016)

Belediyeler ve yurttaşlar için olumlu kazanımlar sağlayan e-yönetişim uygulamalarının her iki tarafa da fayda sağlayacak biçimde geliştirilip sürdürülmesine katkı sunmak amacıyla hizmet sunumu ve karşılıklı etkileşim durumlarına etki eden faktörler bulunmaktadır. Alanyazında bu konuda yapılan çalışmalar belediye-yurttaş etkileşimine etki eden temel faktörleri şöyle saptamıştır; uzman personel eksikliği, maliyet, kurum çalışanlarının ve vatandaşların e-devlet konusundaki bilgi eksikliği, teknoloji yetersizliği, yerel ağ yetersizliği, portal yetersizliği, hukuki alt yapı yetersizliği, gizlilik ve güvenlik eksikliği, geçersiz iş süreç ve kuralları (Chen and Gant, 2001: 344; Şahin, 2007), özerk yönetimin olmaması (Merkezi idari veraset), sürdürülemez kalkınma, kaynakların etkisiz ve verimsiz kullanımı (Çoruh, 2009).

2. Araştırmanın Yöntemi

Tanımlayıcı/durum saptayıcı bir araştırma modeli kullanılan bu çalışmada, kalitatif (nitel) araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Kalitatif araştırma yöntemi, sayılarla ifade edilemeyen verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanmasını kapsayan, konuyla ilgili derinlemesine bilgi edinildiği, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 39).

Bu bağlamda araştırmanın evreni, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinde çalışan kurum personelinde oluşmaktadır. Belediye değişkeni için örneklem, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinde çalışan personel arasından e-yönetişim bağlamında e-belediyecilik ve yeni medya ortamlarında hizmet sunumu gerçekleştirme kriteri baz alınarak amaçlı örnekleme yoluyla seçilerek belirlenmiştir. Zaman ve maliyet kısıtlılıkları sebebi ile; araştırmanın örnekleme, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinde e-belediyecilik hizmetlerinden sorumlu birim yetkilileri ya da görevlilerinden oluşan toplam 26 kişi (her belediye için 2 personel) ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma kapsamında veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, araştırma ile araştırmanın öznesi olarak araştırma sürecine katılan kişi arasında kontrollü bir iletişim sürecinin gerçekleşmesine imkan sağlamaktadır (Cohen and Manion, 1994: 271). Nitel bir veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşme tekniği, araştırmacının bakış açısını keşfetme imkanı sağlamakta olup; bu çerçevede görüşmeye dahil olacak katılımcıların araştırılan konunun uzmanı ya

da konu üzerinde karar verici özellikte olması gerekir (Baş ve Akturan, 2008: 111). Bu nedenle, belediye personeli arasından e-yönetişim bağlamında e-belediyecilik ve yeni medya ortamlarında hizmet sunumu biçimlerini ve yaşanan problemleri en iyi bilen kişiler olarak ilgili birim çalışanları görüşmeye dahil edilmiştir.

Görüşme tekniği olarak bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır; bu görüşme tekniği çerçevesinde önceden hazırlanmış görüşme protokolüne bağlı olarak görüşme süreci belirlenmiş olup; daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgiye erişilebilmesi hedeflenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 283).

Görüşme formunun hazırlanmasında, Rutgers Üniversitesi-Newark E-Yönetişim Enstitüsü "Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim" başlıklı araştırmanın ölçeği ile Chen ve Gant (2001), Şahin (2007), Çoruh (2009)'ın araştırma bulgularından yararlanılarak yeni bir ölçek oluşturulmuştur.

Toplamda 6 bölümden oluşan derinlemesine görüşme formunun birinci bölümünde "Belediyelerin Sunduğu Çevrimiçi Hizmetler" başlığı altında, yurttaşların e-belediyecilik hizmetlerinden yararlanma durumu, memnuniyet düzeyinin belirlenmesine yönelik ölçümlerin ve e-belediyecilik hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik projelerin varlığı incelenmiştir. Derinlemesine görüşme formunun ikinci bölümünde belediyelerin sunduğu çevrimiçi hizmetlerin alt yapısının incelenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, bu bölümde teknoloji ve alt yapı ile ilgili genel durum ve varsa karşılaşılan sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Derinlemesine görüşme formunun üçüncü bölümünde belediyelerin sunduğu çevrimiçi hizmetlerin gizlilik ve güvenlik durumunun incelenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, bu bölümde sitenin sahip olduğu güvenlik hizmetleri, kişisel verilerin güvenliği ve gizliliğin korunma düzeyi gibi değişkenler analiz edilmiştir. Derinlemesine görüşme formunun dördüncü bölümünde belediyelerin sunduğu çevrimiçi hizmetlere personelin etkisinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, bu bölümde yeni medya ortamlarında sunulan hizmetlerin kaynağı, dışarıdan hizmet alım durumu, kurum içi personelin yeterlilik, eğitim, uzmanlık ve dijital beceri düzeyleri gibi değişkenler analiz edilmiştir. Derinlemesine görüşme formunun beşinci bölümünde belediyelerin sunduğu çevrimiçi hizmetlere bütçenin etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, bu bölümde yeni medya ortamlarında sunulan hizmetlerin maliyeti, bütçenin harcama kalemlerine göre dağılımı, dijital hizmet sunumunun belediyeye sağladığı tasarruf oranı ve bürokratik iş yoğunluğunun azaltmasına sağladığı katkı düzeyi gibi değişkenler analiz edilmiştir. Derinlemesine görüşme formunun altıncı bölümünde, belediye ve yurttaş etkileşiminin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, bu bölümde yurttaşların kent yönetimine katılım düzeyleri, yeni medya ortamlarından yurttaşların talep ve beklentileri, uzun vadede etkileşimi arttırmaya yönelik stratejik planların durumu, sosyal medya hesaplarının varlığı ve aktif kullanım durumu gibi değişkenler incelenmiştir. Bu çalışma, amaçları doğrultusunda, görüşme formunun 2, 3, 4 ve 5'inci bölümleri ile sınırlandırılmıştır.

Derinlemesine görüşmeler; Haziran-Eylül 2018 tarihleri arasında Kocaeli Büyükşehir ve ilçe belediyeleri binalarında katılımcıların önceden randevu verdikleri ofislerde (il ve ilçe belediye ofislerinde) gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin kayıt altına alınması için; katılımcıların onayı ile ses kayıt cihazı ve not alma tekniği bir arada kullanılmıştır.

Görüşmelerde moderatör olarak proje yürütücüsü ya da araştırmacısı görev almış olup; ikinci görüşmeci olarak doktora ve yüksek lisans bursiyerleri aktif bir rol üstlenmiştir. Böylece araştırmacı ya da proje yürütücüsü, görüşmeyi yönetme görevini sürdürürken; proje bursiyerleri ise süreci gözlemleme imkanı elde etmiştir. Bu yöntemle veri kayıplarının da önüne geçilmesi sağlanmış olup; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri ile gerçekleştirilen görüşmelerden her biri yaklaşık olarak 30-35 dakika arası sürmüştür. Görüşmeler tamamlandıktan sonra ses kayıtlarının transkripsiyonu gerçekleştirilmiş, betimsel analiz yöntemiyle veri analizleri yapılmıştır.

3. Araştırmada Elde Edilen Bulgular ve Yorum

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin yetkilileri arasından e-yönetişim alanında çalışan ve/veya yeni medya ortamlarında sunulan hizmetler/yaşanan problemler hakkında bilgi sahibi olan ilgili birim yetkilileri ile Haziran-Eylül 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmelere ait veriler aşağıdaki gibidir.

3.1. Demografik Özellikler

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Görev Yaptıkları Birimler

Kod	Çalışılan Belediye	Belediyedeki Görev ve Departman	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu
K-1	Kartepe Belediyesi	Yönetici/Müdür Bilgi İşlem Departmanı	52	Erkek	Lisans
K-2	Kartepe Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı	35	Kadın	Lisans
K-3	Başiskele Belediyesi	Yönetici/İdari Amir/ Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	34	Kadın	Lisans
K-4	Başiskele Belediyesi	Yönetici/Müdür Strateji Geliştirme Müdürlüğü	-	Erkek	Lisans
K-5	Çayirova Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-6	Çayirova Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	44	Erkek	Lisans
K-7	Darıca Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	55	Erkek	Lisans
K-8	Darıca Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı	23	Erkek	Ön-Lisans
K-9	Dilovası Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-10	Dilovası Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı	44	Erkek	Lisans
K-11	Gebze Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-12	Gebze Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı	-	Erkek	Lisans
K-13	Gölcük Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-14	Gölcük Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı	-	Erkek	Önlisans

Kod	Çalışılan Belediye	Belediyedeki Görev ve Departman	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu
K-15	İzmit Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-16	İzmit Belediyesi	Mühendis/Bilgi İşlem Departmanı	37	Erkek	Lisans
K-17	Kandıra Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı	30	Erkek	Ön-lisans
K-18	Kandıra Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-19	Körfez Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	-	Erkek	Lisans
K-20	Körfez Belediyesi	Teknisyen/Bilgi-İşlem Departmanı	-	Erkek	Lisans
K-21	Derince Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı	31	Erkek	Lisans
K-22	Derince Belediyesi	Yönetici/ Müdür/ Bilgi-İşlem Departmanı	44	Erkek	Önlisans
K-23	Karamürsel Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi	51	Kadın	Lisans
K-24	Karamürsel Belediyesi	Teknisyen/Bilgi-İşlem Departmanı	-	Erkek	ÖnLisans
K-25	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı	47	Erkek	Lisans
K-26	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	Teknisyen/Bilgi-İşlem Departmanı	-	Erkek	ÖnLisans

Tablo-1’de görüldüğü üzere, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinde e-belediyecilik hizmetlerinden sorumlu birim yetkilileri ya da görevlilerinden oluşan toplam 26 kişi (her belediye için 2 personel) ile görüşülmüş olup, katılımcıların görüşleri, gizlilik esası temel alınarak isim verilmeden kodlanmıştır.

Buna göre, katılımcıların 11’i yönetici/ idari amir, 8’i yönetici/müdür, 6’sı teknisyen, 1’i de mühendis pozisyonunda görev yapmaktadır. Görüşme gerçekleştirilen belediyelerde yönetici/ idari amir pozisyonunda görev alan katılımcıların tamamı Belediye Başkanlığı üst yönetimi dahilinde çalışmakla birlikte, bu üst düzey yöneticiler haricindeki yönetici/müdür pozisyonunda görev alan katılımcıların 5’inin çalıştıkları departman basın/yayın halkla ilişkiler; 2’sinin bilgi işlem, 1’inin ise strateji geliştirme departmanıdır. Teknisyen pozisyonunda görev alan katılımcıların tamamı ise, bilgi işlem departmanında çalışmaktadır.

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında ise, yaş aralıklarının 23-55 yaş arasında olduğu, çoğunluğun erkek ve lisans mezunu olduğu görülmektedir.

3.2. Belediyelerin Sunduğu Çevrimiçi Hizmetlerin Alt Yapısına Yönelik Veriler

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden biri olan hizmet alt yapısını belirlemeyi amaçlayan bu kısımda,

katılımcılara (1) belediyenin web sitesinin hangi server/sunucu ve teknolojik sistem ile sağlandığı, (2) web sitesinin alt yapısıyla ilgili düzenli güncellemelerin yapıp yapılmadığı, (3) web sitesinin alt yapısıyla bağlantılı olarak problemler yaşayıp yaşamadıkları, (4) web sitesinin düzenli olarak yedeklenip yedeklenmediği sorulmuş, teknik alt yapı faktörü bu kriterler bağlamında ölçümlenmiştir.

(1) Belediyelerde web sitesinin hangi server/sunucu ve teknolojik sistem ile sağlandığı belirleme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; katılımcılardan teknik ekip ve bilgi işlem departmanında yer alan katılımcıların hepsi web sitelerinin teknik alt yapılarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş olup, belediyelerin kullandığı teknolojik alt-yapı, server ve sunucuların değişiklik gösterdiği söylenebilmektedir.

K-3: SSL, Firewall, Yerli İçerik Yönetim Sistemi uygulaması, İp Bazlı Erişi sistemi, Akıllı Telefon Key Uygulaması gibi çeşitli uygulamalarla web sistemimizin alt yapısını oluşturmaktayız.

K-8: Web sitemizin alt yapısında 6 Adet fiziksel sunucumuz bulunmaktadır. Bunlar, VMWARE, ESX alt yapısı kullanılarak yapılandırılmıştır.

K-16: Web sitemizde RAM 64 GB DDR4 HDD özelliğe sahip 2 x 512 GB NVMe Gen3 x4 (Software-RAID 1) olan Çıkış Bağlantısı 1 GBit/s-Port İşlemci, Intel® Core™ i7-8700 Hexa-Core sunucu teknolojik alt yapıyı kullanıyoruz.

(2) Belediyelerde çevrimiçi hizmetlerin alt-yapısının düzenli güncellenip /güncellenmediğini ve güncellenme aralığını belirleme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; tüm belediyelerin web sitesinin alt yapısını düzenli olarak güncellediği; ancak güncelleme aralıklarının belediye bazında değişiklik gösterdiği söylenebilmektedir.

(3) Belediyelerde çevrimiçi hizmetlerin alt-yapısı ile ilgili yaşanan problemler ve nedenlerini belirleme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; Kartepe, Çayırova, Dilovası, Gebze, İzmit, Kandıra ve Körfez belediyelerinin alt-yapı kaynaklı problemleri çok sık olmasa da yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu problemler ise erişim/bağlantı sorunları, tarayıcı uyumsuzluğu gibi sorunlardır. Ayrıca, katılımcıların bir kısmı bu sorunları dışarıdan hizmet alınan firmalardan destek alarak, bir kısmı ise bilgi-işlem birimi/teknik ekibin yardımı ile çözdüğünü ifade etmiştir. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Derince, Darınca, Gölcük, Karamürsel ve Başiskele Belediyeleri'nden katılımcılar ise herhangi bir alt-yapı sorunu ile karşılaşmadıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda genel olarak değerlendirildiğinde, inceleme kapsamına alınan belediyelerin çoğunluğunun çok sık olmasa da zaman zaman teknik problemlerle karşılaştığı söylenebilmektedir.

K-5: Web sitemizin alt yapısıyla bağlantılı olarak yaşadığımız problemlerden biri, tarayıcı uyumluluğu konusunda karşılaştığımız bazı sıkıntılardır.

K-16: Hizmet dışarıdan, İnternet bağlantısı üzerinden alındığından kurum içi ağ yavaşlaması sorunu olmamaktadır. Nadirde olsa İnternet erişim sorunları, sunucu

güncellemesi, Dns değişikliği vb. nedenlerle web sitesine erişim kısa süreliğine sağlanamadığı durumlar olabiliyor.

(4) Belediyelerde çevrimiçi hizmetlerin alt-yapısını yedekleme aralığı ve yedeklenen bilgilerin nerede toplandığını belirleme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; tüm belediyelerin düzenli olarak verilerini yedeklediği görülmüştür. Ancak yedekleme aralıkları, belediye bazında değişkenlik gösterebilmektedir. Yedeklenen bilgilerin ise; Kartepe Belediyesi'nde kendi sistemi üzerinde, Darıca Belediyesi'nde kurum-içi sunucularında, Başiskele Belediyesi'nde farklı lokasyonlarda offline olarak, Çayırova Belediyesi'nde optik-disklerde, Dilovası Belediyesi'nde hizmet alından firmanın sisteminde, Gebze Belediyesi'nde otomatik olarak storage yazılımıyla, İzmit Belediyesi'nde erişime-kapalı özel saklama alanlarında, Körfez Belediyesi'nde ise çevrimdışı olarak saklandığı verisine ulaşılmıştır. Diğer belediyelerden ise, yedeklenen bilgilerin saklanma alanları ile ilgili detaylı bir bilgi alınmamıştır. Bu bağlamda; asgari düzeyde, inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin verilerini yedeklediği sonucuna ulaşılabilir.

3.3. Belediyelerin Sunduğu Çevrimiçi Hizmetlerin Gizlilik ve Güvenliğine Yönelik Veriler

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden biri olan gizlilik ve güvenlik düzeyini belirlemeyi amaçlayan bu kısımda, katılımcılara (1) web sitelerinde güvenlik hizmetinin nasıl sağlandığı, (2) web sitesinde güvenlik sertifikası olup olmadığı, (3) web sitesinde yurttaşların kişisel verilerinin güvenliği için kullanıcı ve parola girişlerinde mobil onay kodu, dijital imza vb. uygulamalar kullanıp kullanmadıkları, (4) yurttaşların kişisel verilerinin üçüncü kişi ve kuruluşlar ile paylaşılıp paylaşılmadığı, (5) yurttaşların gerçekleştirdikleri işlemlerin güvenliğine yönelik; 3D Secure/güvenlik, mobil onay kodu, dijital imza vb. kullanıp kullanmadıkları, (6) e-belediyeçilik hizmetlerinin güvenli olduğunu düşünüp düşünmedikleri ve bugüne kadar yapılan işlemlerle ilgili bir güvenlik (veri gizliliği, işlem güvenliği) problemi ile karşılaşılıp karşılaşmadıkları sorulmuş, gizlilik ve güvenlik faktörü bu kriterler bağlamında ölçümlenmiştir.

(1) Belediyelerin web sitelerinde güvenlik hizmetlerinin nasıl sağlandığı ve veri transferi şifreleme tekniklerini belirleme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; Karamürsel ve Kandıra Belediyesi hariç tüm belediyelerin web sitelerinde güvenlik hizmeti sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, güvenlik amaçlı kullandıkları sistemler ve bu sistemlerin özellikleri farklılık göstermektedir. Veri transferi şifreleme sistemi ile ilgili olarak ise, sadece Gölcük ve Kartepe Belediyeleri'nde özel bir sistem kullanıldığı, Kandıra, Derince, Karamürsel ve Gebze Belediyeleri'nde ise bu sistemin kullanılmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca, inceleme kapsamına alınan diğer belediyelerden katılımcılar, veri transferi şifreleme kullanma durumuna yönelik olarak bilgi paylaşımında bulunmamıştır. Bu bağlamda; asgari düzeyde, inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin güvenlik hizmetlerini sağladığı sonucuna ulaşılabilir.

(2) Belediyelerin web sitelerinde güvenlik sertifikasının bulunup, bulunmadığını ölçme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; Kandıra ve İzmit Belediyeleri hariç tüm belediyelerin güvenlik sertifikası olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu

bağlamda; asgari düzeyde, inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin güvenlik sertifikası ile e-belediyecilik hizmetlerinin işlem güvenliğini sağladıkları söylenebilmektedir.

(3) Belediyelerin web sitelerinde kullanıcıların kişisel verilerinin güvenliğinin sağlanması için kullanıcı adı ve parola ile girişlerde mobil onay kodu ve dijital imza gibi uygulamaların kullanım durumunu ölçme amacı taşıyan bu soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde; Darıca, İzmit ve Kandıra Belediyeleri'nin web sitelerinde kullanıcı adı ve parola uygulaması olmadığı, Başiskele, Kartepe, Dilovası, Gebze, Körfez, Karamürsel ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin kullanıcı adı ve parola uygulaması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer belediyelerden katılımcılardan ise bu sistemin varlığına yönelik detaylı bir bilgi elde edilememiştir. Ayrıca, Çayırova, Gölcük, Kandıra, Derince Belediyeleri'nden katılımcılar kullanıcı adı ve parola sistemine yönelik net bir bilgi vermemekle birlikte, kişisel veri güvenliği uygulamalarının sayfalarında yer olmadığını yönünde görüş bildirmiştir. Kullanıcı adı ve parola uygulaması bulunan belediyelerden; Kartepe T.C. kimlik doğrulaması, Dilovası mobil onay, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ise e-devlet sistemi ile entegrasyonu nedeni ile veri güvenliği doğrulama sistemine sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu bağlamda, inceleme kapsamına alınan belediyelerin yurttaşların veri güvenliğinin sağlanması için işlem güvenliğine yönelik özel uygulamalara sahip olmadığı değerlendirilmesinde bulunulabilir.

K-1: Web sitemizde yurttaşların veri güvenliği için şifreleme sistemi kullanılmaktadır. Kişisel verilerine ulaşabilmek üzere şifre talep eden yurttaşlardan başvuruda zorunlu tuttuğumuz T.C. kimlik doğrulama bilgilerini sorgulayıp bilgilerine erişim izni veriyoruz.

K-5: Hayır, bu güvenlik uygulamalarının hiç biri sitemizde kullanılmamaktadır.

K-11: Kullanıcı ve parola girişlerinde mobil onay kodu, dijital imza gibi uygulamalar kullanmıyoruz.

K-24: Web sitemize yurttaş girişi kullanıcı adı ve parola ile yapılmaktadır.

(4) Belediyelerin web sitelerinde yurttaşların kişisel verilerinin üçüncü kurum ve kuruluşlarla paylaşılma durumunu ölçme amacı taşıyan bu soruya; Kartepe Belediyesi hariç tüm belediyelerden katılan katılımcılar kesinlikle bu bilgilerin paylaşılmadığı cevabını vermiştir. Kartepe Belediyesi'nde ise ancak resmi talepler karşısında resmi kurumlar ile kısmi düzeyde veri paylaşımı yapıldığı belirtilmiştir. İzmit Belediyesi'ne bağlı olarak çalışan katılımcılardan biri ise, zaten kişisel verilerin depolanmadığını belirtmiş olup; Körfez Belediyesi'nden görüşülen bir yetkili ise Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nu dikkate alarak belediyesinin veri gizliliği çalışmaları yaptığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, genel olarak değerlendirildiğinde, inceleme kapsamına alınan belediyelerin yurttaşların veri güvenliğinin sağlanması için bilgilerinin üçüncü kurum ve kuruluşlarla paylaşmadığı söylenebilmektedir.

(5) Belediyelerin web sitelerinde yurttaşların gerçekleştirdikleri işlemlerin güvenliğine yönelik 3D Secure/güvenlik sistemi, mobil onay kodu, dijital imza gibi uygulamaların varlığını ölçme amacı taşıyan bu soruya; Kandıra Belediyesi hariç tüm belediyelerden katılan yetkililer işlem güvenliği uygulamalarının mevcut olduğu cevabını vermiştir.

Kartepe ve Karamürsel Belediyeleri hariç incelenen belediyelerin tamamında 3D Secure işlem güvenliği sistemi bulunmakta olup; Karamürsel Belediyesi'nde çalışan iki katılımcı da işlem güvenliği uygulamaları ile ilgili detaylı bilgi paylaşımında bulunmamıştır. Kartepe Belediyesi'nde ise, işlem güvenliğinin şifreli giriş ile sağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca, Başiskele, İzmit, Körfez ve Derince Belediyeleri'nde mobil onay doğrulaması da yapılabilmekte olup; Körfez Belediyesi'nden katılımcı dijital imza sistemine de geçeceklerini ifade etmiştir. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin ise, sistemi e-devlet sistemi ile entegre olduğu için; işlem güvenliği açısından dijital imza ve mobil imza kullanımına da uygun olduğu görülmüştür. Bu bağlamda genel olarak değerlendirildiğinde, inceleme kapsamına alınan belediyelerin genelinin işlem güvenliğine yönelik olarak ödeme sürecinde 3D Secure/Güvenlik sistemi uygulamasına yer verdiği, ancak diğer işlem güvenliği sistemlerinin kullanımının yeterli düzeyde olmadığı söylenebilmektedir.

K-9: Web sitemizde, yurttaşların gerçekleştirdikleri işlemlerin güvenliğine yönelik; 3D Secure/güvenlik sistemi kullanılmaktadır. Vatandaşlar ödeme yapmak için kredi kartı bilgilerini girdikten sonra cep telefonlarına banka tarafından gelen kod ile ödemelerini gerçekleştirmektedir.

K-16: Evet, kullanılmaktadır. Vatandaşın kredi kartı ile ödeme yapabildiği online vezne web sayfamızda 3D Secure ve mobil SMS doğrulamalı hizmetimiz bulunmaktadır.

K-26: Belediyemizin sistemi e-devlet sistemi ile entegre olduğu için, e-devlet şifresi, dijital imza ve mobil imza ile girişe uyumludur. Ayrıca, belediyemiz ödeme sisteminde 3D Secure/güvenlik sistemi kullanılmaktadır.

(6) Belediyelerin web sitelerinde sunulan hizmetlerin güvenliğine yönelik düşüncelerini ve işlemlerle ilgili herhangi bir güvenlik problemi yaşanıp/yaşanmadığını ortaya koymayı amaçlayan bu soruya, tüm belediyelerden katılımcılar sistemlerinin güvenli olduğu yönünde cevap vermiş olup, Çayırova Belediyesi hariç diğer belediyelerden katılımcılar hiç bir güvenlik sorunu yaşamadıklarını ifade etmiştir. Çayırova Belediyesi'nde ise sadece 3D Secure temelli ödemelerde kullanıcılardan kaynaklanan bazı sorunlar yaşanabildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Başiskele Belediyesi ve Körfez Belediyesi'nde sistemin güvenliğinin sürekli kılınması için gerekli testlerin düzenli olarak gerçekleştirildiği bilgisine de ulaşılmıştır. Gölcük Belediyesi'nde ise, sistemin teknolojik gelişmelerle uyumlu bir yapıda tutulduğu bilgisi paylaşılmış olup; bu uygulamanın güvenlik sistemi üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Bu bağlamda, genel olarak değerlendirildiğinde, inceleme kapsamına alınan belediyelerin tümünün e-belediyecilik sistemlerinin güvenli olduğu ve belediyelerden hiç birinin büyük bir güvenlik açığı ile karşılaşmadığı söylenebilmektedir.

3.4. Belediyelerin Sunduğu Çevrimiçi Hizmetlerin Personel Etkisine Yönelik Veriler

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden biri olan personelin etki düzeyini belirlemeyi amaçlayan bu kısımda, katılımcılara (1) web sitelerinin ve sosyal medya hesaplarının yönetim biçimleri,

(2) e-belediyecilik hizmetleri sunan personelin yetkinliği ve eğitim durumu, (3) e-belediyecilik hizmetleri sunan personelin dijital becerilere sahip olma durumunu ve bu becerilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlerin varlığı sorulmuş, personel etkisi faktörü bu kriterler bağlamında ölçümlenmiştir.

(1) Belediyelerin web sitelerinin ve sosyal medya hesaplarının yönetim biçimlerini ortaya koyma amacı taşıyan bu soruya, katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde; belediyelerin genel olarak bu hizmetleri kendi personelleri aracılığı ile gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Kartepe, Çayırova, Dilovası, İzmit, Körfez, Derince, Karamürsel ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal medya ve web sitesi yönetimini Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Departmanlarında çalışan personel aracılığı ile gerçekleştirdiği; Başiskele, Darıca (AR-GE), Gebze, Gölcük, Kandıra Belediyeleri'nin ise sosyal medya ve web sitesi yönetimini -departman belirtmeden- bünyesinde çalışan personel aracılığı ile gerçekleştirdiği; Kartepe Belediyesi'nin bu sürecin yönetimi için geçmişte uzman ajanslardan destek aldığı; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde ise çeşitli proje departmanlarının ve birimlerin de kendi sosyal medya hesaplarını yönettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, derinlemesine görüşme sonuçlarına bağlı olarak tüm belediyelerin web sitesi ve sosyal medya yönetim süreçleri için dışarıdan profesyonel destek almadığı ve kendi kurum personeli ile yönetim işlemlerini gerçekleştirdiği söylenebilmektedir.

K-1: Dönemsel olarak profesyonel, uzman ajans hizmetinden destek alınmıştır. Yerel dinamikler, iç işleyiş yönetim beklenti ve talepleri dikte alındığında tam zamanlı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü personelleri tarafından yönetilmekte ve yürütülmektedir.

K-5: Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından sosyal medya hesaplarının yönetimi gerçekleştirilmektedir. Sosyal medya hesaplarını yöneten kişilerin bu konu ile ilgili üniversite eğitimi yok, lise mezunu arkadaşlar. Biz bu arkadaşlara dışarıdan satın olarak eğitim verdik. İyi bildiğimiz sosyal medya uzmanları, firmalar gelip eğitim verdiler. Sosyal medya hesaplarını yöneten kişiler belirli konularda yetiştirmiş kişiler, kimisinin metin yazarlığı kimisinin de tasarım yeteneği var.

K-25: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Şube Müdürlüğü bünyesinde kurulmuş olan sosyal medya birimi tarafından resmi hesaplar yönetilmektedir. Ayrıca, kurumsal hesapların yanında bünyemizde yürütülen vizyon projelerin, bağlı kuruluşların ve birimlerin sosyal medya hesapları her birim tarafından bizzat yönetilmektedir. (Örnek: KOMEK, Kılavuz Gençlik, Antikkapı, İSU, İZAYDAŞ vb.)

(2) Belediyelerde e-belediyecilik hizmetleri sunan personelin yetkinliğini ve eğitim durumunu belirlemeyi amaçlayan bu soruya katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde; tüm belediye personelinin bu alanda yetkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, sadece Darıca, Derince, Gebze Belediyesi'nden katılımcılar personellerinin bu alanda diploma ve sertifika sahibi olduğu yönünde bilgi paylaşmış olup; Gölcük ve Kandıra Belediyesi'ndeki katılımcılar ise, personellerinin diploma ve sertifika sahibi olmadığını ancak yetkin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Kartepe, Başiskele, Dilovası ve İzmit belediyelerinde görevli personelin ise, çeşitli dış kaynaklardan bu alanda eğitim aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çayırova, Körfez, Karamürsel ve Kocaeli Büyükşehir

Belediyesi ile yapılan görüşmelerde ise, personelin eğitim durumuna yönelik ayrıntılı bir bilgi elde edilememiştir. Bu bağlamda, derinlemesine görüşme sonuçlarına bağlı olarak tüm belediye personelinin e-belediyeçilik hizmetleri alanında yetkin olduğu ancak eğitim durumlarının değişiklik gösterdiği söylenebilmektedir.

(3) Belediyelerde e-belediyeçilik hizmetleri sunan personelin dijital becerilere sahip olma durumunu ve bu becerilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlerin varlığını tespit etmeyi amaçlayan bu soruya katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde; Kandıra Belediyesi hariç tüm belediyelerden görüşmecilerin personelin dijital becerilerinin yeterli olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca; Kandıra Belediyesi, Dilovası ve Çayırova Belediyeleri'nin personelin dijital becerilerinin gelişmesi amacıyla eğitimler verdiği ifade edilmiştir. Gölcük Belediyesi'nden katılımcı ise, daha önce dijital becerilerin geliştirilmesine yönelik belediye olarak herhangi bir eğitim ya da etkinlik düzenlemediklerini ifade etmiş olup; görüşülen diğer belediyelerden katılımcılar bu becerilerin gelişimine yönelik eğitim/etkinlik düzenleme süreci ile ilgili herhangi bir bilgi paylaşımında bulunmamıştır. Bu bağlamda, derinlemesine görüşme sonuçlarına bağlı olarak genel olarak değerlendirildiğinde görüşülen belediyelerdeki ilgili personelin e-belediyeçilik hizmetleri alanında dijital becerilere sahip olduğu söylenebilmektedir. Ancak, bu becerilerin gelişimi için yürütülen eğitim/etkinliklerle ilgili sınırlı sayıda belediyede bu programların varlığına yönelik veri elde edilmesi yönetim süreci açısından eksiklik olarak değerlendirilebilmektedir.

3.5. Belediyelerin Sunduğu Çevrimiçi Hizmetlerin Bütçe Etkisine Yönelik Veriler

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden biri olan bütçenin etki düzeyini belirlemeyi amaçlayan bu kısımda, katılımcılara (1) e-belediyeçilik hizmetleri, web sitesi ve sosyal medya hizmetleri için belediyenin aylık bütçesi ve genel bütçe içerisindeki dağılımı, (2) e-belediyeçilik hizmetleri bütçesinin harcama kalemlerine göre dağılımı, (3) e-belediyeçilik hizmetlerinin dijital olarak gerçekleştirilmesinin belediyeye mali tasarruf sağlama durumunu ve bu tasarrufun oranı, (4) e-belediyeçilik hizmetlerine geçişin personel sayısı üzerinde bir azalmaya neden olup olmadığı, (5) e-belediyeçilik hizmetlerine geçişin kağıt/zaman tasarrufu sağlayarak bürokratik iş yükünün azalmasına katkı sağlayıp sağlamadığı sorulmuş, bütçe etkisi faktörü bu kriterler bağlamında ölçümlenmiştir.

(1) Belediyelerin e-belediyeçilik hizmetleri, web sitesi ve sosyal medya hizmetleri için belediyenin aylık bütçesini ve genel bütçe içerisindeki dağılımını belirlemeyi amaçlayan bu soruya katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde; Çayırova, Kandıra, Derince ve Karamürsel Belediyeleri'nin bu alana özel bir bütçe ayırmadıkları, diğer belediyelerin ayırdıkları bütçenin ise değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Derince Belediyesi'nin bu alandaki faaliyetleri Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü ile bütçelendirdiği yönünde bilgi edinilmiştir. Bütçe süreci ile ilgili yıl bazlı paylaşımında bulunan belediyeler Kartepe, Gebze, Darıca belediyeleri, ay bazlı bütçe paylaşımında bulunan belediyeler Başiskele, İzmit ve Gölcük belediyeleridir. Körfez Belediyesi'nden katılımcı ise, bütçeye yönelik rakam belirtmeyip; sadece oran bildiriminde bulunmuştur. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve Çayırova Belediyeleri'ndeki katılımcılar da bütçeye yönelik net bir rakam bildiriminde bulunmamıştır. Bütçeleri ile

ilgili bilgi paylaşımında bulunan belediyelerde görev yapan katılımcılardan alınan bilgilere göre; e-belediyecilik bütçesinin tüm bütçe kalemleri içerisindeki dağılımının genel olarak %1 civarında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda genel olarak değerlendirildiğinde, e-belediyecilik hizmetlerine ayrılan bütçenin incelenen belediyeler açısından genel olarak düşük tutulması; e-yönetişim paradigmalarına entegrasyon açısından temel bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

(2) Belediyelerin e-belediyecilik hizmetleri bütçesinin harcama kalemlerine göre dağılımını belirlemeyi amaçlayan bu soruya katılımcıların verdiği cevaplar analiz edildiğinde; Çayırova ve Karamürsel Belediyesi'nden katılımcıların bu dağılımla ilgili bilgi vermediği, Dilovası, İzmit ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ndeki katılımcıların bu bütçe dağılımının ihtiyaca göre değişkenlik gösterdiği, Kartepe Belediyesi'nin ise bu alana ayırdığı bütçenin çok sayıda farklı kaleme dağıldığı yönünde verilere ulaşılmıştır. Bütçenin alt yapı hizmetlerine aktarıldığı yönünde bilgi veren katılımcılar ise Başiskele ve Kandıra Belediyeleri'nde çalışmaktadır. Gölcük Belediyesi'nden katılımcı ise bütçenin alt-yapı ve güvenlik hizmetleri üzerine yoğunlaştığını ifade etmiştir. Hem yazılım hem de donanım odaklı bütçe harcamaları gerçekleştiren belediyeler Darıca, Körfez ve Derince Belediyeleri olmakla birlikte, sadece yazılım alanında e-belediyecilik bütçe harcamalarının şekillendiğini ifade eden katılımcı ise Gebze Belediyesi'nde görev yapmaktadır. Bu bağlamda, katılımcılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda incelenen belediyelerin e-belediyecilik bütçelerinin alt kalemlere göre dağılımının farklılık gösterdiği söylenebilmektedir.

K-8: E-belediyecilik hizmetleri bütçemiz, bilgisayar hizmet alımı, danışma, yönetim ve işletim, bilgiye abonelik giderleri, ilan giderleri, bilgi- yazılım giderleri, büro bakım ve onarım kalemlerine göre ihtiyaç dahilinde dağılım göstermektedir.

K-15: Bu alandaki bütçemiz Bilgi İşlem Müdürlüğü bütçesine bağlı olup; ihtiyaca göre şekillenmektedir.

K-17: Bu hizmetler için kullandığımız özel bir bütçe olmamakla birlikte, alt-yapı harcamalarımıza öncelik verdiğimizizi söyleyebilirim. Bu harcamanın da tüm kalemler arasındaki oranı %1 civarındadır.

(3) Belediyelerin e-belediyecilik hizmetlerinin dijital olarak gerçekleştirilmesinin belediyeye mali tasarruf sağlama durumunu ve bu tasarrufun oranını belirlemeyi amaçlayan bu soruya katılımcıların verdiği cevaplar analiz edildiğinde; mali tasarruf oranının değişiklik arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Çayırova Belediyesi'ndeki katılımcı bu tasarruf miktarı ile ilgili bilgi vermemiş olup; Dilovası Belediyesi'ndeki katılımcı tasarruf etmediklerini, İzmit Belediyesi'ndeki katılımcı ise mali açıdan tasarruf ettiklerini ancak bu oranın çok yüksek olmadığını belirtmiştir. Mali anlamda belediye olarak e-belediyecilik hizmetleri ile tasarruf ettiklerine dair sonuçlara ulaşılan belediyeler ise; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Karamürsel, Derince, Körfez, Kandıra (yüksek mali tasarruf), Kartepe, Gebze Belediyeleri'dir. Ayrıca, Başiskele Belediyesi, Gölcük Belediyesi ve Kartepe Belediyeleri'nin ise elde ettikleri mali tasarrufun dışında; zaman ve personel kullanımına yönelik de çeşitli faydalar elde ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, katılımcılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda incelenen belediyelerin e-belediyecilik hizmetlerine geçiş sürecinin bu belediyelere sağladığı mali

tasarruf oranının değiştiği söylenebilmektedir. Ancak, tasarruf oranıyla ilgili belediyelerin büyük bölümünün oransal bir bilgi paylaşmaması ve bu konuda ayrıntılı analizler yapmaması e-yönetişim süreci açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

(4) Belediyelerin e-belediyecilik hizmetlerine geçmesinin personel sayısı üzerinde bir azalmaya neden olup olmadığını belirleme amacı taşıyan bu soruya katılımcıların verdiği cevaplar analiz edildiğinde; genel olarak bu sisteme geçişin personel sayısında önemli bir değişiklik yaratmadığına yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda, İzmit ve Derince Belediyeleri'nde çalışan katılımcılar bu hizmetlere geçişin personel sayılarında azalmaya neden olduğunu ifade ederken; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ndeki katılımcılar görüş belirtmemekle beraber e-belediyecilik hizmetlerinin personelin daha etkin kullanımına yol açtığını ifade etmişlerdir. E-belediyecilik hizmetlerinin personel sayısında azalmaya neden olmadığına yönelik verilere ulaşılan belediyeler ise; Kartepe, Başiskele, Çayırova, Darıca, Dilovası, Gebze, Kandıra, Körfez, Karamürsel ve Gölcük Belediyeleri'dir. Bu bağlamda, katılımcılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda genel olarak e-belediyecilik hizmetlerine geçiş sürecinin belediyelerin personel sayısından önemli değişimlere yol açmadığı ancak bazı belediyeler açısından personelin verimli kullanılmasına katkı sağladığı söylenebilmektedir.

K-3: E-belediyecilik işlemlerinin dijital ortamlarda yapılması personel sayısında bir azalmaya neden oldu, iş yükü azaldı. Örneğin imar işlerinde 3 kişi çalışıyordu şimdi ise dijital geçmemizle birlikte çalışan sayısı sadece bir kişidir.

K-10: Hayır, işlemlerin dijital olarak yapılması personel sayımız açısından bir değişiklik yaratmamıştır.

K-14: Bazı iş ve işlemlerin İnternet üzerinden yapılması kurumda bu birimlerde çalışan personelleri boşa çıkarmıştır. Bu nedenle, personelin görev yeri değiştirilerek ihtiyaç duyulan diğer birimlerde görevlendirilmesi yolu tercih edilmiştir.

(5) Belediyelerin e-belediyecilik hizmetlerine geçişin kağıt/zaman tasarrufu sağlayarak bürokratik iş yükünün azalmasına katkı sağlayıp sağlamadığını belirlemeye yönelik bu soruya katılımcıların verdiği cevaplar analiz edildiğinde; bu sisteme geçişin incelenen tüm belediyeler nezdinde oransal olarak değişiklik gösterdiği, kağıt/zaman ve bürokratik iş yükü açısından katkı sağladığı yönünde veriler elde edilmiştir. Ancak, bu tasarruf oranı ile ilgili sadece Darıca Belediyesi sayısal veri paylaşımında bulunmuştur.

Sonuç

Çalışmada, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin e-yönetişim bağlamında hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşim durumlarına etki eden faktörler incelenmiştir. Bu doğrultuda, Kocaeli ili sınırları içerisinde yer alan Büyükşehir ve ilçe belediyelerindeki yetkililer ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 13 belediyeden 26 katılımcı (her belediyeden 2 katılımcı) ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere katılan belediye personelinin büyük çoğunluğu görev aldıkları belediyelerde yönetici/müdür/üst düzey amir pozisyonunda görev almakta olup; birimleri itibari ile kendilerinden e-belediyecilik hizmetlerine (sunulan hizmetler, personel, bütçe, belediye-yurttaş etkileşimi) yönelik kapsamlı bilgi edinilmiştir. Teknisyen/mühendis pozisyonunda çalışan katılımcılardan ise e-belediyecilik

hizmetlerinin teknik alt yapısı ile bu hizmetlerin gizlilik ve güvenliğine yönelik detaylı bilgi edinilmiştir.

Belediyelerinin e-yönetişim bağlamında hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşim durumlarına etki eden faktörler; Rutgers Üniversitesi-Newark E-Yönetişim Enstitüsü "Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim" başlıklı araştırmanın ölçeği ile Chen ve Gant (2001), Şahin (2008), Çoruh (2009)'ın araştırma bulgularından yararlanılarak oluşturulmuş yeni bir ölçek doğrultusunda teknik alt yapı, gizlilik ve güvenlik, personelin dijital beceri ve yeterliliği ile bütçe bağlamında incelenmiştir.

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden biri olan hizmetlerin alt yapısını belirlemeyi amaçlayan kısımda, teknoloji ve alt yapı ile ilgili genel durum ve varsa karşılaşılan sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda belediyelerin web sitelerinin gerekli teknik alt yapıya sahip olduğu, web sitelerinin güncelleme ve yedeklemelerinin sıklığı değişebilmekle birlikte düzenli olarak gerçekleştirildiğine yönelik veriler elde edilmiştir. Ancak, alt yapı, güncelleme ve yedeklemelere rağmen belediyelerin bir kısmının bazen erişim sorunları ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür.

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden gizlilik ve güvenlik durumlarını belirlemeyi amaçlayan kısımda, sitenin sahip olduğu güvenlik hizmetleri, kişisel verilerin güvenliği ve gizliliğin korunma düzeyi gibi değişkenler analiz edilmiş olup, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin e-belediyecilik hizmetlerinin gizlilik ve güvenlik düzeyinin genel olarak yeterli olduğu, güvenlik hizmetinin sağlandığı, güvenlik sertifikalarının bulunduğu, yurttaşlara ait bilgilerin üçüncü kurum ve kuruluşlarla paylaşılmadığı, güvenlik açıkları ile genelde sorunla karşılaşmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Ancak işlem ve sistem güvenliği açısından belediyelerin genelinde çeşitli özel uygulamaların mevcudiyetinin yetersiz olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden çevrimiçi hizmetlere personelin etkisini belirlemeyi amaçlayan kısımda, yeni medya ortamlarında sunulan hizmetlerin kaynağı, dışarıdan hizmet alım durumu, kurum içi personelin yeterlilik, eğitim, uzmanlık ve dijital beceri düzeyleri gibi değişkenler analiz edilmiştir. Bu bağlamda Kocaeli il ve ilçe belediyelerinde e-belediyecilik hizmetlerinin (web sayfası ve sosyal medya hesaplarının yönetiminin) genel olarak kurum içi personel ile sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, belediyelerin genelinde bu alanda çalışan personelin alanında yetkin, eğitilmiş ve gerekli dijital becerilere sahip olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Ancak, araştırmada personelin yetkinlik durumuna yönelik subjektif yorumlar yapılması ve aldıkları eğitimler/katıldıkları programlarla ilgili detaylı bilgi verilmemesi ya da sınırlı sayıda belediyede bu programların varlığına yönelik veri elde edilmesi yönetim süreci açısından eksiklik olarak değerlendirilebilmektedir.

Belediyelerin yeni medya ortamlarındaki hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşimlerine etki eden faktörlerden bütçe etkisini belirlemeyi amaçlayan kısımla ilgili elde edilen veriler şu şekildedir: Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin genelinde e-belediyecilik hizmetlerinin aylık/yıllık bütçesinin çok yüksek olmadığı ve bu hizmetlere ayrılan

bütçenin genel bütçe içerisindeki payının da düşük olduğuna yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, e-belediyeçilik bütçesinin ise kendi içerisindeki oransal dağılımının incelenen belediyelerin genel olarak ihtiyaçlarına göre şekillendiği ve değişiklik gösterdiği yönünde bulgular elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, e-belediyeçilik hizmetlerine geçişin incelenen belediyelerin geneline mali bir tasarruf sağladığı (ancak bu tasarruf miktarının ölçülme oranının düşük olduğu), personel sayısında önemli bir değişiklik yaratmadığı (personel verimliliğinde artış) ve bürokratik iş yükünü azaltarak; kağıt/zaman tasarrufu sağladığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde ise; sunulan e-belediyeçilik hizmetlerinin alt yapısı, gizliliği ve güvenliği açısından incelenen belediyeler bazında çok büyük farklar bulunmamakla birlikte, işlem ve veri güvenliğine yönelik uygulamaların yetersizliği bu alanlarda karşılaşılan en önemli problem olarak karşımıza çıkmaktadır. E-belediyeçilik hizmetlerine personelin etkisi açısından ise, genel olarak belediyelerin tamamında bu hizmetlerin kurum içi sağlandığına yönelik veriler elde edilmiştir. Belediyelerin genelinde bu hizmetleri sunan personelin alanında yetkin olduğuna yönelik bulgulara ulaşılsa da; bu yetkinliğin eğitim durumundan çok subjektif yorumlara dayandırılması temel bir eksiklik olarak yorumlanabilir. Bütçe ve e-belediyeçilik hizmetleri açısından ise araştırma sonuçlarına bağlı olarak karşılaşılan en temel problem, bütçenin yetersizliği ve personel/mali tasarruf/bürokratik iş tasarrufu gibi süreçlerin doğru ölçülmemiş olmasıdır.

Durum saptayıcı/tanımlayıcı bir araştırma olarak planlanan bu çalışma, belediyelerin e-yönetişim bağlamında hizmet sunumu ve yurttaşla etkileşim durumlarına etki eden faktörleri Kocaeli ili üzerinden somutlaması açısından alana katkıda bulunmakla birlikte, Türkiye’de yeni medya ortamlarında verilen kamu hizmetleriyle ilgili yerel çalışmalar için sürecin sağlıklı yönde geliştirilmesi ve bilgi toplumuna geçiş aşamasında gerekli olan dijital becerilerin artırılmasına yönelik planlamalar için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Kaynakça

- Baş, Türker ve Ulun Akturan (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi. (1. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bilgili, Alper (2015). "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde E-Devlet Olgusu: Nilüfer Belediyesi E-Belediyeçilik Uygulamaları", s.213-222, 9.Kamu Yönetimi Sempozyumu (KAYSEM) Bildiriler Kitabı, 07-09 Mayıs 2015 (Malatya), TODAİE Yayınları, Ankara.
- Chen, Yu-Che ve Jon Gant (2001). "Transforming e-government services: The use of application service providers in US Local Governments". Government Information Quarterly, 18(4): 343-355.
- Cohen, Louis ve Lawrence Manion (1994) Research Methods in Education (4th ed.). London: Routledge.

- Çavuş, Süleyman (2011). Yeni İletişim Teknolojilerinden İnternet ve Halkla İlişkilerdeki Yerinin İncelenmesi: Talas Belediyesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çoruh, Murat (2009). "Türkiye'de e-Belediye Araştırma Sonuçları". inet-tr'09 - XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı, 12-13 Aralık, 2009, Bilgi Üniversitesi, İstanbul. <http://inet-tr.org.tr/inetconf14/bildiri/2.pdf> / Erişim Tarihi: 05.02.2017
- Demirel, Demokaan (2010). "Yönetişimde Yeni Bir Boyut: E-Yönetişim". Türk İdare Dergisi, 466: 65-94.
- Doğu, İlknur (2008). Halkla İlişkilerde Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanılması: Kadıköy ve Beyoğlu İlçe Belediyelerinin Kurumsal Web Sitesi Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Durna, Ufuk ve Mehmet Özel (2008). "Bilgi Çağında Bir Yönetimsel Dönüşüm Yaklaşımı: E-(YEREL) Yönetim". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(10): 1-32.
- Gordon, Thomas F. (2012). "eGovernance and its Value for Public Administration", <https://pdfs.semanticscholar.org/5687/eaabcd2b88a15514f8e1442ee39a77cc5ac1.pdf> / Erişim Tarihi: 15.06. 2016.
- Güler, Birgül Ayman (2001). "Yerel Yönetimler ve İnternet". HABİTAT II İstanbul.
- Henden, Burçin (2015). "Katılımcı Yerel Yönetim Anlayışında E-Belediyeciliğin Yeri Ve Önemi". Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1(1): 1-13.
- Kabakuş, Ahmet Kamil (2014). "Türkiye'deki Büyükşehirlerin İlçe Belediyelerine Göre E-Belediye Hizmetlerinde Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(3): 307-324.
- Kanungo, Shivraj (2004). "On The Emancipatory Role of Rural Information Systems". Information Technology and People, 17(4): 407-422.
- Karaduman, Murat ve Sibel Karaduman (2004). "Yerel Yönetimlerde E-Belediyecilik Uygulamaları: İzmir ve Antalya Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi Analizi". Yerel Yönetimler Kongresi: Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı, Çanakkale: 371-382.
- Kaya Bengsir, Türksel (2000). "Web'deki Belediyelerimiz: Ankara Büyükşehir Belediyesi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 9(2), 76-90.
- Kaya Bengsir, Türksel (2002). "Web'deki Belediyelerimiz: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 11(1), 107-124.
- Lethbridge, Jane (2015) "Digitalisation of local authority services in Europe". A briefing paper commissioned by EPSU/ CEMR, <https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/Lethbridge%20Digitalisation%20of%20local%20authority%20services%20in%20Europe.pdf> / Erişim Tarihi: 17.09. 2017.

- Mann, Michael (1984). "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms, and Results". *European Journal of Sociology*, 25(2): 185-213.
- Negiz, Nilüfer (2011). "Elektronik Dönüşüm Karşısında Vatandaş Deneyimi: Isparta Belediyesi İncelemesi". *Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 21: 499-533.
- Nohutçu, Ahmet ve Demirel, Demokan (2005). "E-Devlet: Genel Bir Çerçeve ve Teorik Bir Yaklaşım". *Türk İdare Dergisi*: 35-56.
- Okçu, Murat (2011). "Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram: Yönetişim. Ankara Sanayi Odası Yayın Organı. <http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyakasimaralik20111.pdf> /Erişim Tarihi: 05.01.2017
- Ökmen, Mustafa ve Abdullah Yılmaz, Serdar Başaran (2004). "Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler". *Kamu Yönetimi*, Edt: Mustafa Ökmen, Abdullah Yılmaz, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özüpek, M. Nejat (2010). "Belediyelerin Halkla İlişkiler Çalışmalarında İnternet Kullanımı: Büyükşehir Web Siteleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma". *Selçuk İletişim*, 6(3): 196-205.
- Riley, Cathia Gilbert ve M. A. Law, (2005) "The Changing Role of the Citizen in the E-Governance". *e-Democracy Equation*. www.electronicgov.net/ Erişim Tarihi:15.06.2018.
- Saraçbaşı, Yasemin (2010). "Türkiye'de E-Belediyecilik Uygulamalarında Belediye Vatandaş İlişkisi: Malatya Belediyesi Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Schröder, Kerstin ve Uwe Schmalfeld (2002). "E-Government in den Kommunen - Deutschlandholutauf", *Finanzwirtschaft*, 56. Jg. Heft 7.
- Sobacı, M. Zahid ve Ramazan Altıok (2011). "Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin E-Katılım Uygulamaları: Website İçerik Analizi". VIII. Kamu Yönetimi Forumu: Kamu Yönetimi ve Teknoloji, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Şahan, Serkan (2007). Türkiye'deki E-Polis Uygulamalarının Polis-Halk İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, Ali (2007). "Kamu Çalışanlarının E-Devleti Algılayış Biçimleri: Beklentiler ve Sorunlar". *Kamu Yönetimi Yazıları*, Ed.: Eryılmaz, B., Eken, M. ve Şen, M. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şat, Nur (2016). "Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Genel Ağ (Web) Sitelerinin Analizi". *Türk İdare Dergisi*, 482: 183-236.
- Tanyıldızı, Nural İmik ve Selma Karatepe (2011). "Belediyelerin Halkla İlişkiler Çalışmalarında Web Siteleri: İki Farklı Ülke Ve İki Farklı Belediye Analizi". *E-Journal Of New World Sciences Academy (NWSA)*, 6(3): 520-538.

- Tejasvee, Sanjay ve S.S.Sarangdevot; Devendra Gahlot, Shruti Sandal (2010). "E-Governance and Effective Deliverance of Information and Services to Citizens Architecture". International Journal of Computer Science and Information Technologies, 1(4): 298-302.
- Yıldırım, Ali. ve Şimşek, Hasan. (1999), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, Murat (2010). E-Devlet ve Yurttaş Odaklı Kamu Yönetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Zeren, Halim Emre ve Özel Sebetci, Yüksel Koçak (2015). "E- devlet ve e-belediye hizmetleri çerçevesinde aydın halkının katılma duyarlılığının ölçülmesi". Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(9): 249-268.

Yayın Geliş Tarihi: 14.04.2019

Yayın Onay Tarihi: 23.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.553681

Hülya GÜNDÜZ
ÇEKMECELİOĞLU *

Hilal GÖKKAYA **

İşin Önemi ve Yönetici Desteğinin Bireysel Yaratıcılık Üzerindeki Etkisi

*The Influence of Significance of Work and Managerial
Support on Personal Creativity*

Özet

Yaratıcılık örgütlerin hızla değişen pazarlara ve teknolojik koşullara adapte olmasını sağlayan inovasyonun temel sürükleyici gücü olarak görülmektedir. Bireysel bir özellik olmakla birlikte, örgütsel çevre unsurları bireysel yaratıcılığın yaratıcı sonuçlara ve inovasyona yönlendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle mevcut çalışma yaratıcılığı destekleyen yönetici tutum ve davranışlarının ve iş özelliklerinden biri olan işin öneminin çalışanların bireysel yaratıcılıkları üzerindeki etkisini inceleyen bir model önermektedir. Model, Kocaeli bölgesinde, onaylı ARGE Merkezine sahip ve kimya sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden 100 yönetici ve çalışan katılımı ile test edilmiştir. PLS-SEM analizinden elde edilen sonuçlar hem yöneticilerin yaratıcılığı destekleyen tutum ve davranışlarının hem de işin öneminin bireysel yaratıcılığın sıklıkla sergilenmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşin Önemi, Yaratıcılığa Destek, Yönetici Desteği, Bireysel Yaratıcılık.

Jel Kodları: L20, M12, O32.

Abstract

Creativity is a driving force for organizational innovations with impact on their survival in the fast changing markets and technological conditions. Although creativity is known as one of the individual characteristics organizational contextual factors have also influence on leading individual creativity through creative solutions and innovations. This study therefore, proposes a structural model including managerial support for creativity and significance of job which is one of the job characteristic dimensions and their efficacy and relations with individual creativity. Model is tested in organizations which have government approved R&D centers operating in chemical industries with 100 recipients is located at Kocaeli region. The result from PLS-SEM analysis shows that both of managerial support for creativity and significance of job have positive effect on individual creativity.

Keywords: Significance of Job, Support for Creativity, Managerial Support, Supervisory Support, Individual Creativity.

Jel Codes: L20, M12, O32.

* Profesör Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü e-mail: hulyacekmececioglu@gmail.com. ORCID:0000-0002-0123-4939

** Hilal Gökçaya, e-mail: gokkayahilal@gmail.com. ORCID:0000-0003-1997-4641

Giriş

Kar amaçlı örgütlerin, günümüzün hızla değişen, yüksek rekabet ortamında inovasyonu temel stratejik hedeflerinden biri olarak değerlendirmesi gerekir. Çünkü inovasyon örgütlerin uzun vadeli hayatta kalmayı başarabilmelerini sağlayan eşsiz bir olgudur. Yaratıcılığın da inovasyonun temelinde yer alması nedeni ile örgütler tarafından, önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Amabile ve arkadaşları (1996) yaratıcılığı tüm inovasyonların tohumu olarak tanımlamaktadır. Yaratıcılık dünyanın bugün aldığı şekil itibari ile küresel olarak ekonomik ve sosyal gelişimin sürücü gücü niteliğindedir. Buna karşın yapılan örgütsel araştırmalar (PWC, 2009) pek çok CEO'nun yaratıcı insan gücü bulmakta zorlandığını göstermektedir.

Farklı tanımlarla ele alınmış olsa da yaratıcılığın yeni ve yararlı olan bir şeye atıfta bulunduğu dair bir görüş birliği bulunmaktadır (Ford, 1995 akt. Doyague vd. 2008). Yaratıcılığın bir kişi ya da grup tarafından ürünler, uygulamalar, hizmetler veya süreçler hakkında yeni ve değerli fikirlerin geliştirilmesi (Amabile, 1996; Oldham ve Cummings, 1996; Woodman, Sawyer ve Griffin, 1993; Shalley, Gilson ve Blum, 2000) olarak tanımlanması yazında geniş yer bulmaktadır. Tanımda geçen "yeni" olgusu Oldham ve Cummings (1996)' e göre bir fikir ya da ürünün ya mevcut malzemelerin önemli bir yeniden birleştirilmesi ya da tamamen yeni malzemelerin kullanılması sonucu oluşan şeyi işaret etmektedir. Bu kapsamda o güne kadar hiç oluşmamış bir fikir ya da ürün yeni olabileceği gibi var olan bir şeyden oluşmuş başka bir form da yeni olarak tanımlanabilmektedir. Yaratıcılığı yeni fikirlerin üretilmesi bağlamında bir süreç olarak ele alan Franken (2001) yaratıcılığı problem çözme, başkalarıyla iletişim kurma ve bireyleri aktive edecek, faydalı olabilecek fikir, alternatif ya da olasılık üretme eğilimi olarak ele almaktadır. Bu tanımında işaret ettiği gibi yaratıcılık birey ve sosyal çevrenin etkileşimi ile ortaya çıkan, çok boyutlu bir olgudur.

Yaratıcılığın, karmaşık ve çok boyutlu olması nedeni ile anlaşılması, belirlenmesi her ne kadar sorunlu görünse de bireysel düzeyde bilişsel bir süreç meselesi olduğu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalar örgüt içinde yaratıcılığın, bireyin yaratıcı potansiyelini açığa çıkarmaya yardımcı olacak, onu kolaylaştıracak, birey dışında gelişen, bağlamsal faktörler tarafından belirlendiğini açıklıkla ortaya koymaktadır. Yazın, ilk yönetici ile ilişkiler (örn., Zhou 2003), çalışma arkadaşlarıyla ilişkiler (örn., Zhou ve George 2001) ve ödüller (örn., George ve Zhou 2002) gibi bağlamsal faktörleri yaratıcılık ile ilişkilendiren pek çok araştırma içermektedir. Yaratıcılığı bütünsel bir yaklaşımla ele alan Amabile (1988) işin özelliklerinin yaratıcılıkla ilişkisine işaret ederek, iş özelliklerini liderlerin yaratıcılık yönetimi sırasında göz önünde bulundurulması gereken önemli bir bileşen olarak nitelendirmektedir. Hackman ve Oldham (1975)'in iş özellikleri modeli, beş temel iş boyutunun iş motivasyonu ve iş tatmini dahil olmak üzere bazı kişisel ve işle ilgili çıktılarını etkilediğini göstermektedir. Örgüt performansını belirleyen faktörlerden biri olan yaratıcılığın da iş özelliklerinden önemli derecede etkilendiği bilinmektedir. Tsauro, Yen ve Yang (2011) tarafından yapılan ampirik araştırmanın sonuçları iş özelliklerinin çalışan yaratıcılığı ile anlamlı ve pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yazında iş özelliklerinin otonomi, geri bildirim boyutları ile yaratıcılık ilişkisi çeşitli

çalışmalarda incelenmiş (Jafri, 2018; Hon, Chan ve Lu, 2013; Çekmecelioğlu & Günsel, 2011; Wang ve Cheng, 2010; Chur-Hansen ve McLean, 2006; Zhou, 2003) ve yaratıcılık üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ancak özellikle işin önemine ilişkin oldukça az çalışmaya rastlanmaktadır. Çalışanların işin önemli olduğuna dair algısının önemli projelerde çalıştığını hissetmesine ve görevlerini yerine getirmek için sıkı bir çalışma içine girmesine neden olduğu (Eren ve Gündüz, 2002; 74) bilinmektedir. Üstlenilen iş diğer insanların sağlığını ya da mutluluğunu etkilediğinde çalışanlar işi önemli görüp, bu işe daha fazla ilgi göstermektedir (Coelho ve Augusto, 2010). İşinin önemli olduğuna inan çalışanlar yaratıcı çıktılar sunmak için motive olabilir. Oldham ve Cummings (1996) işin önemini çalışanların işe anlam yükledikleri iş özelliği boyutlarından biri olarak tanımlamaktadır. Amabile ve Pratt (2016)'in önemle vurguladığı gibi anlamlı iş, genellikle "pozitif" ve "önemli" olarak algılanan iş olarak görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada işini önemli algılayan çalışanların, daha yaratıcı sonuçlar çıkarmaya yönelik performans sergileyebileceğini açıklamayı amaçlamaktadır.

Amabile ve Pratt (2016) yaratıcılığa atıfta bulunarak yeni ve kullanışlılık gibi sonuçları olan, anlamlı bir işin sonuçta çalışanların onu nasıl tanımladığı ile ilgili olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak bu çalışma bireyin işe yüklediği önem ve anlamın yöneticilerin yaratıcılığı destekleyen tutum ve davranışlarından da etkilenebileceğini öneren bir model sunmaktadır. Bailey ve Madden (2016)'in çalışması, liderlerin çalışanları için anlam yaratan davranışlarına ilişkin çok az örneğe rastladıklarını göstermektedir. Aynı çalışma yöneticilerin, çalışanların işe karşı geliştirdiği anlam duygusunu azalttığına altını çizmektedir. Bu örnek, yöneticilerin yaratıcılığı destekleyen davranışlarının çalışanların işin önemine dair algıları üzerinde etkili olabileceği ve bu ilişkinin de yaratıcılığı etkileyebileceğine dair işaretler taşımaktadır. Bu düşüncüyü destekler nitelikteki çalışmalar aynı işi yapan bireylerin iş özelliklerini benzer şekilde algılamadığını da ortaya koymaktadır (bkz. Griffin, 1983; Mathieu, Hoffman ve Farr, 1993). Yani işin önemine ilişkin algı sadece işin kendisinden kaynaklanmamaktadır. Bu nedenle işin önemine ilişkin çalışan algısının etkilenebileceği en önemli faktörün, birebir etkileşim içinde olduğu yöneticileri olabileceği, bu çalışmanın önermeleri arasında yer almaktadır.

İş özelliklerinin bütünsel olarak aracı etkisini indeks temelinde inceleyen çalışmalar (Li, Li, ve Xi, 2015; Raja ve Johns, 2010) yazında yer almakla birlikte, işin önemini aracı olarak ele alan özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. İşin önemi ile yaratıcılık ilişkisini inceleyen çok az sayıda araştırmaya rastlanıyor olması nedeni ile önerilen modelin yaratıcılık yazınına farklı bir bakış sunacağı beklenmektedir.

Örgütsel bağlamda yöneticilerin çalışan performansını sayısız karmaşık yoldan etkilediği bilinmektedir. Yaratıcılığın da bir performans olarak yönetici desteğinden önemli oranda ve pozitif yönde etkilendiği pek çok çalışma ile ortaya konmaktadır (Orpen, 1990; Delbecq & Mills, 1985; Amabile, 1983; Kimberley ve Evanisko, 1981; Kimberley, 1981). Yöneticilerin çalışanları farklı fikirler geliştirmeye teşvik etmesi, çalışan hedeflerinin açık ve net bir biçimde belirlenmesi, çalışanlar ile aralarında açık bir iletişim olması kişilere ve takıma işleri konusunda destek vermek olarak ifade edilmektedir (Amabile vd., 1996, s.1160). Bu araştırmanın amaçlarından bir diğeri yazında bulunan yönetici desteği ölçeklerini yeniden ele alıp, ampirik araştırmalarda kolay kullanımı

sağlamaya yönelik kısa ve öz, yeni bir ölçek oluşturarak, yaratıcılık ilişkisini açıklamaya çalışmaktır.

Yukarıda değinilen kavramsal ve ampirik yaklaşımlar kapsamında bu araştırma yönetici desteği ve yaratıcılık arasında pozitif ve güçlü bir ilişki beklerken, işin önemini yaratıcılığı etkileyen hem bir bağımsız değişken hem de yönetici desteği ile yaratıcılık ilişkisini tanımlamaya aracılık eden bir aracı değişken olarak ele almaktadır.

Çalışma öncelikle araştırma sorularının kavramsal temeline ilişkin yazın araştırmasını ve hipotezleri sunmaktadır. Sonraki bölümler araştırma yöntemini, sonuç bölümünü ve araştırmanın sınırları ile gelecek çalışmalar için önerileri içermektedir.

1. Kavramsal Araştırma ve Hipotezler

1.1.Yöneticilerin Bireysel Yaratıcılığa Desteği ve Yaratıcılık İlişkisi

Yaratıcılık ile ilgili örgütsel çalışmalar (örn. Amabile 1983; Sternberg 1985; Csikszentmihalyi 1988; Mumford ve Gustafson 1988; Gruber 1989; Sternberg ve Lubart 1991; Gardner 1993; Woodman, vd., 1993; Lubart ve Sternberg 1995; Amabile 1996; Sternberg ve Lubart 1996) yaratıcılığı bütünsel bir bakış açısı ile alarak, örgütün her seviyesinde yer alan farklı bileşenlerin değerlendirilmesini vurgulamaktadır (Sternberg ve Lubart, 1999). Yazında yaratıcılık, liderlik (Gumusluoglu ve Ilsev, 2009; Gong, Huang ve Farh, 2009; Jaussi ve Dionne, 2003; Jung vd., 2003; Jung, 2001; Scott ve Bruce, 1994; Shin ve Zhou, 2003; Tierney vd.,1999), psikolojik güçlendirme (Cekmecelioglu ve Ozbag, 2014), kültür (Mostafa, 2005; Martins ve Terblanche, 2003; Martins, ve Martins, 2002) gibi farklı ilişkiler temelinde ele alınmıştır. Bireysel düzeyde ise yaratıcılık kişilik (Kim, Hon, ve Crant, 2009; Eysenck, 1993; Feist, 1998), bireysel değerler (Sousa ve Coelho, 2011; Zhou vd., 2009; Rice, 2006), yaratıcı öz yeterlilik (Tierney ve Farmer, 2002, 2004) gibi ilişkiler temelinde farklı araştırmalara konu olmuştur.

Yaratıcılığı bütünsel bir yaklaşımla ele alan Amabile (1983; 1996; 1998; 2016)'ın ve diğer araştırmaların (Janssen, van de Vliert, & West, 2004; Scott & Bruce, 1994) özellikle motivasyona vurgu yapıyor olması, bireylerin yaratıcı davranışının temel kaynağının vurgulanması açısından önem taşımaktadır. Amabile (1983; 1996;2016) işe yönelik tutumları etkileyen en önemli faktörün içsel motivasyon olduğunu vurgularken, dışsal motivasyonun sinerjik etkisinin ve belirgin dışsal kısıtların varlığının ya da yokluğunun, bireyin işi üstlenmesine yönelik kendi motivasyon algısı üzerinde etkili olduğunu da belirtmektedir. Her birey farklı motivlerle davranış geliştirir. Bu bağlamda çalışanların birebir ilişkide buldukları yöneticilerle olan ilişkisinin önemli bir rolü vardır. Araştırmalar yöneticilerin çalışanların risk alma, yeni ve farklı fikirleri paylaşmasını teşvik etme, onların yeni, farklı bakış açıları geliştirmesine yönelik eğitim ve gelişim planları hazırlama gibi yaratıcılığı teşvik eden davranışlarının, çalışanların bireysel yaratıcılıklarını desteklediğini göstermektedir (örn. Shalley, Gilson, Blum, 2000; Ramus ve Steger, 2000; Tierney ve Farmer, 2004).

Liderlik ve yaratıcılık arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan birinde Pelz (1963) Ulusal Sağlık Enstitüleri'ndeki 20 farklı laboratuvarında yaratıcılık indekslerine ilişkin örgütsel değişkenleri incelemiştir (Mumford vd.,2002). Bu çalışmada grup liderleriyle etkileşimin yoğunluğunun yaratıcılıkla pozitif ilişkili olduğu

gösterilmektedir. Ayrıca zayıf ilk yönetici ya da zayıf yönetici rol modeline maruz kalmak, olağandışı bir şekilde düşük performansla sonuçlanmıştır. Tierney ve Farmer (2002) bir saha çalışmasında yaratıcılık bağlamında lider davranışı ile çalışanın öz-yeterliliği arasında pozitif yönlü bir ilişkinin desteklendiğini bulgulamıştır. Başka bir çalışmada Kanter (1983) ve Kimberley ve Evanisko (1981) çalışan yaratıcılığının demokratik yaklaşımı benimseyen bir yönetim tarzından ve karar almada açık bir yaklaşımdan etkilendiğini ileri sürmektedir (Ramus ve Steger, 2000).

H1: Yönetici desteğinin bireysel yaratıcı davranış ile pozitif yönlü bir ilişkisi vardır.

1.2. İşin Önemi ve Yaratıcılık İlişkisi

İş tasarımı ve buna bağlı olarak iş özelliklerinin çalışanların içsel motivasyonuna ve bununla birlikte yaratıcılık performansına önemli etkisinin olduğu farklı çalışmalarla değerlendirilmiştir (Hackman ve Oldham, 1975; Amabile, 1988; West ve Farr, 1990). Amabile (1988) yaratıcılık modelinde iş özelliklerini liderlerin yaratıcılığı yönetirken dikkate alması gereken önemli bir bileşen olarak ele almaktadır. Oldham ve Cummings (1996) işlerin yapılandırılma biçiminin çalışanların motivasyonuna ve yaratıcı çıktıklarına etkisinin olduğunu belirtmektedir. Tsaur, Yen ve Yang (2011) tarafından yapılan ampirik araştırmanın sonuçları iş özelliklerinin çalışan yaratıcılığı ile anlamlı ve pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmalar iş özellikleri boyutlarının çoğunlukla bir indekse indirgenip kullandığını göstermektedir (bkz. Bhagat & Chassue, 1980; Champoux, 1992; Cunningham ve MacGregor, 2000; Fox ve Feldman, 1988; Griffin, 1991; Hackman ve Oldham, 1975, 1976; Jackson, Paul ve Wall, 1981; Kemp & Cook, 1983; Oldham ve Cummings, 1996; Phillips & Freedman, 1984; Saavedra ve Kwun, 2000). Ancak her iş özelliğinin kendi ilgi odağı olabilir ve farklı bilişsel aktiviteleri içerebilir. Coelho ve Augusto, 2010 her bir iş özelliğinin farklı mekanizmalarla yaratıcılığı etkilediğini belirtmektedir. Bu yaklaşımla bu araştırma bireylerin kendilerine sorduğu “bu iş diğerleri için ne kadar önemlidir?” (Kahn, 1990) sorusuna karşılık gelen ve iş özelliklerinden biri olan işin önemini iş özelliklerinin tek bir boyutu olarak yaratıcılık ile ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır.

İşin önemi, işin örgütün iç ya da dış çevresindeki diğer insanların yaşamları veya çalışmaları üzerindeki etki derecesi olarak tanımlanmaktadır (Oldham ve Cummings, 1996). İşin önemi işin anlamını içsel yüksek motivasyonla arttırmaktadır (Christian vd., 2011). Bununla birlikte başka motivasyon mekanizmaları da bulunmaktadır. Örneğin bir araştırma işe önem verme derecesi yüksek olan cankurtaranların daha güçlü bir sosyal değer ve sosyal etki duygusu taşıdıklarını göstermektedir (Parker ve Ohly, 2009). Bu duyguların da işlerinde özverili ve yardımsever davranışların artmasına neden olduğu görülmektedir. İş, muhtemelen sadece bir etkisi ve önemi olduğunda gerçekten anlam kazanır (Steger, ve Dik, 2010). Katılımcılara çalışmalarını anlamlı kılan şeyleri soran bir araştırma cevapların başkalarına doğrudan yardım etmek yada daha büyük iyiliğe katkıda bulunmak temalarını yansıttığını ortaya koymaktadır (Allan vd., 2014). Bu çalışmaların da işaret ettiği gibi işin önemi işi anlamlı kılan önemli bir iş özelliği olarak tanımlanmaktadır. Meta-analizler, işin önemi ile anlamlı iş arasında güçlü ve tutarlı bir ilişki bulmuştur (Fried & Ferris, 1987; Humphrey ve ark. 2007). Bu ilişkiyi bir araştırma ile inceleyen Allan (2017) işin öneminin ampirik olarak işin anlamını tanımladığını

bulgulamıştır. Coelho ve Augusto (2010) tarafından yapılan çalışma, işin öneminin yaratıcılıkla ilişkili olmadığını gösterirken Mumford ve Simonton (1997)'nin çalışmaları işin öneminin yaratıcılık gerektiren işlerdeki yaratıcılık ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.

H2: İşin öneminin bireysel yaratıcılık ile pozitif yönlü bir ilişkisi vardır.

1.3. Yönetici Desteği ve Yaratıcılık İlişkisinde İşin Öneminin Aracılık Rolü

İş özellikleri ile ilgili yapılan araştırmalar genellikle iş özelliklerinin yaratıcılık ile doğrudan ilişkisini incelemiştir. Bu çalışma aynı zamanda yönetici desteğinin işin özellikleri aracılığı ile yaratıcılığı ne denli etkilediğini de anlamaya çalışmaktadır. Yazında bu ilişkiyi açıklayıcı bir çalışmaya rastlanmamış olmakla birlikte bir çalışma yönetici desteğinin işteki zorluklar üzerindeki etkisinin iş özellikleri aracılığında etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Moyle, 1998).

Schaubroeck ve arkadaşları (Schaubroeck ve Jennings 1991, Schaubroeck vd., 1993) rol netliğinin, kısmen yöneticinin yönetim tarzı ve iletişime (yönetici desteğinin özellikleri) bağlı olduğunu göstermektedir. Katılımcı karar vermenin iş tatmini üzerindeki etkilerini inceleyen çalışma, algılanan yönetici ilişkisinin memnuniyet üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini ortaya çıkarmıştır. Schaubroeck ve Jennings (1991), katılımcı karar vermenin işle ilgili bilgilerin açıklanmasını kolaylaştırdığı için öncelikle çalışan memnuniyeti için kritik olabileceği sonucuna varmıştır. Bu yaklaşımlar temelinde, yöneticisinin yaratıcılığı desteklediğini algılayan bir çalışanın, işine daha büyük önem vermesi beklenebilir. Bu yolla yaratıcı performansın ortaya çıkacağı düşünülebilir. Bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikteki diğer bir çalışmada Tyagi (1985)'nin çalışması liderin güven verici ve destekleyici davranışlarının işin önemi ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları sadece psikolojik etkinin, yüksek oranda olmasa da çalışanların içsel motivasyonunu etkilediğine ait bulgular içermektedir.

H3 hipotezi: Yönetici desteği ile işin önemi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3a hipotezi: İşin öneminin yönetici desteği ve yaratıcılık ilişkisine aracılık rolü vardır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Sonuçlar

2.1. Ölçüm Araçları

2.1.1. Bireysel Yaratıcılık Ölçeği

Bireysel yaratıcılık bu çalışmanın araştırma modelinde bağımlı değişken olarak modellenmiştir. Bireysel yaratıcılık çalışmada, Gümüslüoğlu ve İlsev (2007) tarafından Zhou ve George'in (2001) yaratıcılık ölçeğinden uyarlanan, 13 maddelik ölçek kullanılarak ölçülmüştür.

Yaratıcılık bu çalışmada bireysel değerlendirme yolu ile ölçülmüştür. Aynı ölçek bazı çalışmalarda bireysel değerlendirme, bazı çalışmalarda da yönetici değerlendirmesi yapılarak kullanılmıştır. Örneğin Gümüslüoğlu ve İlsev (2007) yönetici değerlendirmesini kullanmış, Öcal (2011) ve Zampetakis, Bouranta, ve Moustakis, (2010) bireysel değerlendirme yöntemini kullanmıştır.

Gümüşlüoğlu ve İlsev'in (2007) çalışmasına göre kullanılan ölçekte 13 maddenin tümü bir faktöre yüklenmiş ve ölçeğin Cronbach's alfa değeri .88 olarak belirlenmiştir. Öcal (2011)'in çalışmasında da tek faktör altında toplanan yüklerin Cronbach's alfa değerinin .96 olduğu görülmektedir. Zhou and George (2001) ölçeğin Cronbach's alfa değerini .97 olarak belirlemişlerdir. Bu sonuçlar ölçeğin oldukça yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği Ölçeği

Bu çalışmada bireysel yaratıcılığı destekleyen yönetici davranışlarını ölçmek amacı 7 soruluk bir ölçek oluşturulmuştur. Ölçekte Madjar, Oldham ve Pratt (2002)'in "Yönetici ve çalışma arkadaşlarının yaratıcılığa olan desteği"ni ölçmek için hazırladıkları 7 soruluk ölçekten alınan yöneticilerin bireysel yaratıcılığa olan desteğini içeren 3 soru bulunmaktadır. Ölçeğin 2 sorusu Ettlle ve Keefe (1982)'nin "İnovatif Tutum" ölçeğinden alınarak kullanılmıştır. Balay (2010)'ın "Yönetimsel Boyuttaki Örgütsel Yaratıcılık Algı Düzeyleri" ölçeğinin içerdiği onbir sorudan 2'si alınarak, yöneticilerin yaratıcılığa desteği anketi 7 soruluk bir ölçek haline getirilmiştir. Ölçekteki 3 ifade Madjar, Oldham ve Pratt (2002)'in ölçeğinden alınmıştır. 2 ifade Ettlle ve Keefe (1982)'nin çalışmasından ve 2 ifade Balay (2010)'ın çalışmasından alınarak ifadelerde değişiklikler yapılarak uyarlanmıştır.

2.1.3. İşin Önemi Ölçeği

İşin Önemi ölçeği Oldham ve Cummings (1975) tarafından geliştirilen İş Özellikleri ölçeğinin, işin önemini ölçmek ile ilgili likert tipi 3 adet sorusunu içermektedir. Sorular ankette 6'lı Likert tipi ölçekle hazırlanmıştır. Anket seçenekleri "çok benziyor"dan, "hiç benzemiyor" a doğru ifadelerini içermektedir. Anket soruları "Bu işin sonuçları insanların hayatını ya da durumlarını önemli derecede etkilemektedir", "bu işin iyi ya da kötü yapılması diğer insanları etkilemektedir" ifadelerini içermektedir.

2.2. Örneklem

Bu çalışma Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 5746 sayılı ARGE ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun ile çerçevesi belirlenmiş, onaylı ARGE Merkezine sahip olan ve Kocaeli Bölgesinde Kimya sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri kapsamaktadır. Kocaeli bölgesinde 144 ARGE Merkezi'ne sahip işletme bulunmaktadır. Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğünden alınan verilere göre bunların 18 tanesi Kimya Sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu araştırmanın verileri bu evren içinde ve Kimya sektöründe faaliyet gösteren 13 işletmeden Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü aracılığı ile gönderilen elektronik anket yolu ile toplanmıştır. Bu yolla 13 işletmeden toplam 107 adet anket geri dönüşü sağlanmıştır. Bu anketlerin 100 adedinin, katılımcılar tarafından eksiksiz yanıtladığı belirlenmiş ve analizler 100 katılımcı anketi ile yapılmıştır. Araştırmaya katılanların demografik verileri Tablo1.'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Demografik Değişkenler Tablosu

		N	%
Cinsiyet	Kadın	47	47
	Erkek	53	53
Yaş	25-31	32	32
	32-38	34	34
	39-45	19	19
	46+	15	15
Eğitim	Lise	9	9
	Yüksekokul	7	7
	Lisans	38	38
	Yüksek Lisans	38	38
	Doktora	8	8

2.3. Analizler

Bu çalışmada demografik verilerin analiz edilmesi ve “Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği” ölçeğinin geliştirilmesi için SPSS programı kullanılmış olup, ölçüm ve yapı modelini tahmin etmek için PLS-YEM (en küçük kareler - yapısal eşitlik modeli) tabanlı farklı bir paket programdan yararlanılmıştır.

2.3.1 Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği Ölçeğinin Geliştirilmesi

Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği Ölçeğinin Geliştirilmesi amacı ile keşfedici faktör analiz yöntemi uygulanmıştır.

Farklı ölçeklerden alınarak oluşturulan 7 farklı gözlenen değişken, farklı sektörlerde çalışan 112 yönetici ve çalışan örneklemini kapsamında analiz edilmiştir. Kararlı faktör çözümleri için 100 ila 200'den oluşan örneklem büyüklüğü önerilmektedir (Field, 2005; Guadagnoli & Velicer, 1988).

Kaser-Meyer-Olkin (KMO) analizi ile örneklem yeterliliği test edilmiştir. KMO'nun 0,6'dan büyük olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016;s.311). KMO değeri 0.733 bulunmuştur.

Barlett Küresellik Testi ile korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi için uygunluğunun $p < .05$ anlamlılıkta olması beklenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016; s.311). Analizlerde Barlett Küresellik Testi'nin [Chi-square (21)=244,459, $p < .000$] anlamlı olması maddeler arası korelasyon ilişkisinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Toplam Açıklanan Varyans, Döndürülmüş Bileşenler Matrisi ve serpmme grafiğinden elde edilen sonuçlara göre, ölçekteki 3 ifadenin çok faktörlü yapıya neden olduğu ve varyansa çok düşük katkıları olduğu tespit edilerek her biri tek tek modelden çıkarılarak analizler tekrarlanmıştır. Tablo.2'de gösterildiği gibi 4 maddelik yeni ölçeğin tek faktörlü olduğu, toplam varyansın % 72,84'ünü açıkladığı ve faktör yüklerinin de 0,6'dan büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği Ölçeğinin KFA Sonuçları Tablosu

<i>İfadeler</i>	<i>Faktör Yükleri</i>
<i>Çalışanların iş yeri ile ilgili fikirlerini dinler ve mutlaka geri bildirimde bulunur.</i>	.755
<i>Çalışanların farklı fikir ve önerilerini daima destekler</i>	.852
<i>Çalışanları hata yapmaktan korkmamaları ve risk almaları yönünde destekler.</i>	.658
<i>Sürekli gelişim için çalışanların eğitim almalarını destekler ve eğitim planları yapar.</i>	.649
<i>Toplam Açıklanan Varyans %</i>	72,84

2.3.2 Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilik Analizi

Ölçeklerin güvenilirliği birleşik güvenirlilik (CR), Cronbach's Alfa (α) ve ortalama varyans (AVE) değerleri ile analiz edilmiştir. Araştırma modeline göre birleşik içsel tutarlılığın göstergesi olan birleşik güvenirlilik (composite reliability) indeksi ($CR > .60$), ölçüm modelinin güvenirlilik indeksi Cronbach's Alfa ($\alpha > .70$) ve gözlenen değişkenlerdeki değişimin açıklanma oranı olan ortalama varyans değeri ($AVE > .50$) eşik değerlerinin üzerinde bulunmuştur. (Bkz. Tablo.3). AVE değerlerine göre modelde Yaratıcılık ölçeği en az %61,2, Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği ölçeği en az %72,6 ve İşin Önemi ölçeği en az %61,2 oranında açıklanmaktadır.

Tablo 3: Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilik Tablosu

<i>Değişkenler</i>	<i>CR</i>	<i>α</i>	<i>AVE</i>
<i>Yaratıcılık</i>	.953	.947	.612
<i>Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği (YYD)</i>	.914	.874	.726
<i>İşin Önemi (İÖ)</i>	.824	.734	.612

Araştırmada kullanılan değişkenlerin gözlenen değişkenlerinin ilişki geçerliliklerinin değerlendirilmesi amacı ile her bir maddenin faktör yükleri incelenmiş ve tüm gözlenen değişkenlerin .60'ı aşan standartlaştırılmış yüklerle sahip olduğu görülmektedir (bkz. Tablo.4).

Tablo 4: Faktör Tablosu

<i>Ölçek İfadeleri</i>	<i>YA</i>	<i>YYD</i>	<i>İÖ</i>
<i>Yeni ve ticarileştirilebilir fikirlere sahiptir.</i>	.704		
<i>Problemlere yaratıcı çözümler bulur.</i>	.795		
<i>Problemlere çoğunlukla ön yargısız ve açık fikirlilikle yaklaşır</i>	.687		
<i>İşleri yapmak için yeni yollar önerir</i>	.873		
<i>Bu işin sonuçları insanların hayatını ya da durumlarını önemli derecede etkilemektedir.</i>			.869
<i>Hedeflere ulaşmak için yeni yollar önerir.</i>	.819		
<i>Çalışanların iş yeri ile ilgili fikirlerini dinler ve mutlaka geri bildirimde bulunur</i>		.839	
<i>Performansı iyileştirmek için yeni ve uygulanabilir fikirler üretir.</i>	.720		
<i>Bu iş geniş kapsamlı değerlendirildiğinde bu kurum için büyük önem taşımaktadır.</i>			.783

Ölçek İfadeleri	YA	YYD	İÖ
Çalışanların farklı fikir ve önerilerini daima destekler.		.914	
Yeni teknolojiler, süreçler, yöntemler veya ürünler araştırır.	.769		
Bu işin iyi ya da kötü yapılması diğer insanları etkilemektedir.			.685
Kaliteyi yükseltmek için yeni yollar önerir.	.738		
Yaratıcı fikirler (almak) için iyi bir kaynaktır.	.822		
Çalışanları hata yapmaktan korkmamaları ve risk almaları yönünde destekler		.842	
Risk almaktan korkmaz.	.750		
Sürekli gelişim için çalışanların eğitim almalarını destekler ve eğitim planları yapar.		.810	
Yeni fikirleri çevresindekilere aktarır ve savunuculuğunu yapar	.817		
İşinde orijinallik ve yaratıcılık sergiler.	.832		
Yeni fikirlerin uygulanmasına yönelik uygun plan ve programları geliştirir	.821		

Tablo 5: Korelasyon Analizi ve Ayırışma (Discriminant) Geçerlilik Tablosu

Değişkenler	Yaratıcılık	YYD	İÖ
Yaratıcılık	0.783		
YönDes	0.360	0.852	
İşin Önemi	0.307	0.220	0.783

Modelin ayırt edici geçerliliğinin belirlenmesi amacı ile Fornell ve Larcker tablosu değerlendirilerek, diyagonal hücrelerde yer alan AVE'nin karekök değerlerinin (YA .783; YYD .852; İÖ .783) Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerildiği gibi alt hücrelerde yer alan gizil değişkenlerin korelasyon değerlerinden daha büyük değerler gösterdiği bulunmuştur (Bkz. Tablo.5).

2.3.3 Hipotez Testleri

Araştırma modelindeki (bkz. Şekil 1) ana etkileri tahmin etmek için gizil değişken (latent variable) puanlarının açık bir şekilde tahmin edilmesini sağlayan PLS Yol Modellemesi yöntemi kullanılmıştır. Bununla birlikte Bootstrapping yöntemi kullanılarak orijinal verilerden değiştirilerek, rastgele seçilen 500 örneğin oluşturulması sağlanmıştır. Tablo.6'da gösterildiği gibi analizler bireysel yaratıcılığın, yönetici desteği ile aynı yönlü ilişkisini ($\beta = .31, p < .01$) öneren H1 hipotezini desteklemektedir. İşin öneminin bireysel yaratıcılıkla pozitif ilişkisini öneren H2 hipotezi ($\beta = .24, p < .01$) sonuçlar tarafından desteklenmekte ve zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yöneticilerin yaratıcılığa olan desteğinin işin önemi ile pozitif ilişkisini ($\beta = .22, p < .01$) öneren H3 hipotezinin desteklendiği görülmektedir. İşin öneminin yönetici desteği ile yaratıcılık ilişkisindeki aracılık etkisinin önerildiği H3a hipotezinin desteklenmediği ($\beta = .05, p = .143$) araştırmanın sonuçları arasındadır. İşin öneminin aracılık etkisi SmartPLS 3.0 programında dolaylı etki tablosundan elde edilmiştir. Yönetici desteğinin yaratıcılık ile ilişkisinde $\beta = .31$ ($p < .01$) değeri elde edilirken, işin aracılık etkisi ile $\beta = .05, (p = .143)$ değerine düşerek, istatistiksel olarak da anlamlı etkisini yitirmiştir.

Son olarak Tablo6.'da görüleceği gibi bireysel yaratıcılıktaki varyansın %17'sinin bağımsız değişkenler olan Yöneticinin Yaratıcılığa Desteği ve İşin Önemi tarafından açıklandığı görülmektedir.

Tablo 6: Hipotez Test Sonuçları

Hipotez	İlişki	Yol Katsayısı (β)	P	Sonuç
H1	—YD Yaratıcılık	.31**	.002	Kabul
H2	İşin Önemi —Yaratıcılık	.24**	.006	Kabul
H3	—YD İşin Önemi	.22**	.030	Kabul
H3a	—YD Yaratıcılık (İşin Önemi Aracı Değişken)	.05	.143	Red
R ²	Eksojen Yapı (Bağımlı Değişkenler) Yaratıcılık İşin Önemi		Son Model .17 .05	

Yol Katsayıları standardize edilmemiştir

**p<.01, *p<.05)

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın yaratıcılık, yönetici desteği ve iş özellikleri yazınına hem teorik hem de metodolojik katkıları olduğu bu bölümde tartışılmaktadır.

İlk olarak bu çalışma bireysel yaratıcılık ile yazında oldukça nadir olarak ilişkilendirilen işin önemini ve yönetici desteği ile yaratıcılık ilişkisinde işin öneminin aracılık etkisini özgün bir model olarak test etmiştir.

Hem işin öneminin hem de yaratıcılığı destekleyen yönetici davranışlarının yaratıcılığı pozitif yönde etkileyerek, açıklama gücünün olduğu analiz sonuçları tarafından desteklenmektedir.

Araştırmada iş karakteri boyutlarından biri olarak, az sayıda çalışmada değerlendirilmiş olan işin önemini yaratıcılık ile ilişkilendirilerek tek bir boyutta ele almış ve yaratıcılıkla pozitif ilişkili olduğu analiz sonuçları tarafından desteklenmiştir. Araştırma bulguları bireyin diğer insanların hayatına olumlu katkılar sunacağına inandıkları bir iş için daha yaratıcı çözümler üretebileceğinin emarelerini taşımaktadır. Benzer şekilde, Türkiye'de faaliyet gösteren 500 büyük işletmenin ARGE bölümlerinde yapılan araştırmada bu araştırmayı destekleyen sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Eren ve Gündüz (2002) tarafından yapılan araştırmada yaratıcılığı kuvvetli bir şekilde etkileyen en önemli değişkenlerden birinin işin iddialı olması değişkeni olduğu görülmektedir. Buna göre yapılan iş ne kadar iddialı, cezbedici, zor ve karmaşık olursa kişi o kadar motive olacak ve yaratıcı performans artacaktır. Bunun nedeni ise, kişinin önemli projelerde çalıştığını hissetmesi ve görevlerini yerine getirmek için daha sıkı bir çalışma içine girmesidir (Eren ve Gündüz, 2002). Bu bulgular işin önemine dair geliştirilecek önem ve vurgunun, çalışanların bireysel yaratıcılığına katkı sağlayabileceğini ve bunun örgütteki inovasyon faaliyetlerini destekleyeceğini işaret etmesi açısından yöneticilere yol gösterici olabilecektir.

İkinci olarak, araştırmanın sonuçları yazında pek çok kez kanıtlanmış olan (Tierney ve Farmer, 2002, 2004, 2011; Shalley et al., 2004; Amabile, 1996) yönetici desteğinin yaratıcılıkla olan pozitif ilişkisini desteklemektedir. Yöneticinin yaratıcılığa olan desteğine ilişkin ilk kez araştırmacı tarafından geliştirilen ve yaratıcılığı destekleyen yönetici davranışlarını içeren yeni bir ölçekle destekleniyor olması, yönetici ve yaratıcılık ilişkisinin geniş yer aldığı yazına yeni bir katkı sunmaktadır. Bu ölçek yöneticilerin çalışanlar ile açık iletişiminin, çalışanların farklı ve zorlayıcı fikirlerini daima desteklemesinin, çalışanların gelişimine önem vererek, onların gelişimi ve eğitimi ile ilgili planlama yapmasının ve çalışanları hata yapmaktan korkmamaları, risk almaları için teşvik edici olmasını içeren tutum ve davranışları test ederek, bu davranışların bireylerin yaratıcılığını desteklediğini göstermektedir. Amabile (1996)'ın çalışmaları ile desteklediği gibi çalışanlar yöneticilerinden olumlu destek ve teşvik aldıklarında yeni fikirler düşünmeye ve yaratıcılıkla ilgili girişimlerde bulunmaya motive olmaktadır. Analizler yönetici desteğinin yaratıcılığı orta düzeyde desteklediğini açıklamaktadır. Bu bulgu yaratıcılığın yönetici desteği dışında farklı örgütsel ve bireysel unsurlardan da etkilendiğini göstermektedir.

Buna ek olarak çalışma çalışanların işe önem atfetme motivlerinin bağlamsal faktörlerden de etkilenebildiğini göstermektedir. Bulgular çalışanların işin önemine dair algılarının yöneticilerin yaratıcılığa dair destekleyici davranışlarından pozitif yönde etkilenebileceğine işaret eden sonuçlar içermektedir. Bu sonuç yöneticilerin örgüt içindeki her türlü destekleyici ve olumlu davranışının, çalışanın işin önemine dair algısını da pozitif yönde etkileyebileceğini göstermesi açısından önemli bir bulgu olarak değerlendirilmektedir. Taygi (1985)'nin satış personeline ilişkin yaptığı çalışmada satış personelinin fikirlerinin yöneticiler tarafından desteklendiğini hissettiğinde işlerini daha anlamlı algıladıklarını bulguladığı çalışması ile bu araştırmanın bulguları paralellik göstermektedir. İşin önemi bireyin işine yüklediği kendi anlamı dışında dışarıdan gelecek motivasyonel desteklerin, olumlu psikolojik yönelimle işini önemli algılamasını sağlayabilmektedir. Pozitif duygu modeli (Fredrickson, 1998, 2001), insanların olumlu duyguları deneyimlediğinde, entelektüel ve psikolojik kaynaklarının geliştirildiğini, işlerini daha yaratıcı bir şekilde keşfetmelerini, öğrenmelerini ve gerçekleştirmelerini sağladığını ortaya koymaktadır. Ancak yöneticinin yaratıcılığı destekleyen davranışlarının yaratıcılık ile ilişkisine kıyasla, çalışanların işi önemli algılaması üzerindeki zayıf etkisi, çalışanların beklenen davranışa ilişkin yöneticilerin direkt ve açık destek ve mesajlarının etkisini de göstermektedir. Çünkü ölçek, yöneticilerin yaratıcılığa dair desteğini anlamaya çalışan ifadeler içermektedir. Bu çalışmanın sonuçları yöneticinin bireysel yaratıcılığa olan desteğinin yaratıcılık üzerinde işin öneminden daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak hem işin öneminin hem de yaratıcılığı destekleyen yönetici davranışlarının yaratıcılığın %17 varyansını açıklama gücü olduğu görülmektedir.

Son olarak araştırma bulguları hipotezlere ilişkin yönetici desteği ile yaratıcılık ilişkisinde işin öneminin aracılık etkisine ilişkin önermeyi desteklememiştir. Çalışanların işin önemine dair algılarını pozitif yönde etkileyen yöneticilerin yaratıcılığı destekleyen tutum ve davranışları, işin önemi üzerinden yaratıcılığın açıklanamadığını göstermektedir. Bu sonuç konunun yazında çalışılan ilk araştırma olması nedeni ile

desteklenememektedir. Ancak yaratıcılığı destekleyen bir liderin çalışanlardan beklediği davranış, yeni ve farklı, kullanılabilir, uygulanabilir fikirlerin yaratılması, problemlere yeni ve farklı yaklaşımlarla çözümler getirilmesi yönündedir. Çalışma çalışanların bu beklentileri yansıtan davranış ve tutumları yaratıcılıkla direkt olarak ilişkilendirebildiğini göstermektedir.

Araştırma ek olarak Kocaeli Bölgesinde faaliyet gösteren Tübitak onaylı ARGE merkezine sahip olan işletmelerdeki yaratıcılığa ilişkin bir yaklaşım geliştirmeye de yardımcı olmaktadır. Bu işletmelerin sadece ARGE’de değil örgüt genelinde problemlere yeni yaklaşımlar geliştirerek, yeni ürün araştırmaları yaparak, yeni yöntem ve metotlar arayarak sıklıkla yaratıcılık sergilediğine inanan bir çalışan potansiyeli olduğu görülmektedir (yaratıcılık mean= 4.77). Ancak analizler bu işletmelerde yöneticinin yaratıcılığı destekleyici tutum ve davranışlarının ender rastlanan (mean=3,97) bir durum olduğuna işaret etmektedir. Bu işletmelerin onaylı ARGE merkezine sahip olması ürün inovasyonu yapmak, patent, faydalı ürün, know-how üretmek ve uzman personel yetiştirmek gibi somut sonuçlara ulaşmaya ilişkin amaçlarına dair bir bakış açısı sunmaktadır. Tek başına teknolojik alt yapının inovasyona ve onun tohumu olan yaratıcılığa hizmet etmeyeceği açıktır. Bu nedenle bu çalışmanın da gösterdiği gibi örgütlerin, çalışanların sahip olduğu bireysel yaratıcılık potansiyelini açığa çıkarmak için amaç ve stratejilerini örgütün daha yumuşak niteliklerine yönlendirmelerinin gerekli olduğu görülmektedir. Özellikle örgütlerin stratejilerini yöneticilerin olumlu ve destekleyici tutum ve davranışlarının geliştirilmesi yolunda yönlendirmeye ihtiyaçları olduğu bulgular tarafından desteklenmektedir.

Araştırmanın Sınırları ve Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Çalışmanın öncelikle metodolojik olarak sınırlamalar içerdiği söylenmelidir. Araştırmada bireysel yaratıcılık değerlendirmeleri çalışanların sosyal beğeni beklentisine göre yüksek yaratıcı davranış sıklığının tespit edilmesine yol açmış olabilir. Ancak bu kısıtlara rağmen çalışmanın sonuçları yönetici değerlendirmesi ile ölçülen yaratıcılık çalışmaları ile tutarlılık göstermektedir. Bununla birlikte bireylerin günlük çalışma süreçlerinde karşılaştıkları problemlerin çözümlerine ilişkin yöneticilerinden daha çok, çalışma arkadaşlarından yardım alma eğiliminde olduğu ya da kendi başarılarına çözüm aradıkları da bilinmektedir. Bu nedenle yöneticiler anlık problemlerden ve bu problemleri çözmeye ilişkin, bulunan yaratıcı fikirlerden kimi zaman haberdar olmayabilir. Bu nedenle yöneticilerin çalışanın hangi sıklıkla bu tip davranışlar sergilediğini değerlendirebilecek verilerin tamamına sahip olmama olasılığının da değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Buna ek olarak yaratıcılık yazınında yaratıcı çıktının değerlendirilmesine ilişkin tartışma devam etmektedir.

İkinci olarak çalışma yaratıcı davranış gösterme sıklığı üzerinden yaratıcı davranışı anlamaya çalışmıştır. Bu, her bir bireyin yaratıcı potansiyel taşıdığı kabulüne dayanmaktadır ve iş yaşamındaki günlük yaratıcılık davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırmadır. Bu nedenle daha yıkıcı sonuçlar doğuracak, pazar koşullarını değiştirecek ve bu yolla örgüte yüksek değer yaratan inovasyona neden olan yaratıcılığın belirlenebilmesi için, yaratıcılık davranışının bu faydaları yaratmış olan performans

ölçütleri ile birlikte değerlendirildiği bir modelin oluşturulması, çalışmalara daha büyük katkı sunabilir.

Son olarak çalışmaya katılan tüm işletmeler üretim faaliyetinde bulunan işletmelerdir. Bu araştırmanın hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler kapsamında yapılması da sonuçların farklılaşmasına neden olabilecektir. Örneğin sağlık hizmetleri veren bir kar amaçlı kuruluşta yapılan çalışmada, yaratıcılığın açıklanmasında, işin öneminin aracılık etkisi daha farklı bir sonuç doğurabilir.

Yöneticiler İçin Öneriler

Giriş bölümünde bahsedilen araştırma, yöneticilerin yaratıcılığı sadece bireysel bir özellik olarak değerlendirdiğini göstermesi açısından çarpıcıdır. Bu nedenle ilk olarak yöneticilerin yaratıcılığın bütünsel olarak ele alınması gereken bir olgu olduğunu anlamalarına yardımcı olacak eğitimlerle desteklenmesi önerilmektedir.

Bu çalışma özellikle yöneticilerin yönetim tarzlarının ve beklenen performansa yönelik desteklerinin çalışan performansı üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda yöneticiler, yaratıcı iş gücü aramak yanında, var olan potansiyeli ortaya çıkarmaya yönelik yönetici davranışlarını geliştirmeyi amaçlamalıdır.

Diğer yandan stratejik karar vericiler olarak yöneticilerin inovasyonu ve onun süreleyici gücü olan yaratıcılığı ortaya çıkarmaya yönelik stratejik hedefleri belirlemeleri ve bu hedefler bağlamında çalışanları yönlendirmeleri önerilmektedir.

İş tasarımı çalışmalarında da çalışanların işi önemli algılamalarına yardımcı olacak bir kapsam geliştirilmesinin, çalışanların daha farklı sonuçlar ve çözümler geliştirmesinde etkili olacağı önerilmektedir. İş tasarımı, yapılan işin örgüt için, toplum için ya da diğer çalışanlar için önemi ve anlamı tanımlanarak, çalışanlarla paylaşılmasının işin önemli algılanmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Kitaplar

- Farr, J. L., & West, M. A. (Eds.). (1990). Innovation and creativity at work: Psychological and organizational strategies. Wiley.
- Field, A. (2005). Discovering statistics using SPSS (2nd ed.). London: Sage.
- Franken C (2001) A.S. Byatt: art, authorship, creativity. Palgrave, Basingstoke, UK.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. 3. Baskı. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

E-kitaplar

- Garson, S. D. (2016) Partial Least Squares: Regression & Structural Equation Models. Statistical Publishing Associates, USA.

Kimberley, J. R. (1981), "Managing Innovation", in Handbook of Organizational Design, P. C. Nystrom and W. H. Starbuck (editors), pp. 84-104, New York: Oxford University Press.

Sternberg, R. J. & Lubart, T. I. (1999). The concept of creativity: Prospects and Paradigms. In R. J. Sternberg (Ed.), Handbook of Creativity, pp. 3-15. Cambridge University Press, UK

Makale ve Bildiriler

Allan, B. A. (2017). Task significance and meaningful work: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 174-182.

Allan, B. A., Autin, K. L., & Duffy, R. D. (2014). Examining social class and work meaning within the psychology of working framework. *Journal of Career Assessment*, 22(4), 543-561.

Amabile, T. M., & Pratt, M. G. (2016). The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making meaning. *Research in Organizational Behavior*, 36, 157-183.

Amabile, T. M., Barsade, S. G., Mueller, J. S., & Staw, B. M. (2005). Affect and creativity at work. *Administrative Science Quarterly*, 50, 367-403.

Amabile, T. M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J., & Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity. *Academy of management journal*, 39(5), 1154-1184.

Amabile, T. M. (1988). A model of creativity and innovation in organizations. *Research in organizational behavior*, 10(1), 123-167.

Amabile, T. M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 357.

Babin, Barry J., and Göran Svensson.(2012). "Structural equation modeling in social science research: Issues of validity and reliability in the research process." *European Business Review* 24.4: 320-330.

Bailey, C., & Madden, A. (2016). What makes work meaningful or meaningless?. *MIT Sloan Management Review*, 57(4).

Balay, R. (2010). The organizational creativity perceptions of academic staff. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 43(1), 41.

Basadur, M. (1991). Managing the creative process in organizations. Working paper No:358

Bhagat, R. S., & Chassue, M. B. (1980). Effects of changes in job characteristics on some theory-specific attitudinal outcomes: Results from a naturally occurring experiment. *Human Relations*, 33, 297-313.

Çekmecelioğlu, H. G., & Özbağ, G. K. (2016). Psychological empowerment and support for innovation in Turkish manufacturing industry: Relations with individual creativity and firm innovativeness. *JEEMS Journal of East European Management Studies*, 21(1), 10-34.

Çekmecelioğlu, H. G. & Günsel, A. (2011). Promoting creativity among employees of mature industries: The effects of autonomy and role stress on creative behaviors and job performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 889-895.

- Champoux, J. E. (1992). A multivariate analysis of curvilinear relationships among job scope, work context satisfactions, and affective outcomes, *Human Relations*, 45, 87-111.
- Chin, W. W. (1998). Issues and opinion on structural equation modeling. *MIS Quarterly*, 22(1)
- Christian, M.S., Garza, A.S. and Slaughter, J.E. (2011), "Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance", *Personnel Psychology*, Vol. 64 No. 1, pp. 89-136
- Chur-Hansen, A., & McLean, S. (2006). On being a supervisor: the importance of feedback and how to give it. *Australasian Psychiatry*, 14(1), 67-71.
- Coelho, F., & Augusto, M. (2010). Job characteristics and the creativity of frontline service employees. *Journal of Service Research*, 13(4), 426-438.
- Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative science quarterly*, 35(1), 128-152.
- Cunningham, J. B., & Mac Gregor, J. (2000). Trust and the design of work: Complementary constructs in satisfaction and performance. *Human Relations*, 53, 1575-1591
- Delbecq, A. L. & Mills, P. K. (1985). Managerial practices that enhance innovation. *Organizational Dynamics*, 14 (1), 24-34.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 49(1), 14.
- Drazin, R., Glynn, M. A., & Kazanjian, R. K. (1999). Multilevel theorizing about creativity in organizations: A sensemaking perspective. *Academy of management review*, 24(2), 286-307.
- Doyague, M. F., González-Álvarez, N., & Nieto, M. (2008). An examination of individual factors and employees' creativity: The case of Spain. *Creativity Research Journal*, 20(1), 21-33.
- Elsbach, K. D., & Hargadon, A. B. (2006). Enhancing creativity through "mindless" work: A framework of workday design. *Organization science*, 17(4), 470-483.
- Eren, E. ve Gündüz, H. (2002). İş Çevresinin Yaratıcılık Üzerindeki Etkileri Ve Bir Araştırma Doğuş Üniversitesi Dergisi, (5), 65-84
- Ettlie, J. E., & O'Keefe, R. D. (1982). Innovative Attitudes, Values, and Intentions in Organizations [1]. *Journal of Management studies*, 19(2), 163-182.
- Eysenck, H. J. (1993). Creativity and personality: Suggestions for a theory. *Psychological inquiry*, 4(3), 147-178.
- Feist, G. J. (1998). A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. *Personality and social psychology review*, 2(4), 290-309.

- Fox, S., & Feldman, G. (1988). Attention state and critical psychological states as mediator between job dimensions and outcomes. *Human Relations*, 41, 229-245.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American psychologist*, 56(3), 218.
- Fredrickson, B. L. (1998). What good are positive emotions?. *Review of general psychology*, 2(3), 300-319.
- Fried, Y., & Ferris, G. R. (1987). The validity of the job characteristics model: A review and meta-analysis. *Personnel psychology*, 40(2), 287-322.
- George, J. M. (2007). 9 Creativity in organizations. *The academy of management annals*, 1(1), 439-477.
- George, J. M., & Zhou, J. (2002). Understanding when bad moods foster creativity and good ones don't: The role of context and clarity of feelings. *Journal of Applied Psychology*, 87, 687-697.
- Gong, Y., Huang, J. C., & Farh, J. L. (2009). Employee learning orientation, transformational leadership, and employee creativity: The mediating role of employee creative self-efficacy. *Academy of management Journal*, 52(4), 765-778.
- Griffin, R. W. (1991). Effects of work redesign on employee perceptions, attitudes, and behavior: A longterm investigation. *Academy of Management Journal*, 34, 425-435.
- Griffin, R. W. (1987). Toward an integrated theory of task design. *Research in Organizational Behavior*, 9: 79 -120.
- Griffin, R. W. (1983). Objective and social sources of information in task redesign: A field experiment. *Administrative Science Quarterly*, 184-200.
- Guadagnoli, E., & Velicer, W. F. (1988). Relation of sample size to the stability of component patterns. *Psychological Bulletin*, 103, 265-275.
- Gumusluoglu, L., & Ilsev, A. (2009). Transformational leadership, creativity, and organizational innovation. *Journal of business research*, 62(4), 461-473.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60, 159-170.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16, 250-279.
- Harrison, M. M., Neff, N. L., Schwall, A. R., & Zhao, X. (2006). A meta-analytic investigation of individual creativity and innovation. In 21st Annual Conference for the Society for Industrial and Organizational Psychology, Dallas.
- Hon, A. H., Chan, W. W., & Lu, L. (2013). Overcoming work-related stress and promoting employee creativity in hotel industry: The role of task feedback from supervisor. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 416-424.

- Höck, M., & Ringle, C. M. (2006). Strategic networks in the software industry: An empirical analysis of the value continuum. In IFSAM VIIIth World Congress (Vol. 28, p. 2010).
- Humphrey, S. E., Nahrgang, J. D., & Morgeson, F. P. (2007). Integrating motivational, social, and contextual work design features: a meta-analytic summary and theoretical extension of the work design literature. *Journal of applied psychology*, 92(5), 1332.
- Isen, A. M. (1999). Positive affect. *Handbook of cognition and emotion*, 20, 522-539.
- Imran, A., Murad, A., Saeed, B. and Thamer, A. S. B. (2018). Examining The Role Of Childhood Experiences In Developing Altruistic And Knowledge Sharing Behaviors Among Children In Their Later Life: A Partial Least Squares (PLS) Path Modeling Approach. *Journal of Sustainability* 10, 292.
- Iqbal, Q., Ahmad, N. H., & Ahmad, B. (2018). Enhancing sustainable performance through job characteristics via workplace spirituality: A study on SMEs. *Journal of Science and Technology Policy Management*.
- Jackson, P. R., Paul, L. J., & Wall, T. D. (1981). Individual differences as moderators of reactions to job characteristics. *Journal of Occupational Psychology*, 54, 1-8.
- Jafri, M. H. (2018). Moderating Role of Job Autonomy and Supervisor Support in Trait Emotional Intelligence and Employee Creativity Relationship. *Vision*, 22(3), 253-263.
- Jung, D. I. (2001). Transformational and transactional leadership and their effects on creativity in groups. *Creativity Research Journal*, 13(2), 185-195.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Kim, T. Y., Hon, A. H., & Crant, J. M. (2009). Proactive personality, employee creativity, and newcomer outcomes: A longitudinal study. *Journal of Business and Psychology*, 24(1), 93-103.
- Kimberley, J. R. and M. J. Evanisko (1981), "Organizational Innovation: The Influence of Individual, Organizational and Contextual Factors on Hospital Adaptation of Technological and Administrative Innovations", *Academy of Management Journal*, Vol. 24, pp. 689-713.
- Lim, L. P., Garnsey, E., & Gregory, M. (2006). Product and process innovation in biopharmaceuticals: a new perspective on development. *R&D Management*, 36(1), 27-36.
- Lips-Wiersma, M., & Wright, S. (2012). Measuring the meaning of meaningful work: Development and validation of the Comprehensive Meaningful Work Scale (CMWS). *Group & Organization Management*, 37(5), 655-685.
- Li, L., Li, G., Shang, Y., & Xi, Y. (2015). When does perceived leader regulatory-focused modeling lead to subordinate creativity? The moderating role of job

- complexity. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(22), 2872-2887.
- Lips-Wiersma, M., & Morris, L. (2009). Discriminating between 'meaningful work' and the 'management of meaning'. *Journal of business ethics*, 88(3), 491-511.
- Madjar, N., Oldham, G. R., & Pratt, M. G. (2002). There's no place like home? The contributions of work and nonwork creativity support to employees' creative performance. *Academy of Management journal*, 45(4), 757-767.
- Martins, E. C., & Terblanche, F. (2003). Building organisational culture that stimulates creativity and innovation. *European journal of innovation management*, 6(1), 64-74.
- Martins, E., & Martins, N. (2002). An organisational culture model to promote creativity and innovation. *SA Journal of Industrial Psychology*, 28(4), 58-65.
- Mathieu, J. E., Hoffman, D. A., & Farr, J. L. (1993). Job perception-job satisfaction relations: An empirical comparison of three competing theories. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 56, 370-387.
- Mostafa, M. (2005). Factors affecting organisational creativity and innovativeness in Egyptian business organisations: an empirical investigation. *Journal of Management Development*, 24(1), 7-33.
- Moyle, P. (1998). Longitudinal influences of managerial support on employee well-being. *Work & Stress*, 12(1), 29-49.
- Mumford, M. D., Scott, G. M., Gaddis, B., & Strange, J. M. (2002). Leading creative people: Orchestrating expertise and relationships. *The leadership quarterly*, 13(6), 705-750.
- Mumford, M. D., & Simonton, D. K. (1997). Creativity in the workplace: People, problems, and structures. *The journal of creative behavior*, 31(1), 1-6.
- Mumford, M. D., & Gustafson, S. B. (1988). Creativity syndrome: Integration, application, and innovation. *Psychological bulletin*, 103(1), 27.
- Oldham, G. R., & Cummings, A. (1996). Employee creativity: Personal and contextual factors at work. *Academy of Management Journal*, 39(3), 607-634.
- Ohly, S., Sonnentag, S., & Pluntke, F. (2006). Routinization, work characteristics and their relationships with creative and proactive behaviors. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(3), 257-279.
- Orpen, C. (1990). Measuring support for organizational innovation: A validity study. *Psychological Reports*, 67(2), 417-418.
- Öcal, K. (2011). Predicting Employee Performance in Non-Profit Sport Organizations: The Role of Managerial and Financial Performance and the Mediating Role of Support for Innovation and Individual Creativity. Unpublished doctoral dissertation, Middle East Technical University, Turkey.

- Öztürk, F. (2010). Determinants of organizational citizenship behavior among knowledge workers: The role of job characteristics, job satisfaction, and organizational commitment. Unpublished Doctoral dissertation), Middle East Technical University, Turkey.
- Parker, S. K., & Ohly, S. (2009). Extending the Reach of Job Design Theory: Going Beyond the Job Characteristics Model. *The Sage handbook of human resource management*, 269.
- Parker, S. K., Williams, H. M., & Turner, N. (2006). Modeling the antecedents of proactive behavior at work. *Journal of applied psychology*, 91(3), 636.
- Phillips, J. S., & Freedman, S. M. (1984). Situational performance constraints, task characteristics and their relationship with motivation and satisfaction. *Journal of Management*, 10, 321-331.
- Raja, U., & Johns, G. (2010). The joint effects of personality and job scope on in-role performance, citizenship behaviors, and creativity. *human relations*, 63(7), 981-1005.
- Ramus, C. A., & Steger, U. (2000). The roles of supervisory support behaviors and environmental policy in employee "Ecoinitiatives" at leading-edge European companies. *Academy of Management journal*, 43(4), 605-626.
- Redmond, M. R., Mumford, M. D., & Teach, R. (1993). Putting creativity to work: Effects of leader behavior on subordinate creativity. *Organizational behavior and human decision processes*, 55(1), 120-151.
- Rice, G. (2006). Individual values, organizational context, and self-perceptions of employee creativity: Evidence from Egyptian organizations. *Journal of Business Research*, 59(2), 233-241.
- Rosso, B. D., Dekas, K. H., & Wrzesniewski, A. (2010). On the meaning of work: A theoretical integration and review. *Research in organizational behavior*, 30, 91-127.
- Saavedra, R., & Kwun, S. K. (2000). Affective states in job characteristics theory. *Journal of Organizational Behavior*, 21, 131-146.
- Schaubroeck, J. and Jennings, K. R. (1991), A longitudinal investigation of factors mediating the participative decision making job satisfaction linkage, *Multivariate Behavioral Research*, 26, 4M8.
- Schaubroeck, J., Ganster, D. C., Sime, W. E. and Ditman, D. (1993). A field experiment testing supervisory role clarification, *Personnel Psychology*, 46, 1-25.
- Shalley, C. E., Zhou, J., & Oldham, G. R. (2004). The effects of personal and contextual characteristics on creativity: Where should we go from here. *Journal of Management*, 30, 933-958.
- Shalley, C. E., Gilson, L. L., & Blum, T. C. (2000). Matching creativity requirements and the work environment: Effects on satisfaction and intentions to leave. *Academy of management journal*, 43(2), 215-223.

- Sousa, C. M., & Coelho, F. (2011). From personal values to creativity: evidence from frontline service employees. *European Journal of Marketing*, 45(7/8), 1029-1050.
- Steger, M. F., & Dik, B. J. (2010). Work as Meaning: Individual and Organizational Benefits of Engaging in Meaningful Work. 11.
- Tierney, P. & Farmer, S. M. (2004). An application of the Pygmalion process to subordinate creativity. *Journal of Management*, 30, 413-432.
- Tierney, P. & Farmer, S. M. (2002). Creative self-efficacy: Its potential antecedents and relationship to creative performance. *Academy of Management journal*, 45(6), 1137-1148.
- Tsaur, S. H., Yen, C. H., & Yang, W. Y. (2011). Do job characteristics lead to employee creativity in travel agencies?. *International Journal of Tourism Research*, 13(2), 191-204.
- Tyagi, P.K.(1985). Relative Importance of Key Job Dimensions and Leadership Behaviors in Motivating Salesperson Work Performance. *Journal of Marketing*, Summer.
- Velayutham, Sunitadevi, Jill M. Aldridge, and Barry Fraser. (2012)"Gender differences in student motivation and self-regulation in science learning: A multi-group structural equation modeling analysis." *International journal of science and mathematics education* 10.6 :1347-1368.
- Wang, A. C., & Cheng, B. S. (2010). When does benevolent leadership lead to creativity? The moderating role of creative role identity and job autonomy. *Journal of organizational behavior*, 31(1), 106-121.
- Woodman, R. W., Sawyer, J. E., & Griffin, R. W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. *Academy of management review*, 18(2), 293-321.
- Zampetakis, L. A., Bouranta, N., & Moustakis, V. S. (2010). On the relationship between individual creativity and time management. *Thinking skills and creativity*, 5(1), 23-32.
- Zhou, J., & Hoever, I. J. (2014). Research on workplace creativity: A review and redirection. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1(1), 333-359.
- Zhou, J., Shin, S. J., Brass, D. J., Choi, J., & Zhang, Z. X. (2009). Social networks, personal values, and creativity: Evidence for curvilinear and interaction effects. *Journal of applied psychology*, 94(6), 1544.
- Zhou, J. (2003). When the presence of creative coworkers is related to creativity: role of supervisor close monitoring, developmental feedback, and creative personality. *Journal of applied psychology*, 88(3), 413.
- Zhou, J., & George, J. M. (2001). When job dissatisfaction leads to creativity: Encouraging the expression of voice. *Academy of Management journal*, 44(4), 682-696.

Yayın Geliş Tarihi: 22.05.2019

Yayın Onay Tarihi: 23.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.568820

Saffet AKDAĞ •

Döviz Kurları ve Değerli Madenlerin Portföy Sürecine Dâhil Edilmesinin Optimizasyon Sonuçları Üzerine Etkisi: Bulanık Doğrusal Programlama ile Bir Uygulama

*The Effect of the Inclusion of Exchange Rates and
Precious Metals in to the Portfolio Process on
Optimization Results: An Application with Fuzzy
Linear Programming*

Özet

Bu çalışmanın amacı, döviz kurlarının ve değerli madenlerin portföy optimizasyon sürecine dâhil edilmesinin, portföy optimizasyonu sonuçları üzerindeki etkilerini test etmektir. Çalışmada BİST sektör endeksleri ile dolar ve euro kuru, altın ve gümüş madenlerinin 1 Ocak 2017 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında günlük verileri ile portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Sadece sektör endeksleri ile gerçekleştirilen optimizasyon sonucunda optimal portföyün beklenen günlük getirisi %0,17 iken portföyün riski %0,4 olarak tespit edilmiştir. Döviz kurlarının ve değerli madenlerin optimizasyon sürecine dâhil edilmesi ile gerçekleştirilen portföy optimizasyonu sonucunda portföyün beklenen günlük getirisi %0,19 iken portföyün riski %0,37 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre portföy optimizasyon süreçlerine döviz kurlarının ve değerli madenlerin ilave edilmesinin portföyün beklenen getirisini artırırken, riskini azalttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Portföy Optimizasyonu, Doğrusal Programlama, Bulanık Mantık, Sektör Endeksleri, Değerli Madenler, Döviz Kurları.

Jel Kodları: C61, D81, G11, G23.

Abstract

The purpose of this study is to test the effects of exchange rates and precious metals on portfolio optimization results as a result of inclusion in portfolio optimization process. In the study, portfolio optimization was realized with the daily data of BIST Sector indices, Dollar exchange rate, Euro exchange rate, Gold prices and Silver prices, between January 1, 2017 and December 31, 2018. As a result of the optimization of the sector indices, the expected daily return of the optimal portfolio was 0,17% and the risk of the portfolio was determined as 0,4%. As a result of portfolio optimization performed with the addition of exchange rates and precious metals to the optimization process, the expected daily return of the portfolio was 0.19% and the risk of the portfolio was determined as 0.37%. According to these results, the addition of exchange rates and

• Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans, E-mail: saffet.akdag@bozok.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9576-6786

precious metals to the portfolio optimization processes increased the expected return on the portfolio and decreased the risk.

Keywords: Portfolio Optimization, Linear Programming, Fuzzy Logic, Sector Indices, Precious Metals, Exchange Rates.

Jel Codes: C61, D81, G11, G23.

Giriş

Yatırım kararlarının alınmasının iki boyutunu beklenen getiri ve risk oluşturmaktadır. Getiri, belli bir dönemde yatırım karşılığında elde edilecek gelir olarak ifade edilebilirken risk, bir olayın gerçekleşme ihtimali olarak ifade edilebilir (Karan, 2013:131). Finans biliminde ise risk beklenen getiri oranındaki belirsizlik olarak tanımlanmaktadır (Reily ve Brown, 2011:12). Bu bağlamda yatırımın beklenen getirisi ile riski, yatırımcıların yatırım kararlarının temel belirleyicisi olmuştur. Özellikle yatırımcıların, risklerini minimize etmek için bir finansal varlığa yatırım yapmaktan ziyade farklı türdeki finansal varlıkların yer aldığı bir topluluğa yatırım yapma isteği portföy kavramının doğmasına neden olmuştur. Portföy yatırımcılarının kazanç sağlamak amacıyla bono, tahvil, hisse senedi ve altın gibi çeşitli finansal varlıkların bir araya getirilmesiyle oluşan bileşke olarak ifade edilebilir. Bu manada portföy geniş bir yelpazede yatırımcılara koruma ve fırsatlar sağlayan dengeli bir bileşkedir (Markowitz, 1959:3). Yatırımcıların bir portföye yatırım yapma isteği ve düşüncesi finans literatüründe portföy teorilerinin doğmasına neden olmuştur. Bu kapsamda ortaya çıkan portföy teorilerinden ilki Geleneksel Portföy Teorisidir. Teori, portföy içerisinde yer alacak finansal varlıklar ne kadar çok çeşitlendirilirse portföyün riski de o derece düşeceğini ifade etmektedir. Çünkü portföyde yer alacak finansal varlıkların getirilerinin aynı yönde hareket etmeyeceği varsayılmaktadır (Francis ve Kim, 2013:1-5). Bir diğer teori ise Markowitz (1952) çalışmasıyla literatüre giren ve matematiksel bir temele dayanan Modern Portföy Teorisidir. Teoriye göre çeşitlendirme, menkul kıymetlerin getirileri arasındaki korelasyona göre yapılmalıdır ve portföyün riskinin düşürülmesi için portföye alınacak menkul kıymetler seçilirken, getirileri arasındaki korelasyon dereceleri düşük olanlar tercih edilmelidir (Markowitz, 1952:89). Modern Portföy Teorisinde portföyün risk ölçütü olarak portföyün varyansının temel alınmış olması nedeniyle portföyün beklenen getirisi ve riskini hesaplamak için oluşturulan model Ortalama Varyans Modeli olarak ifade edilmiştir. Ortalama Varyans Modelinin, kareli programlama gerektirmesi ve özellikle büyük ölçekli portföylerde kullanılması zorluğu sebebiyle eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonucunda Ortalama Varyans Modeline alternatif birçok portföy optimizasyon modeli doğmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan portföy optimizasyon modellerinden biri de Konno ve Yamazaki (1991) çalışmasında ortaya konan Ortalama Mutlak Sapma Modelidir. İlgili modelde doğrusal programlamanın kullanılması ve özellikle büyük ölçekli portföylere uygulamada kolaylık sağlaması nedeniyle en çok tercih edilen portföy optimizasyon modellerinden biri olmuştur. Diğer yandan son yıllarda özellikle belirsizlik süreçleri

içeren uygulamalı çalışmalarda yapay zekâyöntemleri akademik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri olan bulanık mantık Zadeh (1965) çalışmasıyla literatüre girmiştir. Bulanık mantık çok değerli mantık ile belirsizlik altında akıl yürütmenin birleştirildiği mantıksal bir sistemdir (Özkan, 2003:122). Bulanık mantık özellikle çalışılan konunun sofistike olması ve o alanda bilgi ve verilerin yetersiz olması durumunda başvurulmuş bir yöntemdir (Baykal ve Beyan, 2004:39). Bu çalışmada doğrusal programlama modeli ile bulanık mantık birlikte kullanılarak portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilgili modelin tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, literatür taraması esnasında Bekçi (2001), Güngör vd. (2005), Pelitli (2007), Aliev vd., (2008), Pai ve Michel (2010), Cebeci (2011), Sarokolaei vd. (2013), Solatikia vd., (2014), Erdaş ve Demir (2016), Konak ve Bağcı (2016), Akdağ (2017), İskenderoğlu ve Akdağ (2017) ve Akdağ ve İkinci (2018) çalışmalarında bulanık doğrusal programlama modelinin portföy optimizasyonlarında başarılı sonuçlar verdiğinin ifade edilmiş olmasıdır.

Bu çalışmada bulanık doğrusal programlama modeli ile ilk etapta BİST sektör endeksleri ile portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiş daha sonra ise BİST sektör endeksleri ile birlikte döviz kurları ve değerli madenler optimizasyon sürecine dâhil edilerek sonuçların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla ilgili finansal enstrümanların 1 Ocak 2017–31 Aralık 2018 tarihleri arasında günlük yüzdelik getirileri kullanılmıştır. Çalışma altı bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde portföy süreci ve portföy optimizasyonuna yönelik genel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde çeşitli finansal enstrümanlar ile gerçekleştirilen portföy optimizasyonuna yönelik literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde portföy optimizasyonunda kullanılan veriler dördüncü bölümde ise analizde kullanılan bulanık doğrusal programlama modeline ilişkin bilgiler verilmiştir. Beşinci bölümde analizden elde edilen bulgulara yer verilmiş olup son bölümde bulgular yorumlanarak önerilerde bulunulmuştur.

1. Literatür

Literatür taraması sırasında endekslerin ve diğer yatırım enstrümanlarının portföy optimizasyonlarında kullanılmasına yönelik az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. İlgili çalışmalarda portföy optimizasyonunda farklı finansal enstrümanların kullanılmasının portföy getirisi ve riski üzerinde olumlu etkilerinin olacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda literatürde endekslerin ve çeşitli finansal enstrümanların kullanıldığı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Altın ve gümüş gibi değerli madenleri ve döviz kurlarının portföy çeşitlendirmesinde kullanan çalışmalar değerlendirildiğinde, altının portföy çeşitlendirmesinde kullanılmasına yönelik ilk çalışmalardan biri McDonald ve Solnik (1977) çalışmasıdır. Daha sonra Sherman (1982), Jaffe (1989), Chua vd., (1990), Blose ve Shieh (1995), Davidson vd., (2003), Lucey vd., (2006), Creti vd., (2013), Hood ve Malik (2013), Arouri vd., (2015), Hoang vd., (2015) çalışmalarında altının portföy çeşitlendirmesindeki olumlu etkisini ortaya koymaktadırlar. Ciner vd., (2013) çalışmasında ise ABD ve İngiltere'de hisse senedi, tahvil, altın ve petrolün birbirleri için güvenli bir sığınak olarak kullanılabilmesi ifade edilmiştir. Ancak Morales ve Andreosso-O'Callaghan (2011) çalışmasında ise altın haricindeki değerli madenler, özellikle krizlerden etkilenmemesi

nedeniyle, güvenli liman olarak ifade edilmiş ve portföy çeşitlendirilmesinde kullanılabileceği ima edilmiştir. Lagoarde-Segot ve Lucey (2007) çalışmasında ise dolar kuru ve MENA ülkelerin yerel para birimlerinin portföy çeşitlendirmesinde kullanılmasının özellikle portföy riskini minimize etmede önemli faydalar sağladığı ifade edilmiştir.

Hisse senedi endeksleri ile değerli madenlerin ve döviz kurlarının portföy çeşitlendirmesinde kullanıldığı ve Türkiye özelinde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ilk çalışmalardan biri Hanna vd., (2001) çalışmasıdır. Hanna vd., (2001) çalışmasında Ocak 1991 ile Ocak 1999 tarihleri arasında aylık veriler üzerinde BİST endeksi, S&P 500 endeksi, DAX endeksi, altın, Türk lirası, Amerikan doları ve Alman markı mevduat faiz oranlarını kullanarak ortalama varyans modeli ile portföy optimizasyonu gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda optimal portföyün beklenen yıllık getirisi %84 iken riski %3,7 olarak hesaplanmıştır. Optimal portföyde yer alan finansal enstrümanlar ise % 97,5 ile TL mevduat faizi ve %2,5 ile altındır. Kapusuzoğlu ve İbicioğlu(2013) çalışması Türkiye özelinde yapılan diğer bir çalışmadır. İlgili çalışmada BİST sektör endekslerinden BİST Gıda, BİST Tekstil, Deri BİST Orman, Kağıt ve Basım, BİST Kimya Petrol ve Plastik, BİST Taş ve Toprak, BİST Metal Eşya ve Makine, BİST Elektrik, BİST İletişim, BİST Banka, BİST Sigorta, BİST Finansal Kiralama, Faktöring ve BİST Bilişim olmak üzere toplam 12 BİST sektör endeksin Ocak 2005- Aralık 2012 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Çalışmada endeksler arasındaki ilişki çok boyutlu ölçekleme analizi ile test edilmiştir. Çalışma sonucunda, BİST İletişim endeksi ile BİST Bilişim endeksi, BİST Tekstil ve Deri endeksi ile BİST İletişim endeksi ve BİST Gıda ve İçecek ile BİST İletişim endeksi arasındaki ilişkilerin ön plana çıktığı ifade edilmiştir. Bu sonuçlara göre yatırımcıların, portföy oluşturma sürecinde aralarında yakın ilişki bulunmayan endekslerin portföyde dahil edilmesinin portföy çeşitlendirmesinin başarısını artıracığı belirtilmiştir. Türkiye özelinde yapılan bir diğer çalışma ise Yıldız (2014) çalışmasıdır. Yıldız (2014) çalışmasında Mart 2001 ile Haziran 2013 tarihleri arasında BİST 100 endeksi, Ons altın fiyatı, dolar kuru, aylık mevduat faiz oranı verileri kullanılmıştır. VAR modelinin Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda yatırımcıların portföylerinde kısa ve uzun vadede faiz araçlarını, kısa vadede döviz kurunu ve altını bir yatırım aracı olarak düşünebileceği ve portföylerini ilgili yatırım araçları ile çeşitlendirerek yatırımdan beklenen getiriyi artırıp riskini ise düşürebileceği ifade edilmiştir. Türkiye özelinde yapılan ve 33 farklı BİST endeksinin kullanıldığı Çakar vd., (2017) çalışmasında ise 04.01.2010 ile 01.12.2016 tarihleri arasındaki günlük veriler üzerinde ortalama varyans ve kareli programlama ile portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Optimizasyon sonucunda değişim katsayısını minimum yapan, Sharpe oranını maksimum yapan ve portföy riskini minimize eden üç farklı portföy oluşturulmuştur. Değişim katsayısını minimum yapan portföyün beklenen günlük getirisi %0,9 riski ise %1,4 olarak hesaplanmış olup optimal portföyde yer alan endeksler sırasıyla %51 ile BİST Teknoloji, %45 ile BİST Metal ve Makine ve % 3 ile BİST Basit Metaller endeksinden oluşmaktadır. Sharpe oranını maksimum yapan optimal portföyün beklenen getirisi % 0,9 riski ise %1,5 olarak hesaplanmıştır. Optimal portföyde yer alan endeksler ise sırasıyla %55 ile BİST Teknoloji, %44 ile BİST Metal ve Makine, %1 ile BİST Kocaeli endeksidir. Portföy riskini minimize eden optimal portföyün beklenen günlük ortalama getirisi %0,3 riski ise %1,1

olarak hesaplanmıştır. Optimal portföyde yer alan endeksler ise %23 ile BİST Yiyecek ve İçecek, %20 ile BİST Telekomünikasyon, %19 ile BİST Adana, %12 ile BİST İzmir, %10 ile BİST Hizmet %8 ile BİST Metal Harici Mineral Ürünler, %5 ile BİST Tekstil ve Deri, %1 ile BİST Orman, Kağıt ve Basım ve %1 ile BİST Kocaeli endeksinden oluşmaktadır. Deniz vd., (2018) çalışmasında değerli madenlerin portföy çeşitlendirmedeki katkısının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nisan 1999 ile Nisan 2018 tarihleri arasında aylık verilerin kullanıldığı çalışmada altın başta olmak üzere gümüş ve paladyumun portföy çeşitlendirmesinde kullanılmasının fayda sağlayacağı ifade edilmiştir. Çin üzerinde gerçekleştirilen Wong vd., (2015) çalışması ise 13 Temmuz 2004 ile 31 Temmuz 2014 tarihler, arasında Şangay Kompozitendeksi, Devlet tahvili, özel kesim tahvili ve altın fiyatlarının günlük verileri kullanılarak ortalama varyans modeli portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda riskten kaçınan yatırımcıların altının yer almadığı portföyleri tercih ettiği, risk arayan yatırımcıların altının yer aldığı portföyleri tercih ettiği ifade edilmiştir. Ancak ilgili çalışmada altının portföy çeşitlendirmesinde kullanılmasının portföyün riski üzerine olumlu etkisinin olacağı bu yüzden Çinli yatırımcıların portföylerinde altına yer vermesi tavsiye edilmiştir.

2. Veriler

Çalışmada 1 Ocak 2017 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında Borsa İstanbul'da işlem gören sektör endekslerinin, dolar ve euro kuru ile altın ve gümüşün günlük yüzdelerle getirileri kullanılmıştır. Tarih aralığının kısa olmasının temel nedeni endeksler içerisinde yer alan hisse senetlerinin uzun dönemde çok değişmesi ve bunun da endeks getirisini etkilemesidir. Sektör endekslerine ait veriler *investing.com* internet sitesinden alınmıştır. Dolar ve euro kuru verileri TCMB efektif alış kuru olarak analize dâhil edilmiştir. Ons altın fiyatları ile gram gümüş fiyatları da *investing.com* internet sitesinden alınmıştır. Analize dâhil edilen finansal enstrümanlar ve analizde kullanılan kodları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Analize Dâhil Edilen Finansal Enstrümanlar

Kodlar	Finansal Enstrümanlar	Kodlar	Finansal Enstrümanlar
X1	Banka Endeksi	X13	Teknoloji
X2	Ana Metal	X14	Tekstil ve Deri
X3	Elektrik	X15	İletişim
X4	Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı	X16	Toptan ve Perakende
X5	Holding	X17	Turizm
X6	Kimya, Petrol, Plastik	X18	Orman, Kağıt ve Basım
X7	Leasing/Faktöring	X19	Gıda ve İçecek
X8	Maden	X20	Dolar Kuru
X9	Metal Eşya ve Makina	X21	Euro Kuru
X10	Ulaştırma	X22	Altın
X11	Sigorta	X23	Gümüş
X12	Spor		

3. Yöntem

Çalışmada portföy optimizasyonu için bulanık doğrusal programlama modeli kullanılmıştır. Konno ve Yamazaki (1991) çalışmasında geliştirilen model, Markowitz'in (1959) çalışmasında geliştirilen Ortalama Varyans Modelinin büyük ölçekli portföylere uygulanmasında yaşanan zorluklar nedeniyle alternatif olarak geliştirilmiştir. Konno ve Yamazaki (1991) çalışmasında, kareli programlama gerektiren Ortalama Varyans Modeli ile optimal çözüme ulaşmanın daha zor olduğunu ve yatırımcıların risk ölçümünde standart sapma yerine genellikle mutlak sapmayı temel almışlardır (Konno ve Yamazaki, 1991: 521). beklenen getiri ve riskin normal dağıldığı varsayımı altında doğrusal programlama modeline göre portföy riskini ve getirisini ifade eden denklemler (1 ve 2) aşağıdaki gibidir (Wang ve Xia, 2002:7; Fabozzi vd., 2007:56).

Portföy riski:

$$w(x) = E(|\sum_{j=1}^N \mu_j w_j - E(\sum_{j=1}^N \mu_j w_j)|) \quad (1)$$

Portföyün Beklenen Getirisi

$$(R_p) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \sigma_p \quad (2)$$

(R_p) : Portföyün beklenen getirisi.

$w(x)$: Getirilerin ortalama mutlak sapma fonksiyonu.

E : Parantez içindeki rastgele değişkenin beklenen değeri,

μ_j : j varlığının getiri oranı,

w_j : j varlığının portföy içerisindeki ağırlığı,

σ_p : Portföyün standart sapması,

Bulanık mantığın doğrusal programlama sürecinde kullanılması ile bulanık doğrusal programlama modeli geliştirilmiştir. Yapay zekâ uygulamalarının alt bir dalı olan bulanık mantık, kesin ve net bilgiye ulaşılamayan olaylarda daha doğru karar alınmasına yardımcı olmaktadır. (Şen, 1999:6). Zadeh (1965) çalışması bulanık mantık alanındaki ilk çalışmalardan biridir. İlgili çalışmasında bulanık mantık, mantık sistemine fayda sağlayan bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bulanık mantık iki durumda tercih edilmektedir. İlki üzerinde çalışılan konunun sofistike olması; ikincisi ise insanların kavrayış ve yargısına gerek duyulan konular olması durumunda tercih edilmektedir (Baykal ve Beyan, 2004:39).

Bulanık doğrusal programlama modeli, doğrusal programlama ile çözülebilen ancak karar süreçlerinde tespit edilen belirsizlikler nedeniyle tercih edilen bir yöntemdir (Hansen, 1996: 32). Bulanık doğrusal programlama modelinde amaç, en yüksek memnuniyet düzeyine sahip optimal karara ulaşmaktır. (Tuncel, 1997:45-48).

Doğrusal programlama ile bulanıkdoğrusal programlama modelleri arasındaki temel fark, bulanık parametreler için “ ~ ” simgesinin kullanılması ve bulanık kısımlar için 0 ile 1 aralığında tanımlı bir üyelik fonksiyonunun tespit edilmesidir. Genel olarak bir bulanık doğrusal programlama modelinin amaç fonksiyonu ve kısıtlayıcılarıdenklemler (3) ve denklemler (4)’teki gibi gösterilebilir (Gülcan, 2012:63):

Amaç fonksiyonu:

$$\max Z = \sum_{j=1}^n \tilde{r}_j x_j \quad (3)$$

Kısıtlar:

$$\sum_{j=1}^n \tilde{a}_{ij} x_j \leq \tilde{b}_i \quad (i = 1, 2, \dots, m) \quad x \geq 0 \quad (4)$$

Bulanık doğrusal programlama modelinin çözümünde üç çözüm yaklaşımından birikullanılmaktadır. Bu yaklaşımlarWerners (1987), Zimmermann (1983) veVerdegay (1982) yaklaşımlarıdır. Maksimum ve minimum üyelik derecelerini modeldeki max-min işlemcisini kullanarak belirlemesi,Werners (1987) yaklaşımının literatürde daha çok tercih edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle çalışmanın uygulama kısmında Werners (1987) yaklaşımı tercih edilmiştir. Konno veYamazaki (1991) doğrusal programlama modelinin temel alındığı bulanık doğrusal programlama modelinde, amaç fonksiyonu bulanıklaştırılarakdoğrusal programlama modeli bulanık doğrusal programlama modeline dönüşmektedir. Modelin amaç fonksiyonu ve kısıtları gösteren denklemler (5,6,7,8 ve 9) aşağıda verilmiştir. (Kocadağlı, 2006:133).

Amaç Fonksiyonu:

$$\min Z \sum_{t=1}^T \frac{y_t}{T} \quad (5)$$

Kısıt

$$y_t - \sum_{j=1}^n a_{tj} x_j \geq 0 \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (6) \quad 1:$$

Kısıt

$$y_t + \sum_{j=1}^n a_{tj} x_j \geq 0 \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (7) \quad 2:$$

Kısıt

$$\sum_{j=1}^n r_j x_j \geq \rho M_0 + \alpha \tau \quad \alpha \in [0, 1] \quad (8) \quad 3:$$

Kısıt

$$\sum_{j=1}^n x_j = M_0 \quad (9) \quad 4:$$

Bulanık doğrusal programlama modeli kullanılarakportföyün beklenen getirisi farklı memnuniyet düzeylerine (0 ile 1 arasında) göre hesaplanmaktadır.Tespit edilen memnuniyet düzeyinde hangi yatırım araçlarına hangi oranda yatırım yapılabileceğibelirlenebilmektedir. Bu süreçte tespit edilen memnuniyet düzeyini karşılayanportföyünbeklenen getirisi ve riski de belirlenebilir.

Modelde öncelikle $\alpha = 0,1 (\rho M_0)$ ve $\alpha = 1 (\rho M_0 + \tau)$ memnuniyet düzeylerinde beklenen getiriler için minimum ve maksimum riski ifade eden Z^0 ve Z^1 amaç

fonksiyonu tespit edilir. Portföyün beklenen getirisi arttıkça portföyün riski de artacağından $Z^1 > Z^0$ olacaktır. Z^0 ve Z^1 değerleriyle oluşturulan üyelik fonksiyonu denklemler (10 ve 11) aşağıdaki gibidir (Kocadağlı, 2006:134):

$$\mu_z(x) = \begin{cases} 1, & Z < Z^0 \\ 1 - [Z - Z^0]/Z^1 - Z^0, & Z^0 \leq Z \leq Z^1 \\ 0, & Z > Z^1 \end{cases} \quad (10)$$

$$\mu_k(x) = \begin{cases} 0, & \sum_{j=1}^n r_j x_j < \rho M_0 \\ [\sum_{j=1}^n r_j x_j - \rho M_0]/\tau, & \rho M_0 \leq \sum_{j=1}^n r_j x_j \leq \rho M_0 + \tau \\ 1, & \sum_{j=1}^n r_j x_j > \rho M_0 + \tau \end{cases} \quad (11)$$

Portföyün beklenen getirisinin üyelik fonksiyonu ($\mu_k(x)$) ile Portföyün riskinin üyelik fonksiyonu ($\mu_z(x)$), max ve minilemcisi kullanılarak bulanık doğrusal programlama modelinin amaç fonksiyonu ve kısıtları oluşturulmaktadır. Modelin amaç fonksiyonu ve kısıtlarını gösteren denklemler (12, 13, 14, 15, 16 ve 17) aşağıdaki gibidir (Wang, 1997:385).

Amaç fonksiyonu:

$$\text{Max } \alpha \quad (\mu_z(x) \geq \alpha, \mu_k(x) \geq \alpha, x \geq 0, \alpha \in [0,1]) \quad (12)$$

Kısıt 1:

$$\sum_{t=1}^T y_t/T + \alpha(Z^1 - Z^0) \leq Z^1 \quad (13)$$

Kısıt 2:

$$y_t - \sum_{j=1}^n a_{tj} x_j \geq 0 \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (14)$$

Kısıt 3:

$$y_t + \sum_{j=1}^n a_{tj} x_j \geq 0 \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (15)$$

Kısıt 4:

$$\sum_{j=1}^n r_j x_j \geq \rho M_0 + \alpha \tau \quad \alpha \in [0,1] \quad (16)$$

Kısıt 5:

$$\sum_{j=1}^n x_j = M_0 \quad (17)$$

$$(0 \leq x_j \leq \mu_j, y_t \geq 0)$$

Modelde kullanılan parametreler ve açıklamaları aşağıda verilmiştir.:

α : Memnuniyet düzeyi

t : T dönemi içindeki yer alan bir t. dönem,

T : İncelenen dönem sayısı,

- M_0 : Toplam yatırım miktarı,
 Y_t : Yardımcı değişken,
 ρ : Beklenen getiri oranı,
 ρM_0 : Beklenen getiri miktarı,
 τ : Beklenen getirinin önceden bilinen tolerans değeri
 x_j : j. varlığına yapılan yatırımın payı,
 r_{jt} : j varlığının t döneminde gerçekleşen getiri oranı
 r_j : j. varlığının ortalama getiri oranı,
 a_{tj} : j. varlığının riski ($r_{jt} - r_j$)
 μ_j : j. varlığına yapılan yatırımın üst sınırı,

4. Bulgular

Öncelikle analizde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Ek 1’de verilmiştir. İlgili istatistikler incelendiğinde en yüksek günlük ortalama getiriye sahip ilk üç yatırım enstrümanı sırasıyla %0,28 ile BİST Leasing & Faktöring endeksi, %0,24 ile BİST Ulaştırma endeksi ve %0,13 BİST Banka endeksidir. Enyüksek oynaklığa sahip üç yatırım enstrümanı ise sırasıyla 0,034 ile BİST Leasing & Faktöring endeksi, 0,029 BİST Banka endeksi ve 0,024 ile BİST Ulaştırma endeksidir.

Birinci aşamada bulanık doğrusal programlama modeli ile sektör endeksleri kullanılarak optimizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ise sektör endekslerine ilave olarak döviz kurları ile değerli madenler ilave edilerek portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Daha sonra her iki analiz sonuçları karşılaştırılarak döviz kurlarının ve değerli madenlerin portföy optimizasyon sürecine dahil edilmesinin sonuçlar üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

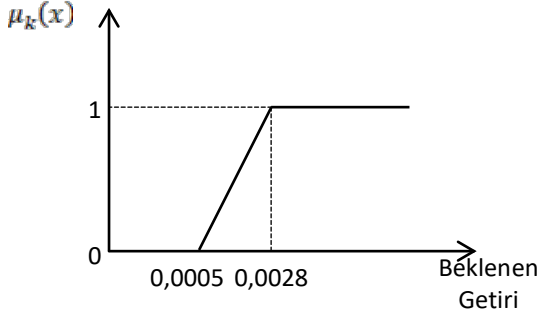
4.1. BİST Sektör Endeksleri ile Gerçekleştirilen Portföy Optimizasyonu Sonuçları

Bulanık doğrusal programlama ve analizde kullanılan sektör endekslerinin günlük yüzdeler getirileri ile optimizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir. Analizde 1 Ocak 2017 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasındaki toplamda her bir değişken için 504 günlük veri kullanılmıştır. Toplamda 9.576 veri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analize konu değişkenlerin günlük getirileri hesaplandıktan sonra beklenen günlük getiri (ρ) 0,0005, değişkenlerin beklenen maksimum getiri oranı (ρ_{\max}) 0,0028 olarak hesaplanmıştır. Beklenen getirinin toleransı ise (τ) 0,0023 ($\tau = 0,0028 - 0,0005$) olarak tespit edilmiştir. Bu durumda beklenen getirinin üyelik fonksiyonu ($\mu_k(x)$) $M_0=1$ alması durumunda aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\mu_k(x) = \begin{cases} 0, & \sum_{j=1}^{19} r_j x_j < 0,0005 \\ [\sum_{j=1}^{19} r_j x_j - 0,0005] / 0,0023, & 0,0006 \leq \sum_{j=1}^{19} r_j x_j \leq 0,0028 \\ 1, & \sum_{j=1}^{19} r_j x_j > 0,0028 \end{cases} \quad (18)$$

Şekil 1’de beklenen getirinin üyelik fonksiyonu verilmiştir.

Şekil 1: Portföyün Beklenen Günlük Getirisinin Üyelik Fonksiyonu

Şekil 1’de portföyün beklenen günlük getirisi, 0,0005 günlük ortalama getiri düzeyinden, 0,0028 maksimum günlük getiriye doğru yaklaştıkça modeldeki memnuniyet düzeyi, 0 tam memnuniyetsiz düzeyinden 1 tam memnuniyet düzeyine yaklaşmaktadır.

Werners yaklaşımının modele uygulanması için öncelikle $\alpha = 0$ ve $\alpha = 1$ (memnuniyet düzeyleri için) beklenen getiriler tespit edilerek Z^0 ve Z^1 portföy riskini ifade eden amaç fonksiyonu değerleri bulunur. Z^0 ve Z^1 için amaç fonksiyonu ve kısıtları ifade eden denklemler Ek 1’de verilmiştir. Modelin çözülmesiyle amaç fonksiyonu $Z^0 = 0,0005$ ve $Z^1 = 0,0081$ değerleri elde edilir. Z^0 ve Z^1 değerlerin modele ilave edilmesiyle amacın üyelik fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\mu_z(x) = \begin{cases} 1, & Z < 0,0005 \\ 1 - [Z - 0,0005] / 0,0081 - 0,0005, & 0,0005 \leq Z \leq 0,0081 \\ 0, & Z > 0,0081 \end{cases} \quad (19)$$

Üyelik fonksiyonun yerine yazılmasıyla bulanık doğrusal programlama modeli, doğrusal programlama modeli halini alır. Bu süreçte amaç fonksiyonu $Max \alpha$ olurken, her bir dönem için hesaplanan y_t fonksiyonu değişikliğe uğrayarak kısıta dönüşmektedir.

Bulanık doğrusal programlama ile kurulan model çözüldüğünde optimal portföyün memnuniyet düzeyi (α) %54 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen memnuniyet düzeyinde (α) portföyün riski ise aşağıdaki gibihesaplanabilir.

$$\mu_z(x) \Rightarrow 0,54 = 1 - \left[\frac{Z - 0,0005}{0,0076} \right]$$

$$1 - 0,54 = \left[\frac{Z - 0,0005}{0,0076} \right]$$
$$0,46 = \left[\frac{Z - 0,0005}{0,0076} \right]$$
$$0,0035 = Z - 0,0005$$
$$0,0040 = Z$$

%54 memnuniyet düzeyinde portföyün riski %0,4 olarak tespit edilmiştir. %54 memnuniyet düzeyinde portföyün beklenen günlük getiri oranı ise aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$\text{Beklenen Getiri Oranı} = \rho M_0 + \alpha \tau$$
$$= 0,0005 \cdot 1 + 0,54 \cdot 0,0023$$
$$= 0,0005 + 0,0012$$
$$= 0,0017$$

%54 memnuniyet düzeyinde portföyün riski %0,4 iken portföyün beklenen günlük getiri oranı %0,17 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 2’de model ile oluşturulan optimal portföyde yer alan finansal enstrümanlar ve ağırlıkları verilmiştir.

Tablo 2: Portföyde Yer Alan Finansal Enstrümanlar ve Ağırlıkları

Kodlar	Değişkenler	Portföydeki Ağırlığı	Ortalama Günlük Getirisi
X3	Elektrik	0,211	0.0003
X6	Kimya, Petrol, Plastik	0,105	0.0009
X7	Leasing ve Faktöring Endeks	0,315	0,0028
X10	Nakliye Endeksi	0,239	0,0024
X16	Toptan ve Perakende Endeksi	0,130	0,0009

Tablo 2’ye göre optimal portföy içerisinde yer alması gereken BİST endeksleri %31,5 ile BİST Leasing ve Faktöring endeksi, %23,9 ile BİST Nakliye endeksi, %21,1 ile BİST Elektrik endeksi, %13 ile BİST Toptan ve Perakende endeksi, %10,5 ile BİST Kimya, Petrol ve Plastik endeksidir.

4.2. BİST Sektör Endekslerine Döviz Kurları ve Değerli Madenlerin İlave Edilmesiyle Elde Edilen Portföy Optimizasyonu Sonuçları

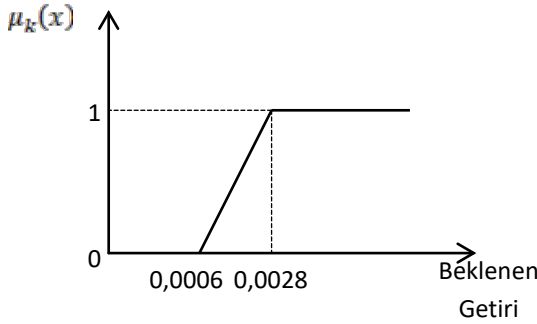
Bulanık doğrusal programlama ile analizde kullanılan sektör endekslerinin, döviz kurlarının ve değerli madenlerin günlük yüzdeler getirileri ile optimizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir. Analizde 1 Ocak 2017 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasındaki her bir finansal enstrüman için 504 günlük veri kullanılmıştır. Toplamda 11.592 veri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analize konu değişkenlerin günlük getirileri hesaplandıktan sonra beklenen günlük getiri (\bar{P}) 0,0006, değişkenlerin beklenen maksimum getiri oranı (\bar{P}_{\max}) 0,0028 olarak hesaplanmıştır. Beklenen getirinin toleransı ise (\bar{T}) 0,0023 ($\bar{T} = 0,0028 - 0,0006$)

olarak tespit edilmiştir. Bu durumda portföyün beklenen getirisinin üyelik fonksiyonu ($\mu_k(x)$) $M_0=1$ olması durumunda aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\mu_k(x) = \begin{cases} 0, & \sum_{j=1}^{23} r_j x_j < 0,0006 \\ [\sum_{j=1}^{23} r_j x_j - 0,0006]/0,0022, & 0,0006 \leq \sum_{j=1}^{23} r_j x_j \leq 0,0028 \\ 1, & \sum_{j=1}^{23} r_j x_j > 0,0028 \end{cases} \quad (18)$$

Şekil 1'de beklenen getirinin üyelik fonksiyonu verilmiştir.

Şekil 2: Portföyün Beklenen Günlük Getirisinin Üyelik Fonksiyonu

Şekil 2'de portföyün beklenen günlük getirisi, 0,0006 günlük ortalama getiri düzeyinden, 0,0028 maksimum günlük getiriye doğru yaklaştıkça modeldeki memnuniyet düzeyi, 0 tam memnuniyetsiz düzeyinden 1 tam memnuniyet düzeyine yaklaşmaktadır.

Werners yaklaşımının modele uygulanması için öncelikle $\alpha = 0$ ve $\alpha = 1$ memnuniyet düzeyleri için beklenen getiriler tespit edilerek Z^0 ve Z^1 portföy riskini ifade eden amaç fonksiyonu değerleri bulunur. Z^0 ve Z^1 için amaç fonksiyonu ve kısıtları ifade eden denklemler Ek 1'de verilmiştir. Modelin çözülmesiyle amaç fonksiyonu $Z^0=0,0005$ ve $Z^1=0,0084$ değerleri elde edilir. Z^0 ve Z^1 değerlerinin modele ilave edilmesiyle amacın üyelik fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\mu_z(x) = \begin{cases} 1, & Z < 0,0005 \\ 1 - [Z - 0,0005]/0,0084 - 0,0005, & 0,0005 \leq Z \leq 0,0084 \\ 0, & Z > 0,0084 \end{cases} \quad (19)$$

Üyelik fonksiyonun yerine yazılmasıyla bulanık doğrusal programlama modeli, doğrusal programlama modeli halini alır. Bu süreçte amaç fonksiyonu $Max \alpha$ olurken, her bir dönem için hesaplanan y_t fonksiyonu değişikliğe uğrayarak kısıta dönüşmektedir.

Bulanık doğrusal programlama modeli ile kurulan çözüldüğünde optimal portföyün memnuniyet derecesi (α) %59 olarak bulunmuştur. %59 memnuniyet düzeyinde portföyün minimize edilen riski ise aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\mu_z(x) \Rightarrow 0,59 = 1 - \left[\frac{Z - 0,0005}{0,0079} \right]$$

$$1 - 0,59 = \left[\frac{Z - 0,0005}{0,0079} \right]$$
$$0,41 = \left[\frac{Z - 0,0005}{0,0079} \right]$$
$$0,0032 = Z - 0,0005$$
$$0,0037 = Z$$

%59 memnuniyet düzeyinde minimize edilen risk %0,37 olarak tespit edilmiştir. %59 memnuniyet düzeyinde portföyün beklenen günlük getirisi ise aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$\begin{aligned} \text{Beklenen Getiri Oranı} &= \rho M_0 + \alpha \tau \\ &= 0,0006 * 1 + 0,59 * 0,0022 \\ &= 0,0006 + 0,0013 \\ &= 0,0019 \end{aligned}$$

%59 memnuniyet düzeyinde portföyün riski %0,37 iken portföyün günlük beklenen getirisi %0,19 olarak hesaplanmıştır. Tablo 3'te optimal portföyde yer alan finansal enstrümanlar ve ağırlıkları verilmiştir.

Tablo 3: Portföyde Yer Alan Finansal Enstrümanlar ve Ağırlıkları

Kodlar	Değişkenler	Portföydeki Ağırlığı	Ortalama Günlük Getirisi
X7	Leasing ve Faktöring Endeks	0,323	0,0028
X10	Nakliye Endeksi	0,267	0,0024
X16	Toptan ve Perakende Endeksi	0,012	0,0009
X21	Euro	0,312	0,0008
X23	Gümüş	0,087	0,0009

Tablo 2'ye göre optimal portföy içerisinde yer alması gereken finansal enstrümanlar sırasıyla %32,3 ile BİST Leasing ve Faktöring endeksi, %31,2 ile Euro kuru, %26,7 ile BİST Nakliye endeksi, %8,7 ile Gümüş ve %1,2 ile BİST Toptan ve Perakende endeksidir.

Sonuç ve Öneriler

Yatırımcıların belirli bir varlığa yatırım yapmaktan ziyade çeşitli yatırım araçlarının yer aldığı bir portföye yatırım yapma fikri, portföyde hangi tür yatırım araçlarının ne oranda yer alması sorusunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunun çözümüne yönelik çeşitli portföy optimizasyon modelleri kullanılmaktadır. Bu bağlamda özellikle büyük ölçekli portföylerde kullanım kolaylığı sağlaması ve literatürdeki çalışmalarda ifade edildiği üzere başarılı sonuçlar vermesi nedeniyle Konno ve Yamazaki (1991) çalışmasında geliştirilen doğrusal programlama modeli portföy optimizasyon modelleri içerisinde daha çok tercih edilen modellerden biri olarak kabul görmektedir. Diğer yandan belirsizlik süreçlerinde modellere dâhil edilen ve yapay zeka temelli bir yaklaşım

olan bulanık mantık yaklaşımı da son yıllarda özellikle optimizasyon süreçlerinde kullanılmaktadır.

Çalışmada bulanık doğrusal programlama modeli ile özellikle değerli madenlerin ve döviz kurlarının portföy optimizasyon sürecine dâhil edilmesinin, portföyün beklenen getirisi ve riski üzerinde bir etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada 1 Ocak 2017 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında 19 farklı BİST sektör endeksinin, altın ve gümüş fiyatlarının, dolar ve euro kurunun günlük verileri kullanılmıştır. İlk etapta 19 farklı BİST sektör endeksi ile portföy optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Optimizasyon sonucunda portföyün beklenen günlük getirisinin % 0,17, riskinin % 0,4 ve memnuniyet düzeyinin de %54 olduğu tespit edilmiştir. Optimal portföy içerisinde yer alan BİST endeksleri %31,5 ile BİST Leasing ve Faktöring endeksi, %23,9 ile BİST Nakliye endeksi, %21,1 ile BİST Elektrik endeksi, %13 ile BİST Toptan ve Perakende endeksi, %10,5 ile BİST Kimya, Petrol ve Plastik endeksidir. Değerli madenlerin ve döviz kurunun optimizasyon sürecine dahil edilmesiyle portföyün beklenen getirisinin % 0,19, riskinin % 0,37 memnuniyet düzeyinin ise %59 olarak tespit edilmiştir. Optimal portföy içerisinde yer alan finansal enstrümanlar ise %32,3 ile BİST Leasing ve Faktöring endeksi, %31,2 ile Euro kuru, %26,7 ile BİST Nakliye endeksi, %8,7 ile Gümüş ve %1,2 ile BİST Toptan ve Perakende endeksidir.

Sonuçlar değerlendirildiğinde; değerli madenlerin ve döviz kurlarının portföy optimizasyon sürecine dâhil edilmesinin, portföyün beklenen getirisini artırırken riskini azalttığı söylenebilir. Özellikle çalışma dönemi için değerli madenlerden gümüşün döviz kurlarından ise euronunoptimal portföy içerisinde yer aldığı görülmektedir. Sonuçlar endeksler bakımından değerlendirildiğinde öne çıkan endekslerin BİST Leasing ve Faktöring endeksi ile BİST Nakliye endeksi olduğu görülmektedir.

Sonuçlar yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde; yatırımcıların portföy tercihlerinde değerli madenleri ve döviz kurlarını göz önünde bulundurmaları, özellikle geleneksel olarak altını yatırım aracı olarak gören bireysel yatırımcıların yatırım aracı olarak gümüşe de portföylerinde yer vermesinin, portföyün performansına olumlu katkısının olacağı söylenebilir. Benzer şekilde euro kurunun da portföylerde yer almasının getiri ve risk bakımından portföyün performansına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Portföy sürecine yabancı ülkelerin hisse senedi endekslerinin ve kripto paraların ilave edilmesi yeni çalışmaların konusunu oluşturabilir.

Kaynakça

- Akdağ, S. ve Ekinci, M.A. (2018). Bulanık KonnoYamazaki Doğrusal Programlama Modeli Kullanılarak Uluslararası Çeşitlendirme ile Portföy Optimizasyonu: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Endeksleri Üzerine Bir Uygulama.Uluslararası Ekonomi Araştırmaları Ve Finansal Piyasalar Kongresi. Ankara: Detay Yayıncılık, 80-98.
- Aliev, R.,Abiyev, R. andMenekay, M. (2008). "FuzzyApproachto Portfolio Selection Using GeneticAlgorithms".IntelligentAutomationandSoft Computing, 14(4):525-540.

- Arouri, M. E. H., Lahiani, A., & Nguyen, D. K. (2015). "World Gold Prices And Stock Returns in China: Insights for Hedging and Diversification Strategies". *Economic Modelling*, 44(1): 273-282.
- Baykal, N. ve Beyan, T. (2004). *Bulanık Mantık İlke ve Temelleri*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Bekçi, İ. (2001). *Optimal Portföy Oluşturulmasında Bulanık Doğrusal Programlama Modeli ve İMKB'de Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Blose, L.E., Shieh, J.C.P. (1995). "The Impact of Gold Price on The Value of Gold Mining Stock". *Review of Financial Economics*, 4(2): 125-139.
- Cebeci, M. (2011). *Bulanık Doğrusal Programlama ile Portföy Optimizasyonu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Chua, J.H., Sick, G. And Woodward, R.S. (1990). "Diversifying with Gold Stocks". *Financial Analysts Journal*, 46(4): 76-79.
- Ciner, C., Gurdgiev, C. and Lucey, B.M. (2013). "Hedges and Safe Havens: An Examination of Stocks, Bonds, Gold, Oil and Exchange Rates". *International Review of Financial Analysis*, 29(1): 202-211.
- Creti, A., Joëts, M. And Mignon, V. (2013). "On The Links Between Stock and Commodity Markets Volatility". *Energy Economics*, 37(1): 16-28.
- Davidson, S., Faff, R., Hillier, D. (2003). "Gold Exposures in International Asset Pricing". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 13(3): 271-289.
- Deniz, D., Okuyan, H.A. ve Sakarya, Ş. (2018). "Kıymetli Madenlerin Portföy Çeşitlendirme Katkısı: BİST Uygulaması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2): 366-382.
- Erdaş, M.L. ve Demir, Y. (2016). "Bulanık Doğrusal Programlama Yöntemiyle Bir Portföy Optimizasyonu Modelinin Geliştirilmesi: BİST30 Endeksinde Bir Uygulama". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45): 768-789.
- Fabozzi, F.J., Kolm, P.N., Pachamanova, D.A. and Focardi, S.M. (2007). *Robust Portfolio Optimization and Management* (1. Edition). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Francis, J.C. and Kim, D. (2013). *Modern Portfolio Theory*. Kanada: John Wiley & Sons Ltd.
- Gülcan, B. (2012). *Bulanık Doğrusal Programlama ve Bir Bisküvi İşletmesinde Optimum Ürün Formülü Oluşturma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Güngör, İ., Aycan, M. ve Demir, Y. (2005). "Bulanık Ortamda Portföy Optimizasyonu". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10: 104-120.
- Hanna, M. E., Kıymaz, H. and Perdue, G. (2001). "Portfolio Diversification in A Highly Inflationary Emerging Market". *Financial Services Review*, 10(1-4), 303-314.

- Hansen, K. B. (1996). Fuzzy Logic and Linear Programming Find Optimal Solutions for Meteorological Problems. Nova Scotia: Terms Paper for Fuzzy Course at Technical University of Nova Scotia.
- Hoang, T.H.V., Wong, W. K., and Zhu, Z. (2015). "Is Gold Different for Risk-Averse and Risk-Seeking Investors? An Empirical Analysis of The Shanghai Gold Exchange". *Economic Modelling*, 50(1): 200-211.
- Hood, M. and Malik, F.(2013). "Is Gold The Best Hedge and A Safe Haven Under Changing Stock Market Volatility?". *Review of Financial Economics* 22(2): 47-52.
- İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2017). "Bulanık Ortalama Mutlak Sapma Modeli ile Portföy Optimizasyonu: BİST 30 Örneği". *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi* 6(2), 101-113.
- Jaffe, J.F.(1989). "Gold and Gold Stocks As Investments for Institutional Portfolios". *Financial Analysts Journal*, 45(2): 53-59.
- Karan, M.B. (2013). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi* (4. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kocadağlı, O. (2006). *Bulanık Matematiksel Programlama ve Portföy Analizi Uygulaması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Konak, F. ve Bağcı, B. (2016). "Fuzzy Linear Programming on Portfolio Optimization: Empirical Evidence from FTSE 100 Index". *Global Journal of Management and Business Research: C Finance*, 16(2):65-69.
- Konno, H. and Yamazaki, H. (1991). "Mean-Absolute Deviation Portfolio Optimization Model and Its Applications to Tokyo Stock Market". *Management Science*, 37(5):519-531.
- Lagoarde-Segot, T. and Lucey, B. M. (2007). "International Portfolio Diversification: Is There a Role for the Middle East and North Africa?". *Journal of Multinational Financial Management*, 17(5): 401-416.
- Lucey, B., Tully, E. and Poti, V.(2006). "International Portfolio Formation, Skewness and The Role of Gold". *SSRN Electronic Journal*, 3(1): 49-67.
- Markowitz, H. (1952). "Portfolio Selection". *The Journal of Finance*, 7(1):77-91.
- Markowitz, H. (1959). *Portfolio Selection Efficient Diversification of Investments*. New York: John Wiley & Sons Ltd.
- Morales, L. And Andreosso-O'Callaghan, B.(2011). "Comparative Analysis on The Effects of The Asian and Global Financial Crises on Precious Metal Markets". *Research in International Business and Finance*, 25(2): 203-227.
- McDonald, J.G. and Solnik, B.H.(1977). "Valuation and Strategy for Gold Stocks". *The Journal of Portfolio Management*, 3(3): 29-33.
- Özkan, M.M. (2003). *Bulanık Hedef Programlama* (1.Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

- Reilly, F.K. and Brown, K.C. (2011). *Investment Analysis and Portfolio Management* (10. Edition). Boston: Cengage Learning.
- Pai, G.A.V. and Michel, T. (2010). *Fuzzy Decision Theory Based Optimization Of Constrained Portfolios Using Metaheuristics*. University Grants Commission. Major Research Project 2010, F.No. 39-125/2010(SR).
- Sarokolaei, M.A., Salteh, H.M. and Edalat, A. (2013). "Presenting a Fuzzy Model for Fuzzy Portfolio Optimization with the Mean Absolute Deviation Risk Function". *European Online Journal of Natural and Social Sciences*. 2(3): 1793-1799.
- Solatikia, F., Kiliç, E. and Weber, G.W. (2014). "Fuzzy Optimization for Portfolio Selection Based on Embedding Theorem in Fuzzy Normed Linear Spaces". *Organizacija Journal of Management, Informatics and Human Resources*, 47(2):90-97.
- Sherman, E.J. (1982). "Gold: A Conservative, Prudent Diversifier". *The Journal of Portfolio Management*, 8(3): 21-27.
- Şen, Z. (1999). *Mühendislikte Bulanık (Fuzzy) Modelleme İlkeleri*. İstanbul: İ.T.Ü. Uçak Ve Uzay Bilimleri Fakültesi.
- Tuncel, S. Ö. (1997). *Bulanık Doğrusal Programlama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Verdegay, J.L. (1982) *Fuzzy Mathematical Programming*, in: M.M. Gupta, E. Sanchez (Eds.), *Fuzzy Information and Decision Processes*, Amsterdam: North-Holland.
- Werners, B. (1987). "An Interactive Fuzzy Programming System". *Fuzzy Sets and Systems*, 23:131-147.
- Wang, L.X. (1997). *A Course in Fuzzy-Systems and Control* (1. Edition). Eastbourne: Prentice Hall Inc.
- Wang, S. and Xia, Y. (2002). *Portfolio Selection and Asset Pricing* (1. Edition). Berlin: Springer-Verlag.
- Zadeh, L. A. (1965). "Fuzzy Sets". *Information and Control*, 8(3):338-353.
- Zimmermann, H.J. (1983). "Fuzzy Mathematical Programming". *Computers & Operations Research*, 10(4):291-298.

EK - Tablo 4: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Kodlar	Değişkenler	Ortalama Getiri	Maksimum Getiri	Minimum Getiri	Standart Sapma
X1	Banka Endeksi	0,0013	0,3230	-0,0978	0,0285
X2	Ana Metal	0,0010	0,0612	-0,0710	0,0199
X3	Elektrik	0,0003	0,0428	-0,0526	0,0135
X4	Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı	-0,0007	0,0569	-0,0607	0,0123
X5	Holding	0,0004	0,0377	-0,0404	0,0119
X6	Kimya, Petrol, Plastik	0,0009	0,0769	-0,0656	0,0144
X7	Leasing/Faktöring	0,0028	0,1558	-0,1709	0,0339
X8	Maden	-0,0003	0,0315	-0,0328	0,0104
X9	Metal Eşya ve Makina	-0,0001	0,0439	-0,0572	0,0127
X10	Ulaştırma	0,0024	0,0732	-0,1036	0,0244
X11	Sigorta	0,0006	0,0276	-0,0450	0,0082
X12	Spor	-0,0014	0,0836	-0,0833	0,0173
X13	Teknoloji	0,0009	0,0757	-0,1406	0,0194
X14	Tekstil ve Deri	0,0011	0,0474	-0,0633	0,0158
X15	İletişim	0,0005	0,0795	-0,0882	0,0183
X16	Toptan ve Perakende	0,0009	0,0467	-0,0419	0,0127
X17	Turizm	0,0005	0,0918	-0,0845	0,0191
X18	Orman, Kağıt ve Basım	0,0002	0,0506	-0,0746	0,0151
X19	Gıda ve İçecek	0,0001	0,0695	-0,0571	0,0129
X20	Dolar Kuru	0,0007	0,1590	-0,0769	0,0134
X21	Euro Kuru	0,0008	0,1473	-0,0821	0,0130
X22	Altın	0,0006	0,0449	-0,0361	0,0110
X23	Gümüş	0,0009	0,0590	-0,0521	0,0145

Yayın Geliş Tarihi: 22.05.2019

Yayın Onay Tarihi: 23.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.568870

A. Cemkut BADEM *

Yakup KARATAŞ **

Enerji Maliyetinin Ürün Fiyatlandırma Kararları Üzerindeki Etkisi

The Effect Of Energy Costs On Product Pricing Decisions

Özet

Üretim maliyetlerinin doğru hesaplanması mamul fiyatlarının belirlenmesinde son derece önemlidir. Günümüz üretim hatlarının önemli bir maliyet unsuru olarak enerji maliyetlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. İşletmeler, enerji kaynak kullanımının takibi devamlı yapılmalı, enerji kaynak kullanımına en az hammadde kullanımları kadar değer vermelidir. Enerji muhasebesi, enerji kaynağı tedarik ve kullanım maliyetlerini azaltmada, işletme bütçelerinin yapılmasında işletme yönetimlerine yardımcı olur. Çalışmanın birinci bölümünde fiyat kararları ve enerji maliyetleri üzerinde durulmuş, ikinci bölümünde ise üretim başına düşen enerji maliyetinin otomatik takibi ve hesaplanması: kimya üretim tesisi örneği ile gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Maliyetleri, Fiyatlandırma Kararları, Enerji Muhasebesi.

Jel Kodları: M210, M410.

Abstract

Accurate calculation of production costs is extremely important in determining the prices of products. As an important cost element of today's production lines, energy costs need to be managed effectively. Businesses hold continuously monitors the use of energy resources and value the use of energy resources as much as the raw material usage. Energy accounting helps business management in reducing operational supply and usage costs, and operating budgets. In the first part of the study, price decisions and energy costs are emphasized, and in the second part, automatic follow-up and calculation of energy costs per production is carried out with the example of chemical production facility.

Keywords: Energy Costs, Pricing Decisions, Energy Accounting.

Jel Codes: M210, M410

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, e-mail: cembadem@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0001-5691-5742

** ykaratas41@gmail.com

Giriş

İşletmelerin temel işlevlerini yerine getirirlerken kullandıkları en önemli girdilerden bir tanesi ikame edilemeyecek enerji kaynağıdır. Makro ölçekte ülke ekonomilerinin ve mikro ölçekte de işletmelerin üretim amaçlarına ulaşabilmeleri için enerjiyi kaynağını etkin bir şekilde izlemeleri ve yönetmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, enerji yönetimi, işletmelerde bağımsız bir birim olarak örgütlenmeli; enerji maliyetlerini azaltacak ve işletme faaliyet verimliliğini arttıracak önlemleri almalıdır. Enerji yönetimi ve muhasebesi, enerji kaynak kullanımını ve enerji maliyetlerini düzenli bir şekilde izleyen, kaydeden ve raporlayan bir bilgi sistemidir.

İşletmelerde, enerji muhasebesi kaynak kullanımının takibi ve izlenmesi devamlı yapılmalı, işletmelerin kaynak kullanımları en az hammadde kaynak kullanımları kadar değer verilmelidir. Enerji muhasebesi, enerji yönetimi kapsamında işletmelere; enerji kaynağı tedarik ve kullanım maliyetlerini azaltmada, işletme bütçelerinin yapılması yardımcı olur. Enerji muhasebesi, kendisinden beklenen görevleri yerine getirerek; işletmenin tüm birimlerini, enerji maliyetlerini düşürme konusunda motive etmeli ve harekete geçirmelidir.

Mamul fiyatlarının belirlenmesinde üretim maliyetlerinin doğru hesaplanması önem arz etmektedir. Bir maliyet unsuru olan enerji maliyetlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi fiyatlama kararlarını da doğrudan etkileyecektir. Küresel rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz ekonomik ortamında artan çevre kirliliğine bağlı olarak, çevreye duyarlı politikaların izlenmesi ve yasal bir zeminde zorunluluk olarak işletmeler tarafından dikkate alınması; enerjinin önemli bir maliyet unsuru olmasının yanında çevresel bir unsur olarak da yönetimini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda fiyatlama kararlarının alınmasında enerji yönetim politikaları oluşturulurken çevresel dışsallıkların da gözetilmesi gerekmektedir.

Çalışmada temel pazarlama bileşenlerinden fiyatlama kararlarına ilişkin teorik bilgilendirmeye ek olarak enerji yönetimi kavramları açıklanmış ve izleyen bölümde bir üretim işletmesinde enerji yönetimi ve muhasebesine ilişkin kurgulanmış altyapı örneklenmiştir. Örnek olayda ele alınan üretim işletmesinde enerji kaynağı olarak elektrik, su, basınçlı hava, buhar ve doğalgaz enerji kaynaklarının izlenmesi üzerinde durulmuştur.

1.Fiyat Kararları Ve Enerji Maliyetleri

1.1.Fiyat Kararları

Fiyat, pazarlamada yöneticiler tarafından kontrol edilebilen, birbirine bağımlı 4 P faktörlerinden biridir (McCarthy, E.J.,1964). Fiyat, bir mamul veya hizmetin potansiyel satışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir, çünkü tüketici isteğine uygun kalitedeki mamul ve hizmet, en etkin şekilde duyurulup dağıtılsa bile, fiyatı uygun değilse satın alınmayacaktır (Tek, 2000: 447). Maliyet, fiyat kararlarını direk etkileyen ve işletmenin pazardaki başarısını doğrudan etkileyebilecek güçtedir. Rakip ürünlere veya hizmete karşılık üretim maliyetinin düşük olması, direk maliyet avantajı

kazandırmaktadır. Buna karşın ürünün maliyet fiyatının yüksek olması, tüketicinin daha düşük fiyattaki rakip ürünlere yönelmesine neden olacaktır (Yükselen, 2016:238).

İşletmenin fiyat politikalarının dayandırıldığı başlıca amaçlar; pazarın kaymağını alma, pazar payı liderliği, pazara nüfuz, fiyatlarda kalıcılık sağlama, mamul kalitesi liderliği (Tek, 2000: 458), satış hacmi maksimizasyonu, hedeflenen pazar payının ya da satış hacminin elde edilmesi, kâr maksimizasyonu, yatırım üzerinden belirli bir geri dönüş oranı sağlamak, nakit akışını maksimum yapmak, rekabeti önlemek, işletmenin öteki mallarının satışını desteklemek, imaj yaratmak (İslamoğlu, 2006: 331) şeklinde özetlenebilir. Fiyatlandırmada çok çeşitli stratejiler kullanılmaktadır. Ancak, genel olarak fiyatlandırma stratejileri, mevcut malları ve yeni malları fiyatlandırma stratejileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Yeni malları fiyatlandırma maliyet muhasebesi sisteminden elde edilmiş doğru tahmini birim maliyet bilgilerine gerek duyulacağı açıktır. İşletmeler mevcut mallarını içinde buldukları koşullara bağlı olarak fiyatlandırır. Maliyet muhasebesi fiyatlamaya, önemli bilgiler sağlayarak destek olmaktadır. Fiyatlamada genel olarak maliyete dayalı fiyatlandırma, rekabete dayalı fiyatlandırma ve talebe dayalı fiyatlandırma stratejilerinden söz edilebilir.

a. Maliyete Dayalı Fiyatlandırma Stratejisi: Birçok işletme tarafından fiyatlamada kullanılan geleneksel yöntem "maliyet artı" yöntemidir. Bu yöntemde öncelikle, üretim maliyeti belirlenir, daha sonra bu maliyetlerin üzerine bir kâr payı eklenerek pazar fiyatı elde edilir (Erden, 2004: 219). Ancak, bu yöntemin uygulanabilmesi için, maliyete ilişkin bilgilerin sağlam ve güvenilir bir biçimde elde bulunması gerekir, aksi halde, işletmenin belirleyeceği fiyat, piyasa fiyatının üstünde ya da gerçek maliyetin altında olabilir (İslamoğlu, 2006: 337). Maliyete ilişkin bilgilerin sağlam ve güvenilir olması için işletmede iyi düzenlenmiş bir maliyet muhasebesi sisteminin olması gereklidir. Maliyet artı yönteminde kullanılacak olan temel maliyet rakamı maliyetlemede esas alınan kapsama göre tam ve değişken maliyet rakamları olabilir. Tam maliyet yöntemine göre saptanacak fiyat toplam üretim maliyeti, faaliyet giderleri ve kâr payının toplamından oluşur. Değişken maliyet yöntemine göre saptanacak fiyat değişken üretim maliyeti, değişken faaliyet giderleri ve kâr payının toplamından oluşup katkı payı temelli fiyatlandırmayı içermektedir (Haftacı, 2010: 155-156). Maliyete dayalı fiyatlandırmanın üstünlüğü, kolay uygulanabilmesi ve sonuçların kolay izlenmesidir. Buna karşılık şu sakıncaları vardır (Cemalcılar, 1999: 224 - 225); doğru ve yeterli maliyet bilgilerinin elde bulunmaması durumunda kâr kaybına neden olma, maliyetlerin hesaplanmasında hangi fiyatların kullanılması sorunu, maliyetler satış hacmine göre değişeceğinden, maliyetlerin hangi satış hacmine göre hesaplanması gerektiği sorunu, gibi sakıncaları vardır. Maliyete dayalı olarak belirlenecek fiyat, taban hakkında fikir verir, ama tavan hakkında vermez. Ayrıca, fiyat maliyetin güdümünde kalacağından, maliyetlerin düşürülmesi gerektiği çoğu kez iş işten geçtikten sonra anlaşılır. Maliyete dayalı fiyatlandırmada, maliyetlerin sürekli düşürülmesi gündemde tutulursa amaca ulaşılır. Aksi halde maliyetin esiri olan işletmeler meydana rakiplere bırakırlar (İslamoğlu, 2006: 239)

Sanayi devriminden sonra işletmelerin ürettiklerini satmaya değil satabileceklerini üretmeye yönelmeleri, Japon yönetim felsefesinde pazara öncelik verilmesine neden olmuş, hedef maliyetleme de bu felsefenin gereği olarak ortaya çıkmış ve bu anlayıştaki değişimlere paralel olarak gelişme göstermiştir. Japon yönetim felsefesinin pazara

öncelik vermesinin diğer bir nedeni, müşteri memnuniyeti görüşü doğrultusunda üretilen bir mamulün fiyatının ancak müşteri tarafından belirlenebileceğine inanılmasıdır. Fiyat pazarda belirlendiğine ve veri olduğuna göre, maliyetler kabul edilebilir düzeye çekilmeli, böylece hedeflenen kâr elde edilerek işletmenin sürekliliği sağlanmalıdır. Bu anlayış doğrultusunda oluşan fiyattan, hedeflenen kâr marjının çıkartılması ile hedef maliyet kavramına ulaşılır (Haftacı, 2006: 59-60). Hedef maliyetleme yöntemi ise, bir açık sistem yaklaşımını temsil etmektedir. Bu tür yaklaşım, bir işletmenin içinde bulunduğu çevreye uyumunun önemini göz önünde bulundurmakta, sistem davranışının açıklanmasında daha karmaşık bir etkileşim ağını dikkate almakta, fiili sonuçlar öncesinde düzeltici faaliyetleri devreye sokmakta ve zaman içinde sürekli daha iyi standartlara ulaşmanın önemini kabul etmektedir (Erden, 2004: 220). Maliyet artı ya da hedef maliyetleme yöntemlerinden hangisi kullanılırsa kullanılsın, pazarlama muhasebeden edinilecek maliyet bilgilerine ihtiyaç duyar. Pazarlama yöneticilerinin muhasebe eğitiminden beklentilerine yönelik bahsi geçen çalışmada pazarlama yöneticisinin, bir başka soruya “Piyasanın domine ettiği fiyatın altında maliyet oluşturmak zorundayız, bu anlamda etkinlik ve verimlilik ön plana çıkıyor” ifadesini kullanarak cevap verdiği belirtilmiş, fiyatlamada hedef maliyetleme bilgilerinin dikkate alınması, bunun için muhasebe ve pazarlama bölümlerinin uyum içinde çalışması gereğine vurgu yapılmıştır (Tek ve Dalkılıç, 2011: 4).

b. Talebe Yönelik Fiyatlamaya Stratejisi: Talebe yönelik fiyatlamaya stratejisi, fiyattalep ilişkisini belirleyerek işletme için en yararlı fiyat düzeyinin matematiksel yolla saptanmasını ifade eder. Bu yöntemin uygulanabilmesi için, fiyat-talep ilişkisini kurmaya temel olacak bilgilerin elde edilmesi gerekir (İslamoğlu, 2006: 340). Talebe yönelik fiyatlandırmada, maliyetler göz ardı edilemez. Ancak, ikinci derecede önemlidir. Burada temel nokta, çeşitli fiyatlarda ne miktar satışın gerçekleşebileceğinin belirlenmesidir (Tokol, 1996: 102). Bu yöntem işletmenin kârını azamileştirmek için marjinal gelir ile marjinal maliyeti birbirine eşitleyen fiyat düzeyine ulaşmaya çalıştığını varsayar. Marjinal maliyet ile marjinal gelirin hesaplanması için toplam maliyet fonksiyonu ile birlikte talep fonksiyonunun da bilinmesi gerekir (Yükselen, 1998: 158). Burada, maliyete ve gelire ilişkin tahmini veriler muhasebe bilgi sisteminden elde edilir.

c. Rekabete Dayalı Fiyatlandırma Stratejisi: Hem maliyete, hem de talebe yönelik fiyatlandırma, pazardaki rekabeti yeterince dikkate almamaktadır. Çünkü rakiplerin fiyat stratejileri bir markaya olan talebi başka markalara çekebilir. Her iki yöntem olayın bu yönünü ihmal etmektedir. İşte bu yüzden, işletmeler maliyet ve talebi de dikkate almakla birlikte, rekabet eksenli olarak fiyatlarını belirlemeye yönelirler. Rekabete yönelik fiyatlandırmada, işletme hedef pazardaki rakiplerinin mal-pazar konumuna göre kendi fiyatını belirler (İslamoğlu, 2006: 341 - 342). Pazarlama yöneticilerinin muhasebe eğitiminden beklentilerine yönelik bahsi geçen çalışmada pazarlama yöneticisinin, bir başka soruya “yabancı rakiplerin olması, fiyat konusunda sık sık savaş yaşanmasına sebep oluyor. Bu gibi durumlarda pazarlama ve satış bölümünün maliyetler konusunda bilgili olması gerekiyor. Stratejik kararlar alınırken özellikle maliyet muhasebesi bölümü ile pazarlama ve satış bölümü arasında sık sık görüşmeler yapılıyor ve genellikle tartışmalar çıkıyor” ifadesini kullanarak cevap verdiği belirtilmiş, rekabete dayalı fiyatlamada maliyetleme bilgilerinin dikkate alınması, bunun için muhasebe ve

pazarlama bölümlerinin uyum içinde çalışması gereğine vurgu yapılmıştır (Tek ve Dalkılıç, 2011: 4). Rekabete dayalı fiyatlandırmada iki yöntem çok kullanılmaktadır. Bunlar; • Piyasa fiyatlarını esas alma, • Kapalı zarf fiyatlandırma, yöntemleridir (Tek, 1999: 493). Taklitçi veya cari piyasa fiyatlandırması adları ile de anılan piyasa fiyatını esas alma yönteminde işletme, fiyatlarını endüstri tarafından uygulanan ortalama fiyat düzeyinde tutmaya çalışır. Bu yöntem, maliyetler ile rakip ve müşterilerin tepkilerinin saptanmasının güç olduğu durumlarda uygulanır. İhale olarak bilinen kapalı zarf fiyatlandırma yönteminde ise, mal ve hizmetleri sunan işletmeler, rakiplerin ne fiyat teklif edeceklerini öğrenmeye çalışarak, onlardan daha düşük fiyat teklif etmeye çalışırlar. Kimi durumlarda, işletmeler maliyetlerin altına bile düşebilmektedirler (Tek, 1999: 493). Yukarıdaki açıklamalar ışığında, her malın veya hizmetin doğru hesaplanmış maliyet verisi bütün yöntemlerde kullanılmakta ise de en önemlisi ve hareket noktası olan, fiyatlama kararlarına muhasebe örgütlenmesini doğrudan katan yöntem, maliyete dayalı fiyatlandırma yöntemidir.

1.2 İşletmelerde Enerji Yönetimi

1.2.1.Kavramsal Olarak Enerji

Üretimde zorunlu bir üretim faktörü olan enerji, bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınma potansiyelini yansıtmakta olan temel göstergelerden biri olarak günlük yaşamda her konuda kullanım alanı bulmaktadır.Kimyasal, nükleer, mekanik, termal, jeotermal, hidrolik, güneş, rüzgâr veelektrik gibi değişik şekillerde ortaya çıkmakta ve uygun yöntemlerle birbirine dönüştürülebilmektedir (Koç ve Şenel, 2013:33).

Enerji kavramına işletmelerde üretim açısından yaklaşırsak, çağdaş işletmecilikte; enerji direk bir girdi hammadde kaynak kullanımı olarak değerlendirilmekte ve işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi yolunda enerjinin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Enerji yönetimi aracılığıyla “Enerjinin de üretim, pazarlama,muhasebe, finansman, insan kaynakları yönetimi gibi işletme fonksiyonlarının da desteğini alarak yönetilebilirve yönlendirilebilir bir kavramdır” (Keçecioğlu, 1993:225).

1.2.2.İşletmelerde Enerji Yönetimi ve ISO 50.001 Enerji Yönetim Sistemi

Enerji yönetimi, çevre standartlarından, konforundan, güvenliğinden, üretim kalitesinden ödün verilmeksizin ve kapasite kullanım oranını azaltmaksızın enerjinin daha akılcı kullanımına doğru yapılandırılması,işletmenin enerji maliyetlerini azaltıcı, işletmenin kısa ve uzun vadeli verimliliği arttırıcı faaliyetlerinin tümünü oluşturur. (Keçecioğlu,1993:s.224).Enerji yönetimi, enerjinin en verimli şekilde kullanılmasını temin etmek amacıyla oluşturulmuş organizasyonlardır. Enerji yönetimi, enerjinin parasal olarak verimlilik düzeyinde optimum faydayı sağlayacak biçimde kullanılması için yapılan çalışmaların tümüdür.Enerji yönetimi, kullanılan enerjinin ölçülmesi, denetlenmesi, birim ürün ya da eylem başına enerji tüketiminin en aza indirilmesi için bir sorumlu atanmasıdır.

İşletmelerde başarılı bir enerji yönetim programının uygulanabilmesi için üst yönetimin desteği ve işletmenin tüm bölüm ve çalışanlarının enerji yönetim programına katılımı esastır. Ülkemizde yasal olarak bazı avantajları olan işletmeler “ISO 50.001

Enerji Yönetim Sistemi” kurmaktadırlar. Makaleye konu olan üretim işletmesi “ISO 50.001 Enerji Yönetim Sistemi belgesi” sahibi ve bunu kullanan, üretim başına düşen enerji izlemektedir. Bir işletmede enerji yönetim sistemi aşağıdaki aşamalarda gerçekleştirilir:

Bu amaçla ülkemizde 18.4.2007, Tarihinde “Enerji Verimlilik Kanunu” çıkarılmış, 2.5.2007 Tarih ve 26510 sayı ile Resmi gazetede yayınlanmıştır.

1.2.3. Enerji İzleme-Raporlama Sistemi ve Muhasebesi

Enerji izleme sistemi, enerji tüketimlerini ve enerji maliyetlerini düzenli bir şekilde kaydeden, analiz eden ve raporlayan bir sistemdir. Bir işletmenin enerji yönetimi etkin bir şekilde enerji tüketimlerini izlemeli ve enerji verimliliği ile ilgili çalışmalarda bulunmalıdır. Geleneksel kaynak kullanım yöntemlerinde, enerji fabrikaya giren toplam enerji ve çıkan toplam üretim şeklinde ele alınırken, analize tabii işletmede, her üretim yerinin, aydınlatma, üretim hattı ve kaynak havuzlarından aldığı enerji payları dahi detaylı olarak takip edilip yönetilmektedir. Bir işletmede enerji maliyetlerinin düşürülmesinde enerjinin izlenme ve maliyetleri, etkili bir maliyet kontrol aracıdır. Enerji maliyetlerinin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için enerji maliyetlerinin aylık trendleri takip edilmektedir. Her üretim işletmesi kendi enerji sabit tüketimleri ve orantısal enerji tüketimlerini online takip edip karşılaştırmasını yapabilmektedir.

Bu bağlamda enerji muhasebesi, bir işletmeye enerji maliyetlerinin yönetiminde bir geri bildirim mekanizmasıyla ciddi katkılar sağlar; işletmenin yöneticilerine enerjiyle ilgili tüm unsurları kapsayan verileri ileterek, gerekli analizlerin yapılmasına ve etkin bir maliyet yönetiminin geliştirilmesine yardımcı olur. Bir işletmede, enerji muhasebesi uygulamasının temelini oluşturacak enerji muhasebesi sistemi; işletmenin faaliyet alanı, üretim şekli ve üretim kapasitesi dikkate alınarak geliştirilir.

Analize tabii işletmede enerji yönetim sistemi ve uygulaması şu aşamalarda gerçekleştirilmiştir:

Birinci Aşama: Dönemsel raporlama periyodu, üretim bölümlerinde ve/veya süreçlerinde kullanılan enerjinin türüne göre enerji miktarlarının belirlenmesi: Analize tabii işletme üretim için tüketilen enerjileri sayaç endeksleri ile takip ederken, Ekim 2017 yılı sonunda kurdukları “Enerji İzleme-Raporlama” programı ile otomatik olarak alabilir hale gelmiştir. Bu çalışmada analiz yapılırken bu enerji izleme ve raporlama sisteminden yararlanılmıştır.

İkinci Aşama: Dönemsel olarak üretim miktarlarının üretim den alınarak, dönemsel enerji yoğunluklarının bulunması: (Örnek: Enerji kullanım miktarı/üretim miktarı ve enerji yoğunluğu olarak Kwh/Ton, Kwh/m³, kwh/ad) Enerji yoğunluğu, ilgili enerji birim fiyatı ile çarpılması ile birim üretim başına düşen enerji maliyeti bulunur. Önemli bir göstergedir.

Üçüncü Aşama: İkinci Aşamada oluşan raporlama sonuçlarının değerlendirilmesi.

Dördüncü Aşama: Üretim miktarının, kullanılan enerji miktarının ve enerji yoğunluklarının aylık olarak takip edilecek şekilde kayıt edilmesi.

Beşinci Aşama: Sonuçlara bağlı olarak enerji tüketiminin azaltılmasına yönelik verimlilik artırıcı projeler ile destekleme imkânları devamlı araştırılması.

Altıncı Aşama: Yıllık Enerji bütçesi hazırlanırken, bu aylık raporlar ve üretim başına düşen enerji yoğunluklarına göre bir sonraki hedef üretimi ve enerji yoğunlukları dikkate alınarak yılın enerji tüketim bütçesi ve maliyet bütçesi çıkarılması ve izleyen yıl kullanılacak enerji bütçesinin oluşturulması.

Enerji muhasebesi, diğer maliyet muhasebesi uygulamalarında olduğu gibi enerji yönetimi bakımından son derece önemli bir yönetim aracıdır. İşletmeye, enerji maliyetlerinin kontrolünde, kısa ve uzun vadede sistemin enerji kullanım eğiliminin belirlenmesinde, bütçe ve plan hazırlıklarının yapılmasında, yatırımların kârlılığını hesaplamada ve enerji tasarrufu için daha fazla kaynak ayrılmasında yardımcı olacak bilgiler sağlar (Karslı, Güllüce ve Saraç, 2011, s.3). Planlı bir sistem içinde genel enerji verimliliğinin artırılması için disiplinli bir yönetim anlayışıyla enerji tüketiminin ölçülmesi ve raporlanması olarak da açıklanabilen enerji muhasebesinin etkin bir şekilde uygulanmasıyla işletme yönetimi, bir üretim faktörü olarak enerji girdisinin maliyet analizini gerçekleştirerek işletmenin faaliyet verimliliğinin ve kârlılığının artırılmasını sağlayabilir (Dodi,2010: s.114).

Geleneksel maliyetleme sistemlerinde, üretilen mamullerin maliyetlerinin doğru, güvenilir ve gerçeğe uygun bir şekilde hesaplanamaması ve bu bilgilerin işletme yöneticilerinin alacakları yönetsel ve stratejik kararlarda yanıtıcı olması nedeniyle bu çalışmada IFAC (International Federation of Accountants) tarafından da son derece gelişmiş bir maliyetleme sistemi olarak kabul edilen kaynak tüketim muhasebesi sistemi kullanılmıştır.

KTM ilk olarak 2000'li yılların başında maliyet yönetimi şeklinde ortaya çıkmış, sonrasında CAM-I (The Consortium of Advanced Management International - Uluslararası İleri Yönetim Birliği) tarafından 2001 yılı sonunda bugünkü şekline getirilmiştir (Köse ve Ağdeniz, 2015, 52).

II. Dünya Savaşından sonra, kullandığı maliyetleme sisteminden memnun olmayan Alman mühendis HansPlaut, (Grenzplankostenrechnung-marjinal planlamaya dayalı maliyet muhasebesi) GPK olarak adlandırdığı maliyetleme sistemini geliştirmiştir. Bu yeni sistemin, karar vericilere daha iyi maliyet bilgileri sağlayacağını düşünmüş, 1946 yılında kurduğu danışmanlık firması ile birçok işletmede yeni maliyetleme sistemi ile ilgili danışmanlık hizmeti vermiştir. Geliştirdiği sistem ile ilgili 1953 yılında bir makale yayımlamıştır (Grasso, 2007: 197), öğrencilerine ve müşterilerine her zaman yönetim muhasebesinin temel amacının maliyetleri kontrol etmek, karları yönetmek ve işletmenin amaçlarını gerçekleştirmek için yöneticilere bilgi sağlamak olduğunu hatırlatmıştır (Sharman ve Vikas, 2004: 29). 1980'lere kadar Almanca'nın konuşulduğu ülkelerde üretim işletmelerinde yaygın olarak kullanılmış, daha sonra hizmet işletmelerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Bu arada, ABD'de FTM uygulamaları başlamış, ilerleyen yıllarda da bu kavramlar GPK ile birleştirilerek KTM ortaya çıkmıştır (Grasso, 2007: 197).

Bunun yanında bir grup akademisyen ve uygulayıcı, KTM'yi piyasaya tanıtmak ve disipline olmuş uygulamaları teşvik ederek yönetim muhasebesi bilgilerinin

standartlarını artırmak için KTM Enstitüsünü (RCA Institute) 2008 yılında kurmuştur (Inanlou ve diğerleri 2014, 201). Kaynak tüketim muhasebesi, Alman maliyet muhasebesinin (Grenzplankostenrechnung-GPK- marjinal planlamaya dayalı maliyet muhasebesi) kaynaklara vermiş olduğu önemin avantajları ile faaliyet tabanlı maliyet sisteminin faaliyet/süreç bakış açısının yararlarını kullanan çağdaş bir yönetim muhasebesi yöntemidir (Webber ve Clinton, 2004:1; Krumwiede ve Suessmair, 2008: 37, Tse ve Gong, 2009: 42, White, 2009:71). Alman maliyet muhasebesi modeli, kaynak tabanlılık yaklaşımını benimsemekte ve maliyetlere neden olan etkenin kaynaklar olduğunu savunmaktadır (Tutkavul ve Elmacı, 2016:81). KTM, maliyetlere kaynakların neden olduğunu ve kaynaklar bir işe tahsis edildikçe maliyetlerin oluştuğunu ileri süren bir yönetim ve maliyet muhasebesi yöntemi olarak tanımlanmaktadır (White, 2009: 71). KTM, rekabetin yoğun olduğu bir pazarda daha fazla başarı elde etmeyi hedefleyerek, maliyetlerin en aza indirgenmesi ve işletmenin üretkenliğini artırmak için gelirlerin en üst düzeye çıkarılması için güvenilir bilgi üretmeye odaklanan bir yönetim muhasebe yaklaşımı (Abbas, 2015:14) olarak ta tanımlanmaktadır. KTM, dinamik, entegre, ilke temelli, kapsamlı ve yöneticilerin örgütsel optimizasyon kararlarına destek olacak bilgileri sağlayan bir yönetim muhasebesi yaklaşımıdır (Rahimi vd., 2014:534; Inanlou vd., 2014:200)KTM sonuç olarak, maliyetlerin nedeninin kaynaklar olduğunu ileri süren, kaynak maliyetlerini sabit ve orantısız (değişken) olarak ayıran ve böylece atıl kapasiteyi belirleyen ve böylece yöneticilerin karar alma sürecine destek olan bir maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemidir. KTM, kaynaklara odaklanarak maliyetleri sınıflandırmakta ve böylece ayrıntılı maliyet bilgileri sunmaktadır (Aktaş, 2013: 56; Köse ve Ağdeniz, 2015: 52).

2. Üretim Başına Düşen Enerji Maliyetinin Otomatik İzlenmesi ve Uygulanması: Kimya Üretim Tesisi Örneği

2.1. Araştırmanın Metodolojisi

2.1.1 Araştırmanın Problemi

Üretim işletmelerinde çalışan işletme yöneticilerinin önemli stratejik ve yönetsel kararlarla karşı karşıya kaldıklarında temel olarak yararlandıkları en önemli faktörlerden birisi de maliyet bilgileridir. Oluşturulan maliyetleme sistemlerinin en temel amacı üretilen mamullerin maliyetlerinin doğru, güvenilir ve gerçeğe uygun olarak hesaplanmasını sağlamaktır. Geleneksel maliyetleme sistemleri bu tür giderleri gerçeği yansıtmayan dağıtım anahtarları ile mamullere yükleyerek güvenilir olmaktan uzak mamul maliyetlerinin ortaya çıkarmasına neden olmaktadır.

Geleneksel maliyetleme sistemlerinin bu eksikliği çağdaş maliyetleme sistemlerinin geliştirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu sistemlerden de beklenen verimin alınmaması sonucunda, yeni bir maliyetleme sistemi geliştirilmiştir. Bu sistem kaynak tüketim muhasebesi olarak adlandırılmaktadır. Kaynak tüketim muhasebesi sisteminin;

1- Üretilen mamul maliyetlerine etki eden giderlerin mamullere yüklenmesinde kapasitedeki değişimlere duyarlılık göstermesi

2- Üretim giderleri ile kapasite arasında nedensellik bağının en iyi bir biçimde kurulmasına özen göstermesi, diğer bir ifade ile bu iki değişken arasındaki korelasyon

ilişkisinin bir ya da bire yakın olmasına dikkat edilmesi, üretilen mamul maliyetlerinin doğru, güvenilir ve gerçeğe uygun olarak hesaplanmasını sağlamaktadır.

Aynı zamanda bu sistem ayrıntılı maliyet bilgileri üreterek yöneticilerin stratejik ve yönetsel kararlar almasında önemli rol oynamaktadır. Geleneksel maliyetleme sistemlerinde, üretilen mamullerin maliyetlerinin doğru, güvenilir ve gerçeğe uygun bir şekilde hesaplanamaması ve bu bilgilerin işletme yöneticilerinin alacakları yönetsel ve stratejik kararlarda yanıltıcı olması bununla birlikte geliştirilen çağdaş maliyetleme sistemlerinin de beklenen yararı sağlayamaması bu çalışmanın temel problemi olarak değerlendirilmektedir. Bu problem IFAC (International Federation of Accountants) tarafından da son derece gelişmiş bir maliyetleme sistemi olarak kabul edilen kaynak tüketim muhasebesi sistemi ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

2.1.2. Araştırmanın Amacı

İşletme yöneticilerinin alacakları stratejik ve yönetsel kararları destekleyecek gerçeğe uygun ve güvenilir maliyet ve yönetim muhasebesi verileri üretecek bir maliyetleme modelinin işletmelerde kurulması gerekmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla geliştirilen Kaynak Tüketim Muhasebesi detaylı, gerçeğe uygun ve güvenilir maliyet bilgileri üreterek işletme yöneticilerine güvenli bir şekilde hizmet etmektedir.

Çalışmanın temel amacı; kaynak tüketim muhasebesi modeli yöntemi kullanılarak :

- 1- Üretimi gerçekleştirmek için gerekli olan enerji kaynaklarının miktarı araştırmak,
- 2- Üretimi gerçekleştirmek için gerekli enerji çeşitleri olan, doğal gaz, elektrik, buhar hava ve su tüketim miktarları araştırmak,
- 3- Üretim işletmesinin, diğer yardımcı işletmelerden aldığı kaynak kullanım (elektrik, buhar, hava, su payı) araştırmak,
- 4- Ortak kullanım alanlarında tüketilen enerjilerin tipi, dağıtım anahtarlarının özellikleri sabit ve değişken (orantısız kaynak) oranlar incelemek,
- 5- Üretim başına düşen enerji yoğunluklarını araştırmak ve raporlamak,
- 6- Üretim işletmesinin bütçelenen ve o dönem içinde kullanılan (fiili) enerji kullanım miktarlarını, üretim çeşitleri bazında incelemek,
- 7- Üretim işletmesinde, enerji tüketimlerinin otomatik izlenmesinin ve raporlanmasının avantajları incelemektir.

2.1.3. Araştırmanın Önemi

Üretim işletmeleri artan rekabet ortamında hayatta kalmak için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Serbest piyasa ekonomisinde fiyat bir veri niteliğindedir. Fiyat maliyet fiyatı, arz talep, rakiplerin ürün için uygun bulduğu fiyat göre belirlenmektedir. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisi içerisinde faaliyet gösteren işletmelerin ortalamasının üzerinde bir getiri elde edebilmesi için;

- 1- İşletme ya rakip işletmelere nazaran kaliteden ödün vermeksizin daha düşük maliyetlerle üretmesi ve bunu piyasada oluşan fiyatlarla müşterilere sunması,

2- Ya da işletme ürettiği mamulleri piyasadaki diğer mamullerden farklılaştıracak ve müşterinin bu farklılık için ödemeyi kabul edeceği daha yüksek bir fiyattan sunması gerekmektedir.

Satış fiyatları üzerinde kontrol sahibi olunamadığı günümüz ticari yaşamında işletmelerin en önemli kozu maliyetler üzerindeki kontrolleri olmaktadır. İşletmelerin maliyetlerini kontrol edebilmeleri için öncelikli olarak maliyet bileşenlerini doğru, güvenilir ve gerçeğe uygun bir şekilde ölçümlemesi gerekmektedir. Kaynak tüketim muhasebesi sistemi ülkemizde yeni bir sistem olarak görülmesine karşın gelişmiş dünya ülkelerinde son dönemde gittikçe yaygınlaşmaktadır.

2.1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Araştırma bir üretim işletmesinde sadece bir aylık faaliyet döneminin maliyet verilerini kapsamaktadır. Bununla birlikte maliyetleme modeli işletmede üretilen ürünler:

- A Kodlu Üretim (Kod-200)
- B Kodlu Üretim (Kod 300)
- C Kodlu Üretim (Kod 400)

Analize tabii işletmede üretim olarak seçilen mamuller üzerinde uygulanmıştır. Analize tabii üretim işletmesinde bir dönemin maliyet çalışmasının yapılması ve araştırmanın üretilen mamullerin tamamını kapsamaması çalışmanın kapsam ve sınırlılıklarını belirleyen ilk etkidir. Yapılan çalışmada üretimi gerçekleştirmek için kaynak kullanımlarından enerji bileşenleri araştırılacaktır. Kaynak kullanımları varsayımlar çalışmanın kapsam ve sınırlılıklarını belirleyen diğer etkenlerdir. Çalışmada belirlenen bu varsayımlar:

- Analize tabii üretim İşletmesi normal kapasite aralığında faaliyet göstermektedir.
- İşletmede oluşan pratik kapasite fiili gerçekleşen kapasite ile eşdeğer nitelik göstermektedir.
- Oluşturulan kaynak havuzlarının kullanımı bulunmaktadır. Bu ortak kaynak havuzları Sabit, dinamik (orantısız) dağıtım anahtarları ile asıl üretim işletmesine tüketimleri atanacaktır.

2.1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada ilk olarak bir üretim işletmesinin belirli bir dönemde üretimi gerçekleştirmek için enerji tüketim değerlerinden yararlanarak (kaynak tüketim muhasebesi modeli) kurulmuştur. Model aşağıda maddeler halinde açıklanan aşamalardan geçilerek analize tabii üretim işletmesinde kurulup uygulanmıştır:

- **Aşama 1: Üretim Sürecinin Belirlenmesi:** İlk olarak analize tabii üretim işletmesinin üretim süreçleri tespit edilmiştir. Bu aşamada hammadde depolama faaliyetinden sevkiyat faaliyetlerine kadar oluşan tüm süreçler tespit edilerek raporlanmıştır.

- **Aşama 2: Maliyetlere Neden Olan Kaynaklarının Tespit Edilmesi:** Bu aşamada işletmede ortaya çıkan ve üretim maliyetlerinin oluşumunda temel teşkil eden kaynak çeşitleri ve kaynak maliyetleri tespit edilmiştir.
- **Aşama 3: Kaynak Havuzlarının Oluşturulması:** Bu aşamada işletmede ortaya çıkan üretim maliyetleri analiz edilmek suretiyle üretim maliyetlerinin oluşumunda temel teşkil eden kaynak çeşitleri kaynak havuzlarında toplanmıştır. Kaynak havuzları sayesinde birbirlerine benzeyen kaynakların bir arada toplanması sağlanmıştır.
- **Aşama 4: Kaynak Havuzlarında Biriken Maliyetlerin Tespit Edilmesi:** Bu aşamada kaynak havuzlarında biriken maliyetler ve bu maliyetlerin davranış biçimlerinin tespit edilmesi (sabit, orantısız) sağlanmıştır. Bu araştırma sınırları açısından sadece enerji kaynak tüketimi, doğalgaz, elektrik, buhar, hava ve su enerji tüketimleri belirlenmiştir.
- **Aşama 5: Kaynak Havuzlarının Kapasite Kullanım Oranlarının Tespit Edilmesi:** Bu aşamada kaynak havuzlarının kapasite bilgileri tespit edilerek teorik ve pratik kapasite kullanım oranları ortaya çıkarılmıştır.
- **Aşama 6: Kaynak Havuzlarının Dağıtım Anahtarlarının Tespit Edilmesi:** Bu aşamada kaynak havuzlarında biriken maliyetlerin faaliyetlere dağıtımında kullanılacak olan dağıtım anahtarları ve bu anahtarların miktarları tespit edilmiştir.
- **Aşama 7: Üretim Faaliyetlerinin Tespit Edilmesi:** Bu aşamada hammadde depolama faaliyetinden sevkiyat maliyeti ne kadar üretim sürecinde yer alan tüm faaliyetler tespit edilmiştir. Ne kadar çalışıldı? Ne kadar duruldu? Aktif üretim yapılan zaman nedir? Sorularının cevapları belirlenmiştir.
- **Aşama 8: Üretim Faaliyetlerinin Tükettiği Kaynakların Tespit Edilmesi:** Bu aşamada üretim sürecinde yer alan faaliyetlerin hangi kaynak havuzlarından ne oranda yararlandıkları tespit edilmiştir. Bu sayede kaynak havuzlarında biriken maliyetlerin üretim faaliyetlerine dağıtılması sağlanmıştır.
- **Aşama 9: Faaliyet Havuzlarının Dağıtım Anahtarlarının Tespit Edilmesi:** Bu aşamada üretim sürecinde yer alan faaliyetlerde biriken enerji bileşenleri mamullere dağıtımında kullanılacak olan dağıtım anahtarları ve bu anahtarları miktarları tespit edilmiştir. Dağıtım anahtarları için işletme dinamik ve statik olmak üzere 2 anahtar tipi kullanılmaktadır.
- **Aşama 10: Analize Tabi Mamullerin Tespit Edilmesi:** Bu aşamada işletmede üretilen ve analize tabi tutulan mamuller tespit edilmiştir. Üretim bilgileri ay sonunda SAP (Systems, Applications and Products) dan alınmıştır. İşletmenin bazı bilgileri gizleme kısıtı nedeni ile üretim miktarlarında düzeltmeler yapılmıştır. Gerçek veriler kullanılmamıştır.
- **Aşama 11: Analize Tabii Tutulan Mamullerin Üretim Faaliyetlerinden Yararlanma Derecelerinin Tespit Edilmesi:** Bu aşamada analize tabi mamulleri

hangi üretim faaliyetinden ne oranda yararlandıkları tespit edilmiştir. Bu sayede üretim faaliyetlerinde biriken maliyetlerin analize tabi mamullere dağıtılması sağlanmaktadır. Örnek Hammadde depoya ait maliye kalemlerinden enerji miktarları, maliyete dönülmeden, hammadde depoyu kullanan işletmelere enerji tüketimi olarak şarj edilmektedir. Burada kullanılan anahtar, dinamiktir. Yani ilgili işletmenin hammadde depodan hammadde kadar, o ay hammadde deponun enerji bileşenlerinden pay almaktadır.

- **Aşama 12: Faaliyetlerde Biriken Maliyetlerin Analize Tabi Mamullere Dağıtılması:** Son aşamada faaliyetlerde biriken enerji tüketim değerleri (maliyetlerin) analize tabi üretime veya mamule dağıtım yapılarak aylık enerji tüketimi çıkarılmaktadır (mamul maliyetleri hesaplanmıştır). Analize tabii işletme Enerji yönetim sistemi ISO 50.001 e göre birim enerji yoğunluklarını çıkarıp raporlamak zorundadır. Bu üretime düşen enerji yoğunluğunu ay sonunda, enerji gözden geçirme toplantılarında işletme yöneticileri ve enerji yöneticileri ile sapma nedenleri analiz edilmektedir.

Kaynak tüketim muhasebesi modelinin kurulmasının ardından analize tabi maliyetleme modelinden elde edilen maliyet bilgileri yardımı ile işletme yöneticilerinin alacakları fiyatlandırma kararları analize tabi maliyetleme modelleri kapsamında analiz edilmiştir.

2.1.6.Verilerin Elde Edilmesi ve Sınıflandırılması

Veriler analize tabi üretim işletmesinde belirli bir dönemde gerçekleştirilen üretim faaliyetleri ile ilgili görsel ve maliyeti oluşturan enerji kaynak bilgileri “Enerji izleme ve raporlama sistemi ” üzerinden otomatik olarak alınmıştır. Bu kapsamda analize tabi işletmede çalışan üretim bölümleri sorumluları ile oluşan veriler doğruluğu kontrol edilmiştir. Elde edilen verilerin daha kolay ve anlaşılabilir bir şekilde bilgiye dönüştürülmesi için derleme işlemleri gerçekleştirilmiş ve analize hazır hale getirilmiştir.

2.2. Analize Tabi İşletmenin Tanıtımı

Analize tabii işletme 1930’lu yıllarda faaliyete başlamıştır. 1970’li yıllarında ağaç sektörüne üretim yapan tesislerini üretim zincirine katmıştır. İşletme yönetiminin faaliyetlerinde üretim ve ihracat odaklı yönetim anlayışı; işletmeyi beş ülkede 13 fabrikada üretim ve 77 ülkeye ihracat yapan ağaç bazlı üretimin öncüleri arasına taşımıştır.

1980 yılında hızlı tüketim ürünleri sektörüne adım atmıştır. Ev ve kişisel bakım alanında yatırımlarını hızlandırmıştır. İşletme bugün güçlü markaları ve üç kıtadaki altı ülkede 14 üretim tesisi, 100’den fazla ülkeye ihracatıyla sektörünün en büyük kuruluşları arasında yer almaktadır.

Türkiye’nin en büyük 100 sanayi kuruluşu arasında yer alıp, bugün 40 şirketi, 32 markası, 27 üretim tesisi ve 14.000’i aşkın çalışanıyla; hızlı tüketim, ağaç ve orman ürünleri, liman işletmeciliği, perakende ve inşaat sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

İlgili işletme ISO 9001 kalite yönetim sistemi, ISO 18.001 OHSAS İş Sağlığı ve Güvenliği, ISO 14.001 Çevre Yönetim Sistemi, ISO 50.001 Enerji Yönetim sistemi ile üretim yapmaktadır.

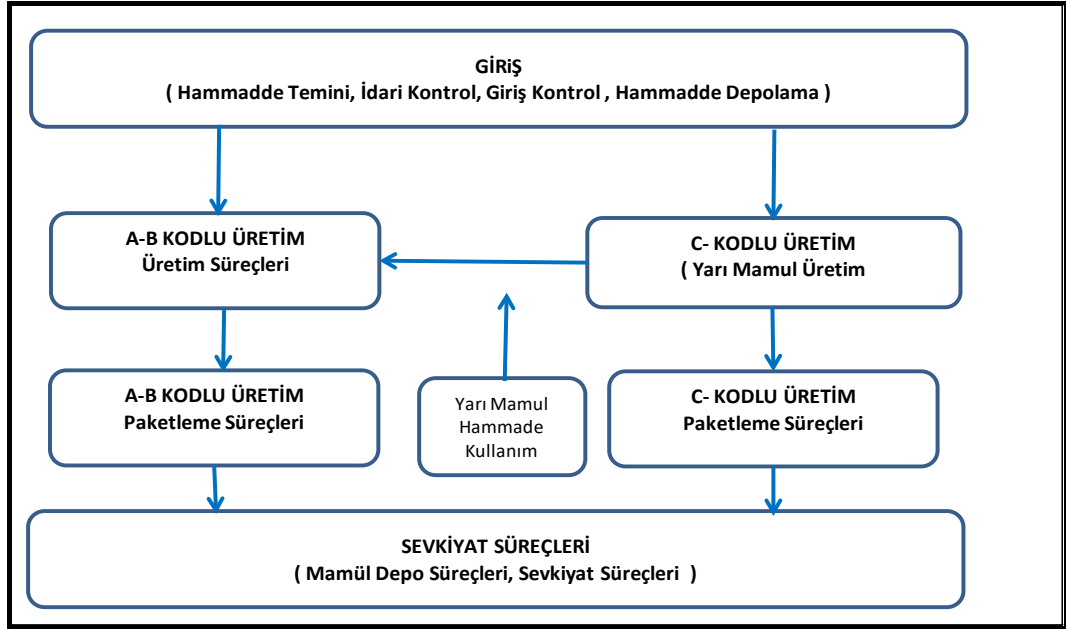
İşletme yöneticileri ve yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonucunda uygulamada işletme ile ilgili bilgilerin gizlenmesi kararı alınmıştır. Bu neden ile analizlerimizde yer alan üretim ve süreçlerin adı değiştirilerek veya kodlanarak anılacaktır.

2.3. İşletmenin Üretim Süreçlerinin Tanıtımı

Üretim için gerekli hammadde ve malzemeler giriş bölümünden yapılan kontrollerden geçerek hammadde ve malzeme olarak depolanmaktadır. Depolanan hammadde ve malzemeler fabrikanın üretim bölümleri A ve B kodlu üretimler için koltuk altı depoya sevk edilerek üretim sürecine alınır.

Üretim sürecine alınan hammadde ve malzemeler üretim sürecine bağlı olarak gerekli üretim faaliyetlerinden geçerek yarı mamul olarak paketleme sürecine girer. Paketleme sürecinden mamul olarak çıkarak sevkiyat mamul depoya giderek buradan araçlara gönderilmek üzere nakledilir.

Şekil 1: Üretim Sürecinin Şematik Gösterimi

2.4. Hammadde Depolama Süreçlerinin Tanıtımı

İşletme hammadde depo yönetimi süreçlerinin amacı, üretim süreçlerine hammadde temin etmek ve hammaddeleri depolayarak üretimin kesintiye uğramadan üretim sürecini yerine getirmek için hizmet ederler. Dolayısıyla hammadde süreçleri üretim için ortak kullanılan bir kaynaktır. Bu kaynağı, işletme üretim yerleri hizmet aldıkları oranda, depo (kira, aydınlatma ve işçilik) kaynak kullanımını paylaşmaktadırlar. Bu alınan

hizmet, aylık üretim miktarı oranında değişiklik göstermektedir. Hammadde deposu kaynak kullanım miktarları:

- 1-Hammadde depo kira veya bina amortisman giderleri
- 2-Hammadde depo işçilik giderleri
- 3-Hammadde depo elektrik enerjisi kullanım miktarı ve giderleri

İşletme hammadde depo yönetimi süreçlerinin amacı, üretim süreçlerine hammadde temin etmek ve hammaddeleri depolayarak üretimin kesintiye uğramadan üretim süreçlerini tamamlamaktır.

Makale konusu enerji kaynak kullanımları analizi olduğu için burada sadece hammadde deposunun kaynak kullanımlarını dikkate alınmıştır. Bu amaçla hammadde depoda sadece elektrik enerjisi tüketim miktarı belirlenmiş ve depoyu kullandıkları hizmet oranında enerji tüketimi esas üretim yerine dağıtılmıştır.

2.5. Üretim Süreci Faaliyetlerinin Belirlenmesi

Analize tabii işletmenin fabrikasında temel olarak A-B-C Kodlu üretimler gerçekleşmektedir. A Kodlu toz üretimler (Tablo1), B kodlu sıvı üretimler (Tablo3) sıvı yarı mamul olarak, tüketiciler pazarına sevk edilmek üzere (Tablo 5) paketleme süreçlerine geçmektedir.

C Kodlu üretimler ise A ve B kodlu üretimlerin üretimini gerçekleştirirken hammadde olarak girmekte aynı zamanda endüstriyel pazarda, yine mamul üretmek için yarı mamul olarak ve pazara sevk edilmek üzere 200kg plastik konteynerler veya tankerler ile araçlar veya endüstriyel tüketiciye sevk gönderilmektedir.

Üretim maliyetlerinin doğruluğu, pazarlama fiyat kararları açısından çok önem arz ettiğinden daha üretim sürecinde iken üretimin enerji kaynak kullanım maliyeti bulunabilmektedir. Kaynak kullanım maliyetinin birim fiyatı, işletmenin izin vermemesi nedeni ile paylaşılmamaktadır. ISO 50.001 Enerji yönetim sistemi gibi kalite yönetim sistemlerini birinci derece amacı, üretim başına düşen kaynak kullanım miktarlarıdır. Bu değer, enerji yoğunluğu diye de ifade edilmektedir.

2.5.1 A Kodlu Toz Üretim Süreçleri ve Kaynak Kullanımları

İşletmenin fabrikasında 3 temel üretimden biri olarak A Kodlu üretim yüksek enerji yoğunluklu kaynak kullanmaktadır. Özellikle kurutma prosesleri endüstriyel piyasada doğalgaz brülörleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Enerji kaynak kullanımları, enerji izleme sisteminden otomatik olarak çekilerek, kaynak tüketim miktarları, ister iki tarih aralığında isterse, saat, gün veya ay olarak alınarak raporlanabilmektedir. İlgili zaman aralığında üretim miktarının SAP den alınması ile üretim başına düşen enerji yoğunlukları, doğalgaz, elektrik, buhar, hava, su gibi önemli maliyet oluşturan kalemler gerçek doğrulukta ve yorumsuz olarak alınabilmektedir.

Tablo 1: A Kodlu Toz Ambalajlı Üretimlerin Üretim Süreçleri

A- KODLU ÜRETİMLERİN FAALİYET LİSTESİ			
Üretim Sınırları	Sıra No	Faaliyet No	Faaliyet Tanımı
GİRİŞ BÖLÜMÜ	1	010	Hammadde Temini
	2	010	İdari Kabul Faaliyeti
	3	010	Giriş Kontrol Faaliyeti
	4	010	Hammadde Depolama Faaliyeti
	5	010	Hammadde Depodan Üretime Sevk Faaliyeti
ÜRETİM SÜREÇLERİ	6	210	Toz Hammadde Hazırlama Faaliyetiü
	7	215	Sıvı Hammadde Hazırlama Faaliyeti
	8	220	Recete Hazırlama ve Yükleme Faaliyeti
	9	225	Üretim Faaliyeti
	10	230	Kurutma Faaliyeti
	11	235	Katı olarak Yarı Mamul Stoklama Faaliyeti
	12	240	Katkılama Hammaddeleri Ekleme Faaliyeti
	13	245	Yarımamul Stok faaliyeti
PAKETLEME SÜREÇLERİ	14	260	Ambalaj Malzemesi Tedarik Faaliyeti
	15	275	Yarımamulü Paketlemeye Sevk Faaliyeti
	16	290	Paketleme Faaliyeti
	17	400	Paletleme Faaliyeti
SEVKİYET SÜREÇLERİ	18	410	SAP Kontrol ve Üretim Teyidi Faaliyeti
	19	500	Üretimden Sevkiyata Transfer Faaliyeti
	20	510	Depolama Faaliyeti
	21		Araçlar veya ,Tüketicieye Sevk Faaliyeti

Üretim süreçleri yönetilirken, esas üretim gider yeri kaynak kullanımının yanında diğer ortak kaynak havuzlarında da enerjiler kullanılabilir. Bu amaçla hazırlanan aşağıda tablo 2'de bu enerji kaynak kullanımları görülebilir;

Tablo 2: A Kodlu üretimin Enerji Kaynak Kullanım Listesi

Kaynak Kullanım Adı	Sıra No	Enerji Tipi [Kwh]	Birim	Kaynak Kullanım Niteliği	Kaynak Kullanım Anahtarı
D.Gaz Enerjisi	1	D.gaz	Nm3	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Elektrik Enerjisi	2	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Aydınlatma Enerjisi	3	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Proses Havası Tüketim	4	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Basınçlı Buhar Enerjisi	5	Buhar	ton	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Proses Su Kullanım	6	Su	ton	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Hammadde Depo Aydınlatma	7	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Cevre ve Genel Ayd Payı	8	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Evsel Arıtma	9	Elektrik/Su	Kwh/Ton	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Akü Şarj Payı	10	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
UPS Payı	11	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
Kalite Kontrol Payı	12	Elektrik/Su	Kwh/Ton	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
Soğuk Su	13	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Ambalaj Depo Payı	14	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	-
Hammadde Depo Ayd Payı	15	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Su Dağıtım Elektrik Tüketimi Payı	16	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
WC Su Payı	17	Su	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı

2.5.2. B Kodlu Sıvı Üretim Süreçleri ve Kaynak Kullanımları

İşletmenin fabrikasında 3 temel üretimden biri olarak B Kodlu üretim, yüksek su enerji yoğunluklu kaynak kullanmaktadır. Enerji kaynak kullanımları, enerji izleme sisteminden otomatik olarak çekilerek, kaynak tüketim miktarları, ister iki tarih aralığında isterse, saat, gün veya ay olarak alınarak raporlanabilmektedir. İlgili zaman aralığında üretim miktarının SAP den alınması ile üretim başına düşen enerji yoğunluklar, elektrik, buhar, hava, su gibi önemli maliyet oluşturan kalemler gerçek doğrulukta ve yorumsuz olarak alınabilmektedir.

Tablo 3: B Kodlu Sıvı Ambalajlı üretimlerin Süreçleri

Üretim Sınırları	Sıra No	Faaliyet No	Faaliyet Tanımı
GİRİŞ BÖLÜMÜ	1	010	Hammadde Temini
	2	010	İdari Kabul Faaliyeti
	3	010	Giriş Kontrol Faaliyeti
	4	010	Hammadde Depolama Faaliyeti
	5	010	Hammadde Depodan Üretime Sevk Faaliyeti
ÜRETİM SÜREÇLERİ	6	210	Toz Hammadde Hazırlama Faaliyeti
	7	215	Sıvı Hammadde Hazırlama Faaliyeti
	8	220	Recete Hazırlama ve Yükleme Faaliyeti
	9	225	Üretim Faaliyeti
	11	235	Sıvı Olarak Yarı Mamul Stoklama Faaliyeti
PAKETLEME SÜREÇLERİ	13	245	Yarı mamul Stok faaliyeti
	14	260	Ambalaj Malzemesi Tedarik Faaliyeti
	15	275	Yarı Mamulü Paketlemeye Sevk Faaliyeti
	17	400	Paletleme Faaliyeti
	18	410	SAP Kontrol ve Üretim Teyidi Faaliyeti
SEVKİYET SÜREÇLERİ	19	500	Üretimden Sevkiyata Transfer Faaliyeti
	20	510	Depolama Faaliyeti
	21		Araçlar veya ,Tüketiciye Sevk Faaliyeti

Üretim süreçleri yönetilirken, esas üretim gider yeri kaynak kullanımının yanında diğer ortak kaynak havuzlarında da enerjiler kullanılabilir. Bu amaçla hazırlanan aşağıda Tablo 4'te bu enerji kaynak kullanımları görülebilir.

Tablo 3: Kodlu üretimin Enerji Kaynak Kullanım Listesi

Kaynak Kullanım Adı	Sıra No	Enerji Tipi [Kwh]	Birim	Kaynak Kullanım Niteliği	Kaynak Kullanım Anahtarı
Üretim Elektrik Enerjisi	2	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Aydınlatma Enerjisi	3	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Proses Havası Tüketim	4	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Basınçlı Buhar Enerjisi	5	Buhar	ton	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Proses Su Kullanım	6	Su	ton	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Hammadde Depo Aydınlatma	7	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Cevre ve Genel Ayd Payı	8	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Eysel Arıtma	9	Elektrik/Su	Kwh/Ton	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Akü Şarj Payı	10	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
UPS Payı	11	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
Kalite Kontrol Payı	12	Elektrik/Su	Kwh/Ton	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
Soğuk Su	13	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Ambalaj Depo Payı	14	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	-
Hammadde Depo Ayd Payı	15	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Su Dağıtım Elektrik Tüketimi Payı	16	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
WC Su Payı	17	Su	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı

2.5.3. C Kodlu Sıvı Üretim Süreçleri ve Kaynak Kullanımları

İşletmenin fabrikasında 3 temel üretimden biri olarak C Kodlu üretimin enerji kaynak kullanımları, enerji izleme sisteminden otomatik olarak çekilerek, kaynak tüketim miktarları, ister iki tarih aralığında isterse, saat, gün veya ay olarak alınmaktadır. C Kodlu üretimler, A ve B kodlu üretimlerin üretimini gerçekleştirirken hammadde olarak girmekte aynı zamanda endüstriyel pazarda, yine mamul üretmek için yarı mamul olarak ve üretilerek 200kg'lık konteynerler içinde pazara sunulmaktadır.

Tablo 4: C- Kodlu Yarı Mamul Üretim Süreçleri

Üretim Sınırları	Sıra No	Faaliyet No	Faaliyet Tanımı
GİRİŞ BÖLÜMÜ	1	010	Hammadde Temini
	2	010	İdari Kabul Faaliyeti
	3	010	Giriş Kontrol Faaliyeti
	4	010	Hammadde Depolama Faaliyeti
ÜRETİM SÜREÇLERİ	6	210	Toz Hammadde Hazırlama Faaliyeti
	7	215	Sıvı Hammadde Hazırlama Faaliyeti
	9	225	Üretim Faaliyeti
	11	235	Sıvı Olarak Yarı Mamul Stoklama Faaliyeti
PAKETLEME SÜREÇLERİ	13	245	Yarı mamul Stok faaliyeti
	14	260	Ambalaj Malzemesi Tedarik Faaliyeti
	15	310	Yarı mamulü Paketlemeye Sevk Faaliyeti
	16	290	Paketleme Faaliyeti
SEVKİYET SÜREÇLERİ	18	410	SAP Kontrol ve Üretim Teyidi Faaliyeti
	19	500	Üretimden Sevkiyata Transfer Faaliyeti
SEVKİYET SÜREÇLERİ	20	510	Depolama Faaliyeti
	21		Aracılar veya Endüstriyel Tüketicilere Sevk Faaliyeti

Üretim süreçleri yönetilirken, esas üretim gider yeri kaynak kullanımının yanında diğer ortak kaynak havuzlarında da enerjiler kullanılabilir. Bu amaçla hazırlanan aşağıda **Tablo 6** da bu enerji kaynak kullanım bu enerji kaynak kullanımları görülebilir.

Tablo 5: C- Kodlu Yarı Mamul Üretim Süreçleri

Kaynak Kullanım Adı	Sıra No	Enerji Tipi [Kwh]	Birim	Kaynak Kullanım Niteliği	Kaynak Kullanım Anahtarı
Üretim Elektrik Enerjisi	2	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Aydınlatma Enerjisi	3	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Proses Havası Tüketim	4	Elektrik	Kwh	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Üretim Basınçlı Buhar Enerjisi	5	Buhar	ton	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Proses Su Kullanım	6	Su	ton	Esas Üretim Gider Yeri	Direk
Hammadde Depo Aydınlatma	7	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Cevre ve Genel Ayd Payı	8	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Evsel Arıtma	9	Elektrik/Su	Kwh/Ton	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Akü Şarj Payı	10	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
UPS Payı	11	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
Kalite Kontrol Payı	12	Elektrik/Su	Kwh/Ton	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Statik-Sabit Dağıtım Anahtarı
Soğuk Su	13	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Ambalaj Depo Payı	14	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	-
Hammadde Depo Ayd Payı	15	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
Su Dağıtım Elektrik Tüketimi Payı	16	Elektrik	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı
WC Su Payı	17	Su	Kwh	Yardımcı Üretim Gider Yeri Payı	Dinamik Dağıtım Anahtarı

2.5.4. Ortak Kaynak Kullanımlarının Dağıtılması

İşletmelerin, esas üretim yerlerinin üretimine destek amacıyla, yardımcı işletmeler gibi fabrikaların ortak hizmet işletmeleri bulunmaktadır. Bu işletmeler masraflarını veya hizmetlerini, kime yararlı hizmet vermiş ise o esas üretim yerlerine masraflar bir dağıtım anahtarı ile dağıtılması gerekmektedir.

Analize tabii işletmenin ortak masraf veya kaynak tüketim yerleri 7 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Ortak Kaynak Kullanımlarının Dağıtım Anahtar Tipleri

ORTAK KAYNAK KULLANIMLARI DAĞITIM ANAHTARI				
Sıra	Ortak Kullanım Adı	Elektrik [Kwh/ay]	Buhar [Ton/ay]	Su [Ton/ay]
3.1	Hava Üretim Payı	Dinamik	-	-
3.2	Akü Şarj Payı	statik	-	-
3.3	UPS Payı	statik	-	-
3.4	Kalite Kontrol Payı	statik	Statik	Statik
3.5	Soğuk Su	statik	Dinamik	Dinamik
3.6	Ambalaj Depo Payı	statik	Dinamik	Dinamik
3.7	Hammadde Depo Ayd Payı	Dinamik	-	-
3.8	Evsel Aritma Payı	statik	-	-
3.9	Cevre ve Genel Ayd Payı	Dinamik	-	-
3.10	Hidrofor Elk. Kullanım Payı	Dinamik	-	-
3.11	WC Su Payı	-	-	Statik

a- Hava Üretim ve Tüketim Elektrik Enerjisinin Dağıtılması; Yardımcı işletme olan ve kaynak havuzuna basınçlı hava üreterek üretimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu işletmenin en büyük gideri kaynak tüketimi elektrik tüketimidir, çıktısı ise basınçlı havadır.

Üretim işletmelerine tesis edilen hava tüketim sayaçları, toplam tüketilen hava oranında, hava üretimi için kullanılan elektrik enerjisinden pay alacaktır. Kullanılan dağıtım anahtarı toplam üretilen havadaki, tüketilen esas işletmenin proses hava kullanım oranıdır. A Kodlu Üretim İşletmesi "Hava Üretim Payı" için;

$$= \text{Hava Komp. Elektrik Tüketimi} * \frac{\text{A kodlu Üretim Hava Tüketim Miktarı}}{\text{Toplam Hava Tüketim Miktarı}}$$

İlgili hesaplamalardaki bütün değerler, işletme içerisindeki sayaçlardan geldiğinden online ve dinamik bir anahtar ile hava üretiminin içi tüketilen elektrik enerjisinin enerjisi paylaştırılmaktadır. Diğer dinamik kaynak kullanım enerjileri de aynı mantıkla, esas üretim yerlerine dağıtılmaktadır.

b- Akü şarj kaynak kullanımı bir elektrik tüketimidir. Akü şarj sistemi fabrika üretim faaliyetinde, elektrik enerjisi kullanan forkliftlere hizmet vermek amacıyla kullanılmaktadır. Forklift hizmetinden kullanan esas üretim işletmelerine atanan dağıtım anahtarı oranınca paylaşılmaktadır.

c- UPS (kesintisiz güç kaynağı) hizmetinden faydalanan esas üretim işletmelerine, sabit atanan dağıtım anahtarı ile tüketilen elektrik enerjisinden pay almaktadır.

d- Kalite kontrol biriminin tüketmiş olduğu, kaynak kullanımlar, hizmet verdiği esas üretim işletmelerine, kullanım oranında, kalite kontrol biriminin tükettiği, elektrik, su ve buhar enerjileri dağıtılmaktadır.

e- Soğuk su enerjisini kullanan esas üretim işletmeleri, kullandıkları oranda dinamik olarak, elektrik, su tüketim kaynak kullanımlarını paylaşmaktadır.

f- Ambalaj depo, esas üretim işletmeleri, atanan dağıtım anahtarı oranında ambalaj deponun tüketmiş olduğu aydınlatma enerjisinden pay almaktadır.

g- Hammadde depo payı, esas üretim işletmelerinin ürettikleri üretim den elde edilen anahtar ile dinamik olarak, hammadde deponun aydınlatma elektrik kaynak tüketimini paylaşmaktadır.

h- Evsel arıtma, esas üretim işletmeleri atmış oldukları atık su oranında, arıtma tesisinin kullandığı, elektrik ve su enerjisinden pay almaktadır.

i- Çevre ve genel aydınlatma, esas üretim işletmeleri bitmiş, sevkiyata giden üretim oranında çevre ve genel aydınlatmadan pay almaktadır.

j- Hidrofor dairesi, bütün fabrikanın suyunun dağıtımı için elektrik enerjisi kullanmaktadır. Tüketilen sudan elde edilen dinamik anahtar ile esas üretim işletmeleri, hidrofor dairesinin elektrik enerjisinden pay almaktadır.

k- WC su kullanım anahtarı, fabrika içerisinde kullanılan WC su tüketim miktarları ortak bir kaynak kullanım havuzunda toplanmıştır. Esas üretim işletmelerinde çalışan kişi oranında, WC ortak havuzunda tüketilen su miktarı esas üretim işletmesine aktarılmaktadır.

2.6. Enerji Kaynaklarının Kullanımı Ve Enerji Yoğunluğunun Analizi

2.6.1. Elektrik Enerjisi Kaynak Kullanımı Ve Enerji Yoğunluğunun Analizi

Analize tabi işletmenin, üretim tesislerinin tamamında elektrik sayaçlarının endeks değerlerinin insansız okunabilmesi için enerji izleme ve raporlama sistemi sayaçları Modbus (seri) haberleşme sistemi üzerinden otomatik olarak okuyacak alt yapı sistemi kurulmuştur. Enerji izleme sistemi üzerinden bir işletmenin elektrik enerjisi, 1 dakika,15dakika,1 saat, vardiya, gün, hafta, aylık ve yıllık olarak otomatik olarak zaman bazlı tüketim raporlama endeksleri kayıt edip, tutacak alt yapı sisteminden takip edilmektedir. Bu periyoda ilaveten iki zaman aralığı girilerek işletmenin tükettiği elektrik enerjisi miktarı da otomatik olarak ölçülebilmektedir.

İşletmenin yukarıdaki sayılan periyotta:

1-A Kodlu Üretim İçin Tüketilen Elektrik. Enerjisi Miktarı:....Kwh

1-B Kodlu Üretim İçin Tüketilen Elektrik. Enerjisi Miktarı:....Kwh

1-C Kodlu Üretim İçin Tüketilen Elektrik. Enerjisi Miktarı:....Kwh

ölçülerek alınmaktadır.

İşletmenin bir aylık dönem içinde, tüketilen elektrik enerjisi, enerji izleme sistemi üzerinden rapor halinde alınır. Aynı program üzerinden değerler ister PDF, istenirse Excel de export işlemi gerçekleştirip istenilen bir aralığın raporu alınabilir. Sistem üzerinden veya excel altarılarak **tablo 8** deki görülen veriler elde edilir.

Tablo 7: Aylık Tüketim Verilerinin Alınması

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Elektrik Gideri	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	kWh	364.148	409.971	361.422	356.963
B KODLU Üretim ve Paketleme	kWh	338.801	303.726	327.182	262.803
C KODLU Üretim	kWh	306.575	307.004,1	306.575	304.454,3
X İşletmesi Net Elektrik Tüketim	kWh	1.009.524	1.020.701	995.179	924.220

İşletme yapmış olduğu çalışma ile kaynak kullanımlarını ve diğer yardımcı işletmelerdeki ortak kaynak kullanım havuzundan, esas üretim işletmesine düşen paylar dinamik ve statik dağıtım anahtar ile aldığı değerler esas üretim enerjisine eklenerek yukarıdaki (tablo 8) elde edilir.

SAP sistemi üzerinden aylık üretim bilgileri Tablo9 da görüldüğü gibialınarak üretim başına düşen elektrik kaynak kullanımı bulunur ve tablo 10 elde edilir. Kaynak kullanımı olarak bu değer sabit ve değişken (orantısal) maliyetleri kapsamaktadır.

Tablo 8: Aylık Üretim Bilgileri Tablosu

X İŞLEMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Üretim Miktarı (Ton)	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	Ton	8.053	9.140	7.993	8.056
B KODLU Üretim ve Paketleme	Ton	8.113	7.998	7.830	6.618
C KODLU Üretim	Ton	1.725	2.314,0	1.725	2.160,0
X İşletmesi Toplam Üretim	Ton	17.891	19.452	17.548	16.834

Tablo 9: Üretim Başına Düşen Enerji Yoğunluk Tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Elektrik Enerji Yoğunluğu	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	kWh/Ton	45,2	44,9	45,2	44,3
B KODLU Üretim ve Paketleme	kWh/Ton	41,8	38,0	41,8	39,7
C KODLU Üretim	kWh/Ton	177,7	132,7	177,7	141,0
X İşletmesi Elektrik Enerjisi Yoğunluğu	kWh/ Ton	265	215	265	225

Yukarıdaki tablolarda görüleceği üzere bu üretim başına düşen, elektrik kaynak kullanımları dikkate alarak, yılsonunda bir sonraki yılın elektrik kaynak kullanım bütçesi

hazırlanırken bu değerler çok önemli bir veri haline gelerek, enerji bütçesinin elektrik kaynak tüketim tahminlerinin yapılmasına ve planlamaya imkân vermektedir.

2.6.2. Doğal Gaz Enerjisi Kaynak Kullanımı ve Enerji Yoğunluğunun Analizi

Üretim işletmesinde A Kodlu üretim ve C Kodlu üretimin gerçekleşmesinde kullanılmaktadır. A kodlu üretim yüksek enerji yoğunluklu üretim oluşu nedeni ile enerji maliyetinin çok büyük bir oranını doğalgaz enerjisi oluşturmaktadır.

Tablo 10: Doğalgaz Kullanım Tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Doğalgaz Gideri	Birim				
B KODLU Üretim ve Paketleme	m3	230.152	204.552,0	228.405	176.364,5
C KODLU Üretim	m3	1.550	598,0	1.550	-
X İşletmesi Net Tüketim	m3	231.702	205.150	229.955	176.365

Üretim işletmesinin esas üretimini gerçekleştirmek amacıyla doğal gaz enerjisini kullanarak üretimini kurutmaktadır. Bu nedenler üretim başına düşen kurutma enerji kullanımı veya doğalgaz enerji yoğunluğu12 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11: Doğal Gaz Enerji Yoğunluk Tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Doğalgaz Enerji Yoğunluğu	Birim				
B KODLU Üretim ve Paketleme	m3/Ton	28,6	22,4	28,6	21,9
C KODLU Üretim	m3/Ton	0,9	0,3	0,9	0,0
X İşletmesi Doğal Gaz Enerji Yoğunluğu	m3/Ton	29	23	29	22

Bu işletme üretim başına doğal gaz enerjisi kaynak kullanım tablosunu oluşturarak, fiili üretim başına doğal gaz tüketimini bilmektedir. Ayrıca bir sonraki yılın üretim hedefine göre işletmesine doğal gaz bütçesini de verebilme imkânı oluşturulmuştur.

2.6.3. Buhar Enerjisi Kaynak Kullanımı ve Enerji Yoğunluğunun Analizi

Analize tabi işletmede kullanılan buhar kaynak havuzunda kullanılan bütün buhar çıkışlarında buhar sayaçları ile esas üretim işletmelerinde basınçlı buhar gönderilir. Basınçlı buhar üretim işletmelerinde hızlı su ısıtma, ortam ısıtması için klima santrallerine verilmektedir. Buhar enerjisi üretim işletmelerinde değişken ve sabit kaynak olarak 2 şekilde de kullanılabilir. Ortam ısıtmasında kullanılması halinde, üretim olsa da olmasa da buhar kullanımı devam edecektir. Bu tip işletmelerde üretimin olmadığı vardiya ve hafta sonları buhar sistemlerinin kapatılması halinde sabit enerji kullanımı ile değişken enerji kullanımı arasında üretim başına düşen kaynak kullanımı olabilmektedir.

Buhar enerjisi gelişen teknolojilerin yardımı ile analize tabii işletmede kış mevsiminde ortam ısıtmasında kullanırken, yaz şartlarında aynı buhar enerjisi absorpsiyonlu chillere verilmek suretiyle soğuk su enerjisi elde edilerek aynı işletmenin soğutulması için kullanılmaktadır. Böylece enerji balansı açısından tam bir denge sağlatılmıştır.

Tablo 12: Buhar Kullanım Tablosu

X İŞLEMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Buhar Gideri	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	Ton	957	494,3	1.255	788,9
B KODLU Üretim ve Paketleme	Ton	1.336	871,7	1.396	1.515,9
C KODLU Üretim	Ton	1.067	1.011,3	1.067	1.187,0
X İşletmesi Net Buhar Tüketim	Ton	3.384	2.444	3.912	3.557

Tablo 14' deki işletme buhar kaynak kullanımı çıkarıldıktan sonra toplam üretim tablosu 10'daki üretim verileri kullanılarak, üretim başına kullanılan buhar tüketimini yani buhar enerji yoğunluğunu bulunmuştur.

Tablo 13: Buhar Enerji Yoğunluğu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Buhar Enerji Yoğunluğu	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	Bhr Ton/Ton	0,12	0,05	0,16	0,10
B KODLU Üretim ve Paketleme	Bhr Ton/Ton	0,16	0,11	0,18	0,23
C KODLU Üretim	Bhr Ton/Ton	0,62	0,44	0,62	0,55
X İşletmesi Buhar Enerji Yoğunluğu	Bhr Ton/Ton	0,19	0,13	0,22	0,21

Esas üretim işletmelerinin kullandıkları buharın, üretime bölünmesi ile üretim başına düşen buhar enerji yoğunluk tablosu bulunmuştur. (Tablo 14) Bu tablo bir fiili enerji yoğunluğu vermekle birlikte, hedeflenen enerji yoğunluğunun neresinde olduğunu da bize değerlendirme imkânı vermektedir. Bu tablo ile işletme bir sonraki yılın hedef üretimine göre buhar kaynak tüketimini ve buhar maliyetlerini belirleyebilir.

2.6.4. Basıncılı Hava Enerjisi Kaynak Kullanımı

Analize tabii işletmede basınçlı hava kullanımı için 6 adet kompresör bulunmaktadır. Fabrika basınçlı havayı pnömomatik sistemler, havayla ürün taşıma, plastik şişe üretim süreçleri ve jet puls filtrelerde kullanılmaktadır.

Üretime esas işletmelerde hava tüketimini ölçmek için wortex tip hava tüketim flowmetreleri kullanılmaktadır. Hava flowmetreleri basınçlı havayı ölçerken sıcaklık basınç kompanzasyonu yaparak tüketilen havayı normalize eder (0 bar,15 C).

İşletmelerde tüketilen hava sayacında elde edilen anahtar ile proses havasının elde edilmesi için tüketilen elektrik enerjisi esas üretim işletmesine şarj edilerek ayrıca tablo kullanılmasına gerek kalmaz.

İşletmelerin en büyük hava tüketimleri hava kaçaklarından olduğu görülmüş, bu amaçla enerji izleme sistemi üzerinden üretim olmadığı zamanlarda kullanılan hava, ürün maliyetini yükseltici bir faktör olduğu görülmüştür. Üretimin olmadığı zamanlarda, hat girişine konulan elektro pnömatik vana kapatılarak ürün enerji maliyetini ciddi oranda %2,5 düşürüldüğü bildirilmiştir.

2.6.5. Su Tüketimlerinin İzlenmesi

Analize tabi işletme yüksek üretimlerinin büyük kısmında su kullanarak gerçekleştirmektedir. Su üretim için hayati öneme sahiptir. İşletme su arz güvenliği için deselinizasyon tesisi (denizden su üretim) kurmuştur. Üretim için büyük çoğunluğunu denizden su üretim tesisinde elde ettiği su ile gerçekleştirmektedir.

Deselinizasyon tesisine ilaveten işletme şehir şebekesinden ve derin kuyu tesislerinden de su alarak arz kaynaklarını çeşitlendirmiştir.

Enerji izleme sistemi üretim işletmesinin tamamında bütün tüketim noktalarına su sayaçları tesis ederek, bu sayaçları otomatik okuma sistemi kurmuştur. 2017 ortalarından itibaren su sayaçlarının tamamını izlemeye almıştır. İşletme su sayaçları modbus haberleşme sistemi ile 1 dakika aralıklar ile okunmaktadır.

Tablo 14: Su Kaynak Kullanım Tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Su Gideri	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	Ton	2.337	1.220,8	2.320	1.014,0
B KODLU Üretim ve Paketleme	Ton	8.685	7.364,2	8.673	7.115,8
C KODLU Üretim	Ton	2.930	1.361,3	2.930	1.601,4
X İşletmesi Net Su Tüketim	Ton	13.952	9.946	13.923	9.731

Enerji izleme sistemi üzerinden alınan son iki aylık su tüketim tablosu ve bu tüketim karşılığında yapılan üretim tablosu 16'yı işleme koyduğumuzda, üretim başına tüketilen su kullanım miktarını bulabiliriz.

Tablo 15: İşletme Üretim başına kullanılan su tüketim tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017		2017	
		Ekim		Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Su Enerji Yoğunluğu	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	Su Ton/Ton	0,29	0,13	0,29	0,13
B KODLU Üretim ve Paketleme	Su Ton/Ton	1,07	0,92	1,11	1,08
C KODLU Üretim	Su Ton/Ton	1,70	0,59	1,70	0,74
X İşletmesi Ortalama Su Yoğunluğu	Su Ton/Ton	0,78	0,51	0,79	0,58

Bu üretime esas işletmenin su kullanım enerji yoğunluğunu kullanarak, hedef üretim için işletmesinin ihtiyacı olan su talebini planlayabilmektedir. Analize tabi işletme bu yöntem ile su ve diğer enerji kaynak tüketimini planlayarak yönetmektedir.

2.7. Üretim İşletmesi Toplam Enerji ve Enerji Yoğunluğu Raporlaması

İşletmelerin enerji performansları ortak bir enerji birimine dönüştürülerek takip ve değerlendirme yapılır. Bu amaçla en fazla kullanılan enerji birimi TEP'dir.

1 TEP (Toplam Eşdeğer Petrol) = 10.000.000 Kcalori'dir.

İşletme kaynak tüketimi olarak kullanılan ve kalori karşılığı değerleri;

1 Nm³ Doğal Gaz = 8.250 Kcalori

1 Kwh Elektrik Enerjisi = 860 Kcalori.

1 Ton Buhar Enerjisi = 650.000 Kcalori olarak dönüşüm faktörü uygulanarak işletmenin ilgili üretimleri için kullanılan doğal gaz, elektrik enerjisi ve buhar enerjisi kaynak kullanımları, ortak enerji birimi olan kilo kaloriye dönüştürülür. Bulunan değer 10.000.000 Kcaloriye bölünmesi ile TEP elde edilir.

$$\frac{D.GazTüketim * 8250 + BuharTüketim * 650000 + Elk.Tüketim * 860}{10.000.000}$$

Tablo 16: İşletme Toplam Üretim için Kullanılan Enerji Tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017 Ekim		2017 Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
TEP- TON EŞDEĞER PETROL	Birim				
A KODLU Üretim ve Paketleme	TEP	283,4	236,1	301,1	227,5
B KODLU Üretim ve Paketleme	TEP	116,0	82,8	118,9	121,1
C KODLU Üretim	TEP	97,0	92,6	97,0	103,3
X İşletmesi Net Toplam TEP Değeri	TEP	496	412	517	452

Analiz tabii olan Ekim, Kasım aylarının verilerin TEP karşılığı Tablo 17'de elde edilebilir. İlgili miktarlar ISO 50.001 Enerji Yönetim Sistemi gereği tutmak zorunda olunan değerlerdir. İlgili işletme bu değerler üzerinden aylık enerji değerlendirme toplantıları yaparak bütçe miktarı ile fiili miktardaki sapma değerlerini analiz etmektedirler. Analizi tabii işletme, enerji verilerini TEP birimine ilaveten bütün üretimleri için kaynak kullanım miktarını (enerji yoğunluğunu) Kwh olarak ve Kwh/Ton şeklinde Tablo 18 de takip etmektedir. Ayrıca bölümler kendi enerji performansları için hedef tayin edilmektedir. Bu hedeflerde her bölüm hedef Kwh/ton değerini tutturmaya çalışmaktadır.

Tablo 17: Enerji Kullanım Tablosu ve Kwh/ton Enerji Yoğunluk Tablosu

X İŞLETMESİ ÜRETİM ENERJİ GİDERLERİ		2017 Ekim		2017 Kasım	
		Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili
Toplam Kwh Olarak Enerji Kullanımı					
A KODLU Üretim ve Paketleme	Kwh	3.295.033	2.745.822	3.501.371	2.645.123
B KODLU Üretim ve Paketleme	Kwh	1.348.568	962.551	1.382.298	1.408.554
C KODLU Üretim	Kwh	1.127.898	1.077.061	1.127.898	1.201.630
X İŞLETMESİ NET ENERJİ TÜKETİM	Kwh	5.771.499	4.785.434	6.011.567	5.255.306
ORT.ENERJİ YOĞUNLUĞU	Kwh/Ton	323	246	343	312

İlgili işletme, üretim hedeflerini, bu hedef üretim için kullanacakları enerji miktarlarını bu üretim hedeflerine göre tahmin ederek enerji kaynak bütçelerini oluşturmaktadır. Ayların geçmesiyle birlikte takip edilen tablo 19 da görülen hedef üretim ile fiili üretim sapmaları analiz edilmektedir. Bu üretim için kullanılan enerjiler ve aylık trendleri ile sapma miktarları analiz edilerek, sonraki aylarda muhtemelen sapma oluşumu engellenemeye çalışılmaktadır. Uygulamada Aralık -2017 verileri daha gelmediği için 11 aylık gerçek veri ve son bir aylık bütçe değeri alınarak fiili toplam değer elde edilerek analiz edilmektedir. Yıl bitmeden hedef bütçe toplam üretim ile fiili toplam üretim değerleri ve sapma % değerleri analiz edilmektedir.

Tablo 18: Yıllık Bütçe ve Fiili Üretim Tablosu

X İŞLETMESİ YILLIK ÜRETİM VE FİİLİ KARŞILAŞTIRMA TABLOSU							
YIL	AYLAR	Donemi	Birim	A KODLU Üretim ve Paketleme	B KODLU Üretim ve Paketleme	C KODLU Üretim	Toplam Üretim
2017	Oca.17	Bütçe	Ton/ay	7.260	7.237	1.725	16.222
		Fiili		6.860	5.072	1.056	12.987
	Şubat	Bütçe	Ton/ay	7.582	7.431	1.725	16.738
		Fiili		7.312	6.383	1.598	15.293
	Mart	Bütçe	Ton/ay	7.928	7.621	1.725	17.274
		Fiili		8.050	6.917	876	15.843
	Nisan	Bütçe	Ton/ay	7.955	7.621	1.725	17.301
		Fiili		7.073	6.053	1.088	14.214
	Mayıs	Bütçe	Ton/ay	7.641	7.828	1.725	17.194
		Fiili		6.527	6.128	1.343	13.998
	Haziran	Bütçe	Ton/ay	7.574	7.826	1.725	17.125
		Fiili		5.946	6.465	1.946	14.357
	Temmuz	Bütçe	Ton/ay	7.589	7.830	1.725	17.144
		Fiili		7.229	6.446	2.188	15.863
	Ağustos	Bütçe	Ton/ay	7.876	8.031	1.725	17.632
		Fiili		6.071	6.443	1.667	14.181
	Eylül	Bütçe	Ton/ay	8.085	8.113	1.725	17.923
		Fiili		7.147	6.509	1.832	15.488
	Ekim	Bütçe	Ton/ay	8.053	8.113	1.725	17.891
		Fiili		9.140	7.998	2.314	19.452
Kasım	Bütçe	Ton/ay	7.993	7.830	1.725	17.548	
	Fiili		8.056	6.618	2.160	16.834	
Aralık	Bütçe	Ton/ay	7.993	8.113	1.725	17.831	
	Fiili		8.056	-	-	8.056	
2017	Yıl Toplamı	Bütçe [YILLIK]		93.531	93.594	20.700	207.825
		Fiili [11 Fiili +1 Projeksiyon)		87.403	79.145	19.793	186.341
		Fiili-Bütçe Farkı		-6.127	- 14.449	- 907	- 21.484
		Fark %		-7%	-15%	-4%	-10%

Aynı şekilde aynı tabloya benze şekilde ilgili üretim için bütçelenen toplam enerji kullanım miktarları ve fiili enerji kaynak kullanım miktarları karşılaştırmalı olarak analiz edilerek ilgili ayın üretim miktarları ile enerji kaynak kullanım miktarları analiz edilir.

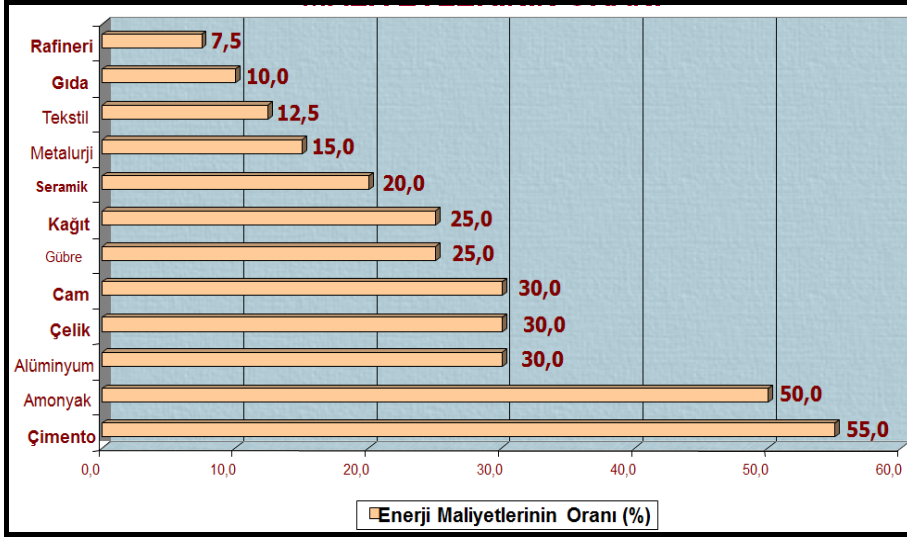
Sonuç ve Öneriler

Üretim işletmelerinde ileri teknoloji imkânları kullanılarak, işçilik, hammadde, enerji gibi daha az kaynak kullanımıyla, yüksek verimli (hedeflenen zamanda, en yüksek

üretimi alan) üretimler gerçekleştirilmek istenir. Teorik kapasite ile fiili kapasitenin birbirine yakın olması arzu edilir.

Analize tabi işletmenin enerji kullanım sektörü şekil 2 de yer alan çimento sektörüne yakındır. Enerji kaynak kullanım oranı ve verimliliği (OEE) o işletmeyi rakiplerine karşı üstünlüğü haline getirmektedir. Bu işletme rakiplerinin düşük verimli ve yüksek enerji yoğunluklu zayıflığını, kendi işletmesinde elde edeceği üstünlükler ile fiyat kararlarında pazarlama birim yönetimine yardımcı olma çalışmaktadır.

Şekil 2: Endüstri Tesislerinde Enerji Maliyet Oranları

Gerek makro açıdan ülke ekonomilerinde, gerekse mikro ölçekte işletmelerde; enerji tasarrufu, enerji maliyetlerinin düşürülüp verimliliğin artırılması konuları yöneticilerin gündemlerinde ön sıralarda yer almaktadır. Enerji yönetimini işletmelerde bir birimle sınırlandırmak ve başarıyı o birimin çabalarından beklemekle arzu edilen sonuçların elde edilmesi mümkün değildir. Enerji yönetimi, işletmelerde tüm bölüm ve çalışanların katılımını gerektiren bir bilgi sistemi olarak tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu bağlamda enerji ile ilgili kullanım verilerini izleyecek, bu verileri parasal tutarlara dönüştürecek, gerekli muhasebe kayıtlarını yapacak, hedeflenen sonuçlar ile gerçekleşen sonuçları karşılaştıracak, sapma nedenlerini araştırarak, üretim başına düşen enerji yoğunluğunu nasıl azaltabileceğinin yöntemlerini geliştirecek işletme yöneticileri olmalıdır. Enerji yöneticisi ve işletme alt yöneticileri, enerji verilerini üretimin olduğu ve olmadığı gün ve saatlerde enerji tüketim değerlerini incelemelidir. Hatta üretim çeşidi bazında kullanılan enerji miktarlarını, KPI verilerini incelemelidir. Ölçme ve değerlendirmeye önem vererek enerji ve üretim verileri birlikte analiz ederek, üretimin olmadığı günlerde kullanılan enerjiyi nasıl azaltacağı araştırılmalıdır. Enerji izleme ve karşılaştırma tabloları ve verileri, enerji maliyetlerinin azaltılmasında ve başarısında enerji muhasebesi, gerekli ve önemli bir araçtır.

Kaynakça

- Abbas, K. M. (2015). "Viability Of Some Applied Cost Systems in Manufacturing Firms: Egypt's Case".Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, 15(1). 11-18.
- Aktaş, R. (2013).Yeni Bir Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Yöntemi Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi. Nisan. 55-76.
- Cemalcılar, İlhan (1999). Pazarlama: Kavramlar Kararlar. İstanbul: Beta Basım.
- Dodi K. (2010), Türkiye’de Yenilenebilir Enerji: Kaynakları Kullanım AlanlarıMuhasebesi,http://www.muhasabenet.net/makale_kadir/dodi.Pdf.
- Erden, S. A. (2004). Stratejik Maliyet Yönetimi. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Grasso, Larry (2007)."Obstacles to Lean Accountancy".Stenzel, Joe (Ed.), Lean Accounting: Best Practices For Sustainable Integration. USA: JohnWiley&Sons.
- Haftacı, Vasfi (2006). İşlem Muhasebesi. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Haftacı, Vasfi (2010). İşletme Bütçeleri. İstanbul. Beta Yayınevi. 6.bs.
- Inanlou, I.,Hassanzadeh, M. ve Khodabakhshi, N. (2014). "Evaluating The Cost Of Resources Consumed In The Main Activity Of Iran Khodro". Singaporean Journal of Business Economics, and Management Studies. 2(12): 199-204.
- İslamoğlu, Ahmet Hamdi (2006). Pazarlama Stratejileri: Stratejik ve Global Yaklaşım.Beta Yayınları: İstanbul.
- Karslı, S., ve Güllüce, H., Saraç H. (2011)."Isıtma ve Soğutma Sistemlerinde Enerji Maliyetlerinin Karşılaştırılması". Sözel Bildiri, Ulusal İklimlendirme Kongresi, Antalya.
- Keçecioglu, T. (1993). "Türkiye’deki Sanayi İşletmelerinin Rekabet Güçlerinin Arttırılmasında Enerji Yönetimi Stratejilerinin Uygulanması ve Gözlemler". Sözel Bildiri, TMMOB Sanayi Kongresi, Ankara.
- Kırlı Mustafa ve Kulu Tekmez (2016). "Enerji yönetimi ve enerji muhasebesi". <http://www.j-humansciences.com>.,Volume: 13,Issue: 3:4891-4905.
- Koç, E., ve Şenel, M. C. (2013). "Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme". Mühendis ve Makina Dergisi, cilt 54, sayı 639.
- Köse, T. ve Ağdeniz, Ş. (2015). "Kaynak Tüketim Muhasebesinde Kapasite Maliyet Yönetimi". Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı:45, Haziran.
- Krumwiede, K.,and - Suessmair, A., (2008). "A CloserLook at GermanCost Accounting Methods".*Management Accounting Quarterly*, Fall, Vol. 10, No. 1: 37-50.
- McCarthy, E.J. (1964). Basic Marketing, a Managerial Approach. Homewood, Ill.: Richard D. Irwin, Inc.

- Rahimi, M.,andSheybani, Z., Sheybani, E., Abed, F. (2014). "Resource Consumption Accounting: A New Approach to Management Accounting". *Management and Administrative Sciences Review*, 3(4): 532-539.
- Sharman, P.,andVikas, K., (2004). "Lessons From German Cost Accounting".*Strategic Finance*, December: 28-35.
- Tek, Ömer Baybars (2000). Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları. 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tek, Nergis, Dalkılıç, A.Fatih (2011). "Pazarlama- Satış ve Muhasebe İşlevlerinin Etkileşiminde Muhasebe Eğitiminden Beklentiler". *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Sayı:33, Ocak 2011:1-15.
- Tokol, Tuncer (1996). Pazarlama Yönetimi. 7. Basım. Bursa: Ceylan Matbaacılık.
- Tse, M.S.C.,andGong, M.Z., (2009). "Recognition of Idle Resources in Time-Driven Activity-Based Costingand Resource Consumption Accounting Models".*JAMAR*, Vol. 7, No.2: 41-54.
- Tutkavul, Kadir ve Elmacı, Orhan (2016).Kaynak Tüketim Muhasebesi Modeli.Ankara: Gazi Kitapevi.
- Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, http://www.eie.gov.tr/verimlilik/document/EnVerKanunu_Mayis2011.pdf [ET:01.12.2017]
- Yükselen, Cemal (1998). Pazarlama: İlkeler – Yönetim.Yeniden Yazılmış 3. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yükselen, Cemal (2016).Pazarlama. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Webber, S. A.,and Clinton, D. (2004). "Resource Consumption Accounting Applied: The Clopay Case". *Management Accounting Quarterly*, 6(1): 1-14.
- White, Larry, (2009). "Resource Consumption Accounting: Manager-Focused Management Accounting".*TheJournal of Corporate Accounting & Finance*, May/June: 63-77.

Yayın Geliş Tarihi: 14.03.2019

Yayın Onay Tarihi: 29.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.539898

N. Hilal AKMAN *

Ademin Kanadı Romanında İlimden İrfana Yolculuk

*Journey From Scholarship to Knowledge in The Novel
Ademin Kanadı*

Özet

Bu çalışmada Yasemin Karahüseyin'in *Ademin Kanadı* (2009) isimli romanı hakkında tematik bir inceleme yapılmıştır. Eserde tarihte "uçan adam" olarak bilinen Hezarfen Ahmet Çelebi'nin uçuş deneyimi etrafında yaşadığı olaylar anlatılmıştır. Olay örgüsünde olağanüstü unsurlar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ele alınacak kısım romanda yararlanılan tasavvufî unsurlardır.

Hezarfen Ahmet Çelebi, romanda uçabilmeyi arzulayan mistik bir kişi olarak kurgulanmıştır. Uçabilmesi, ruhunun bir kuş gibi kanatlanması anlamında metaforik bir kavram olarak tasavvufî boyutta ele alınmıştır. Ahmet Çelebi'nin bu arzusu, sıradan bir insanın uçuş hayalinden öte tasavvufta ve Türk kültüründe kuş metaforuyla işaret edilen ruhun özgürlük isteğidir. Beden kafesine hapsolan ruhun uçuşu reel dünyada ölüm demek olsa da tasavvufta yeniden doğuşu anlatmaktadır. Romanda "kuş" ve "kanat" metaforuyla bu husus vurgulanmıştır. Başta mürşit olmak üzere nefis, ruh, vird, aşk, mârifet gibi tasavvufî kavramlar olay örgüsünde kullanılmıştır. Özellikle romanın baş kişisi Hezarfen Ahmet'in hayalden gerçeğe kanatlanıp uçuşu tasavvufta sâlikî mârifete ulaştırın seyr ü sülûk olarak anlatılmıştır. Bu çalışmada roman kişisi Ahmet Çelebi'nin tasavvuftaki mertebesi ve uçuş yolunda yaşadığı tasavvufî haller ve kavramlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hezarfen Ahmet Çelebi, Uçmak, Tasavvufî roman, Seyr ü sülûk, İlahî aşk.

Abstract

This study carries out a thematic analysis of the novel *Ademin Kanadı* (2009) by Yasemin Karahüseyin. The work narrates the events experienced by Hezarfen Ahmed Çelebi, who is known historically as "the flying man" around his experience of flying. Supernatural elements are noticeable in the plot. The part that is discussed in this study includes the mystical elements that are utilized in the novel.

In the novel, Hezarfen Ahmed Çelebi is described as a mystical person who wants to fly. His ability of flying is narrated in a mystical dimension as a metaphorical phenomenon meaning that his soul gets wings like a bird. This desire of Ahmed Çelebi, rather than the desire of an ordinary person to fly, is the desire of freedom for the soul which is represented by the bird metaphor in Sufism and Turkish culture. While the flight of the soul caged in the body means death in the physical worlds, it refers to rebirth in Sufism. The metaphors of "bird" and "wing" in the novel emphasize this issue. Especially murshid (teacher, guide), and other sufistic concepts such as nafs (self), soul, vird (act of Quranic prayer), ishq (love) and ma'rifa (mystical, intuitive knowledge of spiritual truth, gnosis)

* Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, e-posta: hilalunlu@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7793-6358

are used in the plot of the novel. Especially the flight of the main character of the novel, Hezârîfen Ahmed, from a dream to the reality, is narrated as the sayr-u suluk (journey, initiation) that carries the saliq (follower) to ma'rifa. This study provides information on the degree of Ahmed Çelebi in Sufism in the novel and the mystical phenomena and concepts he experiences in his journey towards flying.

Keywords: Hezârîfen Ahmed Çelebi, Flying, Mystical novel, Sayru suluk, Divine love.

Giriş

Tasavvuf kelimesinin tanımını ilk yapan kişi Ma'rûf-ı Kerhî'dir (Ö.200/815). Ona göre tasavvuf, hakikate sarılmak ve halkın elindekilerden yüz çevirmektir (Haksever, 2017: 17). Bu tanım dışında tasavvufun pek çok tanımı vardır:

“Farklı kişilerce tanımlarında işaret edilen ortak özellikler; kalbi, dünyadan ayırıp Allah'a bağlamak, Kur'an ve sünnetin gösterdiği yolda çokça ibadet ederek ruhu saflaştırmak, ibadet, zikir, tefekkür, riyazet ve mücâhede ile nefsin arzularını kontrol altına almak, hakikatin bilgisini elde edip Allah'la vuslatı gerçekleştirmenin arzu ve gayreti içinde olmak şeklinde sıralanabilir” (Noyan, 2016: 29).

Tasavvuf ayrı bir din değil, dînî emir ve nehiyler çerçevesinde, dini daha derûnî boyutta yaşama, Allah'a yaklaşma amacıyla riyâzet ve mücâhedeyi temel referans alan bir yaşam biçimidir. Ait olduğu İslâm kültürü içinde kendine has yöntemlerle insanı kemâle ulaştırmayı hedefleyen, kurumlaşmış yapıya sahip bir sistemdir. Belirli kurallar çerçevesinde dinin hayata tatbik edilmesidir (Haksever, 2017: 17).

Tasavvuf, dinin zâhîri kuralları dışında bâtinî kısmıdır. Hz. Muhammed'den sonra onun dînî yaşayışı dikkate alınarak dünyaya ait yaşayış tarzını terk etmek, ruhen ve kalben Allah'a teslim olmaktır. Tasavvuf, farklı tarikatler yoluyla sistemleşerek günümüze kadar gelmiştir. Tasavvufla ilgilenip bu yola giren kişi, genelde bir müşşidin rehberliğinde hareket eder. Müşşidin yol göstermesi ve kendi gayretleriyle mistik bir boyutta değişip yenilenmeye başlar. Bu değişim Müslümanlar arasında geçmişten günümüze tecrübe edilmiş ve edilmektedir. İnsanın kendisini ve hayatı anlamakta mânevî bir yol kabul edilen tasavvuf, edebî eserlere de konu olmuştur. İnsanı Allah'ın rızasına ulaştıran bu mistik deneyim farklı şekillerde tezâhür etmiştir. Mekânlara, zamanlara ve fitrata göre değişiklik arz eden bu durum bir ömür de sürebilir, daha kısa bir zamanda da gerçekleşebilir. Çıkış noktası bir arayıştır. Bu arayış insanın dünya hayatında tıkanıdığı bir çizgide başlar. Bundan sonrası ise herkes için farklı devam edecektir. Şer'î kuralları yerine getiren ve ahlâk olarak arınan insan nasibinde varsa tasavvuf yolculuğunu başarıyla tamamlayacaktır.

2018 yılı “Necip Fazıl İlk Eserler Ödülü”nü alan Yasemin Karahüseyin’in ilk romanı olan *Ademin Kanadı* (2009), tasavvufî bir yolculuğu tarihî bir şahıs üzerinden kurgular. Romanda tasavvuf büyük oranda yararlanılan bir kaynaktır. İncelemeye geçmeden önce roman kısaca özetlenecektir.

1. Romanın Özeti

Ahmet Çelebi, İstanbul’da IV. Murat zamanında yaşayan çocuk yaşlarından beri uçabilmeyi hayal eden bir insandır. Bunun için çeşitli araştırmalar yapmış, kuşları yakından incelemiştir. Yaşantısında âdeta uzlete çekilmiş gibidir. İnsanlardan kaçır. En yakını çocukluk arkadaşı Seyyid’dir. Esnaflık yapan Seyyid, arkadaşı Ahmet Çelebi ile sık görüşür ve onun dünya ile bağlantı kurmasında aracı olmaya çalışır. Ahmet Çelebi ise sade bir hayat sürmektedir. Kılık kıyafete, eşyaya değer vermez. Evlenmeyi düşünmez. Kuşlar en yakın dostudur. Onları inceler, gözlemler, kanat tasarımı üzerinde çalışır. Bir gün arkadaşı Seyyid’in ısrarıyla IV. Murat’ın Eyüp Camisi’ndeki kılıç kuşanma törenine katılır. Törende dönemin büyük evliyası Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628)’nin önderliğinde başlayan zikirde kendinden geçer. Olağanüstü haller yaşar. Aziz Mahmud Hüdâyî ile ilk kez burada karşılaşır. Daha sonra yine arkadaşının aracılığıyla şeyhin dergâhına gider. Burada tasavvuf yolunda ilk dersini alır. Bundan sonra kendisine tayin edilen irfan ehli aracılığıyla seyr ü sülûk aşamalarını yaşar. Kendisine âşık olan Mecûsî kızı Râna’ya ilk görüşte âşık olur. Aşkın gücüyle hayaline kavuşmak uğrunda nefsin terbiye eder. Noksanlarından arınır, sınavları geçer. Sonunda hayal ettiği Sîmurg ülkesine kavuşur.

2. Romanda Seyr ü Sülûk

Tasavvufta “mânevî yolculuk” anlamına gelen seyr ü sülûk kavramı dinin şer’î kuralları ile yetinmeyip ruhen, kalben Allah’a varmak isteyen kişinin nefsin arındırmak için başladığı sembolik bir yolculuktur. Yol aslında kendinden kendinedir. Yani kişi, nefsinden kalbine bir çember çizerek kendisiyle yüzleşir, kalbini arındırır ve arzuladığı semavî kata ulaşır.

Her insan mânevî yolculuğa çıkamaz. Seyr ü sülûk istidat dışında nasip ve irade gerektirir. İlk şart dinin şer’î kurallarını tam olarak yerine getirmektir. Daha sonra dünya nimetlerinden uzaklaşmak, nefsin doyurmak yerine ruhunu doyurma arayışında olmaktır. Takva tam olsa bile tasavvuf yolculuğunun mertebelerini kat etmek için mutlaka bir rehber ihtiyacı vardır. Bu rehber, hakikat sırrına ermiş olan bir mürşid-i kâmil (insân-ı kâmil)dir. Mânevî eğitim ve terbiye yolcusu sâlik, mürşidini bulup ona tâbi olduktan sonra iradesine göre mertebeleri kat edecek, mârifete erecektir.

Romanda sâlik Ahmet Çelebi’dir. Ahmet, yaşayış olarak diğer insanlardan farklıdır. Genellikle yalnız kalmayı sever, insanlardan kaçır, kalabalıkları sevmez ve dünya nimetleri ile ilgilenmez. Onun bu yaşayış tarzının altındaki sebep, kul hakkından korkmasıdır. İnsanlardan kaçarak eşyayla yakınlaşır. Onun dilinden anlar, konuşur. Meyvelere içini döker, en önemlisi kuşlar en yakın dostudur. Onun zâhirdeki hali, seyr ü sülûk mertebeleri içinde nefs-i levvâme ile nefs-i mülhime arasında değerlendirilebilir. Nefs-i mülhimede basîret açılr ve sâlik Allah’tan gelen ilhamlarla nasiplenir. Ahmet’in yaşayışında insanlardan çok eşyayla ve kuşlarla olan diyalogu ve şahit olduğu

olağanüstü olaylar göz önüne alındığında nefis-imülhime mertebesine yakın olduğu söylenebilir. Nefsin mertebelerinin derecelendirilmesi kesin kurullarla sınırlandırılmış değildir. Çünkü her bir mertebede sâlikin mânevî ve psikolojik durumu, sahip olduğu özellikler farklı farklıdır.¹

Yaşayış olarak şer'î kurallara özen gösteren Ahmet'in yaşamında en önemli amaç, uçma hayalini gerçekleştirmektir. Uçmak veya bir kuşun yeteneklerine sahip olmak, ruhunu tatmin edeceğine inandığı bir özlemdir. Ancak Ahmet Çelebi henüz ilim yani "ilme'l-yakîn" seviyesindedir. Diğer bir deyişle uçmak hakkında bilgi elde etme uğraşı içindedir. İlme'l-yakîn, görmeden bilmektir. "İlâhî emirlerin hükümleri ve dünyevî muameleler hakkındaki ilimdir" (Hücvirî, 2010: 439). Ahmet Çelebi'nin hakikate ulaşmak anlamında "uçabilmesi" için bir mürşid-i kâmil rehberliğinde ilimden irfana yolculuk etmesi gerekmektedir. Yani ilme'l-yakîn'den Hakke'l-yakîne ulaşması gerekir. Hakke'l-yakîn, tüm varlıklardan yüz çevirmenin hükmü olarak sûfilerin fenâ buldukları mertebedir (Hücvirî, 2010: 439). Mârifet yani irfan sahibi olmak, Allah'tan başkasından yüz çevirmektir (Hücvirî, 2010: 334). "İlme'l-yakîn mücâhede ile aynel-yakîn, muanese ve ünsiyet ile, Hakke'l-yakîn müşâhede iledir" (Hücvirî, 2010: 439). Romanda mürşit konumunda Celvetiyye tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî yer almıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628)² devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurmayı başaran bir

¹Nefsin mertebeleri, emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmile olmak üzere yedi tanedir. Nefis-i emmâre, sahibine hevâsına uymayı ve dinin emirlerine aykırı gitmeyi emreder. Bu nefsin sahibi de âhretini basit bir şehvet karşılığında satar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Şühbesiz nefis her zaman bütün gücüyle kötülüğü emreder" (Yusuf, 12/53).

Nefis-i levvâme, mü'min kimsenin nefsidir. Çünkü ölü kalb ne itâati ne de günahı hisseder. Müminin kalbi ise canlıdır. Allah'a itâat ettiğinde kalbi faydalanır. İsyân ettiğinde ise kalbi acı duyar, nefsi onu itâate dönmesi için kınar. Bununla birlikte levvâme nefste emmâreden kalan şeyler vardır.

Nefis-i mülhime, Allah Teâlâ'nın "Ona iyilik ve kötülükleri ilhâm edene..." [Sems 91/8] ayetinde beyân buyurduğu nefstir. Bu yüzden de bu nefse, sübût ve temkîn makamından uzak olduğu için bu ad verilmiştir. Bu nefsin çalışması ve temizlenmesi gerekir.

Nefis-i mutmainne, ilk kemâl derecelerindedir. Bu nefsin bütün hükümlerde râziyye ve marziyye (kendinden razı olunmuş) olması gerekir. İşte o zaman bu nefsin sahibi hamd ederken yükselmek sûretiyle övülmüş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey mutmain olmuş (huzura kavuşmuş olan) nefis! Sen O'ndan, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön. Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir" [Fecr, 89/27-30].

Nefis-i kâmile, kullukta en yüksek mertebedir. Bu nefsin sahibi, bir yol bırakmayacak şekilde şeytanının gireceği tüm kapıları kapatıp hem zâhir hem bâtın olarak Hak Sübhânehü'nun rubûbiyyet vazifelerini yerine getirerek, müşâhede ve irfan ehliinden ve Allah'a vâsıl olanlardan olur (Rihle, 277). Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s.767-768

² "948'de (1541) Şereflikoçhisar'da doğdu. Çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da ilk tahsiline başladı. Daha sonra İstanbul'a giderek Küçük Ayasofya Medresesi'ne girdi. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra hocası Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin müfidi oldu. Talebelik ve müdlik yıllarında bir yandan da Halvetiyye tarikatına mensup Küçük Ayasofya Camii Şeyhi Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi'nin sohbetlerine devam etti. Hocası Nâzırzâde Edirne Selimiye Medresesi'ne müderris, Mısır ve Şam'a kadı tayin edildiği yıllarda Hüdâyî'yi yanından ayırmadı. Hüdâyî Mısır'da hocasıyla beraber bulunduğu sıralarda Halvetiyye tarikatının Demirtaşîyye kolundan Kerîmüddin el-Halvetî'den "usûl-i esmâ" terbiyesi gördü. 1573'te Mısır'dan dönüşünde Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve Câmî-i Atik Mahkemesi'ne nâib tayin edildi. Hocası Nâzırzâde ise Bursa mevleviyet'ine getirildi. Bursa'ya gelişinin üçüncü yılında hocası vefat etti. Talebelik ve müdlik yıllarından beri tasavvuf çevresiyle yakın teması bulunan Hüdâyî, hocasının ölümünün üzerinde bıraktığı derin tesir sebebiyle resmî görevlerinden ayrılarak daha önce vaaz ve sohbetlerine katıldığı Muhyiddin Üftâde'ye

mutasavvıftır. III. Murat, I. Ahmet ve II. Osman gibi padişahlara mektup yazmış, öğütler vermiştir. IV. Murat'a saltanat kılıcını kuşatmıştır

Ahmet Çelebi, IV. Murat'ın kılıç kuşanma törenini seyretmek için gittiği Eyüp Camisi'nde Aziz Mahmud Hüdâyî'yi görür. Hüdâyî, törende zikir başlatır. Zikir esnasında Ahmet Çelebi bir vecd hali yaşar. Ahmet Çelebi, zikre kuşların da eşlik ettiğini müşâhede eder. Böylece Ahmet Çelebi'nin basiret sahibi bir kişi olduğu okuyucuya sezdirilir. Ayrıca bilindiği gibi Kur'ân'da yerde ve gökte canlı cansız bütün mahlûkatın Allah'ı zikrettiğini anlatan âyetler mevcuttur: "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir" (Haşr,1); "Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir. Müлк O'nun, hamd O'nun, O, her şeye hakkıyla kâdirdir" (Tegabun, 1); "Göklerde ve yerde olan herkes, müstesna olmamak üzere, O çok esirgeyici (Allah'a) mutlaka kul olarak gelecektir" (Meryem, 93). Öte yandan kuşların Allah'ı anmasıyla ilgili hususi âyetler de mevcuttur: "Andolsun, Biz Davud'a Biz'den bir imtiyaz verdik. 'Ey dağlar, O'nunla birlikte tesbih edin' (dedik), kuşlara da (bunu emrettik)" (Sebe, 10); "(Her yandan ona doğru) toplanıp gelen kuşları da (kendisine râm ettik). Gerek o dağlardan gerek bu kuşlardan her biri (itaatle ona) dönücü idi" (Sad, 19); "Gör(müş gibi bil)medin mi, göklerde ve yerdekiler ve havada kanatlarını çırpıp uçan kuşlar hakikatte hep Allah'ı teşbih (ve tenzih) ediyor(lar. Hem) her biri duasını da teşbihini de muhakkak bilmiştir. Allah, ne yaparlarsa hakkıyla bilendir" (Nur, 41); "Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o Kitap'ta, herhangi bir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi de) ancak Rablerine toplanıp

intisap etti. Üç yıl gibi kısa bir zamanda seyr ü sülûkünü tamamladı. Şeyh Üftâde kendisini memleketi Sivrihisar'a halife tayin etti. Burada ancak altı ay kadar kalabilen Hüdâyî, şeyhi Üftâde'yi ziyaret etmek için tekrar Bursa'ya döndü. Fakat bu arada şeyhi vefat edince Rumeli'ye gitti. Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin delâletiyle tayin edildiği Küçük Ayasofya Camii Tekkesi'nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. Bir yandan da Fâtih Camii'nde vâizlik yaptı, tefsir ve hadis okuttu. Daha sonra Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri 1589 yılında satın aldı. Dergâhın inşaatıyla daha yakından ilgilenmek için ikametgâhını Rum Mehmed Paşa Camii civarına nakletti. 1595'te dergâhın inşaatı tamamlandı. 1599 yılında Fâtih Camii vâizliğini bırakarak Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde perşembe günleri vaaz vermeye başladı. Sultan Ahmed Camii'nin açılışında (1616) ilk hutbeyi Aziz Mahmud Hüdâyî okudu ve her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabul etti. Üsküdar'da bulunduğu yıllarda Bulgurlu'da da bir çilehâne ile bir hamam yaptırdı. Çilehânenin bulunduğu yerdeki Bulgurlu köyü, İllsuluk tarlaları ve Gaziler tepesinin bir kısmı I. Ahmed tarafından fermân-ı hümayunla Aziz Mahmud Hüdâyî adına tescil edildi.

Kanûnî'nin, kızı Mihrimah Sultan'dan torunu Ayşe Sultan (ö. 1598) ile de evlendiği rivayet edilen Aziz Mahmud Hüdâyî Safer 1038'de (Ekim 1628) vefat etti. Altısı kız olmak üzere on bir çocuğu oldu ve nesli, kızları Ümmügülüm (ö. 1641), Zeyneb (ö. 1642) ve Fatma Zehrâ (ö. 1675) vasıtasıyla devam etti. Hüdâyî, halktan sultanlara kadar uzanan geniş bir tesir halkası meydana getirdi. Devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurmayı başardı. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlara mektuplar yazdı, öğütler verdi. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşattı. Ferhad Paşa ile Tebriz Seferi'ne katıldı. Zaman zaman padişahların davetlisi olarak saraya gitti ve onlarla sohbetlerde bulundu. Evliya Çelebi "yedi padişahın Hüdâyî'nin elini öptüğünü, 170.000 müride el verdiğini" belirtir. Dergâhı her zümreden insanla dolup taşmıştır. Vefat ettiğinde altmışa yakın halifesi bulunduğu rivayet edilir. Otuz kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar'da dîni-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirlere icra etmiş, bu şekilde şöhreti günümüze kadar tesir etmiştir. Hüdâyî, İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir mutasavvıftır. Tasavvufun engin ruhunu samimi bir ifadeyle nazmetmiştir. Hasan Kâmil Yılmaz. (1991) "Aziz Mahmud Hüdâyî", DİA, İstanbul: TDV, 4. Cilt, s.338-339.

getirilirlir” (Enâm, 38); “Süleyman, Davud’a mirasçı oldu. Dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi. Bize her şeyden(nasip) verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir” (Neml, 16). Ahmed-i Gazzâlî, Risâletü’t-Tayr (Kuşlar Risalesi)’de şöyle der:

“Kuşların dilini kuşlar anlar sadece. Ancak sözünü/ahdini yenilemek iç dünyasını bütün bulanıklıklardan, kirlerden ve kötülüklerden temizlemekle, dış görünüşünü de görülen ve görülmeyen pisliklerden arındırmak ve yenilemekle olur. Bütün bunlardan sonra namazı vaktinde kılanlardan ol, dilini de hakkı anma dışında bir sebeple asla döndürme. Şunu iyi bil ki, insanlar ya gaflet içindedirler ya hakkı anarlar veya Hak onları yüceltmıştır. Eğer gaflet uykusunda iseler hakkın huzurundan kovulmuşlardır. Hakkı anmakla göklere erişen kişi hükümdarın huzuruna ve makamına erişir” (Gazzâlî, 2018: 70).

Görüldüğü üzere kuşların dilini anlamak için nefsanî olarak arınmak ve Allah’a yönelmek gerekmektedir. Ayrıca kuşlar, uçabildikleri için gök ehli kabul edilirler. Bu anlamda kuşlara kutsiyet atfedilir. İslâm kültüründe hatta İslâmiyet öncesi İran gibi birçok kültürde kuş, ten kafesinden ya da tutsaklığından kurtulan “ruh” u temsil eder (Gazzâlî, 2018:35-71). “İbn Sina, ruhun yerküreden feleklere yükseliş serüvenini kuşun uçuşması ve dağlardan geçerek yoluna devam etmesi simgesiyle anlatan ilk kişidir” (Gazzâlî, 2018: 38). Kuşun kanatlanması, ruhun kanatlanmasıdır. Ahmet Çelebi’nin kanatlanmayı istemesi aslında kuş gibi olmaktan öte ruhunu özgür bırakmak ve dolayısıyla tasavvufta insanın varmayı amaçladığı Allah’a ulaşma isteğidir. Çünkü insan ancak maddî fazlalıklarından, nefsinin kötülüklerinden ve maddî benliğinden vazgeçtiğinde Allah’a ulaşır.

“İnsanoğlunun ruhu melekût evreninden gelmedir. Bir zamanlar sonsuz evrenin atmosferinde özgürce yaşayan ve şimdi ten kafesinde tutsak bulunan kuş gibidir. O halde önce tensel bağlarından ve bağımlılıklarından ve doğal alışkanlıklarından kurtulmalı ki ruhsal gökyüzünde aşk uçuşları yapabilsin, hükümdarına ve sevgilisine doğru yol alabilsin. Aynı şekilde kuşların uzun yolculuklarında karşılarında çıkan çöller, şehirler, denizler ve dağlar gibi, sayısız tehlikeler ve ayakları kaydıracak korkunçluklar gibi sâlikler için de önlerinde aşmaları ve geride bırakmaları gereken makamlar, aşağılarda bırakmaları gereken gökler bulunmaktadır. Yol boyunca onları bekleyen tehlikeler, sadece hakkın yardımıyla kılavuzun yol göstermesiyle aşılabilecek ve sonunda da kurtuluşa erebileceği engeller ve aşamalar vardır” (Gazzâlî, 2018: 52).

Ahmet Çelebi, kuşların zikrine yaşadığı mânevî haller ile eşlik eder; kalbi coşar, göğüs kafesini kırıp mürşidinin önüne düşer. Tam canını teslim edecekken Hüdâyî Hazretleri’nin “Virdimiz hayallerimizdir, hayallerimiz kanatlarımız” sözünü işitir. Bu söz romanda bir leit motif olarak sıkça tekrarlanır. Çünkü sâliki Allah’a ulaştırmada zikrin

büyük bir rolü vardır. Mücâhede ve zikir sonunda his perdesi açılır ve sûfî, insanların duyularla erişemediği, idrak edemediği ilâhî âlemler hakkında bilgi kazanır. Ruh, bu ilâhî âlemlerdendir. Zikir, bu anlamda ruhun gıdasıdır. Ruh, böylece kuvvetlenerek bilme mertebesinde görme mertebesine yükselir. Ruh, artık ilâhî mevhibelere, ledünnî ilimlere ve ilâhî fütûhâta hazırdır (Güngör, 2004:109). Ahmet Çelebi, mürşidiyle karşılaştığı an, bir vecd hali yaşar. Bundan sonra Aziz Mahmud Hüdâyî ile mânevî yolculuğuna devam edecektir. İlk olarak şeyhinin dergâhına gider ve çatıda yüzü peçeli kanatlı bir adam görür. Bu adam, bundan sonra onu gölge gibi takip edecek olan irfan ehlidir. Ahmet Çelebi, uçana kadar onun kim olduğunu kavrayamayacaktır. Ahmet Çelebi, kanatlı adama “Rûyan” adını verir. Rûyan aslında Ahmet Çelebi’nin şimdilik örtü altında kalan ruhunu temsil etmektedir.

Romanda Ahmet Çelebi, seyr ü sülûkün ilk aşaması olarak kalbini ve nefsinin kötülüklerinden arındırma ile vazifelendirilir. Tasavvufta hakikate ulaşmanın ilk şartı kalbin ve nefsin kötülüklerinden arındırılmasıdır. Hak Teâlâ: “Bizim uğrumuzda mücâhede edenler(e gelince): Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz” (Ankebût, 69), buyurmuştur. Peygamber (s.a): “En küçük cihaddan en büyük cihada dönmüş bulunmaktayız” deyince: “Ya Resulüllah en büyük cihad nedir?” diye soruldu. Buyurdular ki “Dikkat edin, o nefs mücâhedesidir.” Resûl (s.a) nefs mücâhedesini gazadan üstün tutmuştur (Hücvirî, 2010: 263). Dolayısıyla romanda Ahmet Çelebi’nin yaşadığı hal ve eriştiği mertebeler seyr ü sülûk gereği ve sonucudur. Hüdâyî, burada tasavvuftaki dört merhaleye işaret etmiştir. Bu merhaleler; şerîat, tarîkat, mârifet ve hakikat’tir. Ahmet Çelebi, mürşidiyle karşılaşmadan önce nefsinin çok yüceltmiş, tek başına ilminin uçmaya yetebileceğini düşünmüştür. İlk sınavı bu ağırlıklarından yani sadece akıl ve ilmin kendisine yetebileceği inancından kurtulmak olacaktır. Mürşidi ona aklından alıp kalbine vermesi gerektiğini ifade eder. Mârifet, tek hakikat olan “Allah’ı bilme” anlamına gelir. Mârifete ermenin başlıca yolu ise kalbin harekete geçmesidir. Ahmet Çelebi, “kanatlandığı an” hakikate ulaşacaktır. Bunu tecrübe etmek için sırasıyla ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve Hakke’l-yakîn mertebelerinin geçilmesi gerekmektedir. Mürşit, Ahmet Çelebi’nin mânevî yolculuğunda ruhunun kanatlanmasını amaçlamaktadır. Asıl olan maddî kanatlar değil, dünya kafesinde bir kuş gibi silâ hasreti çeken ruh kuşunun kanatlanmasıdır. Bu, mânevî ölümdür. Sâlik, nefsinin arındırıp hakikate ulaştığında dünyada elde ettiği maddî kanatlara ihtiyacı olmayacaktır. Nefsinin dinlemeyen ruhu, ilâhî çağırıyor görünüşte bir kuş gibi kanatlanacak, âdeta göğe yükselecek, son makam olan “hakikat” makamına ulaşacaktır. Böylece bâtın, zâhire dönüşecektir.

Mürşit Aziz Mahmud Hüdâyî kısa bir süre sonra vefat eder. Bundan sonra Ahmet Çelebi’nin hayatında birden fazla kişinin mürşit rolünü üstlendiği dikkat çekmektedir. Ahmet Çelebi, gördüğü rüya ve vâkıalarla seyr ü sülûkünü sürdürür. Ümitsizliğe düştüğü bir gece karşılaştığı Şah Kartal, Ahmet Çelebi’nin ikinci mürşidi olur. Ahmet Çelebi’ye “Her gece, sadece âbidlerin ayakta olduğu vakit uyumayacak, beni bekleyeceksin. Azmine karar kıldığımız an, karanlıkta kalan bilgilerini gün ışığına çıkaracağız. Sebat et, sakın kibirlenme! Yüzünü hayaline çevir, nefsinin yenilme!”(s.132) diye nasihat etmektedir.

Ahmet Çelebi, geceleri kanatları üzerinde çalışırken Şah Kartal’ı bekler. Şah Kartal, Allah’ın nasip etmediği ilmin kimseye nasip olamayacağını, “kul”un, kudretin sahibi

karşısında kendini âciz görmesi gerektiğini ifade eder. Şah Kartal geceleri müridine ders verir. Bu dersler genellikle müşhidin müridi denemek için sorduğu hikmetli sözlerden oluşan diyaloglar şeklindedir. Romanda Ahmet Çelebi'nin seyr ü sülûk esnasında gördüğü rüyaları yorumlayan bir müşit tipine yer verilmez. Rüyalar, daha çok, rüya içindeki kişilerin açıklamaları ile yorumlanmaktadır.

Romanda aşk, önemli bir yere sahiptir. Ahmet Çelebi, ilimden irfana aşk aracılığıyla ulaşır. Çünkü aşk, tasavvufta müridi Allah'a ulaştıran en hızlı ve en etkili yol olarak kabul edilir. Allah, "Ben göklere ve yere sığmam ama mümin kulumun kalbine sığarım," der (Arberry, 2004:26). İnsanı Allah'a ulaştıran kalptir. Kalbin cilası, kirlerinden arınmış kalbin Allah'a olan muhabbetidir. Dolayısıyla en yüksek makam, muhabbet yani aşk makamıdır. Ahmet Çelebi, kendisini seven Mecûsî kızı Rânâ'yı görür görmez, bu aşka karşılık verir. Bu aşk, Ahmet Çelebi'nin olgunlaşmış nefsinin kötülüklerinden arınmasına vesile olur. Beşerî aşktaki sadakat, vefa, kararlılık ve teslimiyet kişiyi ilâhî aşk yoluna ulaştırır. Allah, aşk ile bilinir ve ancak aşkla ona ulaşılır. Kâinatın yaratılışı da aşk üzerinedir. Bir kudsi hadiste şöyle denir: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve mahlûkatı yarattım. Sonra onlara Kendimi tanıttım; onlar da Beni tanıdılar" (İbn Arabî, 2009: 45). Aşk yolu, çilelerle dolu, tehlikeli ve uzun bir yoldur. Ancak sonu aydınlıktır. Mâsivâdan, şerden kurtuluştur. Allah'ta fâni olmaktır. Kul, Allah sevgisini kalbine iki yolla yerleştirebilir: 1. Nefsin mâsivâdan arındırılmasını ve kalpte sadece Allah'ın yer almasını sağlamak, 2. İbadet ve tâatla mârifeti artırmak ve muhabbete zemin hazırlamak. Ahmet Çelebi'nin birinci yolu kullandığı söylenebilir.

Ahmet Çelebi, aşkın kendisinde meydana getireceği dönüşümü âdeta sezmektedir:

"Gözlerim başka türlü dönüyor, aklım başka türlü düşünüyordu. Bunca hesabı, bunca deneyi, bunca bilgiyi ters düz eden Acem kızı, hikmet ateşini avuçlarıma bırakıp bir su gibi akıp gitmişti önümden. Üstelik susuzluktan kavru lan bu adamı mukaddes suyundan mahrum ederek. Yükseliyor, havalanıyordum. Gök ehlerinden bu dilber, hakikat müjdesini vermişti bana: "Uçmak, kanatlanmak değildir" (s. 85).

Ahmet Çelebi, aşka düştükten sonra günlerini uçma hayalinin yanında sevgilinin hayaliyle de geçirmeye başlar. Artık nefsin arındırma zamanıdır. Seyr ü sülûk süreci rüyalarla başlar.

Romanda Ahmet Çelebi'nin nefis terbiyesi daha çok rüya aracılığıyla gerçekleşir. Bu yönüyle Filibeli Ahmed Hilmi'ye ait olan ve ilk tasavvufî roman olarak kabul edilen *A'mâk-ı Hayal* (1910) ile benzerlik göstermektedir. Çünkü *A'mâk-ı Hayal* de rüya aracılığıyla gerçekleşen bir seyr ü sülûk sonucunda vahdet-i vücûd mertebesine erişmeyi anlatır. Tasavvuf istilâhatında rüya, bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı uykuda veya yakaza halinde insanların kalplerinde karar kılan şeyin tahayyül ve tasavvur yoluyla idrak edilmesidir (Haksever, 2017: 139).

"Sûfi düşüncede rahmânî rüyalara muhatap olmak, seyr ü sülûkün meyvelerinden biridir. (...) Nefs-i mutmainneye ulaşan nefis, kalbinin dünya ve mâsivâyâ ait şeylerle alâkasını keser.

Ancak bu dört boyutlu beden hapisanesi, müridin tam mânâsıyla mahviyeti yaşamasına engel olmaktadır. İşte bu isteğin gerçekleştiği alan, uykuda ruhun göklere yükselip meleklerle bile semada sohbet edebildiği rüyâ alemidir. Nefs-i emmârede bulunan mürit, bu hâle erişip rüyasında Allah Resûlü'nü görünceye kadar istiğfar, edep ve zikirlere devam etmelidir" (Haksever, 2017: 141).

Tasavvufta rüya algısı, vahdet-i vücûd düşüncesindeki varoluşun mertebeleri ile doğrudan bağlantılıdır. Müşâhede âlemindeki insan, uykuya daldığında ruhu, varoluşun bir üst mertebesi kabul edilen misal âlemine gider. Rüyaların sembolik imgeleminin sebebi de budur (Haksever, 2017: 142).

Rüya, peygamberlerin dışındakiler için mutlak bir hüküm içermemekle birlikte, belli şartlarda bilgi kaynağı olarak kabul edilmekte, hatta müridin mânevî eğitiminde rüyadan faydalanılmaktadır (Haksever, 2017: 144).

Tasavvufta seyr ü sülûkün içindeki rüyaları yorumlayan mürşittir. Ancak romanda rüyaların kendi içinde bir sonuca ulaştığını görürüz. Ahmet Çelebi'nin "ermiş" olarak adlandırdığı kırmızı cüppeli kişi, kendisine uyarılarda bulunur ve hatalarını söyler. Bu rüyaların içinde sembolik unsurlar bulunsa da görülenler rüyaların sonunda netliğe kavuşur.³

Romanda seyr ü sülûk içerisinde değerlendirdiğimiz rüyaların dışında başka rüyalar da vardır. Burada sadece Ahmet Çelebi'nin nefisinden arınmasını işaret eden ve seyr ü sülûk yolculuğunu anlatan rüyalar özetlenecektir.

Ahmet Çelebi'nin gördüğü rüyalar nefsin yedi mertebesine denk gelir: Bu rüyalarda mürşidi Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin işaret ettiği kendi noksanlarıyla karşılaşır. Aşması gereken ilk engel nefsidir. İlk rüyada nefs-i emmâre mertebesindedir. Emmâre, emredici nefistir. Nefis, kötülüğü ister. Kötü ahlâk ve davranışlar, bu nefistedir.

Rüyada da nefis kurtların ve çakalların cirit attığı heybetli bir dağdır. Bu dağı nasıl aşacağını düşünürken yaslandığı kaya aralanır ve karanlık bir yola girer. Ateşböcekleri yolu aydınlatıp ona yardımcı olurken bir anda sabrından ve kendisinden şüphe etmeye başlar. Tam bu sırada yolu aydınlatan ateş böcekleri kaybolur. Utanıp ağlar. Kendinden geçer ve gözünü simkeşhanede açar. Burada başka bir sınav vardır. Padişahın ulaşı on sevgilinin saçlarını getirerek bu saçlardan aşk ipini dokumasını ister. Yapamadığı takdirde bulunduğu hücre suyla dolacak ve boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Ahmet Çelebi, titreyen elleriyle saç tellerini alır, fakat dokuyamadan aşk ipini kırar. Büyük bir gürültü kopar, içeriye su dolar ve çırpınırken kendisini bir gölün içerisinde bulur. Kırmızı cübbeli bir adam uzattığı asasıyla onu kurtarır. Adam ona kalbiyle aklına hükmetmesini ancak o zaman yedi merhaleyi aşabileceğini söyler. Yedi merhale nefsin

³ Bazı tarikatlarda rüya tabiri seyr ü sülûk denilen mânevî eğitim sürecinin önemli bir parçası kabul edilmiştir. Müridin gördüğü rüyalara bakılarak manevî eğitimi yönlendirilmiştir. Mürit iyi rüya görürse manevî derecesi yükselir kötü rüya görürse bulunduğu mânevî dereceden aşağı iner. Abdullah Demir. (2017). "Tasavvufta Rüya Tabiri". Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(9): s. 43.

yedi mertebesidir. Sâlik akli ilimle aşk ipini dokuyamaz ve kırar. Sevgiliye giden yolda engelleri kalbî ilmiyle aşması gerekmektedir.

Dağın ikinci katında zümrüden ağaçların olduğu ışıltılı bir bahçeyle karşılaşır. Bu bahçe dünyanın geçici zevklerini temsil etmektedir. Bahçede hârikulâde meyveler bulunmaktadır. İnsanlar bu meyveleri koparıırken taş kesilmiştir. İçerde bir havuz vardır. Havuzun içinde taş kesilmeyen ve mahzun bir şekilde meyvelerle oynayan bir kız vardır. Bu kızın adı Zernigâr'dır. Ahmet Çelebi, ona neden üzgün olduğunu sorar. Zernigâr onun bu sorusuna sinirlenir ve ona olan biteni anlamak için Allah'a dua etmesi gerektiğini söyler. Ancak üçüncü gözü yani kalp gözü açılırsa hakikati anlayabilecektir. Ahmet Çelebi, bahçede nar ağacını bulmaya çalışır. Ağacı ararken türlü hallerde taş kesilmiş insanlar görür. Ağacı bulup taze narı koparmak için elini uzatır. Bu sırada ona yapışmış başka bir el fark eder. Bu elin sahibi, yüzünün sağ yanı sağlam kalmış bir adamdır. Adam, tek gözüyle ona bakar ve narın suyunu yüzüne sürmesini ister. Ahmet, yerde taş kesilen bir kadının yaka iğnesini alıp nara batırır. Çıkan suyu adamın dudaklarına sürer. Dudakları iyileşen adam, mükâfat olarak Ahmet Çelebi'ye bir çuvalın yerini gösterir ve bu çuvala bahçedeki hazineleri doldurmasını söyler. Ahmet Çelebi ise hazine olarak sadece ağaçta bir başına kalan taze narı alır ve çuvala atar. Bu, adamın beklemediği bir şeydir. Uzun bir ağıt kopararak toprak olur. O sırada havuzdaki Zernigâr'ın yardım isteyen sesini duyar. Ahmet Çelebi, havuza atlar, narı ikiye böler ve suyunu kızın taş kesilen bacaklarına sürer. Kız, canlanır, Ona "Bizler Adem'le Havva'nın meyvesini yediği ağacın lanetini aldık. Bizler yasak olanı tercih ettik. Beni buradan kurtarmana karşılık canımı bile veririm," der (s.124). Ahmet Çelebi'nin o an üçüncü gözü açılır ve "Acıyıp yardımına koştuğum Zernigâr! Buradan çıkman men edilmese neden taş kesilesin? Hikâyeni gözlerinde okudum. Cürmüne ortak olmamı bekleme benden. Rabbimin emrine muhalefet etmekten yine O'na sığınırım," der (s.124). Zernigâr'a tekme atarak kurtulmayı başarır. Böylece Ahmet Çelebi, hazine ile temsil edilen dünyayı, nefsini tercih etmediği ve tek bir meyve görünümüyle kesreti içinde barındıran, tevhidin somut bir örneğine benzetelebilecek narı seçtiği için kalp gözünün açılmasıyla ödüllendirilir. Nar, Kur'an-ı Kerim'de de birkaç yerde adı geçen bir meyvedir.⁴ Ahmet Çelebi, kendisine sunulan geçici dünya lezzetlerine aldanmamış, bâki olanı tercih etmiştir. Böylece kalbi, aklına hükmetmeye başlamıştır. Bu mertebe nefsi levvâmeyi ve nefsi mülhimeyi hatırlatmaktadır. Ahmet Çelebi, görünene aldanmaz ve arkasındaki hakikati kalp gözü ile kavrar ve Zernigâr ile temsil edilen nefse aldanmaz. Böylelikle nefsanî imtihanı başarıyla geçer.

Sâlikin kalbinin Allah aşkıyla tutuşmaya başladığını gösteren rüyada ise Ahmet Çelebi, Zerdüşt rahiplerin eline düşmüştür. Cellatlar onu mancınıkla ateşin ortasına atma hazırlığı yaparlar. Ahmet Çelebi, büyük bir cesaretle onlara meydan okur ve taptıkları ateşin ne kadar küçük olduğunu kendilerine ispatlayacağını söyler. Bunun için cellattan palasıyla kalbini oymasını ister. Cellat, palasıyla Ahmet Çelebi'nin bağrını delince bir anda içinden büyük bir ateş çıkar. Zerdüştler Ahmet Çelebi'nin kalbinden çıkan ateşin kudretinden kaçarlar. Ateş, semaya yükseldiğinde dört kuş Ahmet Çelebi'nin ayaklarına

⁴ Bak. Rahman, 68; En'am, 99,141.

kapanır ve Hz. İbrahim'in dostları olduğunu, hallerine acımasını, gök ehlinin kül olmak üzere olduğunu haber verirler. Burada Kur'ân'da yer verilen Hz. İbrahim'in dört kuş ve putperestlerce ateşe atılmasıyla ilgili kıssaları hatırlatmaktadır.⁵

Seyr ü sülûkte, sâlikin kalbinde gizli kalan korkular da rüyalar aracılığıyla açığa çıkar. Kalbin Allah'a vaslında hiçbir soru sorulmaz. "Kanatlanıp uçma" hayali acaba nefsinin şöhret olma isteği midir? Ahmet Çelebi, ölümler ülkesine gittiği rüyasında bu şüphe ile yüzleşir. Mezarlıkta bir kefen soyucusuyla karşılaşır. Onun başına bir kürek indirmek isterken dehlizden yuvarlanır ve yerin altına iner. Ölümlerle mücadele etmeye başlar. Ölümler ona saldıracakken yüksek sesle bağırarak bir ölüyle karşılaşır. Bu ölünün bedenini kurtlar kemirmiş, burnu ve kulakları dökülmüş, içinde boz bir yılan gezmektedir. Ahmet'e bir zebaninin terini sildiği için cehennemden kovulan kerih olduğunu söyler. Kerih, cehennemi arzulamaktadır. Tekrar boğuşma başlar, bu sırada ölü soyucusu da oraya gelir. Boğuşma esnasında Ahmet Çelebi, Kerih'in sağ göz çukurunda parlayan bir tüy görür. Elini gözünün içine daldırdığında mevtanın simsiyah kalbini eline alır. Kalbinde belli belirsiz bir beyaz noktanın attığını görür. Kerih ona yapılan ufak bir iyiliğin bile ölümsüzlüğün kapısını açtığını söyler ve Ahmet Çelebi'yi ölümden korktuğu için dağı tırmanmakla suçlar. Ahmet Çelebi, duyduklarıyla irkilir. Aksini ispat etmek için kendini onu parçalamak isteyen ölümlerin eline bırakır. Eğer içinde böyle bir zaaf varsa yaşamaktansa ölmeyi tercih eder. Bu cüretkârlık Kerih'i durdurur. Ona kalbindeki beyaz tüyü ve bir kadın mevtadan aldığı hançeri verir. Hançer tek kullanımlıktır. Kullanmak için havaya kaldırıldığında can almadan inmeyecektir. Ahmet Çelebi, nefsinin şöhret isteğini kırmış ve aksini ispat ederek bu sınavı da geçmiştir.

Sâlikin nefesine son darbeyi indirdiği rüyasında nefis, keskin dişleriyle ölüm saçan bir hayvan kılığında karşısına çıkar. Bu hayvan aslan, köpek ve çakalı andırmaktadır. Hayvanın boynundaki ak tüy Ahmet Çelebi'nin dikkatini çeker. Hayvan, üzerine atlamaya hazırlanırken, Ahmet Çelebi hançerini çıkarır. Boğuşma başlar. Hayvan, ona saldırır. Ahmet Çelebi, baygın düşer. Gözünü açtığında her taraf kandır. Elinde hançeriyle hayvana saldırmaya hazırlanırken hayvanın hamile olduğunu sanır ve havaya kalkmış hançeri kendine saplar. Aslında hançeri kendi nefesine saplar. Diğer bir ifadeyle nefsinin kötülüklerini yok etmek niyetiyle hareket eder ve seyr ü sülûk sırasında kendi

⁵ "Hani İbrahim, "Ey Rabbim! Ölümleri nasıl dirilteceğini bana göster," demiş, (Allah, "Buna inanmadın mı yoksa" demiş, o da "İnanırım. Fakat kalbimin (gözümle de görerek) yatışması için (istedim" diye söylemişti. (Allah) dedi ki: "Dört kuş tut. Onları kendine alıştır, sonra (kesip hamur yapıp) her parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Koşarak sana geleceklerdir." Bil ki Şüphesiz Allah bir kâdir-i mutlak, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" (Bakara, 260). Hz. İbrahim'in putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmaması, onun tevhid mücadelesinin güzel bir hâtrası olarak Kur'an'da ve bazı ayrıntılarıyla birlikte diğer kaynaklarda yer alır. Buna göre İbrahim, taptıkları putların ne kadar aciz ve işe yaramaz olduğunu kavmine göstermek üzere fırsat kolladı. Nihayet bir bayram günü halk şenlik için şehir dışına çıkınca (es-Sâffât37/88-90) put evine girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırar. Kavmi döndüğünde durumu görüp İbrahim'i sorguya çeker, İbrahim, "Belki de şu büyükleri yapmıştır, ona sorun" der (El-Enbiyâ 21/57-67, es-Sâffât 37/88-96). Nihayet putperest yönetim İbrahim'i ateşe atmak suretiyle cezalandırmaya kalkışır (El-Enbiyâ 21/ 68; el-Ankebut 29/24). Ancak Allah'ın "Ey ateş, İbrahim'e karşı serinlik ve esenlik ol!" emri üzerine ateş İbrahim'i yakmaz (el-Enbiyâ 21/ 68-70). Ömer Faruk Harman. (2000). "İbrahim" DİA, İstanbul: TDV, 21, s.270.

canından vazgeçer. Ermiş, nefsi karşısında büyük bir imtihan veren Ahmet Çelebi'ye hakikati şöyle anlatır: "Senin başka olduğun her halinden belliydi. Gölde bulduğum an fark ettim ilk. Zorlu bir imtihanı merhametle geçtin. Bu bilgi öğrenilmez. Hakk'ın yaratılış hamuruna kattığıdır. Hamuruna şekil verene hamd et ve sabret," der. Cesim, ürkütücü halinden sıyrılmış bir cennet bineği haline gelmiştir. Ahmet Çelebi, ona eski ürkütücü halini sorunca "Ben ademin aynasıyım. Gördüğün o dehşet saçan hayvan kıyıcılıktan zevk alan ademdi yani sendin," der. Öz yüze yansımıştır. Karla kaplı dağa bir anda bahar gelir. Ermiş, ona cennet bineğine binmesini ve aşka fâsıla vermemesini söyler. Sâlik nefsinin büyük oyununu ona uymayarak bozar ve ruhun kanatlanmasında en büyük engel olan nefsinden arınmıştır. Böylece mârifetullah makamına gelir.

Dağın yedinci katına çıkmadan evvel altıncı katında cennet bahçelerinin birinde kendisinin yaratılmış ilk cennet hûrisi olduğunu söyleyen bir güzelle karşılaşır. Hûri, olağanüstü güzelliكتedir. Ahmet Çelebi, onu hayranlıkla seyredirken bu hayale aldanmaz ve aşkı seçer. Hûri, ona koynundan çıkardığı el yakan al tüyü uzatır ve imtihanı geçtiğini söyler. Sâlik, fenâ makamına erişmiştir.⁶

Ahmet Çelebi, nefis dağının çetin sınavlarını aştıktan sonra hakikat makamına ulaşır ve kendi yaptığı kanatlardan gerçek kanatlarına kavuşabilmek için Galata Kulesi'nden kendini bırakır. Atlamadan önce arkadaşı Seyyid, rüyasında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Ahmet Çelebi'nin sırtını sıvazladığını anlatır. Uçma öncesinde Ahmet Çelebi'ye destek olmak için binlerce kuş etrafını sarar. Şah Kartal da gelir. Ahmet Çelebi, Allah'a sığınarak kendini kuleden aşağı bırakır. Kuşlarla beraber uçmaya başlar. Uçarken etrafı seyretmeye başlar. Suyun ruhunu görür. O da dalgalardan iki kanat ister. Gözünde türlü hayallerle uçar. Yavaş yavaş alçalmaya başlar. Rüyalarında karşısına çıkan bütün varlıklar yanındadır. Alçaldıkça cezbeye kapılır.

"Kahhar diyen kalbim, kafesini kırmak istiyordu. Kırdı da. O vakit kanatlarımı parçalamaya başladım. Lime lime ederken onları tarifsiz bir haz alıyor, hafifliyordum. Kahhar... Bu kanatlar benim değil. Kanatlarımdan kopan parçaları, Hüdâyî Hazretleri'nin etrafa savurduğunu görünce gözyaşlarına boğuldum. Şeyhim, pîrim buradaydı. O vakit zâkirlerin tekbir sesleri arşı salladı. Yeşil abasıyla elimi tutan Murat Han, benimle birlikte "Kahhar" dedikçe, Şeyhülislam Yahya Efendi, Hâfız Paşa, Abaza Mehmed, Musa Çelebi halkaya ekleniyordu... Vecd halinde andıkça Allah'ı,

⁶Fenâ: Âşkın kendini mâşukta kaybetme sürecidir. Öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır. Nefis hiçlik düzeyine inmiştir. Allah'ın gerçek rızası bu mertebede kazanılır. Bu makama "aşk makamı" da denir. Bu makamdaki sâlikin ibadetlerini gözü görmez. Kendi varlığından bile utanç ve rahatsızlık duyar. Burada mücâhede tamamlanmış, nefis olgunlaşmış, kemâle ermiştir. İnsan, ruhun özelliklerine bürünmüştür. Bu makama ulaşan mârifete de ulaşmış sayılır. Kişi, nefsinden uzaklaştığı miktarda mârifetullah meydana gelir. Mârifet, sözlükte "ilim" demektir. İstilahta ise muamelelerinde ve bütün hallerinde Allah için doğru davranma, içinden devamlı olarak münacaatta bulunma, her şeyde Allah'a yönelme, kötü huy ve vasıflardan temizlenmenin yanında Allah Teâlâ'yı isim ve sıfatlarıyla bilmektir. Mârifetin hakikati, müminin kalbine doğan nur olmasıdır. Denildi ki, "Mârifet, Allah'ın insanı diri kılan kalb hayatıdır" (Ravza, 419).
Metinlerle Tasavvuf Terimler Sözlüğü. (2006) (Çev. Z. Erginli, İlyas Karalı, Y. Köktaş, Nurettin Ödül v.d). İstanbul: Kalem, s. 624-625.

karşımda belirliyordu cennet. Ne sema vardı ne de yer. Her mekân birdi artık. Ne Ahmet vardı ne de Murat Han. Herkes birdi artık.”
(s.240-241)

Sâlik nefsinin ağırlığından kurtulmuş, artık sadece bir ruh haline gelmiştir. İnsan eliyle yapılan kanatlara ihtiyacı kalmamış, maddî benliğinden vazgeçmiştir. Allah’a sadece ruhu ve kalbi ile yükselmekte, tevhid/ vahdet-i vücûd mertebesine erişmektedir. Bu halde bütün yaratılmışlar mutlak varlık ile birliktedir. Bu mertebeyi Mustafa Tahralı şöyle izah etmektedir:

“Vücûd birdir; fakat büründüğü örtüler muhtelif ve pek çoktur. Bu vücûd bütün mevcutların hakikati ve bâtınıdır. Bütün kâinat, hatta bir zerre bile bu “vücûd” dan hâlî değildir. Başka bir ifadeyle bütün mertebelerde zuhur eden Hakk’ın bir olan vücûdudur. Mevcut varlıkların “hakikat” ve “bâtn”ı bu vücûddur. Varlık sahasına çıkmış her mevcutta, hatta bir zerrede bile bu “vücûd” sâridir” (Tahralı, 1990: 14).

Ahmet Çelebi, uçmayı hem maddî hem mânevî olarak gerçekleştirebilmiştir. Bu sırada bayılır. Rüyasında dağın yedinci katındadır. Zirveye çok az kalmıştır. Ermiş ona yerin sesine kulak vermesini söyler. Eğilir, dinler, binlerce kuş “Kuşların pîri Hezarfen’e selam olsun” demektedir. Ahmet Çelebi, şaşkınlık içindedir. Aşır geçtiği dağın kuştan olduğunu görür. O sırada çok merak ettiği peçe takan yoldaşı Rûyan’a gözü ilişir. Hemen onun peçesini indirir. Gördüğü sûret kendisidir. Buna benzer bir sahne, XIV. Yüzyılın büyük mutasavvıflarından Feridüddin Attar’a ait, bir seyr ü sülûk hikâyesi olan *Mantku’t-Tayr*’da da vardır. Bilindiği üzere padişahları Sîmurg’a ulaşmak için yolculuğa çıkan kuşlardan otuzu yolculuk sonunda Sîmurg yerine kendilerini görürler.⁷ Çünkü tek varlık olan Allah’tan başka varlık yoktur. Maddî benliklerinden geçen kuşlar gibi Ahmet Çelebi de vahdet-i vücûda ulaşır ve kâinatta Allah’tan başka hiçbir şeyin varlık sahibi olmadığını müşâhede eder. Bu durum “Nefsini bilen Rabb’ini bilir” hadîsinin de karşılığıdır. İbn Arabî, Hakk’ı bilip tanımanın yegâne isabetli yolunun kendi nefsimizi bilip tanımak olduğunu ifade eder (İzutsu, 2005: 63). Bir anda dağın zirvesi şaha kalkar. Ahmet Çelebi kanatları sayesinde düşmekten kurtulur. Mârifete ulaşan ruhla beraber sır perdesi aralanır. Bu mertebe, Hakk’ta fenâ ve ardından beka mertebeleridir:

“Fenâ’da gören ile görülen tek başına Hakk’dır. Buna cem hali de denir. İkinci keşif ise fenâ’dan sonra gelen beka’dır. Bu mertebede, yaratılmışların suretleri zâhir olur; bunlar kendilerini birbirlerine Hakk’da izhâr ederler. Şu halde Hakk burada yaratılmışlar için bir ayna rolü oynamaktadır. Ve Vâhid olan varlık da eşyanın sayısız suretleri aracılığıyla kendini çeşitlendirmektedir. Aynanın gerçekliği Hakk olup Hakk’da zâhir olan suretler de mahlûkattır. Bu halin tadılması esnasında

⁷ Bak. “Seval Günbal. (2014). Feridü’l-dîn Attar Nişâburî’nin “Mantku’t-Tayr” Adlı Eserinde Seyrü Sülûk Kavramı” III.Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV. S139-149.

mahlûkat birbirini tanır ve bilir ise de gene her biri diğerlerinden ayrı kalır” (İzutsu, 2005: 71).

Ahmet Çelebi, mârifetullaha ulaşınca ruhu kafesinden kurtulur, özgür olur; artık ona vuslat kapısı ardına kadar açıktır. Fakat Ahmet Çelebi kapının eşliğinde bekler, sevgilisi de ruhunu teslim edip, aşk yolundaki fedakârlıklarının karşılığı olarak onun yanına gelir ve gerçek aşk kapısından içeri girerler. Ahmet, varlık mertebelerinin son mertebesi olan insân-ı kâmil⁸ mertebesine ulaşır.

Sonuç

İlim, eşyanın bilgisine hükmetmektir. İlimde derya olmak, bilgileri üst üste koymak, bireyi hakikate ulaştırmaz. Hakikate giden yol tasavvufî ıstılahatta irfana varmakla mümkündür. Ahmet Çelebi'nin görünüşte kuş gibi uçabilmek isteğinin altında ilimle yakalayamadığı saadete erişmek ve hakikat kapısına ulaşmak yatar.

Yazar, Yasemin Karahüseyin, romanı yazma amacını anlatırken insanın başta kendisi olmak üzere çevre ve eşyayla sarmalanmış bir bohça olduğunu ve bu bohçanın açıldıkça pek çok derinliğin ortaya çıktığından bahseder.⁹ Hezarfen'in uçma hayali ve bunu gerçekleştirmesi her insana nasip olmayan özüne kavuşma hikâyesidir. Romanda hayatı hakkında pek fazla bilgi olmayan sadece IV. Murat döneminde uçma girişiminin başarılı olduğu bilinen Ahmet Çelebi ve yaşadığı dönem, tarihten alınmış bir malzemedir. Yazar, ilminin çokluğuyla Hezarfen adını alan bu tarihî kişiliği, irfana susayan bir hakikat yolcusu olarak kurgulamıştır. Yolcu (sâlik), ilmine güvenerek hidayete eremeyeceğini anladıktan sonra ağırlıklarından kurtulmuş ve irfan ehlinde olmuştur. Modern dünyada da insanlar böyle mistik arayışlar içerisine girerler. Nitekim bu tür romanların yazılması ve ilgi görmesi bunun bir göstergesi sayılır.

Ahmet Çelebi'nin Mecusi bir kıza âşık olması, bu kızın büyülerle uğraşarak Ahmet'in rüyalarını yönlendirmesi hususlarını tasavvuf dışında değerlendirmek gerekir. Yazar, tarihî gerçekliğe uymakla beraber olay akışında tasavvuf ıstılahatına uymayan masalsı unsurlar da kullanmıştır. Bu unsurlar tasavvuf ilmi dışında eserin kurgusal gerçekliğiyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle Müslüman Ahmet Çelebi ile Mecusi Rânâ arasındaki aşk, aşkı için türlü cefalar çeken âşık hikâyelerini hatırlatmaktadır. Bütün olarak bakıldığında bu romanı son dönemlerde “mistik roman” olarak da tabir edilen kategori içine dahil etmek uygun olacaktır.¹⁰

⁸ “Bu mertebe, ‘mutlak vücûd’un en son tecellisi ve mazharlarda zuhuru bakımından en son ‘libas’ı, ‘örtü’südür. Şehâdet âleminde ibâret olan cismânî, misâl ve ruhlar âleminde ibâret olan nûrânî âlemleri ve “isimler” mertebesi olan “vahidiyyet”, yani a’yân-ı sâbite ve sıfatlar mertebesi olan “vahdet” mertebelerini kendinde toplayan bir mertebedir. (..) Onda ilâhî sıfat ve isimler tecellî etmiştir.” Tahralı, M. (1990). “Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık”. Şu kitapta: (Haz. M. Tahralı ve S.Eraydın). *Ahmed Aoni Konuk, Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. III. Cilt. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı, s.22-3.

⁹ www.edebistan.com. 13 Şubat 2017 “Yasemin Karahüseyin İle Söyleşi. Haz. Selvigül Kandoğmuş Şahin.

¹⁰ Mistik romanlar hakkında daha detaylı bilgi için bak; Sema Noyan. (2016). *Romanda Mistik Eğilimler*. Ankara: Hece.

Kaynakça

- Abdülkerim Kuşeyri, (2016). Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi. (Haz. S. Uludağ). İstanbul: Dergâh.
- Akarpınar, R.B. (2004). "Sûfi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme". Türkbilig. 7: 3-19.
- Aksöz, T. (2015). "İnsan Benliğinin Arınması". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVII (S:31).
- Arberry. A.J. (2004). Tasavvuf, Müslüman Mistiklere Toplu Bakış.(Çev. İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Gelenek.
- Arpaguş, Sâfi. (2005). "Tasavvufta "Mantuku't-Tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru". M.Ü.İlahiyat Dergisi, 29 (21): 121-135.
- Çantay, H. B. (2005). Tefsirli Kur'ân Meâli, 1-2-3. Cilt. (Yay. Haz. Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç). İstanbul: Risale.
- Çıtlak, F, Merter, M., Tosun, N., v.d. (2016). Tasavvuf ve Psikoloji Perspektifinde Rüyalar Alemi. İstanbul: Sufi Kitap.
- Demir, A. (2017). "Tasavvufta Rüya Tabiri". Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(9): s.41-49.
- Derin, Serkan. (2017). "Erken Dönem Tasavvufu ve Türk Tasavvufunda Seyr ü Sülûk" Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, 81:46-47.
- Ertuğrul, İ. F. (2008). Vahdet-i Vücut ve İbn Arabi. İstanbul: İnsan.
- Gazzâlî, A. (2018). Kuşlar Hikayesi. (Çev. Ve Haz. Nimet Yıldırım) İstanbul: Pinhan.
- Guenon, R. (Çev. İsmail Taşpınar) (2002). "Kuşların Dili". M.Ü.İlahiyat Dergisi. 2: 77-82.
- Günbal, S. (2014). "Feridü'd-dîn Attar Nişâburî'nin "Mantuku't-Tayr" Adlı Eserinde Seyr ü Sülûk Kavramı". III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı-IV. Sakarya. S.139-149.
- Güngör, E. (2004). İslam Tasavvufunun Meseleleri, 8. Bs. İstanbul: Ötüken
- Haksever, A.C. (2015). Nefsin Özellikleri. İstanbul: Hoşgörü.
- Haksever, A.C. (2017). Tasavvufu Anlama Klavuzu. Ankara: Otto.
- Harman, Ö. F. (2000). "İbrahim". DİA, İstanbul: TDV. 21. Cilt, s.266-272.
- Hücvirî. (2010). Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi. 3. Bs. (Haz. S.Uludağ). İstanbul: Dergâh.
- İbn Arabî (2009). İlâhî Aşk.(Çev. Mahmut Kanık). 13. Bs. İstanbul: İnsan
- İzutsu, Toshihiko. (2005). İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar. 4.bs. (Çev. Ahmed Yüksel Özemre). İstanbul: Kaknüs
- Karahüseyn, Y. (2017). Ademin Kanadı. İstanbul: Şule.

Noyan, S. (2016). Romanda Mistik Eğilimler. İstanbul: Hece.

Sofyali Bali Efendi, (2017). 7 Makam 7 Nefs. İstanbul: Hayykitap.

Tahralı, M. (1990). "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık". Şu kitapta: (Haz. M. Tahralı ve S.Eraydın). *Ahmed Avni Konuk, Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. III. Cilt. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı, ss. 9-63.

Yılmaz, H. K. (1991). "Aziz Mahmud Hüdâyî" DİA, İstanbul: TDV. 4. Cilt, s. 338-340,

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. (2006) (Çev. Z. Erginli, İ. Karlı, Y. Köktaş, Nurettin Ödül v.d). İstanbul: Kalem.

Aydar, Orhan. Hezarfen Ahmet Çelebi/ Taha Toros Arşivi/ <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/18711/001511912006.pdf?sequence=1>

Şahin, Selvigül Kandoğmuş. Yasemin Karahüseyin İle Söyleşi. www.edebistan.com. 13 Şubat 2017

Yayın Geliş Tarihi: 15.06.2019

Yayın Onay Tarihi: 29.06.2019

DOI No: 10.35343/kosbed.587300

Yusuf BAYRAKTUTAN *

Ali Rıza SOLMAZ **

Petrol Fiyatları ve Enflasyon İlişkisi: Seçilmiş Petrol İthalatçısı Ülkeler İçin Panel Veri Analizi

*Oil Price and Inflation Relation: Panel Data Analysis
For Selected Petroleum Importer Countries*

Özet

Üretim ve tüketim faaliyetlerinin temel bileşenlerinden olan petrol ve türevleri, uluslararası ticarete konu olan en önemli ürünler arasında yer almaktadır. Arz ve talep koşullarına bağlı olarak dünya petrol fiyatındaki değişimler, özellikle petrol ithal eden ülkelerde, maliyet artışları yoluyla enflasyona neden olmaktadır. Bu çalışmada, petrol fiyatının en çok petrol ithal eden 20 ülkede enflasyonist etkisi analiz edilmiştir. 1993-2017 dönemi yıllık verileri, panel veri yöntemi ile analiz edilmiş ve petrol fiyatlarının enflasyonu uyarıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, Enflasyon, Panel Veri Analizi.

Abstract

Petroleum and its derivatives, which are the main components of production and consumption activities, are among the most important sources subject to international trade. Changes in world oil prices, depending on supply and demand conditions, cause inflation, especially in oil importing countries. In this study, the inflationary effect of the oil price in the 20 most importing countries was analyzed. The annual data of the 1993-2017 period were analyzed by panel data and it was concluded that oil prices had a stimulating effect on inflation.

Keywords: Oil Prices, Inflation, Panel Data Analysis.

Giriş

Petrol, bir enerji kaynağı olarak kullanımının yaygınlaşmaya başladığı XIX. yüzyıldan itibaren iktisadi faaliyetler için temel bir girdi konumuna gelmiştir. Dünya üzerinde hemen her doğal kaynak için geçerli olduğu gibi petrolün dağılımı da heterojendir. Orta Doğu, Orta Asya ve Latin Amerika, en fazla petrol rezervine sahip bölgeler iken, sanayisi gelişmiş, petrol tüketiminin en fazla olduğu ülkeler yeterli rezervlere sahip değildir. Bu durum petrol ticaretinin yoğun olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ybayraktutan@kocaeli.edu.tr

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, SBE, aliriza.solmaz@kocaeli.edu.tr

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarında özellikle dışsal nedenlerden kaynaklı şoklar yaşanmıştır. Ani fiyat artışlarının iktisadi etkileri, petrolün sanayi malları üretim ve tüketimindeki rolü ile ilk büyük petrol şokunun yaşandığı 1973 yılında petrol arzında daralma kaynaklı kriz, dünyada ciddi bir enflasyon ve durgunluğa neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki oynaklıklara karşı ekonomiler, zamanla daha tecrübeli konuma gelmiş; geçmiş dönemlerde maruz kaldıkları etkileri hafifletmek için alternatifler geliştirmişlerdir.

Dünya petrol fiyatlarındaki değişimin özellikle ithalatçı ülkeler için etkilerini saptamayı amaçlayan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Önce rezerv, üretim ve tüketim durumları ele alınmış ve petrol fiyatlarının tarihsel seyri ve petrol şokları incelenmiştir. İkinci bölümde, petrol fiyatları ile enflasyon ve GSYH arasındaki ilişkiyi konu alan literatür özetlendikten sonra analiz ve bulgulara yer verilmiştir.

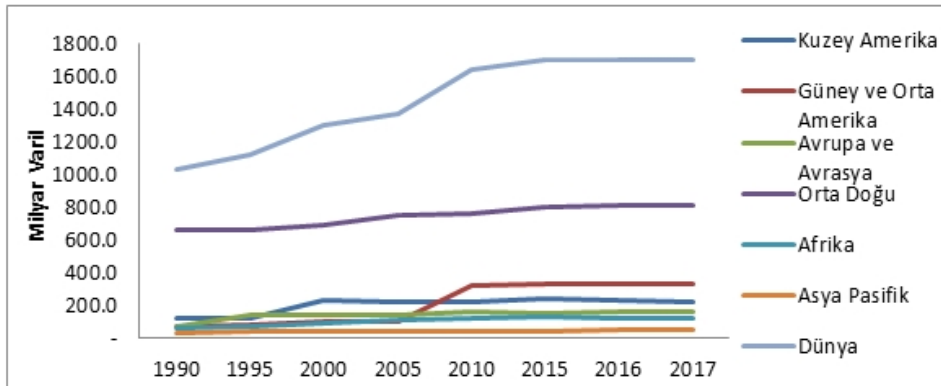
Panel veri analizi kullanılarak petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi test edilirken, GSYH da açıklayıcı değişken olarak analize dahil edilmiştir.

1. Petrol Piyasası ve Fiyatları

Petrol insan yaşamına bir enerji kaynağı olarak ısınma ve aydınlanma amaçlarıyla girmiştir. Teknolojik gelişmeler ve özellikle içten yanmalı motorlarda kullanılmaya başlanması ile birlikte, petrolün yaşamsal ve iktisadi rolü artmıştır.

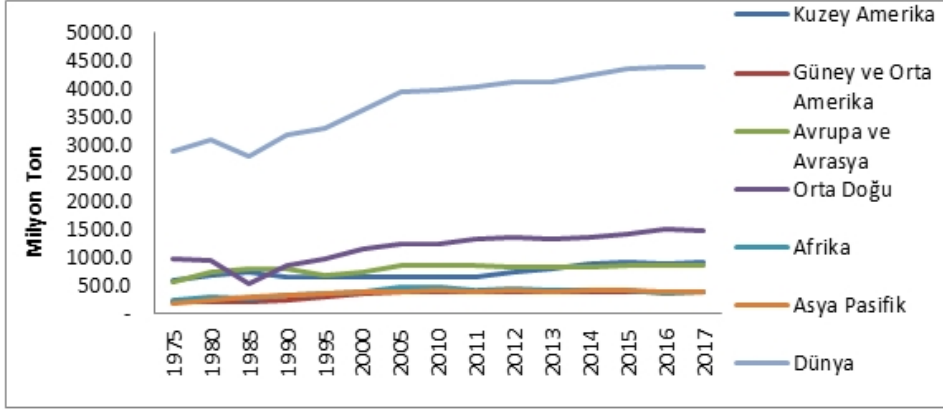
Petrol ihtiyacının artması, petrol arama çalışmalarını da arttırmış; zamanla yeni rezervler bulunmuştur. Grafik-1'de, tanımlanmış petrol rezervleri görülmektedir. Petrole yapılan yatırımların sonucu olarak, petrol rezervleri 1990-2017 döneminde yaklaşık 650 bin varil artış göstermiştir. Dünya petrol rezervlerinin yarısından fazlası Orta Doğu'dadır. Zira Orta Doğu kaynakları yüzeye oldukça yakın ve rezervlerin neredeyse tamamı tanımlanmış durumdadır. Güney ve Orta Amerika'da yapılan aramalar olumlu sonuç vermiş ve bölgenin rezervi 2005-2017 döneminde 103.6 milyar varilden 330.1 milyar varile yükselmiştir.

Grafik-1: Dünya Bilinen Petrol Rezervleri

Kaynak: BP, 2018.

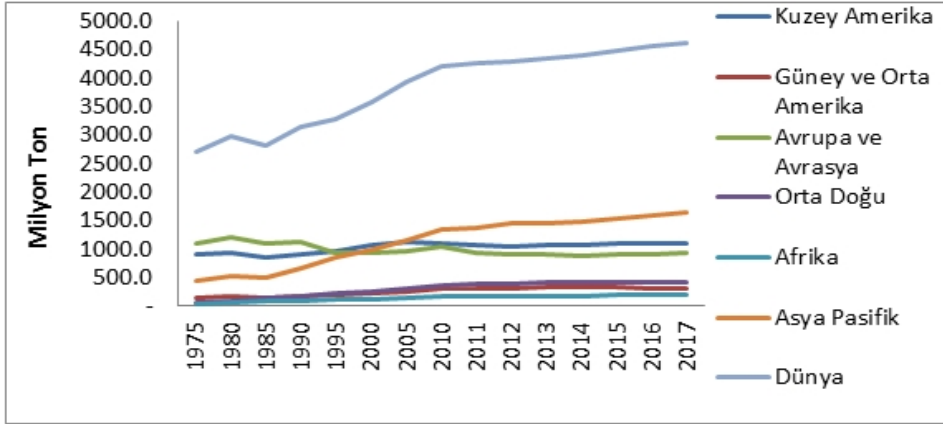
Grafik-2: Dünya Petrol Üretimi

Kaynak: BP, 2018.

Grafik-2'de görüldüğü gibi, 1980-1985 dönemi dışında petrol üretimi sürekli artmıştır. 2017 yılında dünya petrol üretimi 43 milyon 870 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Üretimde en yüksek pay sahibi, rezervlerde olduğu gibi Orta Doğu'dur. Orta ve Güney Amerika en fazla rezerve sahip ikinci bölge olmasına karşın, petrol üretim miktarı, 396 milyon ton ile en düşük bölge olarak dikkat çekmektedir.

Grafik-3: Dünya Petrol Tüketimi

Kaynak: BP, 2018.

Grafik-3'te, dünya petrol tüketiminin sürekli arttığı görülmektedir. Çin, Hindistan ve Kore gibi yüksek büyüme performansına sahip ülkelerin bulunduğu Doğu Asya, petrol tüketiminin en yüksek olduğu bölgedir. ABD ve Kanada'nın bulunduğu Kuzey Amerika bölgesi, petrol tüketiminde ikinci sırada yer almaktadır.

Grafik-2 ve Grafik-3 karşılaştırmalı incelendiğinde, petrol üretiminin en yüksek olduğu bölgelerin, petrol tüketiminin en düşük olduğu bölgeler olduğu görülmektedir. Bu iki grafik, petrol ticaretinin akış yönünü göstermektedir. Petrol talebinin en yüksek olduğu bölgelerin görece daha düşük miktarda kaynağa sahip olması petrol ticaretini

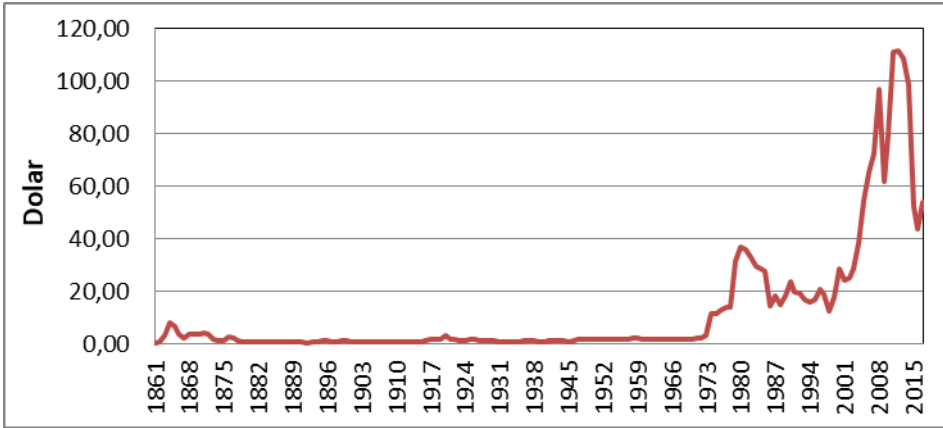
kaçınılmaz kılmaktadır. Petrol bakımından zengin olan bölgelerin iktisadi büyüme yönünden, bu kaynağın kıt olduğu bölgelere oranla daha zayıf performans gösterdikleri söylenebilir (Edwik, 2007: 3).

Petrol rezervlerinin dengesiz dağılımı ve iktisadi büyüme sürecinde petrol talebindeki sürekli artış, petrolün stratejik önemini giderek arttırmıştır. Böylece petrol piyasası, XIX. yüzyıldan itibaren sanayileşme süreci ile çok hızlı bir biçimde gelişmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada dev petrol şirketleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Seven Sisters (Yedi Kız Kardeş) adı ile bilinen ve dünya petrol piyasasında söz sahibi olan BP, Shell, Mobil, Exxon, Gulf, Texaco ve Chevron'dur. Dünyanın en önemli üretici organizasyonu olan 11 üyeli OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) ise, 1960 yılında Bağdat'ta İran, Irak, Venezüella, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın katılımıyla kurulmuştur (OPEC, 2018). OPEC dünya petrol rezervlerinin %71.4'üne sahiptir ve dünya üretiminin de %41.4'ünü gerçekleştirmektedir (BP, 2018).

Grafik-4'te petrol fiyatlarının seyri görülmektedir. OPEC'in kurulmasından sonra Yedi Kız Kardeşler'in petrol piyasasındaki ağırlığı görece kaybolmuştur. Dünyada ilk petrol krizi, Amerikan İç Savaşı etkisiyle 1862 yılında gerçekleşmiştir. Bu kriz nedeniyle petrol arzı önemli ölçüde azalmış; petrol talebi ise artmıştır. Bu durum petrol fiyatlarında ani artışa neden olmuştur. İç Savaş sonrasında emtia talebindeki düşüş, Pensilvanya'da yeni kuyuların açılması ve Rusya'nın petrol üretim miktarını artırması, petrol fiyatlarında düşüşe neden olmuştur.

Grafik-4: Dünya Petrol Fiyatları (1861-2017)

Kaynak: BP, 2018.

Arap-İsrail Savaşı sonrasında, 1973 yılında en ciddi petrol krizi yaşanmıştır. Suudi Arabistan'ın öncülüğünde OPEC, İsrail'e destek veren ülkelere ambargo uygulamıştır. OPEC'in bu tutumu petrol fiyatlarının artmasına yol açmıştır (Killian, 2014: 136). 1973-1974 yıllarında petrol şoku sanayileşmiş ülkeleri ekonomik durgunluğa sürüklemiştir (Schneider, 2004: 30). 1973 krizinin etkileri kaybolmaya başlamışken 1980 yılında İran Devrimi nedeniyle ikinci bir petrol şoku gerçekleşmiştir. İran'ın ambargoya bağlı kalmaması, halkın tepkisini toplamış ve İran Devrimi'nin zeminini hazırlamıştır (Ratti

and Vespignani, 2015: 364). Yaşanan krizlerin ardından petrol talebi yüksek olan ülkeler petrol tüketimini kısırarak kömür ve gaz gibi alternatif kaynaklara yönelmişlerdir. Ancak alternatif kaynaklardaki fiyat artışları bu çabaları ve beklenen sonuçları olumsuz etkilemiştir (Linde, 1991: 99).

ABD'de 2007'de başlayan 2008'den itibaren Avrupa'yı ve dünyayı da etkisine alan ipotekli konut kredileri (mortgage) kaynaklı finansal krizin ardından petrol fiyatlarında sıçrama meydana gelmiştir. Ham petrol fiyatları Ağustos 2006'da varil başına 80\$, Kasım 2007'de 100\$ ve Haziran 2008'de en üst seviye olan 147\$'ı görmüştür. 2014 yılından itibaren ise petrol fiyatında gerileme söz konusudur. Yıllık ortalama petrol fiyatları 2015'te 52.4\$, 2016'da 43.7\$, 2017'de 54.2\$ olarak gerçekleşmiştir (BP, 2018).

2. Petrol Fiyatları ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

Hampetrol fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki iktisat literatüründe geniş yer tutmaktadır. Özellikle 1970'lerde yaşanan iki önemli petrol şokunun farklı ülke ekonomileri ve küresel ekonomi üzerinde olumlu ya da olumsuz ne tür etkiler yaptığı ilgi ve tartışma konusu olmuştur.

Papapetrou (2001), Yunanistan ekonomisinde petrol fiyat hareketleri, stok piyasası, sanayi üretimi ve istihdamı arasındaki dinamik ilişkiyi analiz etmiştir. Petrol fiyatlarının iktisadi faaliyetleri ve istihdamı önemli düzeyde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Cunado ve Garcia (2003), 1960-1999 yılları arası üç aylık verileri kullanarak petrol fiyatlarının enflasyon ve sanayi üretim endeksi üzerindeki etkilerini eşbütünleşme testi ile incelemiştir. Petrol fiyatlarının enflasyon ve sanayi üretim endeksi üzerinde geçici ve kısa dönemli etkisi gözlemlenmiştir.

Jimenez-Rodriguez ve Sanchez (2006), OECD ülkeleri örneklemiyle yaptığı çok değişkenli VAR analizinde petrol fiyatlarının reel GSYİH üzerinde doğrusal olmayan bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada, petrol fiyat artışlarının büyüme üzerinde, petrol fiyatlarındaki düşüşe oranla daha büyük etki gösterdiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Japonya hariç tüm petrol ithal eden ülkelerde, petrol fiyatlarındaki artışın üretimi olumsuz etkilediği gözlenmiştir. Hamilton (2003), ABD'de petrol fiyatları ve büyüme için OLS yöntemi ile yürüttüğü analizde, benzer şekilde petrol fiyat artışlarının büyüme üzerindeki etkilerinin, petrol fiyatlarındaki düşüşlerden daha şiddetli olduğu sonucuna varmıştır.

Atukeren (2003), İsviçre'nin makroekonomik değişkenleri ile petrol fiyat değişimleri arasındaki ilişkiyi, Granger nedensellik testi ile analiz etmiş; petrol fiyat artışlarının enflasyonu önemli derecede etkilemediği ve GSYİH üzerinde de oldukça küçük bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatürden nispeten ayrılan bu sonuç, ülke niteliğine bağlanabilir.

Lardic ve Mignon (2006), 12 Avrupa ülkesi için petrol fiyatları ve GSYİH ilişkisini asimetrik eşbütünleşme yaklaşımı ile analiz etmiştir. Tahmin sonuçlarına göre petrol fiyatları ile GSYİH arasında asimetrik eşbütünleşme vardır; ancak standart eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Petrol fiyatlarında artış, uzun dönemde enflasyon ve işsizliğe neden olmaktadır.

Alvarez vd. (2011), İspanya ve Avro Bölgesi için petrol fiyat hareketlerinin tüketici fiyatları enflasyonu üzerindeki etkisini incelemiş; petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkilerinin sınırlı ve İspanya'da meydana gelen etkinin Avro Bölgesi'nden daha yüksek olduğu sonucunu elde etmiştir.

Chen (2009), 19 sanayileşmiş ülkede petrol fiyat şoklarının enflasyon üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Bulgularına göre, petrol fiyat şokları enflasyon üzerinde negatif etki meydana getirmektedir. Ayrıca ulusal paranın değer kazanmasıyla para politikası enflasyona karşı daha duyarlı tepki göstermektedir ve petrol fiyatlarındaki düşüşleri açıklamada ticari açıklık oldukça etkilidir.

Korhonen ve Ledyeva (2010), petrol fiyat hareketlerinin petrol üreten ve petrol tüketen ülkelerdeki etkilerini araştırmıştır. Petrol üretici ülkeleri temsilen Rusya'nın verilerini kullanmış petrol fiyatlarındaki artışların doğrudan etkilerinin pozitif olmasına karşın negatif yönlü dolaylı etkilerin de bulunduğu; ancak net etkinin pozitif olduğu sonucuna varmıştır. Japonya, ABD, Çin, Finlandiya, Almanya, İsviçre ve İngiltere gibi petrol ithal eden ülkelerde, petrol şoku etkilerinin negatif olduğu gözlenmiştir.

Chang vd. (2011), 17 ülke için petrol fiyatlarının GSYİH, enflasyon, işsizlik gibi makroekonomik değişkenler üzerine etkilerini analiz etmiştir. Eşbütünleşmenin, etki tepki fonksiyonlarının ve varyans ayrıştırmanın sorgulanması adına vektör hata düzeltme modelini kullanmıştır. Ayrıca eşbütünleşik olmayan seriler için petrol fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki VAR modeli ile sınıamıştır. Petrol fiyatlarındaki artışların petrol ihraç eden ülkelerin GSYİH düzeyleri üzerinde pozitif; küçük ve açık ekonomilerin GSYİH düzeylerinde ise, kısa dönemli negatif etkileri olmuştur. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki artışların, petrol ihraç eden ülkelerin tüketici fiyat endeksi üzerinde etkisinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

Gomez-Loscos vd. (2011), petrol fiyatlarındaki değişimin İspanya geneli ve 17 bölgesinde büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisini incelemiş; önemli düzeyde bir etkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Gomez-Loscos vd. (2012), G-7 ülkeleri örneklemeyle gerçekleştirdikleri diğer bir çalışmada, petrol fiyatlarındaki değişimlerin üretim ve enflasyon üzerindeki etkisinin 1970 yılında en yüksek düzeyde olduğunu; 1970-2000 yılları arasındaki dönemde de devam ettiğini; ancak 2000 yılındaki etkinin 1970 yılındakine göre daha düşük düzeyde gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Cavalcanti ve Jalles (2013), Brezilya ve ABD'de petrol fiyatlarının 1975-2008 döneminde büyüme ve enflasyon üzerine etkilerini incelemiştir; ABD'de petrol fiyatlarının büyüme üzerinde negatif; enflasyon üzerinde ise, pozitif etkileri olduğu ve bu etkilerin zaman içerisinde azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Katircioğlu vd. (2015), OECD ülkeleri için petrol fiyatları, GSYİH, TÜFE ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Panel veri analizi bulgularına göre, petrol fiyatları ile GSYİH, TÜFE ve işsizlik arasında uzun dönemli ve ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu (1999), 1986:01-1998:3 dönemleri için aylık veriler kullanarak hampetrol fiyatları ve enflasyon ilişkisini analiz etmiştir. VAR analizi bulguları, petrol fiyatlarının enflasyon üzerinde çok küçük bir etkiye sahip olduğunu

göstermiş; enflasyonda meydana gelen değişikliklerin %52'si kendisi; %45'i ise, döviz kuru tarafından açıklanmıştır.

Analitik çalışmalar, petrol fiyatlarının teorik beklentilere uygun olarak çoğunlukla enflasyonu etkilediğine dair bulgular içermektedir. Bu çalışmada da mevcut literatür göz önünde bulundurularak, panel veri analizi yöntemiyle enflasyon ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin ortaya konması için Eşitlik-1'de ifade edilen model kullanılacaktır.

3. Model ve Veri Seti

Çalışmanın modeli Eşitlik-1'de gösterilmiştir. Tercih edilen değişkenler, tüketici fiyat endeksi (LTUFE, 2010=100), ham petrol fiyatı (LHP, 2010=100), GSYİH (LGSYH, 2010=100, \$) işsizlik oranıdır (LİO). Eşitlik-1'de, i , yatay kesit biriminde bulunan ülkeleri; t , zamanı; B_{0it} , sabit terimi; ϵ_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

$$LTUFE_{it} = B_{0it} + B_1 LHP_{it} + B_2 LGSYH_{it} + B_3 LİO_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

$$i = 1, 2, 3, \dots, 20.$$

$$t = 1, 2, 3, \dots, 25.$$

Kurgulanan bu modelde, en fazla petrol ithalat eden 20 ülkeye (ABD, Çin, Hindistan, Japonya, G. Kore, Almanya, Hollanda, İspanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Singapur, Tayland, Belçika, Kanada, Polonya, G. Afrika, Avustralya, Türkiye, Brezilya) ait 1993-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Ham petrol varil fiyatı BP'den alınmış ve ülkelerin ulusal para birimi cinsinden hesaplanmıştır. Tüketici fiyat endeksi, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve işsizlik oranı verileri Dünya Bankası web sayfasından temin edilmiştir. Tüm değişkenlere ait veriler logaritmik değerlerine dönüştürülmüştür. Analiz için Gauss 10 ve bu program için hazırlanan kodlar ile Stata-15.1 paket programı kullanılmıştır.

Modelde petrol fiyatlarının enflasyonist etkilerinin tespitinde LCOIL değişkeninin bağımlı değişken ile olan ilişkisi önem arz etmektedir. Literatürde enflasyonu açıklamada yaygın biçimde kullanılan GSYİH ve işsizlik oranı değişkenlerinin de katkılarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Analiz kapsamında, önce yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilecek ve bu testin sonuçlarına göre uygulanacak olan birim kök testi belirlenecektir. Seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus zaman ve yatay kesit boyutlarıdır. Zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük ($T > N$) ise, Breusch-Pagan LM; zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$), Peseran Scaled LM; zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$), Peseran CD (2004) testiyle serilerde yatay kesit bağımlılığı test edilmektedir. Bu çalışma veri setinde 20 ülke ($N = 20$), 25 dönem ($T = 25$) olduğu için, Breusch-Pagan LM testi kullanılmıştır. Bias-Corrected Scaled LM ise, bireysel ortalamalardaki sapmaların düzeltildiği testtir. Yatay kesit boyutu ve zaman boyutunun hangisinin daha büyük olduğu bu test için önemsizdir.

Tablo-1'de yer verilen dört ayrı testin sonuçları, yatay kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir. Yalnızca Bias-Corrected Scaled LM testi sonuçlarına göre, işsizlik oranı ve petrol fiyatları değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığı olmadığı gözükmektedir. Ancak

diğer tüm testlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edildiğinden bu sonuç dikkate alınmamıştır. Nitekim $T > N$ veri setleri için kullanılan Breusch-Pagan LM testi istatistikleri ve olasılık değerlerine bakıldığında, tüm değişkenler için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığının varlığı nedeniyle ikinci kuşak birim kök testleri ile serilerin durağanlıkları analiz edilmelidir.

Tablo-1: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları (C-D Test)

	LTUFE	LHP	LGSYH	LİO
Breusch-Pagan LM	3739.052 (0.00)	3343.125 (0.00)	3948.048 (0.00)	376.340 (0.00)
Pesaran scaled LM	181.0366 (0.00)	161.752 (0.00)	191.7578 (0.00)	9.559 (0.00)
Bias-corrected scaled LM	180.582 (0.00)	-1.152 (0.87)	191.3033 (0.00)	0.740 (0.230)
Pesaran CD (2004)	56.68169 (0.00)	10.503 (0.00)	62.65845 (0.00)	6.090 (0.00)

Serilerin durağanlığı Carrion-i-Silvestre vd. (2005) yapısal kırılmalı panel birim kök testi ile araştırılmıştır. Panel KPSS birim kök testi olarak adlandırılan bu test, birimler için birden fazla kırılmaya izin vermektedir. Ayrıca her birim için KPSS istatistiği vermekte; panelin geneli için olduğu gibi birimlerin de tek tek durağanlığı test edilebilmektedir. Testin sıfır hipotezi, serinin durağan olduğu; alternatif hipotez, serinin birim köklü olduğu yönündedir.

Tablo-2'de, sunulan yapısal kırılmalı panel birim kök testi için hesaplanan test istatistikleri ve kritik değerler sonucunda bağımlı değişken olan TÜFE(LCPI) değişkeni düzeyde durağan değilken birinci farkının durağan olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenler olan petrol fiyatları, GSYİH ve işsizlik oranı (LCOIL, LGDP, LUN) düzey ve fark değerlerinde durağan gözükmemektedir. Birim kök testi, değişkenlerin hem homojenlik hem de heterojenlik durumlarına göre durağanlığı test etmektedir. Seride homojenlik varsayımı, uzun dönem varyansının birimler arasında değişmesine izin vermemekteyken; heterojenlik varsayımı izin vermektedir. Serilerin iki durum durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo-2: Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Panel Birim Kök Analizi				
KPSS İstatistikleri				
Değişkenler	Sabitli	%5 Kritik Değer	Sabitli ve Trendli	%5 Kritik Değer
LTUFE(hom)	44.324	42.226	132.887	55.789
LTUFE(het)	323.375	72.378	122.987	79.87
Δ LTUFE(hom)	**-	-	24.762*	35.343
Δ TUFE(het)	**-	-	18.719*	40.301
LHP(hom)	5.751*	19.534	7.605*	20.627
LHP(het)	8.222*	42.504	16.207*	77.929
Δ LHP(hom)	1.149*	14.457	4.88*	20.863
Δ LHP(het)	0.195*	19.1	7.792*	47.922

Panel Birim Kök Analizi				
Değişkenler	KPSS İstatistikleri			
	Sabitli	%5 Kritik Değer	Sabitli ve Trendli	%5 Kritik Değer
LGSYH(hom)	100.408	26.13	7.568*	48.336
LGSYH(het)	305.697	59.278	101.609*	156.127
Δ LGSYH(hom)	0.443*	5.729	4.519*	9.823
Δ LGSYH(het)	3.452*	11.426	16.516*	32.903
LİO(hom)	1.478*	8.694	30.042*	50.662
LİO(het)	8.556*	23.62	72.43*	151.535
Δ LİO(hom)	-3.058*	6.415	5.493*	12.76
Δ LİO(het)	2.189*	11.717	8.396*	26.339

Not: *, serilerin %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduklarını göstermektedir. ** Seride kırılma olmadığından istatistik elde edilememiştir.

Tablo-3'te serilerin tüm birimlerde kırılma dönemleri görülmektedir. Genel anlamda TÜFE, GSYİH ve işsizlik oranları serilerinin kırılma dönemleri benzerlik göstermektedir. Panelde 1997 Asya krizi ve 2008 küresel krizinin petrol fiyatları dışındaki değişkenleri etkilediği gözlenmektedir. Türkiye için TÜFE, GSYİH ve işsizlik oranları değişkenlerine bakıldığında, 2000 krizi öncesi ve sonrası ile birlikte 2008 küresel krizinin etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Petrol fiyatları ülkelerin TÜFE'lerine oranlandığından ülkeler arasında farklılık göstermesine karşın genel itibarıyla birimler arasında benzer kırılma dönemlerine sahiptir.

Tablo-3: Değişkenlerde Birimlere Göre Yapısal Kırılmalar

Ülkeler	Değişkenler											
	LTUFE			LHP			LGSYH			LİO		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
ABD	2002	2008	2014	2004	2014	-	2000	2005	2008	2000	2008	-
ÇİN	1995	2003	-	2004	-	-	1995	2002	2010	1998	2007	-
HİNDİSTAN	1997	2006	2013	1999	-	-	2004	-	-	2002	2008	-
JAPONYA	1996	2005	-	1997	1998	2014	1997	2008	-	2001	2008	-
G.KORE	1997	2000	-	2007	-	-	1997	2000	2006	1997	2010	-
ALMANYA	2011	-	-	1997	2014	-	2002	2008	2011	1999	2005	-
HOLLANDA	2000	2003	-	1997	2014	-	2001	2008	2012	2002	-	-
İSPANYA	1996	2008	2012	1998	2014	-	1998	2007	2013	2007	2012	-
FRANSA	2001	2008	2012	1998	2014	-	1999	2008	-	1999	2008	-
İTALYA	1996	2008	2011	1998	2014	-	1999	2008	2011	1997	2006	2012
İNGİLTERE	1996	2005	2012	1999	2014	-	2005	2008	-	2000	2008	2013
SİNGAPUR	1997	2006	2013	2004	-	-	-	-	-	2001	-	-
TAYLAND	1997	2004	2013	2004	2014	-	1995	1998	2007	1997	2012	-
BELÇİKA	2002	2013	-	1998	2014	-	2008	-	-	1999	-	-
KANADA	1999	2008	2011	1999	2014	-	1999	2008	-	2001	2008	-
AVUSTURALYA	1996	1999	2011	1998	2014	-	1998	2007	2011	2008	2012	-
POLONYA	1995	1999	2011	1999	2011	-	2000	2006	-	2006	2013	-
G.AFRİKA	1998	2003	2007	1999	-	-	2002	2008	2013	1995	2003	-
TURKİYE	1995	1998	2002	2001	2014	-	2000	2008	-	2000	-	-
BREZİLYA	1995	-	-	1995	2004	-	2002	2012	-	1999	2014	-

Panel Birim kök testi sonucunda bağımlı değişkenin birinci farkta I(1) durağan olması Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-H panel eş bütünleşme analizi için yeterli olmaktadır. Bağımsız değişkenlerin ise, birinci farklarında ya da düzey değerlerinde durağan olmaları önem teşkil etmemektedir. Ancak Durbin-H testi uygulanmadan önce, modelde yatay kesit bağımlılığı test edilmelidir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda eş bütünleşme testi uygulanabilmektedir.

Tablo-4: Model İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD (2004)
Model	1915.63 (0.00)	88.523 (0.00)	59.037 (0.00)	38.288 (0.00)

Tablo-4'te yer alan tüm yatay kesit bağımlılığı testleri, modelde yatay kesit bağımlılığı testinin varlığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre ikinci kuşak panel eş bütünleşme testi uygulanması uygun olmaktadır.

Durbin-H panel eş bütünleşme testi sıfır hipotezi, panelin geneli için değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığı; alternatif hipotez ise panelin geneli için değişkenler arasında eş bütünleşmenin olduğu yönünde kurulmaktadır. Grup istatistikleri için sıfır hipotezi aynı iken alternatif hipotez bazı birimler için eş bütünleşme olduğunu ifade etmektedir.

Tablo-5: Durbin-H Panel Eş Bütünleşme Testi

DH_g	p-value	DH_p	p-value
2.215	0.013	1.699	0.045

Tablo-5'te görülen DH_p istatistiği panelin geneli; DH_g istatistiği ise, gruplar için kullanılmaktadır. Panelin geneli ve paneldeki gruplar için %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo-6'daki modelin uzun dönem katsayıları, Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup tahmincisi (Augmented Mean Grup Estimator) ile tahmin edilmiştir. AMG tahmincisi olarak ifade edilen bu yöntemin en önemli avantajı, yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak her birim için ayrı sonuç vermesidir.

Petrol fiyatlarının bağımlı değişken (LTUFE) üzerindeki etkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermekte; Türkiye ve Brezilya'nın fazla etkilenen ülkeler olduğu gözlenmektedir. Brezilya ve Türkiye'de petrol fiyatlarında %1'lik artış TÜFE üzerinde sırasıyla %0.63 ve %0.60 düzeyinde bir artış meydana getirmektedir. GSYİH düzeyindeki değişimlerin TÜFE üzerindeki etkileri bazı ülkelerde doğru yönlü iken, bazı ülkelerde ters yönlü olmuştur. Örneğin İtalya'da, %1 düzeyinde GSYİH artışı, TÜFE üzerinde %1.25'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Ancak İngiltere'de %1'lik GSYİH artışı, TÜFE'de %1.33'lik bir artışa neden olmaktadır. İşsizlik oranlarının TÜFE üzerindeki etkileri de benzer şekilde birimler arası farklılık göstermektedir. Bazı birimlerde işsizlik artışı TÜFE'yi aynı yönlü etkilemekteyken, bazı birimlerde ters yönlü etkilemektedir.

Tablo-6: Modelin Uzun Dönemli Katsayıları (Augmented Mean Group Estimator)

	LHP		LGSYH		LİO	
Panel	0.0813368	0.072**	0.4372608	0.033*	.0587935	0.380
ABD	-0.008113	0.704	1.186177*	0.000	0.0993627*	0.000
ÇİN	0.0762244**	0.051	0.1153588*	0.017	.911157*	0.000
HİNDİSTAN	-0.0150622	0.621	0.7106929*	0.000	-0.6017354 *	0.004
JAPONYA	-0.0215274*	0.004	0.025923	0.874	-0.0327744 **	0.050
G.KORE	0.0162923	0.212	0.6933389*	0.000	.0768856*	0.000
ALMANYA	0.0612308*	0.000	0.3706198*	0.041	-0.0522293*	0.008
HOLLANDA	0.0214093	0.286	0.842676*	0.000	0.0860961	0.000
İSPANYA	0.0060226	0.227	1.027282*	0.000	0.1355885*	0.000
FRANSA	0.03707*	0.681	1.058133*	0.000	0.1095153*	0.001
İTALYA	0.0141811**	0.051	-1.250157**	0.074	-0.2663781*	0.020
İNGİLTERE	-0.0751467*	0.040	1.330084*	0.000	0.3232135*	0.000
SİNGAPUR	-0.0306663	0.331	0.3799599*	0.004	-0.0408382	0.333
TAYLAND	0.0504235*	0.010	0.393548 *	0.000	0.0090968	0.739
BELÇİKA	0.0235192*	0.009	1.140795 *	0.000	0.0261144	0.675
KANADA	-0.0017416	0.851	1.058642*	0.000	0.191568*	0.000
AVUSTURALYA	0.0134553*	0.027	0.9585456*	0.000	0.0349809**	0.085
POLONYA	0.3108874*	0.000	-1.043357*	0.000	-0.1681061*	0.012
G.AFRIKA	-0.0991862*	0.011	1.838959 *	0.000	0.384512 *	0.007
TÜRKİYE	0.6090741*	0.000	-0.4607386*	0.007	0.2306348	0.226
BREZİLYA	0.6383895 *	0.000	-1.631268	0.139	-0.2807934	0.722

Sonuç

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda GSYİH düzeyi, işsizlik oranları ve petrol fiyatlarının TÜFE üzerindeki uzun dönem etkilerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Petrol fiyatları değişkenin katsayısı Almanya, Çin, İtalya, İngiltere, Tayland, Belçika, Avustralya, Polonya, G. Afrika, Türkiye ve Brezilya'da farklılaştığı görülmüş; Brezilya, Türkiye ve Polonya gibi gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek gerçekleşmiştir.

Panelde GSYİH düzeylerinin katsayıları Japonya ve Brezilya dışında tüm ülkelerde anlamlı bulunmasına karşın hem pozitif hem de negatif olarak hesaplandığı ülkeler bulunmaktadır. İngiltere ve Güney Afrika'da GSYİH artışı, TÜFE üzerinde bir artış meydana getirmektedir. Türkiye, Polonya ve İtalya'da GSYİH'nin katsayıları negatif olarak hesaplanmıştır.

İşsizlik oranlarının katsayıları ise Singapur, Tayland, Belçika, Türkiye ve Brezilya dışındaki ülkelerde anlamlı bulunmuş ve diğer değişkenlerle benzer şekilde hem negatif, hem de pozitif olarak gerçekleşmiştir. Almanya, Japonya, Hindistan, İtalya, Singapur ve Polonya'da işsizlik oranındaki artışın TÜFE üzerindeki etkisi negatif olmaktadır; anlamlı bulunan diğer ülkelerde pozitifdir.

Çalışmada elde edilen bulgular genel anlamda literatürdeki çalışmalarla (Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 1999; Calvanti ve Jalles, 2013; Katırcioğlu vd., 2015) ve beklentilerle tutarlıdır. Modeli oluşturan değişkenlerin katsayılarının ülkeler arasında çeşitlilik göstermesi ülkelerin yapısal farklılıkları, petrolün girdi olarak kullanıldığı malların ve

sektörlerin neler olduğu, devlet müdahaleleri ve akaryakıt üzerindeki vergiler ya da sübvansiyonlar gibi faktörlerle açıklanabilir.

Kaynakça

- Alvarez, Luis J., Samuel Hurtado, Isabel Sánchez and Carlos Thomas (2011). "The Impact of Oil Price Changes on Spanish and Euro Area Consumer Price Inflation". *Economic Modelling*, 28: 422-431.
- Atukeren, Erdal (2003). *Oil Prices and the Swiss Economy (77)*.<http://e-collection.library.ethz.ch/eserv/eth:26714/eth-26714-01.pdf>/ 5.11.2017.
- Berber, Metin (2016). *Makro İktisat*. Trabzon: Celepler Yayın
- BP. (2018), *BP Statistical Review of World Energy Workbook 2018*.
- Carrion-i-Silvestre, Josep Lluís, Tomas Del Barrio-Castro and Enrique Lopez-Bazo (2005). "Breaking the Panels: An Application to the GDP Per Capita". *Econometrics Journal*, 8: 159-175.
- Cavalcanti, Tiago and Joao Jalles (2013). "Macroeconomic Effects of Oil Price Shocks in Brazil and in the United States". *Applied Energy*, 104: 475-486.
- Chang, Youngho, Jha Kamikha, Katrina M. Fernandez and Noor Fatein Jam'an (2011). "Oil Price Fluctuations and Macroeconomic Performances in Asia and Oceanic Economies". *School of Humanities and Social Sciences*, 1-47.
- Chen, Shiu-Sheng (2009). "Oil Price Pass-Through into Inflation. *Energy Economics*", 31(1): 126-133.
- Cunado, Juncal and Fernando Perez de Garcia (2003). "Do Oil Price Shocks Matter? Evidence for Some European Countries". *Energy Economic*, 25(2): 137-154.
- Eberhardt, Markus and Stephen Bond (2009). "Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator" MPRA Paper No, 17870.
- Edwik, Alshadli Ahmed. (2007). *Oil Dependency, Economic Diversification and Development A Case of Study Libya*. (Unpublished Phd Thesis) The University of Salford, UK.
- Gomez-Loscos, Ana, Maria Dolores Gadea and Antonio Montanes. (2012). "Economic Growth, Inflation and Oil Shocks: Are the 1970s Coming Back?" *Applied Economics*, 44(35): 4575-4589.
- Gomez-Loscos, Ana, Antonio Montanes and Maria Dolores Gadea (2011). "The Impact of Oil Shocks on the Spanish Economy". *Energy Economics*, 44(6): 1070-1081.
- Hamilton, James D. (2003). What is an Oil Shock. *Journal of Econometric*, 113(2): 363-398.

- Jimenez-Rodriguez, Rebeca and Marcelo Sanchez (2006). "Oil Price Shocks and Real GDP Growth: Empirical Evidence for Some OECD Countries". *Applied Economics*, 37(2): 201-228.
- Katırcıoğlu, Salih T., Kamil Sertoğlu, Mehmet Candemir and Mehmet Mercan (2015). "Oil Price Movements and Macroeconomic Performance: Evidence from Twenty-Six OECD Countries". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44: 257-270.
- Kibritçioğlu, Aykut ve Bengi Kibritçioğlu (1999). *Ham Petrol ve Akaryakıt Ürünü Fiyat Artışlarının Türkiye'deki Enflasyonist Etkileri*. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Gen. Müd., Araştırma ve İnceleme Dizisi, No. 21.
- Korhonen, Iikka and Svetlana Ledyaeva (2010). "Trade Linkages and Macroeconomic Effects of the Price of Oil". *Energy Economics*, 32: 848-856.
- Lardic, Sandrine and Valerie Mignon (2006). "The Impact of Oil Prices on GDP in European Countries: An Empirical Investigation Based on Asymmetric Cointegration". *Energy Policy*, 34(18): 3910-3915.
- Linde, Coby van der (1991). *Dynamic International Oil Markets Oil Market Developments and Structure 1860-1990*. Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- OPEC, opec.org: http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm/14/5/2017
- Papapetrou, Evangelia (2001). "Oil Price Shocks, Stock Market, Economic Activity and Employment in Greece". *Energy Economics*, 23(5) 511-532.
- Peseran, M. Hashem, Aman Ullah and Takashi Yamagata (2008). "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence". *Econometrics Journal*, 11(1): 105-127.
- Ratti, Ronald A. and Joaquin L. Vespignani (2015). "OPEC and non-OPEC Oil Production and the Global Economy". *Energy Economics* 50, 364-378.
- Schneider, Martin (2004). "The Impact of Oil Price Changes on Growth and Inflation". *Monetary Policy & the Economy*, 2: 27-36.
- Westerlund (2008). "Panel Cointegration test of the Fisher Effect". *Journal of Applied Econometrics*, 23: 193-233.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2013). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Mason: South-Western.
- World Bank (2018). <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=FP.CPI.TOTL&country=/09.11.2018>

“İlim ve özellikle sosyal bilimler dalındaki işlerde ben emir vermem. Bu alanda isterim ki beni bilim adamları aydınlatsınlar. Onun için siz kendi ilminize, irfanınıza güveniyorsanız, bana söyleyiniz, sosyal ilimlerin güzel (yapıcı) yönlerini gösteriniz, ben takip edeyim.”

Mustafa Kemal ATATÜRK